

411 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

Studia Russologica

17 • 2024

Kolegium recenzentów

Dr hab. Anna Bolek (Kraków)
Prof. dr hab. Zofia Czapiga (Rzeszów)
Dr hab. prof. UR Ewa Dźwierzynska (Rzeszów)
Prof. dr hab. Krystyna Iwan (Szczecin)
Dr hab. Katarzyna Jastrzębska (Kraków)
Prof. dr hab. Ewa Komorowska (Szczecin)
Dr hab. prof. UŚ Jolanta Lubocha-Kruglik (Sosnowiec)
Prof. dr hab. Aleksander Naumow (Kraków, Wenecja, Włochy)
Prof. dr hab. Kazimierz Prus (Rzeszów)
Prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Kraków)
Dr hab. prof. UG Katarzyna Wojan (Gdańsk)
Prof. dr hab. Władysław Woźniewicz (Poznań)
Prof. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Wrocław)

Komitety redakcyjne

Dr hab. prof. UKEN Bogumił Ostrowski – redaktor naczelny
Dr hab. em. prof. UKEN Halina Chodurska – redaktor działów Językoznawstwo i Glottodydaktyka
Prof. dr hab. Tadeusz Szczerbowski – redaktor działu Przekładoznawstwo
Dr Adam Karpiński – redaktor działu Literaturoznawstwo,
Dr Michał Jakowicz – sekretarz redakcji

Rada Naukowa

Dr hab. Marta Bjelečić (Belgrad, Serbia)
Dr hab. prof. UJ Andrzej Dudek (Kraków, Polska)
Prof. dr hab. Ilona Janyšková (Brno, Czechy)
Prof. Igors Koškins (Ryga, Łotwa)
Prof. dr hab. Ľubor Králik (Bratysława, Słowacja)
Prof. dr hab. Jewgienij Nikołajewicz Stiepanow (Odessa, Ukraina)

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UKEN, Kraków 2024

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17

Wydawca

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej
30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel. / faks 12-662-63-83, tel. 12-662-67-56
e-mail: wydawnictwo@uken.krakow.pl
<http://www.wydawnictwoup.pl>

Zapraszamy na stronę internetową: <https://ksiegarniauken.pl>

druk i oprawa Zespół Poligraficzny WN UKEN

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17.0

Studia Russologica 17 (2024)

Od redaktorów

Siedemnasty tom prac wydawanych w ramach „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” stanowi zbiór siedemnastu artykułów naukowych, obejmujących zagadnienia z zakresu językoznawstwa konfrontatywnego, diachronicznego i synchronicznego, translatoryki, leksykologii, semantyki, frazeologii oraz antropologii kulturowej. Wspólnym mianownikiem wszystkich tekstów jest szczegółowa analiza wybranych aspektów języka rosyjskiego i jego powiązań z innymi systemami językowymi i kulturowymi, co czyni zbiór istotnym wkładem w rozwój badań nad językiem, literaturą i kulturą rosyjską.

Od pewnego czasu Redakcja realizuje rozszerzanie profilu badawczego czasopisma.

Stąd coraz więcej artykułów wychodzących poza rosyjski obszar językowy, dotykających zagadnień slawistycznych, nierzadko też ogólnoteoretycznych.

Rozszerzony został zakres językowy publikacji: niniejszy numer – poza tekstami w języku rosyjskim i polskim, które nadal stanowią dominantę, zawiera (podobnie jak poprzedni) tekst anglojęzyczny.

Tom, który oddajemy w ręce Czytelników, omawia m.in. zagadnienia frazeologii: jeden z artykułów dotyczy rosyjskich frazeologizmów związanych z *czasem*, drugi – stanowi próbę konfrontacji polskich i rosyjskich frazeologizmów z komponentem *ryba*. Wśród publikacji jest i taka, która ujawnia rozterki badacza fitonimisty, próbującego rozwikłać zatarte szlaki pochodzenia niektórych nazw roślin. Celem innego artykułu o charakterze przekrojowym jest dostarczenie zaktualizowanych danych na temat słowiańskiej leksykologii i leksykografii etymologicznej. Interdyscyplinarne podejście łączące językoznawstwo, bibliistykę i kulturoznawstwo charakteryzuje artykuł poświęcony semantyce i etymologii nazw kolorów w biblijnych tłumaczeniach *Slavia Orthodoxa*. Do publikacji o charakterze historycznojęzykowym bądź porównawczym należy zaliczyć szkic dotyczący refleksacji spółgłosek płynnych *r* i *l* w zachodnioruskim przekładzie *Kroniki wszystkiego świata* Marcina Bielskiego oraz artykuł konfrontujący procesy subkategoryzacji pojęć: ros. *мука* ‘cierpienie’ i łot. *mokas* ‘cierpienie’ w języku rosyjskim i łotewskim – przeanalizowano tu ich kontekstowe użycie oraz strukturę konceptualną. Komparatystyczne ujęcie cechuje publikację poświęconą analizie metaforycznych znaczeń rosyjskich i chińskich mitonimów (nazw istot mitycznych), bazujących na cechach wyglądu i charakteru człowieka. Interdyscyplinarny charakter (wykorzystujący metody lingwistyki, etnolingwistyki i literaturoznawstwa) ma artykuł, w którym omówione zostały semantyczne nuanse rosyjskich

leksemów denotujących smutek (*печаль, грусть, тоска, уныние, скорбь, горе*), a analizowane pojęcia zostały zilustrowane przykładami z literatury rosyjskiej (A. Czechow, M. Bułhakow, A. Puszkina, W. Szukszyn, W. Wysocki).

Wciąż żywa problematyka konfliktu rosyjsko-ukraińskiego znalazła odzwierciedlenie w publikacji poświęconej analizie językowych mechanizmów manipulacji w rosyjskich mediach prorządowych, mających istotny wpływ na kształtowanie opinii publicznej. W innym artykule dokonano analizy tekstów i sytuacji precedensowych rosyjskiego dyskursu politycznego pod kątem ich transformacji w przestrzeni internetowej.

Autor artykułu o tematyce translacyjnej poświęcił rozważania jednej z technik stosowanych w przekładzie audiowizualnym (np. w tłumaczeniu filmów), czyli tzw. *opuszczeniu* oraz opisał konsekwencje, jakie może nieść jej wykorzystanie.

W publikacji poświęconej dyskursowi biblijnemu w piśmiennictwie Filareta Drozdowa przedstawiono analizę egzegezy biblijnej, teologii Przymierza i sposobu interpretacji Pisma Świętego w kontekście rosyjskiej teologii prawosławnej. Z kolei unikatowe połączenie autobiografii i hagiografii w zbiorze opowiadań Tichona Szewkunowa *Nieświęci święci i inne opowiadania* stało się przyczynkiem do pogłębionej analizy literackiej, zaprezentowanej w artykule o charakterze krytycznoliterackim. Inna publikacja zamieszczona w 17 zeszycie naszej serii jest wnikliwą obserwacją przemian społecznych w Rosji po upadku ZSRR; jej bazę materiałową stanowi reportaż *Dzieci z Putino* Any Uzelac.

W niniejszym zbiorze artykułów znalazło się też miejsce na zaprezentowanie wieloaspektowej analizy języka i warsztatu poetyckiego ukraińskiej literatki i tłumaczki Liny Kostenko.

Treści dydaktyczne, stanowiące integralną część tematyki czasopisma, znajdują Czytelnicy w artykule omawiającym potencjalne aspekty wykorzystania platformy Moodle w nauczaniu języka rosyjskiego jako obcego (РКИ) w modelu *blended learning*.

Mimo dużej różnorodności tematów publikacja zachowuje spójność merytoryczną, a poszczególne artykuły uzupełniają się, tworząc szeroki obraz aktualnych kierunków badań nad językiem, literaturą i kulturą rosyjską oraz ich relacjami z innymi tradycjami lingwistycznymi i kulturowymi. Prezentowane artykuły ukazują zarówno nowe kierunki badań, jak i kontynuację klasycznych problemów, co sprawia, że tom ten może zainteresować szerokie grono odbiorców – językoznawców, literaturoznawców, tłumaczy, kulturoznawców i dydaktyków języków obcych, szczególnie języka rosyjskiego.

Redakcja

Oliwia Bator

Leksykalno-semantyczne aspekty frazeologizmów z komponentem kulinarnym *ryba* w języku polskim i rosyjskim. Wybrane zagadnienia

Przedmiotem analizy stanie się grupa frazeologizmów, zawierająca komponent *ryba*. Praca ma charakter porównawczy polsko-rosyjski. Celem pracy jest analiza frazeologizmów z punktu widzenia leksyki i semantyki. Materiał do analizy został wyekscerpowany z polskich i rosyjskich prac leksykograficznych, takich jak: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Stanisława Skorupki¹, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* Samuela Adalberga² i *Фразеологический словарь русского языка* Aleksandra Mołotkowa³. Frazeologizmy rozpatrywane będą zarówno od strony ilościowej, jak i jakościowej. Analiza ilościowa pokaże frazeologizmy pod względem liczby zebranych przykładów w zależności od komponentu kulinarnego. Z kolei analiza semantyczna prowadzona będzie pod kątem wydzielonych pól semantycznych dla danej grupy frazeologizmów.

1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim i rosyjskim

Wyekscerpowano 87 frazeologizmów z komponentem *ryba*, w tym 55 w języku polskim i 32 w języku rosyjskim. Frazeologizmy z komponentem *ryba* zostaną poddane analizie ilościowej.

1.1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim

Zebrano 55 frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim. Wśród analizowanych przykładów znalazły się komponenty typu: *szczupak*, *śledź*, *ryba*, *rak* itd. Analizę ilościową przedstawia poniższa tabela nr 1 oraz wykres nr 1.

¹ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.

² S. Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11603/edition/18873/content> [dostęp: 10.08.2024].

³ *Фразеологический словарь русского языка*, ред. А.И. Молотков, Советская энциклопедия, Москва 1968.

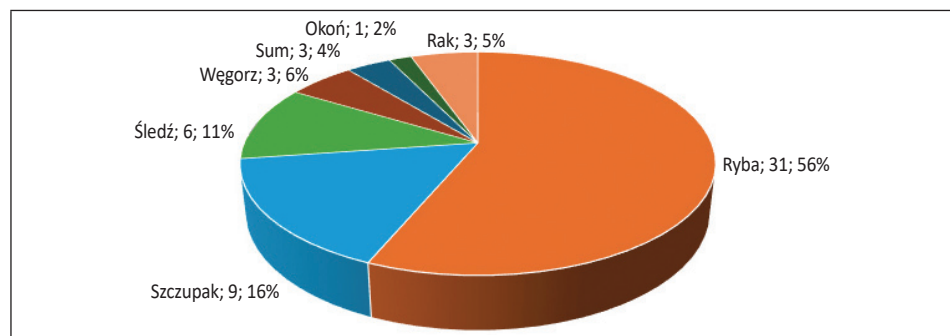
Tabela 1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim

Lp.	Nazwa komponentu	Wybrane przykłady	Liczba
1.	<i>ryba</i>	<i>Gruba ryba</i> <i>Łowić ryby w mętnej wodzie</i> <i>Na bezrybiu i rak ryba</i>	31
2.	<i>szczupak</i>	<i>Pływać/rzucać się jak szczupak</i> <i>Pójść szczupakiem</i> <i>Szczupak dwa razy tej samej przynęty nie bierze</i>	9
3.	<i>śledź</i>	<i>Panowanie śledzia i żurku</i> <i>Jak śledzie w beczce</i> <i>Dostać/otrzymać ucho od śledzia</i>	6
4.	<i>rak</i>	<i>Spiec raka/raczka</i> <i>Ktoś pokazał komuś gdzie raki zimują</i>	3
5.	<i>węgorz</i>	<i>Śliski jak węgorz</i> <i>Wije się jak węgorz</i> <i>Wyślizgnął się jak węgorz</i>	3
6.	<i>sum</i>	<i>Wąsy jak u suma</i> <i>Chodzić/wyglądać jak sum</i>	2
7.	<i>okoń</i>	<i>Stawać okoniem</i>	1
			Ogółem 55

Źródło: opracowanie własne.

Jak pokazuje tabela nr 1, najliczniejszą grupę tworzą frazeologizmy z komponentem *ryba* (31). Mniejszą frekwencję przejawiają frazeologizmy z leksemami: *szczupak* (9), *śledź* (6). Znalaziono 3 przykłady frazeologizmów z komponentem *rak* oraz *węgorz*. Najmniej liczne grupy frazeologizmów, gdyż wyekscerpowano tylko po dwa przykłady oraz jeden przykład, tworzą frazeologizmy z komponentem *sum* i *okoń* (1).

Wykres 1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim

Źródło: opracowanie własne.

Jak pokazuje wykres nr 1, najliczniejsza grupa frazeologizmów z komponentem *ryba* tworzy 31 frazeologizmów, czyli 56% całości zebranych przykładów, kolejne pod względem ilościowym to frazeologizmy z komponentem *szczupak*, które stanowią – 16% oraz *śledź* – 11%. Frazeologizmy z komponentem *węgorz* to 6% pośród badanych frazeologizmów. Najmniej liczne grupy budują frazeologizmy z komponentem *rak* – 5%, *sum* – 4% oraz *okoń* – 2%.

1.2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku rosyjskim

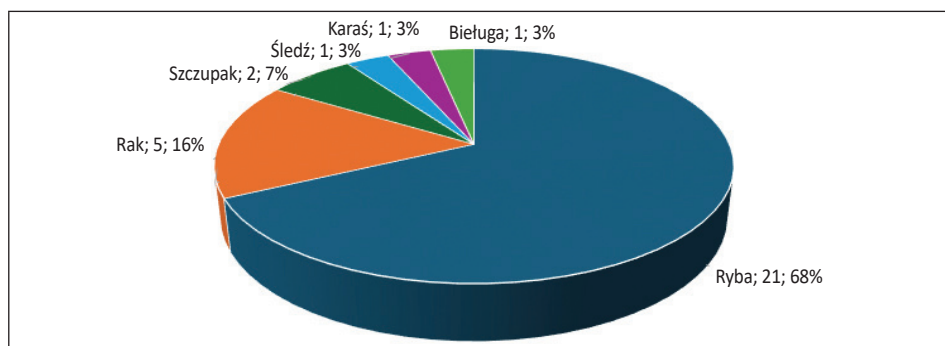
W języku rosyjskim znaleziono 32 frazeologizmy z komponentem *ryba*. Wśród analizowanych przykładów znalazły się komponenty takie jak: *рыба*, *рак*, *щука* itd. Analizę ilościową przedstawiają tabela nr 2 oraz wykres nr 2.

Tabela 2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku rosyjskim

Lp.	Nazwa komponentu	Wybrane przykłady	Liczba
1.	<i>ryba/ рыба</i>	<i>рыба</i> не дура как <i>рыба</i> в воде Ни <i>рыба</i> ни мясо	21
2.	<i>рак/ рак</i>	Как <i>рак</i> на мели Показать, где <i>раки</i> зимуют Лебедь, <i>рак</i> да щука	6
3.	<i>szczupak/ щука</i>	На то и <i>щука</i> в море, чтобы карась не дремал Лебедь, <i>рак</i> да <i>щука</i>	2
4.	<i>bieluga/ белуга</i>	Реветь белугой	1
5.	<i>karaś/ карась</i>	На то и <i>щука</i> в море, чтобы карась не дремал	1
6.	<i>śledź/ сельдь</i>	Как <i>сельдей</i> в бочке	1
			Ogółem 32

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku rosyjskim

Źródło: opracowanie własne.

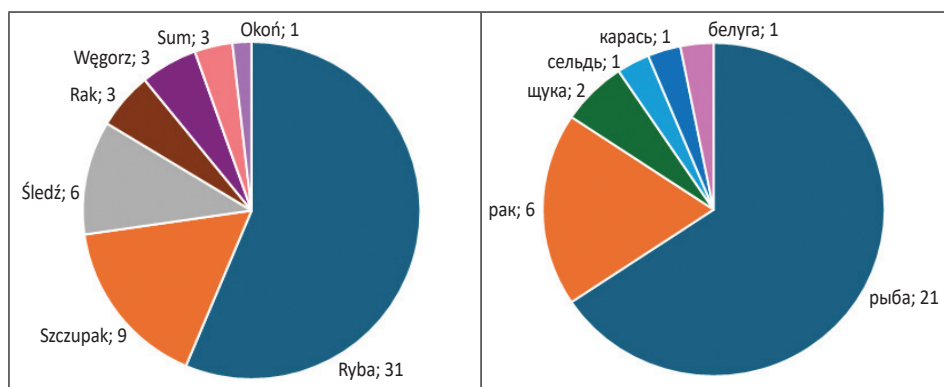
Jak pokazuje tabela nr 2, najliczniejszą grupę tworzą frazeologizmy z komponentem *рыба* (21). Mniejszą frekwencję przejawiają frazeologizmy z leksemem *рак* (6). Znalaziono 2 przykłady frazeologizmów z komponentem *щука*. Najmniej liczne grupy frazeologizmów – wyeksцерpowano tylko po jednym przykładzie – tworzą frazeologizmy z komponentem *карась*, *белуга* oraz *сельдь*.

Jak pokazuje wykres nr 2, najliczniejsza grupa frazeologizmów z komponentem *рыба* tworzy 32 frazeologizmy, czyli 68%, kolejne pod względem ilościowym to frazeologizmy z komponentem *рак* – 16% oraz *щука* – 7% spośród badanych frazeologizmów. Najmniej liczne grupy to frazeologizmy z komponentem *карась* – 3%, *белуга* – 3% oraz *сельдь* – 3%.

1.3. Porównanie liczby frazeologizmów z komponentem *рыба* w języku polskim i rosyjskim

Wykres nr 3a, 3b, pokazuje różnice w liczbie wyeksцерpowanych frazeologizmów z komponentem *рыба* w języku polskim i języku rosyjskim.

Wykres 3a, 3b . Różnice w rozłożeniu liczby komponentów w języku polskim i języku rosyjskim

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy powyższego wykresu wynika, że do komponentów języka polskiego należą: *ryba*, *szczupak*, *śledź*, *rak*, *węgorz*, *sum* i *okoń*. Do komponentów języka rosyjskiego zaliczone zostały takie komponenty jak: *рыба*, *рак*, *щука*, *карась*, *белуга* i *сельдь*. W języku polskim znaleziono więc większą liczbę komponentów (7) niż w języku rosyjskim (6). W języku rosyjskim nie znaleziono frazeologizmów z komponentem *sum*, *okoń* oraz *węgorz*, natomiast w języku polskim nie wyeksцерpowano frazeologizmów z komponentem *белуга* i *карась*. Najliczniejszym komponentem zarówno w polskim, jak i rosyjskim jest komponent *рыба*, przy czym różna jest jego frekwencja. W języku polskim wyeksцерpowano 31 przykładów frazeologizmów z komponentem *рыба*, natomiast w języku rosyjskim znaleziono o 10 mniej, czyli 21 frazeologizmów z tym komponentem. W języku polskim najczęściej występują frazeologizmy z komponentem: *szczupak* (9) oraz *śledź* (6), natomiast w języku rosyjskim są to komponenty: *рак* (6) oraz *щука* (2). Najmniej licznymi komponentami

były odpowiednio – w języku polskim – *okoń*, a w języku rosyjskim: *карась*, *белуга* i *сельдь*, które reprezentowane są tylko po jednym przykładzie.

Porównując komponenty wyekscerpowane w obydwóch językach, należy podkreślić, że są one różne. Komponentami, które występują tylko w języku polskim, a nie pojawiają się w języku rosyjskim są: *sum*, *okoń* i *węgorz*. Komponenty występujące wyłącznie w języku rosyjskim to: *белуга* oraz *карась*.

2. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim i języku rosyjskim

W wyekscerpowanym materiale pięćdziesięciu pięciu frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim, można wyróżnić, między innymi, następujące pola semantyczne: „wygląd zewnętrzny”, „harmonia”, „sytuacja pozytywna”, „sytuacja negatywna” itd.

Poniżej, w tabeli nr 3, pokazano pola semantyczne i przypisane do nich frazeologizmy z komponentem *ryba* w języku polskim.

Tabela 3. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim

Lp.	Nazwa pola semantycznego	Przykład w języku polskim	Liczba przykładów w języku polskim
1.	Sytuacja pozytywna	<i>Ryba</i> połknęła haczyk	12
2.	Działanie	W łózku <i>ryby</i> łowić	10
3.	Sytuacja negatywna	Wije się jak <i>węgorz</i>	8
4.	Wygląd zewnętrzny	Wyglądać jak <i>śledź/śledź</i> wymoczony/ <i>śledź</i> holenderski	5
5.	Hierarchia	Gruba <i>ryba</i>	4
6.	Osobowość	Temperament/spokój <i>ryby</i>	4
7.	Niemożliwość	Na powietrzu <i>ryby</i> łowić	2
8.	Wyjątkowość	<i>Rybia</i> krew	2
9.	Niepewność	Miotać się jak <i>ryba</i> w sieci	1
10.	Harmonia	<i>Rybm</i> woda, ludziom zgoda	1
11.	Kłamstwo	Żywe <i>ryby</i> zjadać	1
12.	Oszustwo	Brać, wziąć kogoś jak <i>rybę</i> na wędkę	1
13.	Sprzeciw	Stawać <i>okoniem</i>	1
14.	Określenie postu	Panowanie <i>śledzia</i> i żurku	1
15.	Kara	Dostać ucho od <i>śledzia</i>	1
16.	Wybór	Albo <i>rybki</i> albo akwarium	1
			Ogółem 55

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, w języku polskim wyróżniono 16 pól semantycznych, z których najliczniejszym jest pole „sytuacja pozytywna”, reprezentowane przez 11 frazeologizmów. Drugim pod względem liczebności w języku polskim jest pole semantyczne „działanie” (10 frazeologizmów). Kolejne pole reprezentowane przez 7 frazeologizmów to: „sytuacja negatywna”. Najmniej

licznymi polami semantycznymi w języku polskim były pola: „wyjątkowość”, „niepewność”, „harmonia”, „kłamstwo”, „oszustwo”, „sprzeciw”, „określenie postu” oraz pole semantyczne „wybór” reprezentowane przez jeden frazeologizm z komponentem *ryba*.

Z wyekscerpowanego materiału w języku rosyjskim, wyróżniono pola semantyczne, takie jak: „sytuacja negatywna”, „rada”, „osobowość”, „szczęście” itd.

W tabeli nr 4 przedstawiono pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku rosyjskim.

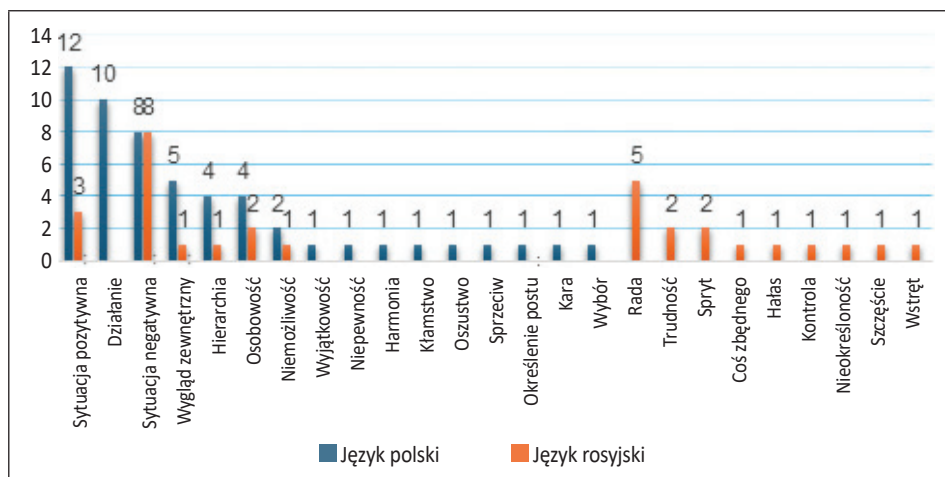
Tabela 4. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku rosyjski

Lp.	Nazwa pola semantycznego	Przykład w języku rosyjskim	Liczba przykładów w języku rosyjskim
1.	Sytuacja negatywna	<i>Биться как рыба об лёд</i>	8
2.	Rada	<i>рыбы без костей не бывает</i>	5
3.	Sytuacja pozytywna	<i>«рыбу» сделать</i>	4
4.	Trudność	<i>как рак на мели</i>	2
5.	Spryt	<i>рыба ищет где глубже, а человек — где лучше</i>	2
6.	Osobowość	<i>нем как рыба</i>	2
8.	Coś zbędnego	<i>как рыбе зонтик</i>	1
9.	Hałas	<i>реветь белугой</i>	1
10.	Hierarchia	<i>рыба гниёт с головы</i>	1
11.	Kontrola	<i>на то и щука в море, чтобы карась не дремал</i>	1
12.	Niemożliwość	<i>когда рак на горе свистнет</i>	1
13.	Nieokreśloność	<i>ни рыба ни мясо</i>	1
14.	Szczęście	<i>золотая рыбка</i>	1
15.	Wstręt	<i>Ну и гадость эта ваша заливная рыба</i>	1
16.	Wygląd zewnętrzny	<i>рыбы глаза</i>	1
			Ogółem 32

Źródło: opracowanie własne.

W języku rosyjskim wyróżniono 15 pól semantycznych. Polem o największej frekwencji okazało się pole „sytuacja negatywna”. Drugim najczęściej spotykanym polem semantycznym jest pole „rada”. Kolejnym polem semantycznym opisanym przez 3 wyekscerpowane frazeologizmy jest: „sytuacja pozytywna”. Przez dwa przykłady reprezentowane jest pola semantyczne: „trudność”, „osobowość” oraz „spryt”. Najrzadziej spotykanymi, reprezentowanymi jedynie przez jeden przykład polami semantycznymi są takie pola jak „coś zbędnego”, „hałas”, „kontrola”, „niemożliwość”, „nieokreśloność”, „szczęście”, „wstręt” oraz pole semantyczne „wygląd zewnętrzny”.

Wykres 4. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *ryba* w języku polskim i rosyjskim

Źródło: opracowanie własne.

Analizując powyższe tabele oraz wykres, stwierdzono, że w języku polskim i języku rosyjskim wyróżniono taką samą liczbę pól semantycznych (16). Najliczniejszym polem semantycznym w języku polskim jest pole: „sytuacja pozytywna”, które jest reprezentowane przez 12 przykładów. Kolejnym pod względem liczebności jest pole semantyczne „działanie” reprezentowane przez 10 frazeologizmów. W języku rosyjskim nie wyodrębniono pola semantycznego „działanie”, natomiast pole semantyczne „sytuacja pozytywna” jest reprezentowane tylko przez 3 związki. W języku rosyjskim najliczniejszym polem semantycznym jest pole: „sytuacja negatywna” (8). Kolejnym pod względem frekwencji było pole „rada”, które opisuje 4 związki frazeologiczne z komponentem *ryba*. Pole „rada” nie występuje w języku polskim. Istotną różnicą pomiędzy językiem polskim a rosyjskim jest występowanie różnych pól semantycznych. W języku polskim wyekscerpowano pola semantyczne: „wyjątkowość”, „niepewność”, „harmonia”, „kłamstwo”, „oszustwo”, „sprzeciw”, „kara”, „wybór” oraz „określenie postu”, których nie znaleziono w materiale rosyjskim. Natomiast w języku rosyjskim znalazły się pola niewystępujące w materiale polskim, takie jak „rada”, „trudność”, „spryt”, „hałas”, „coś zbędnego”, „kontrola”, „nieokreśloność”, „szczęście” i „wstręt”.

Podsumowanie

Zaprezentowana powyżej analiza ilościowa i leksykalno-semantyczna frazeologizmów z wyróżnieniem pól semantycznych pozwoliła na wyprowadzenie następujących wniosków:

1. W sumie wyekscerpowano 87 frazeologizmów z komponentem *ryba*, w tym 55 frazeologizmów w języku polskim i 32 frazeologizmy w języku rosyjskim;
2. Najliczniejszą grupę w języku polskim stanowią frazeologizmy z komponentem *ryba* (31). Kolejno pod względem frekwencji wyróżniono komponenty:

- szczupak* (9), *śledź* (6), *rak* (3) oraz *węgorz* (3). Najmniej liczne grupy frazeologizmów – po jednym przykładzie – tworzą frazeologizmy z komponentem *sum* (1) i *okoń* (1);
3. W języku rosyjskim najliczniejszą grupę stanowiły frazeologizmy z komponentem: *рыба* (21) oraz *пак* (6). Kolejny pod względem frekwencji był komponent *щука* (2). Do grupy najmniej licznych frazeologizmów z komponentem *рыба* w języku rosyjskim należą frazeologizmy z komponentem: *карась* (1), *белуга* (1), oraz *сельдь*. (1);
 4. W języku polskim oraz w języku rosyjskim wyodrębniono taką samą liczbę pól semantycznych – 16;
 5. Najliczniejsze z pól semantycznych w języku polskim stanowią pola: „sytuacja pozytywna” (12), „działanie” (10), „sytuacja negatywna” (8) oraz „wygląd zewnętrzny” (5), najmniej zaś liczne to pola: „wyjątkowość”, „niepewność”, „harmonia”, „kłamstwo”, „oszustwo”, „sprzeciw”, „kara”, „wybór” oraz „określenie postu”, które reprezentowane są tylko przez jeden przykład. W języku rosyjskim najliczniejszymi polami semantycznymi były pola: „sytuacja negatywna” (8), „rada” (5) oraz „sytuacja pozytywna” (4). Najmniej licznymi w języku rosyjskim były pola semantyczne: „wygląd zewnętrzny” (1), „hierarchia” (1), „nieвозмо́жность” (1), „coś zbędnego” (1), „hałas” (1), „kontrola” (1), „szczęście” (1), „nieokreśloność” (1) i „wstręt” (1);
 6. Porównując wyróżnione pola semantyczne, można stwierdzić, że w języku polskim wyeksцерpowano pola semantyczne: „wyjątkowość”, „niepewność”, „harmonia”, „kłamstwo”, „oszustwo”, „sprzeciw”, „kara”, „wybór” oraz „określenie postu”, których nie znaleziono w materiale rosyjskim. Natomiast w języku rosyjskim znalazły się pola niewystępujące w materiale polskim, takie jak „rada”, „trudność”, „spryt”, „hałas”, „coś zbędnego”, „kontrola”, „nieokreśloność”, „szczęście” i „wstręt”.

Literatura

- Adalberg S., *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11603/edition/18873/content> [dostęp: 10.08.2024].
- Komorowska E., *Frazeologizmy z wykładnikiem время w języku rosyjskim*, [w:] *Czas w kulturze rosyjskiej*, red. A. Dudek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, s. 23–40.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.
- Фразеологический словарь русского языка*, red. А.И. Молотков, Советская энциклопедия, Москва 1968.

Lexical-semantic aspects of phraseological units with the culinary component “fish” in Polish and Russian: selected issues

Abstract

The subject of the analysis is a group of phraseological units containing the component “fish.” The work has a comparative Polish-Russian character. The aim of the study is to analyze these

phraseological units from the perspective of lexis and semantics. The material for analysis was excerpted from Polish and Russian lexicographical works, such as Stanisław Skorupka's *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Samuel Adalberg's *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, and Alexander Mołotkow's *Фразеологический словарь русского языка*. The phraseological units are examined both quantitatively and qualitatively. The quantitative analysis focuses on the phraseological units, based on the number of collected examples that include a culinary fish component. The semantic analysis is conducted in terms of the distinguished semantic fields for this group of phraseological units.

Keywords: phraseological units, semantic component, fish

**Лексико-семантические аспекты фразеологизмов
с кулинарным компонентом «рыба»
в польском и русском языках: избранные вопросы
Резюме**

Предметом анализа является группа фразеологизмов, содержащих компонент *рыба*. Работа носит сравнительный польско-русский характер. Цель работы — анализ фразеологизмов с точки зрения лексики и семантики. Материал для анализа был извлечен из польских и русских лексикографических словарей, таких как *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Станислава Скорупки, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* Самуэля Адальберга и *Фразеологический словарь русского языка* Александра Молаткова. Фразеологизмы рассматривались как с количественной, так и с качественной точки зрения. Количественный анализ показал фразеологизмы с учетом количества собранных примеров в зависимости от кулинарного компонента *рыба*. Семантический анализ был проведен с точки зрения выделенных семантических полей для данной группы фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизмы, кулинарный компонент, рыба

Oliwia Bator, mgr
ORCID: 0009-0006-7455-9685
Uniwersytet Szczeciński,
email: oliwia.bator@phd.usz.edu.pl

Oliwia Bator, Master's degree
University of Szczecin

*Halina Chodurska***O rozterkach leksykologa – fitonimisty**

Specjalistów studiujących nomenklaturę botaniczną z różnych punktów widzenia i przy wykorzystaniu odmiennych metodologii w pewnym momencie ogarniać zaczyna cały szereg wątpliwości. Również fitonimista wcześniej lub później odkrywa zagadnienia, które nieuchronnie generują kolejne równie skomplikowane pytania. Wokół interesującej go warstwy słownictwa (w jakimś stopniu specjalistycznego) narosło bowiem wiele mitów, nie zawsze poddających się krytycznemu oglądowi.

Najtrudniejsze jest zapewne przekonanie ortodoksyjnych zwolenników ziołolecznictwa, że rośliny nie były, nie są i zapewne już nigdy nie będą jedynym skutecznym remedium na dolegliwości nękające człowieka; że żadną miarą nie należy ich traktować jako leku niezawodnego, ani tak skutecznego jak zakładają niezłomni homeopaci i znachorzy; że wiedza na temat użytkowania preparatów pochodzenia roślinnego nie jest aż tak stara jak zwykło się niekiedy uważać, a nade wszystko – że wcale nie została ona po wielokroć zweryfikowana i sprawdzona...

Wedle przekazów etnograficznych wiedzę o sposobach leczenia i profilaktyce z użyciem preparatów ziołowych posiadali w minionych czasach jedynie wybrani. W roli lekarzy często występowali kowale, pasterze, młynarze, żołnierze i tzw. *бро-дьячая Русь*, czyli pielgrzymi i wędrowni handlarze¹. Niekiedy zwracano się z prośbą o pomoc do Cyganów, Żydów, mieszkańców dworów i duchownych². Potrzebujący ratunku mieszkańcy prowincji z reguły uciekali się jednak do miejscowych „specjalistów”. Uczestnicy jednej spośród dziewiętnastowiecznych ekspedycji naukowych, której celem było opracowanie i przedstawienie w najróżniejszych aspektach i na piśmie obszaru ówczesnej guberni czernihowskiej zanotowali: *К знахарям народ прибегает в различных болезнях*³. Znachorów (zwłaszcza zaś znachorki!) napotkać można było podobno w każdej wsi⁴. Na nich głównie spoczywała odpowiedzialność za zwalczanie nie tylko drobnych acz dokuczliwych dolegliwości, lecz i poważniejszych chorób nękających mieszkańców wschodnioeuropejskiej

¹ Г. Попов, *Русская народно-бытовая медицина*, Санкт Петербург 1903, s. 74.

² J. Talko-Hryniewicz, *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893, s. 18.

³ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния*, Санкт Петербург 1865, s. 535.

⁴ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния*, ч. I, Санкт Петербург 1863, s. 328.

provincji. Tymczasem ludzie ci najprawdopodobniej w ogóle nie rozróżniali, lub słabo rozróżniali podobne i pokrewne gatunki roślin. Fakt ten uważa się niekiedy za jedną z przyczyn przywoływanych przez wielu badaczy nomenklatury botanicznej przesunięć nazw⁵, a w konsekwencji – przypisywania kilku ziołom tego samego określenia⁶.

W byłej guberni witebskiej nazwę АРНИКА stosowano niegdyś w odniesieniu do trzech ziół (brodawnika jesiennego – *Leontodon autumnale* / *autumnalis* L. et *hastile* / *hastilis* L.; goryczela jastrzębowatego – *Picris hieracioides* L. i – częściowo jastrzębca – *Hieracium* L.). Wszystkie wymienione gatunki wyróżniały się drobnymi żółtymi kwiatami zebranymi w koszyczki. Znamienne jest przy tym, że prawdziwej arniki (*Arnica montana* L.) na Witebszczyźnie nie udało się odnaleźć⁷.

W przekonaniu chorych znachorki i znachorzy dysponowali jednak stosownymi środkami i potrafili je umiejętnie wykorzystywać, ale równocześnie niechętnie przekazywali swą wiedzę i z reguły nie dzielili się nią z otoczeniem. Specjaliści z Europy Wschodniej studiujący ziołolecznictwo w terenie niejednokrotnie uskarżali się na brak dokładności i luki w przekazie informacji. Jeden z badaczy medycyny ludowej jeszcze w latach 50. XX wieku konstatował:

[...] народные лечебные средства обычно сосредотачиваются в руках знахарей, которые оберегая свое знахарское ремесло хранили их втайне. Поэтому и в прежнее время и теперь собиратели народных лечебных средств всегда испытывают трудности, получая сведения о них случайные и неточные⁸.

Ogół korzystających z zabiegów i preparatów uzdrawiających żył w niejakej nieświadomości... Częstokroć wśród przyczyn ukrywania cennych informacji wymieniana się obawy przed ewentualną odpowiedzialnością za brak efektów leczenia⁹.

Nie ulega bowiem wątpliwości, że nawet skromna wiedza znachorów i przedsiębrane przez nich działania bywały nieskuteczne, lub przynajmniej mało skuteczne. Nie powinien zatem budzić zdziwienia fakt, że oficjalna medycyna w okresie późniejszym rezygnowała z wielu środków wykorzystywanych w ziołolecznictwie ludowym¹⁰ i stopniowo wycofywała takowe z obiegu. Zdaniem niektórych badaczy „wielejczy profesjonalistów” mieli bardzo mgliste wyobrażenie nie tylko o stosowanych przez siebie specyfikach, ale i – co *notabene* łatwiej przyjąć do

⁵ L. Wajda-Adamczykowa, *Zmiany semantyczne w nazwach roślin*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, seria: Prace Slawistyczne, Wrocław 1983, s. 147.

⁶ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях, употребляющихся в Пермской губернии*, «Труды Общества Естествоиспытателей при Императорском Казанском университете» 1876, т. V, вып. II, s. 2.

⁷ А. Антонов, *О врачебных растениях дикорастущих в Витебской губернии и употребляющихся населением ея в домашней народной медицине*, Витебск 1888, s. 19.

⁸ М.А. Носаль, И.М. Носаль; *Лекарственные растения и способы их применения в народе*, Киев 1959, s. 3.

⁹ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях...*, s. 3.

¹⁰ Д.Р. Шредер, *Цветник и травник*, Санктпетербург 1909, s. 9, 14 i 22.

wiadomości – o chorobach¹¹. W rezultacie często wykorzystywali (rekomendowali) całe zestawy przypadkowo zebranych ziół w nadziei, że przynajmniej jedno spośród nich przyniesie pożądane skutki¹². Zdarzały się i to nierzadko wypadki leczenia przy użyciu dowolnej rośliny, ale zbieranej w ściśle określonym czasie, zaś czynności rwania towarzyszyły tajemnicze zaklęcia (zdaniem sceptyków pozbawione większego sensu!)¹³. Nie jest wykluczone, że właśnie owe nieracjonalne formuлки odgrywały najistotniejszą rolę w całym procesie uzdrawiania. Jeden z badaczy podsumował to takimi oto słowy:

Нет сомнения, что в знахарстве главное значение имеет заговор [...]. Понятно поэтому, что большая часть растений, признаваемых народной медициной – безразлична в терапевтическом отношении, а иногда даже вредна¹⁴.

Nie da się ukryć, że analogiczne spostrzeżenia czyniono na wschodzie Słowiańszczyzny już wcześniej. Z końcem XIX wieku Iwan Borisow zauważył:

В народе рядом с хорошими средствами обращается такая масса сомнительных, а зачастую и прямо вредных, что этот вопрос заслуживает специального изучения¹⁵.

Niestety, do tej pory nikt nie pokusił się o stosowne studium... Trwają za to prace nad składem i rzeczywistym oddziaływaniem poszczególnych specyfików roślinnych. Miejmy nadzieję, że pozwolą one w nieodległej przyszłości w sposób naukowy zweryfikować informacje zawarte w starszych i nowszych popularnych opracowaniach z zakresu ziołolecznictwa.

Wydaje się wielce prawdopodobne, że użycie niektórych ziół dyktowało Słowianom Wschodnim nie tyle ich korzystne oddziaływanie na organizm człowieka, co bliżej niezbadana tradycja¹⁶.

Fakt, że wykaz (zbiór) specyfików ziołowych z biegiem lat ulegał ograniczeniu także nie powinien budzić zdziwienia. W wiekach średnich liczbę naturalnych preparatów leczniczych oceniano jeszcze na kilka tysięcy, podczas gdy na przełomie wieków XVII–XVIII w praktyce stosowano już tylko około 300 roślin leczniczych¹⁷. Według orientacyjnych szacunków Juliana Talko-Hryncewicza podanych do wiadomości pod koniec XIX wieku lud z terenów Rusi Południowej wykorzystywał w celu przywrócenia utraconego zdrowia blisko 360 gatunków ziół¹⁸. Jednak inne opracowania dotyczące obszarów Słowiańszczyzny Wschodniej publikowane na początku

¹¹ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях...*, s. 10.

¹² Тамże, s. 19.

¹³ И.И. Пантюхов, *Лекарственные растения Южной России*, Киев 1869, s. 1–2.

¹⁴ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения Вологодской губернии*, Вологда 1919, s. 2.

¹⁵ И. Борисов, *О главнейших врачебных растениях, находящихся в диком виде в пределах средней России*, Москва 1892, s. 8.

¹⁶ И.И. Пантюхов, *Лекарственные растения...*, s. 5; В. Пашкевич, *Лекарственные растения, их культура и сбор*, Москва–Петроград 1924, s. 16.

¹⁷ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения...*, s. 4.

¹⁸ J. Talko-Hryncewicz, *Zarysy lecznictwa...*, s. 27.

XX stulecia wymieniają zaledwie kilkadziesiąt podstawowych roślin leczniczych¹⁹. Ponad wszelką wątpliwość znaczna część spośród preparatów ziołowych znajdowała przy tym zastosowanie li tylko w medycynie ludowej²⁰. W trakcie swoich wędrówek po Pokuciu zauważył to m.in. Oskar Kolberg. Na terenach tych

Wszelkie choroby i dolegliwości [...] leczy tu lud najczęściej za pomocą zażegnywań i zaklęć, czyli przymowy oraz środków i ziół w sztuce lekarskiej prawie wcale nieuwzględnianych, a takowe (jak twierdzą) mają nierzadko moc sprowadzać pożądany skutek już w samej chwili zażycia²¹.

Niewątpliwie nie wykorzystywano wszystkich osiągalnych, dostępnych i niekiedy skutecznych roślin. W powiecie łubieńskim byłej guberni połtańskiej udokumentowano użytkowanie zaledwie 100 spośród 1300 ziół rosnących dziko na omawianym terenie²². Z górą pół wieku później w północnych rejonach europejskiej części Rosji (obwody leningradzki, nowogrodzki i pskowski) naliczono zaledwie 38 stosowanych masowo, popularnych roślin leczniczych wybranych z występujących tam około 1000 gatunków²³. Na rosyjskiej prowincji spotykano kobiety w podeszłym wieku, zajmujące się zbieraniem „traw”, na których „herbarz” składały się zaledwie 2–3 rośliny. Właściwości niektórych spośród wykorzystywanych ziół często nie potwierdzała ówczesna oficjalna medycyna naukowa. Z drugiej strony w naturze występują przecież zioła skuteczne. Aliści wielce pomocny w przypadku chorób gardła mech islandzki w okręgu chołmogorskim rekomendowany i wykorzystywany bywał wyłącznie jako pasza dla bydła²⁴. Znamienne wydaje się również, że wiele spośród leczniczych ziół traktowano w Rosji jak dokuczliwe chwasty²⁵.

Jeszcze w końcu XIX wieku autor jednego z najobszerniejszych rosyjskich opracowań z zakresu ziołolecznictwa ubolewał nad tym, że:

До сих пор еще мы русские, за исключением нашего простонародья не считали нужным обработать и исследовать наш природный материал и даже до сих пор многие из наших самых ученых врачей и людей науки не знают многих из наших трав, корней, листьев, цветов и других²⁶.

Ale i Wł. Wtorow najwyraźniej mylił się przypisując ludowi (Słowianom Wschodnim, może tylko Rosjanom?) znajomość właściwości poszczególnych roślin. Jak bowiem inaczej, aniżeli niewystarczającą wiedzą (czy wręcz niewiedzą)

¹⁹ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения...*, s. 4.

²⁰ В.І. Комендар, *Лікарські рослини Карпат, Ужгород* 1971, s. 4.

²¹ O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. III, Kraków 1888, s. 161.

²² В. Белявский, *Дикорастущие и культурные врачебные и технические растения Лубенского уезда, «Плодоводство»*, № 4, Санкт Петербург 1893, s. 209–210.

²³ Б.А. Федченко, Я.Г. Ивенский, *Лекарственные растения Ленинградской, Новгородской и Псковской областей*, Москва–Ленинград 1948, s. 2–3.

²⁴ П.С. Ефименко, *Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии*, ч. I: *Описание внешнего и внутреннего быта*, Москва 1877, s. 197.

²⁵ С.Ю. Шембель, *О лекарственных растениях Астраханской губернии, «Сад, огород и бахча»* 1915, № 9, s. 417–418.

²⁶ В. Второв, *Русский народный лечебный травник и цветник*, Москва 1892, ч. I, s. 11.

w zakresie naturalnych metod leczenia i profilaktyki wypadałoby tłumaczyć cały szereg faktów udokumentowanych w opracowaniach z dziedziny tzw. medycyny ludowej? Wiejscy „profesjonaliści” (znachorki i znachorzy) nader często miast leczyć i zapobiegać wpędzali swych pacjentów w ciężkie choroby²⁷. W istocie – nie od dzisiaj wiadomo, że kuracji ziołami nie uważa się za całkowicie nieszkodliwe lub przynajmniej obojętne dla zdrowia²⁸.

Nie brakuje i innych przesłanek wskazujących na słabą lub wręcz zerową znajomość uzdrawiających walorów przedstawicieli świata roślin. Nierzadko renoma takich czy innych ziół opierała się na nieporozumieniach²⁹ lub na tradycji, która przypisywała roślinom właściwości im nie przysługujące³⁰. Bywało, że lud zalecał środki, które w ogóle nie oddziałują na organizm człowieka i w efekcie – nie szkodzą wprawdzie, ale i nie leczą³¹. Z tego powodu oraz z uwagi na nikłą skuteczność z rosyjskiej farmakopei ostatecznie wycofano cały szereg preparatów ziołowych³². Los taki spotkał między innymi jeden z gatunków goryczki³³ (*Gentiana centaurium*), wykorzystywany niegdyś w przypadkach zawałów wątroby i śledziony³⁴. Wielu spośród znachorów zalecało toksyczny wilczomlecz ogrodowy (*Euphorbia peplus* L.) w charakterze środka przeczyszczającego, co nierzadko prowadziło do drgawek i utraty przytomności, a niekiedy nawet śmierci³⁵. Na większość wymienianych przez ludowych specjalistów dolegliwości nie skutkuje także skalnica (*Saxifraga* L.)³⁶. Za jeden ze środków mało skutecznego arsenału (zestawu) ziołowych medykamentów uchodzi również macierzanka piaskowa (*Thymus serpyllum* L.), zgodnie z tradycją zalecana w stanach ciężkiego upojenia alkoholowego³⁷. Pożądanego działania nie wykazują wszystkie rośliny wykorzystywane przez lud na tzw. oberwanie. Podobnego ich wykorzystywania nie jest w stanie wytłumaczyć żaden ze współczesnych specjalistów³⁸. Jednak mimo braku efektów i wbrew medycynie naukowej jeszcze w latach 50. XX wieku mieszkańcy rosyjskiej prowincji wykorzystywali przy różnych chorobach niemałą liczbę roślin dzikorosnących³⁹. Wielu spośród nich gromadziło zioła

²⁷ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния..., s. 329.

²⁸ А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский, *Растения – целители*, Москва 1963, s. 5.

²⁹ В. Пашкевич, *Лекарственные растения...*, s. 16.

³⁰ Тамże, s. 16.

³¹ В.І. Комендар, *Лікарські рослини...*, s. 3.

³² А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский А.А., *Растения...*, s. 5.

³³ В. Второв, *Русский народный...*, s. 347.

³⁴ Тамże, s. 194.

³⁵ Тамże, s. 347.

³⁶ Тамże, s. 348.

³⁷ И. Борисов, *О главнейших врачебных растениях...*, s. 24.

³⁸ I. Arabas, *Leki roślinne w „Dziełach wszystkich” Oskara Kolberga*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, s. 142.

³⁹ М.А. Носаль, И.М. Носаль, *Лекарственные растения...*, s. 12.

nie na użytek własny, lecz z zamiarem sprzedania ich w aptekach⁴⁰. Niejednokrotnie popełniano przy tym pomyłki. Niedoświadczeni zbieracze roślin leczniczych (a takich nie brakowało) zamiast tataraku zwyczajnego (*Acorus calamus* L.) suszyli kłącza kosaćca żółtego (*Iris pseudoacorus* L.)⁴¹, zaś arnikę górską (kupalnik) (*Arnica montana* L.) mylili z omanem łakowym (*Inula Britannica* L.)⁴².

Zbyt częste przypadki nieskutecznych, niekiedy kończących się tragicznie prób leczenia różnorodnych dolegliwości doprowadziły w konsekwencji do karania osób, które zajmowały się praktykami „paramedycznymi” bez wymaganych uprawnień, oraz do wydawania sądowych zakazów prowadzenia działalności „lekarskiej”⁴³. Środki zapobiegawcze próbował stosować już Piotr I Wielki wydając stosowne ukazy i gramoty zabraniające pokątnego handlu ziołami leczniczymi i innymi wątpliwymi środkami tego typu w celu ochrony zdrowia mieszkańców Rosji (*в целях сохранения народного здравия*)⁴⁴. Może właśnie z powodu nikłej skuteczności tradycyjnych ludowych praktyk leczniczych ludzie w miarę rozwoju sieci szpitali i aptek tak ochoczo zwrócili się ku nowym sposobom leczenia⁴⁵?

Ponieważ jednak społeczność wiejska pragnęła poznać przyczyny negatywnych skutków wysiłków znachorskich, niepowodzenie w leczeniu tłumaczono zazwyczaj niedokładnym przestrzeganiem (lub nieprzestrzeganiem) konkretnych rytuałów zbierania ziół⁴⁶. Spostrzeżenia w rodzaju „Листья **освященных** овощей служат как целительное и спасительное от домовика средство, для курения в избах и окуривания больных”⁴⁷ nasuwają podejrzenia, że czynnikiem decydującym o sukcesie leczenia nie zawsze była roślina, za ważniejszy uznawano chociażby (jak w tym konkretnym przypadku) fakt poświęcenia jej w cerkwi. Bardzo przemysłne i zapobiegliwe staje się w tym kontekście odnotowane w byłej guberni orłowskiej zalecenie, by osobę dręczoną przez diabła układać do snu na sianie. Mieszkańcy tamtejszych wsi żywili zapewne przekonanie, że w wysuszonej trawie z całą pewnością znajdują się rośliny, które skutecznie odstraszą wszelką siłę nieczystą⁴⁸. Równocześnie jest to chyba dowód na powszechną nieznajomość ziół prezentowanych w relacjach etnograficznych jako *apotropaica*.

W sytuacji, gdy skuteczność preparatów roślinnych sporządzanych i zalecanych przez znachorów wydaje się co najmniej dyskusyjna, wypadałoby nie tylko

⁴⁰ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния...*, s. 329.

⁴¹ Е.Н. Кондратюк, С.И. Ивченко, Г.К. Смык, *Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины*, Киев 1969, s. 9.

⁴² Тамże, s. 13.

⁴³ А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский, *Растения...*, s. 4.

⁴⁴ А.Н. Обухов, *Лекарственные растения Краснодарского края*, Краснодар 1957, s. 7.

⁴⁵ Ф.А. Сацыперов, *Лекарственные растения в России*, Петроград 1917, s. 6.

⁴⁶ В. Пашкевич, *Лекарственные растения...*, s. 16.

⁴⁷ О. Б-ский, *Суеверные обряды простонародья Западного края*, «Русский мир» 1874, № 7, s. 14.

⁴⁸ А.И. Иванов, *Верования крестьян Орловской губернии*, «Этнографическое обозрение» 1900, № 4, s. 94.

odnieść się sceptycznie do „prastarego” rodowodu ziołolecznictwa, ale i zastanowić się poważnie nad kwestią genezy wiedzy o mocy ziół... Odpowiedź odnajdujemy „między wierszami” w wielu dawnych rosyjskich opracowaniach z zakresu medycyny ludowej i fitoterapii. Znamcy omawianego kręgu zagadnień dostrzegali możliwość zewnętrznych (obcych) źródeł informacji o walorach specyfików ziołowych na wschodzie Słowiańszczyzny. W dostępnych opracowaniach czytamy m.in.

Так честь открытия целебных свойств нашей родной и всем известной ИВЫ, или же противохорадочное действие настоя цветов ЛАНДЫША [...] всецело принадлежит иностранцам⁴⁹.

Inny znawca ziołolecznictwa na początku XX wieku zauważył:

Большинство лекарственных растений мы получаем из-за границы, в то время как почти все эти «заграничные травы» в изобилии растут в необъятной России, особенно в южной и средней ее полосе⁵⁰.

W okręgu leningradzkim jeszcze w latach 20. minionego wieku moczopędną mącznicę lekarską (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.), która przecież rosła na miejscu, sprowadzano z Niemiec⁵¹.

Wynikało to chyba nie tylko z przekonania, że „zagraniczne środki” są lepsze i skuteczniejsze aniżeli rodzime...

Przesłanek tezy o obcej proveniencji rozległej wiedzy zielarskiej i homeopatycznej wypadłoby się doszukiwać również w nomenklaturze botanicznej. Podobno wschodniosłowiańscy znachorzy w większości nie nominowali ziół przez siebie wykorzystywanych⁵². W aktach sądowych z procesów czarownic działających na obszarach Rusi Południowo-Zachodniej, analizowanych przez Władimira Antonowicza, zaledwie w czterech wypadkach przytoczono nazwy ziół stosowanych w celach leczniczych i w trakcie działań magicznych. Były to ГОРЧИЦА (najprawdopodobniej *Sinapis alba* L. lub *Sinapis arvensis* L.); ПОЛЫННЫЙ КОРЕНЬ (najpewniej *Artemisia absinthium* L.); ЧЕМЕРИЦА (*Veratrum nigrum* L.) i РУЧКИ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ (przypuszczalnie jakiś gatunek storczyków, *Orchis* L.)⁵³.

Brak nazw niekoniecznie wynikał z ich nieznamości. Mógł on być konsekwencją otaczania stosowanych środków leczniczych nimbem tajemnicy⁵⁴. Ale i w starzych (XVII–XVIII wiecznych) rękopisach zielarskich czasami nie przytacza się miana rośliny. Czytamy w nich na przykład: *Есть трава, растет в воде* [...] (s. 5) lub *Есть*

⁴⁹ В. Второв, *Русский народный лечебный травник...*, ч. I, s. II.

⁵⁰ К.В. Дубняков, *Лекарственные растения в России. Список и краткое наставление к сбору, сушке и сбыту*, Миргород 1915, s. 3–4.

⁵¹ В.Л. Некрасова, *Лекарственные растения Ленинградской губернии*, «Труды Ленинградского общества изучения местного края» 1927, т. 1, s. 65.

⁵² В. Антонович, *Колдовство. Документы – процессы – исследование*, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», т. I, вып. 2, Санкт Петербург 1877, s. 36.

⁵³ Тамże, s. 35.

⁵⁴ Тамże, s. 36.

травы, растет по пригоркам [...] (s. 115)⁵⁵. Być może niektóre rośliny występujące na terenach zamieszkiwanych przez Słowian Wschodnich nie posiadały zatem powszechnie znanych nazw. W przekładzie lekarskiej księgi autorstwa Christiana Pekkena (*Домашний лечебник или простой способ лечения*, Санкт Петербург 1766) tłumacz, zapewne rodowity Rosjanin, Aleksy Protasow konstatuje:

Последнюю сию [a ma na myśli jeden z gatunków PODRÓŻNIKA – *Cichorium agrestis / sylvestris*] ежели ей имя на нашем языке не имеется, можно бы назвать ПРИДОРОЖНИКОМ, потому что она по большей части растет при дорогах и по полям, где много троп проложено [...] (s. 84),

natomiast dalej (s. 133) w odniesieniu do WARZUCHY (*Cochlearia* L.) zauważa:

для отличного ее превосходства, которое она оказывает пред всеми прочими от цинги употребляемыми травами, я бы советовал называть ее на нашем российском языке ЦИНГОТНОЮ.

Niektóre spośród powyższych przesłanek można byłoby zapewne uznać za dowód obcej proveniencji wiedzy ziołolecniczej i homeopatycznej Słowian. Teza o „książkowym” rodowodzie tej ostatniej nie jest bynajmniej nowa. Od dawna już podejrzewano, że spora liczba przekazów o zwyczajach i przekonaniach traktowanych przez współczesnych jako „odwieczne i oryginalnie ludowe” bierze początek z nauk i ksiąg klasztornych⁵⁶. Informacje o właściwościach specyfików ziołowych rozpowszechniali wprawdzie znachorzy, olejkarze i dziadowie wędrowni⁵⁷, ale i oni czerpali je z zielników, poradników i różnego typu kalendarzy⁵⁸. Zdaniem Aleksandra Brücknera wprost do medycyny i zabobonów świata klasycznego dałoby się sprowadzić całe polskie „lecnictwo przesądne”⁵⁹. Wydaje się, że analogiczne wnioski odnieść wypadałoby i do medycyny ludowej Słowian Wschodnich, tym bardziej, że głosili je nieśmiało także nieliczni spośród rosyjskich znawców problematyki. Według ich mniemania mnisi z terenów Europy Wschodniej czerpali informacje o sposobach leczenia i skutecznych środkach ze źródeł greckich, ale ich metody wykazują też duże podobieństwa do medycyny rzymskiej i arabskiej⁶⁰. Mnóstwo leków dziś powszechnie używanych sprowadzono na Ruś (podobnie jak na inne tereny Słowiańszczyzny) z Niemiec⁶¹. Wiedza zielarska Słowian Wschodnich jest zapewne

⁵⁵ В.М. Флоринский, *Русские простонародные лечебники и травники. Собрание медицинских рукописей XVI и XVII столетия*, Казань 1880, s. 5 i 115.

⁵⁶ J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce (wiek XVI–XVIII)*, t. I, Warszawa 1976, s. 247.

⁵⁷ Z. Zegarski, *Źródła i kształt terapii roślinnej*, [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, red. A. Paluch, Wrocław 1985, s. 9.

⁵⁸ Ф.Л. Герман, *Суеверия в медицине*, Харьков 1895, s. 25; M.J. Kawałko, *Historie ziołowe*, Lublin 1986, s. 180.

⁵⁹ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1980, s. 57.

⁶⁰ Г. Попов, *Русская...*, s. 91.

⁶¹ J. Talko-Hryncewicz, *Zarysy lecnictwa...*, s. 18; С.С. Станков, Н.В. Ковалевский, *Наши лекарственные растения и их врачебное применение*, Горький 1952, s. 5.

w wielu przypadkach echem „uczonych utworów literackich”⁶², a w tym konkretnym przypadku starych zielników oraz tzw. ogrodów zdrowia. Te ostatnie zaś według historii medycyny rosyjskiej mają swe źródło w cudzoziemskich oryginałach:

[...] все биолого-медицинские познания старых травников и лечебников восходят в основном к старым иноземным оригиналам⁶³.

Zaprezentowane powyżej procesy i fakty, tezy i założenia (wpływ starożytnych, średniowiecznych i późniejszych zachodnioeuropejskich ksiąg medycznych na kształtowanie wiedzy homeopatycznej i zielarskiej Słowian nie tylko wschodnich; niewystarczający zasób owej wiedzy) tłumaczyłyby zapewne większość tendencji w zakresie nomenklatury botanicznej omawianych w literaturze lingwistycznej. Można byłoby powoływać się na nie chociażby w przypadkach polisemii (a *de facto* najczęściej homonimii) nazw roślin, wielości określeń przypisywanych jednemu obiektowi (niekiedy stosowanych na tych samych terenach), braku adekwatności nazw i sposobów (zakresów) użycia ich odniesień, istotne różnice w zastosowaniu prostych preparatów ziołowych, a już z całą pewnością – wszystkie kwestie dotyczące tzw. magicznych właściwości przedstawicieli świata roślinnego.

Literatura

Arabas I., *Leki roślinne w „Dziełach wszystkich” Oskara Kolberga*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, s. 91–162.

Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1980.

Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce (wiek XVI–XVIII)*, t. I, Warszawa 1976.

Fischer A., *Etnografia słowiańska*, z. III: *Polacy*, Lwów–Warszawa 1934.

Kawałko M.J., *Historie ziołowe*, Lublin 1986.

Kolberg O., *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. III, Kraków 1888.

Talko-Hryniewicz J., *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893.

Wajda-Adamczykowa L., *Zmiany semantyczne w nazwach roślin* [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, seria: *Prace Slawistyczne*, Wrocław 1983, s. 143–151.

Zegarski Z., *Źródła i kształt terapii roślinnej*, [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, red. A. Paluch, Wrocław 1985, s. 9–24.

Антонов А., *О врачебных растениях дикорастущих в Витебской губернии и употребляющихся населением ея в домашней народной медицине*, Витебск 1888.

Антонович В., *Колдовство. Документы – процессы – исследование*, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», т. I, вып. 2, Санкт Петербург 1877, s. 323–360.

Белявский В., *Дикорастущие и культурные врачебные и технические растения Лубенского уезда*, «Плодоводство», № 4, Санкт Петербург 1893.

⁶² A. Fischer, *Etnografia słowiańska*, z. III: *Polacy*, Lwów–Warszawa 1934, s. 221.

⁶³ Т. Райнов, *Наука в России XI–XVII веков. Очерки по истории донанучных и естественных воззрений на природу*, Москва–Ленинград 1940, s. 460.

- Борисов И., *О главнейших врачебных растениях, находящихся в диком виде в пределах средней России*, Москва 1892.
- Б-ский О., *Суеверные обряды простонародья Западного края*, «Русский мир» 1874, № 7.
- Второв В., *Русский народный лечебный травник и цветник*, Москва 1892, ч. I.
- Герман Ф.Л., *Суеверия в медицине*, Харьков 1895.
- Гоммерман А.Ф., Шупинская М.Д., Яценко-Хмелевский А.А., *Растения – целители*, Москва 1963.
- Дубняков К.В., *Лекарственные растения в России. Список и краткое наставление к сбору, сушке и сбыту*, Миргород 1915.
- Ефименко П.С., *Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии*, ч. I: *Описание внешнего и внутреннего быта*, Москва 1877.
- Иванов А.И., *Верования крестьян Орловской губернии*, «Этнографическое обозрение» 1900, № 4.
- Ильинский Н.В., *Главнейшие лекарственные растения Вологодской губернии*, Вологда 1919.
- Комендар В.І., *Лікарські рослини Карпат*, Ужгород 1971.
- Кондратюк Е.Н., Ивченко С.И., Смык Г.К., *Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины*, Киев 1969.
- Крылов П.Н., *О народных лекарственных растениях, употребляющихся в Пермской губернии*, «Труды Общества Естествоиспытателей при Императорском Казанском университете» 1876, т. V, вып. II.
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния*, ч. I, Санкт Петербург 1863.
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния*, Санкт Петербург 1865.
- Некрасова В.Л., *Лекарственные растения Ленинградской губернии*, «Труды Ленинградского общества изучения местного края» 1927, т. 1, s. 63–68.
- Носаль М.А., Носаль И.М., *Лекарственные растения и способы их применения в народе*, Киев 1959.
- Обухов А.Н., *Лекарственные растения Краснодарского края*, Краснодар 1957.
- Пантюхов И.И., *Лекарственные растения Южной России*, Киев 1869.
- Пашкевич В., *Лекарственные растения, их культура и сбор*, Москва–Петроград 1924.
- Попов Г., *Русская народно-бытовая медицина*, Санкт Петербург 1903.
- Райнов Т., *Наука в России XI–XVII веков. Очерки по истории донанучных и естественных воззрений на природу*, Москва–Ленинград 1940.
- Сацыперов Ф.А., *Лекарственные растения в России*, Петроград 1917.
- Станков С.С., Ковалевский Н.В., *Наши лекарственные растения и их врачебное применение*, Горький 1952.
- Федченко Б.А., Ивенский Я.Г., *Лекарственные растения Ленинградской, Новгородской и Псковской областей*, Москва–Ленинград 1948.
- Флоринский В.М., *Русские простонародные лечебники и травники. Собрание медицинских рукописей XVI и XVII столетия*, Казань 1880.
- Шембель С.Ю., *О лекарственных растениях Астраханской губернии*, «Сад, огород и бахча» 1915, № 9, s. 417–422.
- Шредер Д.Р., *Цветник и травник*, Санктпетербург 1909.

**The lexicologist's dilemma:
insights into herbal knowledge among Eastern Slavs**
Abstract

This article offers a critical examination of the prevailing perspectives on the sources and nature of knowledge regarding the medicinal properties of herbs within the Eastern Slavic tradition. Drawing upon the insights of historians, ethnographers, herbalism experts, and travelers, the author navigates the complexities of folk medicine.

Keywords: Eastern Slavs, folk medicine, herbal knowledge, ethnography, traditional practices, medicinal properties

О сомнениях исследователя ботанической лексики
Резюме

В статье критическому обзору подвергаются традиционные взгляды на происхождение и уровень знаний лечебных свойств трав на территории Восточной Славянщины. Автор опирается здесь на замечания и выводы историков, специалистов из области народной медицины и путешественников.

Ключевые слова: восточные Славяне, народная медицина, источники сведений о свойствах растений

Halina Chodurska, dr hab., em. prof. UKEN w Krakowie
ORCID: 0000-0002-5454-4260
e-mail: h.chodurska@gmail.com

Halina Chodurska PhD (habilitatus)

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17.3

Studia Russologica 17 (2024)

Marcin Dziwisz

Agnieszka Potyrańska

Opuszczenie jako technika stosowana w przekładzie audiowizualnym

Wraz z narodzinami kina dźwiękowego w latach 30. XX zrodziło się zapotrzebowanie na tłumaczenie filmów. O ile filmy nieme były uniwersalne, o tyle dialogi wypowiedziane w konkretnym języku okazały się barierą dla użytkowników innych języków. Jak pisze Teresa Tomaszekiewicz:

Na początku duże studia filmowe francuskie, niemieckie czy włoskie starały się rozwijać problem transferu językowego poprzez kręcenie kilku wersji językowych tego samego filmu. [...] Szybko okazało się jednak, że była to metoda zbyt kosztowna. Przystąpiono zatem do tłumaczenia wersji oryginalnej¹.

Wszystko to przyczyniło się do szybkiego rozwoju dziedziny tłumaczeń audiowizualnych.

Переводя аудиовизуальные тексты, переводчик делает нечто, идущее кардинально вразрез с его привычным опытом ограниченного только рамками языка семантического перекодирования смыслов. Опыт показывает, что больше всего переводчиков классической школы смущает именно присутствие в процессе аудиовизуального перевода неких ограничений, выходящих за пределы языка, и относящихся к построению, структуре и синтаксису визуального ряда произведений².

Wśród rodzajów tłumaczeń audiowizualnych możemy wyróżnić napisy, dubbing oraz *voice over*, czyli głos lektora podkładany pod oryginalną ścieżkę dźwiękową filmu.

Istnieją trzy podstawowe sposoby tłumaczenia filmu – z których każdy ma pewne wady i zalety [...] Pierwsza metoda to dubbing, czyli zastępowanie oryginalnych dialogów ich wersjami nagranyymi w innym języku. [...] Druga metoda polega na dołączaniu do filmu przekładu w formie napisów w dolnej części ekranu, po angielsku zwanych subtitles.

¹ T. Tomaszekiewicz, *Przekład audiowizualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 104.

² А.В. Козуляев, *Аудиовизуальный полисемантический перевод как особая форма переводческой деятельности и особенности обучения данному виду перевода*, „Царское-сельские чтения” 2013, № XVII, с. 374.

[...] W Polsce i kilku innych krajach bloku komunistycznego przyjęła się trzecia metoda przekładu: film z lektorem, czyli coś pośredniego między prymitywną odmianą dubbingu a tłumaczeniem symultanicznym, zwanego potocznie „szseptanką”, a po angielsku voice-over³.

W naszych badaniach skupiamy się na tłumaczeniu za pomocą napisów, dlatego nie będziemy omawiać pozostałych rodzajów. Jednym z ograniczeń, jakie nakłada na tłumacza tłumaczenie za pomocą napisów, jest ich długość oraz czas wyświetlania: napisy nie powinny przekraczać 36–38 znaków, tekst powinien wyświetlać się na ekranie w jednej lub dwóch liniach, zaś czas wyświetlania napisów to minimum 1 sekunda, a maksimum 7 sekund.

Tak zdefiniowana czytelność jest tożsama ze zwiezłością, wynikającą tyleż z przymusu wciskania słowa mówionego w ciasne ramy tekstu pisanego, co z dążenia do jak najmniejszego rozpraszania uwagi odbiorcy⁴.

Co więcej, napisy powinny być umiejscowione u dołu ekranu i mieć odpowiednią czcionkę. Cały szereg ograniczeń technicznych wymusza na tłumacza stosowanie określonych zabiegów i strategii, które pozwolą dostosować tekst pod tymi względami. Jak zauważa Tomaszewicz:

Podstawowym problemem tego typu przekładu jest fakt, że szybkość czytania przeciętnego widza jest mniejsza niż szybkość percepcji dźwięku. Jednocześnie względy techniczne i estetyczne nie pozwalają na zakrycie połowy ekranu podpisami, ponieważ przeszkadzałoby to w odbiorze obrazu. W konsekwencji tekst dialogów oryginału musi zostać skrócony, co zakłada kondensację tekstu⁵.

Jednym ze sposobów takiej kondensacji tekstu jest opuszczenie. Jest to niewątpliwie zmiana, która zachodzi w procesie tłumaczenia. Leonid Barchudarov pisze:

Устранение семантически избыточных элементов исходного текста дает переводчику возможность осуществлять то, что называется „компрессией текста”, т.е. сокращение его общего объема. Это нередко оказывается необходимым в силу того, что в ходе процесса перевода многочисленные добавления и объяснительные фразы, вводимые переводчиком для большей ясности (часто по прагматическим соображениям), грозят тексту перевода чрезмерным „разбуханием”⁶.

Jak podaje *Tezaurus terminologii translatorycznej*: „opuszczenie – to technika tłumaczeniowa polegająca na zmniejszeniu redundancji tekstu wyjściowego”⁷.

Teoretycy przekładu mówią o zmianach obligatoryjnych, wynikających przede wszystkim z różnic w systemie języka oryginału i języka przekładu oraz o zmianach

³ A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo Dla szkoły, Wilkowice 2007, s. 7–9.

⁴ Tamże, s. 11.

⁵ T. Tomaszewicz, *Przekład audiowizualny...*, s. 112.

⁶ Л.С. Бархударов, *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*, Международные отношения, Москва 1975, s. 230.

⁷ *Tezaurus terminologii translatorycznej*, red. J. Lukszyn, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 218.

fakultatywnych, będących rezultatem decyzji podjętej przez tłumacza. Często zdarza się, że w tekstach brakuje całych fragmentów, a nie stosuje się żadnych środków, które mogłyby zrekompensować te opuszczenia. Taka sytuacja prowadzi do znikania wielu różnych elementów tłumaczenia, co wiąże się z istotnymi stratami na poziomie poznawczym, pragmatycznym oraz funkcjonalno-estetycznym przekładanego tekstu. W sytuacji, gdy nie wszystkie pominięcia można przypisać ograniczeniom związanym z objętością tekstu, z pewnością warto zastanowić się nad statusem takiego tekstu jako przekładu oraz nad rolą tłumacza jako tzw. drugiego autora, który dąży do dominacji nad oryginalnym tekstem. Z poruszaną kwestią ściśle związane jest zagadnienie błędów w tłumaczeniu. Zgodnie z dotychczasowymi ustaleniami teoretyków przekładu, za błąd tłumaczeniowy uważa się wszelkie nieuzasadnione pominięcia elementów, które obniżają poziom ekwiwalencji w tłumaczeniu⁸.

Zgodnie z ustaleniami Arkadiusza Belczyka, podczas tłumaczenia filmów za pomocą napisów najczęściej stosowane są poniższe strategie:

- pomijanie (powtórzenia, wykrzykniki, formy wołaczowe, zwroty retoryczne i pytania rozłączne, wypowiedzi urwane itd.),
- uproszczenia i przesunięcia semantyczne (określenia synonimiczne, wprowadzenia, informacje mało istotne w danym kontekście itd.),
- uproszczenia składni i semantyki (łączenie zdań, likwidowanie zdań podrzędnych, zmiana mowy niezależnej na zależną itd.),
- odwołania do treści filmu⁹.

W niniejszym artykule skupimy się na opuszczeniach. W naszym rozumieniu, opuszczenie to pominięcie w przekładzie każdego fragmentu tekstu wyjściowego. Jak postaramy się wykazać w dalszej części badań, decyzja taka powoduje różnice w kreowaniu obrazu sytuacji w świadomości odbiorcy oryginału i przekładu. Przytoczymy przykłady z następujących seriali: *Анна Герман. Тайна белого ангела* – pol. *Anna German. Tajemnica białego anioła* (2012), reż. Aleksandr Timienko, Waldemar Krzystek (tłumaczenie z polskiego na rosyjski i odwrotnie) oraz *Эпидемия* (2019), reż. Paweł Kostomarov (tłumaczenie z rosyjskiego na polski).

W serialu *Anna German* mamy do czynienia z opuszczeniami różnych fragmentów dialogów, a niekiedy nawet całych replik. Zaczniemy od tłumaczenia z rosyjskiego na polski. Pierwszy przykład:

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– А его машина – фырр-фырр – и повезла.	– <i>Samochód go zabrał i odjechał.</i>

00:48:15 – 00:48:17

Tłumacz zdecydował się na opuszczenie wyrazu dźwiękonaśladowczego. Warto nadmienić, że słowa te wypowiada małeńka Anna, a jak wiadomo, dzieci najczęściej posługują się leksyką, która ma prostą strukturę fonetyczną. Nieprzekazanie tej części wypowiedzi nie powoduje zaburzenia rozumienia omawianego fragmentu

⁸ Por.: A. Bogusławski, *Uwagi o przekładzie i jego wartościowaniu*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 2, s. 51; A. Pisarska, T. Tomaszewicz, *Współczesne tendencje przekładowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1998, s. 157–168.

⁹ A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów...*, s. 17–27.

czy też zmiany znaczenia wypowiedzi, jednak niewątpliwie zubaża przekazywany komunikat.

Podobną sytuację ilustruje następny przykład:

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– <i>Но я ведь могу быть и злым!</i> – <i>Ха-ха-ха!</i>	– <i>Potrafię też być zły.</i> – Brak tłumaczenia.

0:44:56 – 0:45:22

Znaczenie jest oczywiste, widz ma przed oczyma daną scenę, słyszy reakcję rozmówcy, opuszczenie nie zubaża więc przekazu. Co więcej, brzmienie danego wyrazu dźwiękonaśladowczego jest takie samo w języku rosyjskim, jak i polskim.

Kolejny przykład ilustruje opuszczenie tłumaczenia elementu pochodzącego z języka trzeciego:

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– Сеньорита , я так счастлив! Я так рад познакомиться с вами!	– <i>Co za szczęście, że mogę Panią poznać osobiście!</i>

00:21:40 – 00:21:45

Pominięte słowo pochodzi z języka hiszpańskiego i oznacza niezamężną kobietę. Opuszczenie zapożyczenia zubaża oryginał, pozbawia widza istotnej informacji na temat rozmówcy Anny. Co więcej, sposób segmentacji oryginału w procesie tłumaczenia może budzić kontrowersje. Tłumacz ponosi odpowiedzialność za to, co zostanie uwzględnione w polskiej wersji językowej, a co zostanie usunięte z oryginału, uznane za zbędne lub drugorzędne, z czym polski odbiorca nie musi się zapoznawać. Każdorazowo jest to jednak decyzja oparta na subiektywnej ocenie tłumacza, który w danej sytuacji stara się przekazać jak najwięcej informacji, jednocześnie dbając o oszczędność środków językowych. W przypadku konkretnego typu tekstu – napisów filmowych – dąży również do nadania treści formy atrakcyjnej dla odbiorcy.

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– Сеньорита Анна! Расскажите, как ваша мать тайно вывезла вас из Советского Союза? – Какие песни вы пели на площадях? – Ваш первый любовник – Шарль Азнавур? – Что об этом думает Эдит Пиаф?	– Brak tłumaczenia

00:05:38 – 00:05:51

Powyższe pytania padają z ust reporterów, którzy chcą jak najwięcej dowiedzieć się o życiu Anny. Scena jest bardzo dynamiczna, wiele dzieje się na ekranie, reporterzy przekrzykują się wzajemnie. Być może z tego właśnie powodu tłumacz postanowił nie tłumaczyć ich pytań. Wydaje się jednakże, że są to dość ważne pytania, zadawane w konkretnym celu, a fakt ich opuszczenia w przekładzie powoduje, że widz pozbawiony zostaje informacji o tym, co interesuje opinię publiczną. Tłumacz

przekazuje istotne, jego zdaniem, informacje, w kontekście wybranej dominującej cechy przekładu oraz potencjalnego odbiorcy. Ponieważ są to subiektywne oceny jednego tłumacza, mogą one nie pokrywać się z opiniami krytyków, innych tłumaczy czy jakichkolwiek innych bilingwalnych odbiorców, którzy zapoznają się z oryginałem i jego tłumaczeniem.

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– Я прошу тебя! Я умоляю!	– Brak tłumaczenia. <i>Благам Cię.</i>

00:28:54 – 00:28:57

W powyższym fragmencie rozmowy brak tłumaczenia pierwszej części wypowiedzi powoduje złagodzenie jej wydźwięku: w oryginale mamy do czynienia z podwójną prośbą, która przechodzi w błagalny ton. W przekładzie zaś nasilenie tej prośby zostaje zmniejszone.

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– Анна! Аннушка... Что с тобой? Анна!	– Brak tłumaczenia. <i>Co Ci jest?</i>

00:39:03 – 00:39:07

W kolejnym przykładzie tłumacz zdecydował się na opuszczenie imienia własnego. O ile brzmienie imienia w formie podstawowej – Anna – w języku rosyjskim i polskim jest takie samo, o tyle już zdrobnienia przybierają inną postać i rosyjskie „Аннушка” nie znalazło swego odpowiednika w polskim przekładzie.

Podobny przykład odnajdujemy w poniższym dialogu:

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– Здравствуйте! Анечка!	– Witaj!
– Привет, дорогая! Привет!	– Cześć!

00:07:33 – 00:07:37

Oprócz opuszczenia bezpośredniego zwrotu za pomocą zdrobnienia imienia bohaterki mamy do czynienia z opuszczeniem słowa wyrażającego przyjacielskie relacje między kobietami: „дорогая”. Tłumacz nie powtórzył także słowa „cześć”, które w oryginale występuje dwukrotnie i ma na celu podkreślenie bliskich stosunków między spotykającymi się osobami oraz podkreśla fakt, że nie widziały się one już dawno. Na etapie operacji przekładowych całość podlega hierarchizacji, co oznacza wyodrębnienie cech kluczowych oraz tych, które mogą być podporządkowane innym lub całkowicie pominięte. To zjawisko wynika z samej natury tłumaczenia oraz z faktu, że ekwiwalencja między oryginałem a przekładem nigdy nie jest absolutna i zawsze wiąże się z pewnymi stratami, które mogą być spowodowane różnicami językowymi i kulturowymi. Andrzej Bogusławski słusznie podkreśla znaczenie kolejności przekazywania istotnych i mniej ważnych elementów oryginału, co jest oczywiste, ale niezwykle istotne¹⁰.

¹⁰ A. Bogusławski, *Uwagi o przekładzie...*, s. 48.

Kolejne opuszczenie dotyczy bezpośredniego zwrotu do Boga w sytuacjach, które wywołują zdziwienie, zaniepokojenie lub strach:

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– <i>Господи, что это?</i> – <i>Всё нормально, сейчас пройдет!</i>	– Brak tłumaczenia. – <i>Wszystko w porządku. Zaraz mi przejdzie.</i>

00:13:23 – 00:13:28

Oryginał rosyjski	Przekład na polski
– <i>О, Господи! Что произошло?</i> – <i>Вызови скорую. Быстрее, быстрее, она потеряла сознание.</i> – <i>Господи, что случилось? Нужно побыстрее вызвать врача.</i>	– Brak tłumaczenia. – Brak tłumaczenia. – Brak tłumaczenia.

00:37:34 – 00:37:54

W ostatnim przykładzie widzimy, że ponownie pominięte zostały całe repliki dialogu. Być może tłumacz uznał, że dla widza wystarczającym źródłem informacji będą sceny, które widzi na ekranie: zaniepokojeni stanem zdrowia piosenkarki uczestnicy koncertu, zamieszanie z powodu jej utraty przytomności. Naturalnym wydaje się wezwanie pogotowia w tej sytuacji.

Całkowicie nieuzasadnione wydaje się opuszczenie całego fragmentu dialogu, który w serialu wypowiedziany jest w języku polskim:

Oryginał polski	Przekład na rosyjski
– <i>Ty chyba zwariowałaś!</i> – <i>Jeszcze mi podziękujesz.</i> – <i>Ale ja nie dam rady.</i>	– Brak tłumaczenia. – Brak tłumaczenia. – Brak tłumaczenia.

00:39:38 – 00:39:57

Scena, w której toczy się powyższy dialog, jest bardzo dynamiczna, wydarzenia rozgrywają się bardzo szybko. Ania wraz z przyjaciółką spieszy się na casting do grupy teatralnej. Młoda piosenkarka niemal wpada w panikę i chce zrezygnować z udziału, jednak przyjaciółce udaje się ją przekonać. Brak tłumaczenia na język rosyjski pozbawia widza świadomości, jak wielkim wydarzeniem w życiu Anny był ten casting, od którego zaczęła się jej przygoda ze śpiewem i może wpływać na nieco inny odbiór tej postaci.

Kolejny przykład:

Oryginał polski	Przekład na rosyjski
– <i>Jeszcze słowo, a dostaniesz w gębę!</i>	– Brak tłumaczenia.

00:27:01 – 00:27:03

Tłumacz całkowicie pomija informację, którą niesie ze sobą oryginał. Sytuacja ma miejsce na dworcu, gdy Anna szuka swojego ojca. Spotyka mężczyznę, Polaka, oficera Wojska Polskiego, którego bierze za swojego ojca. Słowa Germana są odpowiedzią na słowa rosyjskiego żołnierza, który nie zna języka polskiego. Niestety

w tym przypadku tłumacz postanowił pozostawić w nieświadomości także nie-polskojęzycznego widza. Brak tłumaczenia tej repliki pozbawia wypowiedź jej charakteru, nasycenia emocjonalnego i wydźwięku. Sieć skojarzeń, które mogłyby się pojawić u odbiorcy oryginału, z pewnością ulegnie modyfikacji, gdy tekst dotrze do niego w wersji znacznie skróconej, pozbawionej wielu elementów realioznawczych i kulturowych. Często zmienia się także funkcjonalno-estetyczny wymiar tłumaczonych tekstów, a w niektórych przypadkach styl autora oryginału może zostać osłabiony.

Tłumacz zdecydował się na kolejne opuszczenie repliki prawdopodobnie ze względu na fakt, że widz ma przed oczyma osoby wypowiadające te słowa, potwierdzające ich obecność:

Oryginał polski	Przekład na rosyjski
– Gdzie Afrykanki?	– Где Африканки?
– My tutaj, tutaj. Jesteśmy.	– Отсутствие перевода

00:38:36 – 00:38:42

Kolejny przykład, gdzie repliki dialogu zostały całkowicie pominięte w przekładzie:

Oryginał polski	Przekład na rosyjski
– Tata, jestem już teraz dorosły?	– Brak tłumaczenia.
– Tak.	– Brak tłumaczenia.

00:05:10 – 00:05:14

Powyższy dialog toczy się, gdy na ekranie pokazana jest scena świętowania 4 urodzin (na torcie palą się 4 świece) syna Ani, Zbyszka. Chłopiec pyta ojca, czy już jest dorosłym chłopcem. Ojciec potwierdza. W przekładzie nie ma tej informacji, w związku z czym utracony zostaje odcień żartu czy też nuty ironii.

Przedstawiliśmy fragmenty tłumaczeń scen z serialu, w których tłumacz zastosował opuszczenie. Była to jego subiektywna decyzja, które fragmenty są mniej ważne i ich brak nie wpłynie na właściwe zrozumienie sensu wypowiedzi. Pominięte zostały bezpośrednie zwroty do rozmówcy, imiona i ich zdrobnienia, zwroty do Boga, wtrącenia z innych języków. Należy stwierdzić, że opuszczenia te doprowadziły do zubożenia tekstu przekładu, w wielu przypadkach zatarły wydźwięk emocjonalny.

Przejdźmy teraz do przykładów zaczerpniętych z serialu *Эпидемия*. Porównamy rosyjski oryginał z polskim przekładem i postaramy się wyjaśnić decyzje translatorskie tłumacza.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
[Антон] Мам, папа не виноват. Я так хотел, честное слово.	[Anton] To nie wina taty. Sam chciałem.
[Ирина] Да, папа у нас никогда ни в чём не виноват.	[Irina] Jak zwykle.

Эпидемия odcinek 1: 00:04:05 – 00:04:11

W powyższym przykładzie możemy zauważyć kilka opuszczeń. Pierwsze: pominięcie zwrotu „мам” występującego w wołaczu, w formie potocznej, skróconej (zamiast „мама”), który można przetłumaczyć jako „mamo”. Ponadto zwrot „честное слово” w wypowiedzi Antona nie występuje w przekładzie. Ma on na celu wzmocnienie przekazu, podkreślenie szczerości wypowiedzi, czego odpowiednikiem jest „słowo honoru”. Odpowiedź Iriny jest bardziej lakoniczna w polskim przekładzie, podczas gdy mogłaby brzmieć np. „Tak, to nigdy nie jest wina ojca”. Wówczas wydźwięk emocjonalny byłby bliższy oryginałowi.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>Короче, в стране пиздец. Хабаровска почти нет. Морги Ростова переполнены. В стране закрыты все аэропорты</i>	<i>Mamy przesrane. Chabarowska już prawie nie ma. Rostowskie kostrnice są przepełnione. Brak tłumaczenia</i>

Эпидемия odcinek 1: 00:30:35 – 00:30:42

Powyższa wypowiedź pochodzi ze sceny, w której widzimy zaniepokojonego blogera, szybko i chaotycznie opowiadającego o sytuacji spowodowanej przez wirusa. Opuszczone zostało całe zdanie, które nie stanowi żadnego problemu dla tłumacza: „Wszystkie lotniska w kraju są zamknięte”. Prawdopodobnie autor przekładu zrezygnował z umieszczenia go z powodu ograniczeń technicznych związanych z szybkością czytania napisów oraz z limitem znaków/linii w danej scenie. Niemniej jednak spowodowało to usunięcie istotnej informacji.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>Посмотрите, у него здоровые глаза.</i>	<i>Ma zdrowe oczy.</i>

Эпидемия odcinek 2: 00:36:59 – 00:37:03

Misza sprawdza oczy martwego mężczyzny, aby upewnić się, czy ten człowiek został zainfekowany. Aby zwrócić uwagę swoich towarzyszy, używa czasownika w trybie rozkazującym. Taka forma w tej sytuacji wzmacnia przekaz emocjonalny. Tłumacz zdecydował się na pominięcie tego słowa.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>Что? Ну, всё-всё малыш, не бойся, я здесь.</i>	<i>Co się stało? Nie bój się, jestem przy tobie.</i>

Эпидемия odcinek 1: 00:02:01 – 00:02:06

Ania ma koszmary i budzi się nagle z krzykiem, co zwraca uwagę śpiącego obok niej Sergieja. To, co zwraca naszą uwagę w przekładzie, to pominięcie frazy: „ну, всё-всё малыш”. Zgodnie z definicjami słownikowymi słowo „малыш” oznacza „м. разг. 1) а) Ребёнок (обычно о маленьком мальчике). б) Детёныш животных. 2) перен. Человек маленького роста”¹¹. Ponadto występuje jako pieszczotliwy zwrot do osoby ukochanej, wyraża troskę i czułość, w związku z czym, aby w pełni oddać w przekładzie relacje bohaterów należałoby przetłumaczyć ten zwrot jako „spokojnie kochanie” lub „już dobrze skarbie”.

¹¹ Т.Ф. Ефремова, *Толковый словарь русского языка*, <https://www.efremova.info> [dostęp: 3.10.2024].

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
[Ирина] Так, ну что ты устраиваешь истерики, как маленький. Мальчики так себя не ведут. [Сергей] Ира. [Ирина] Что «Ира»?	[Irina] Nie histeryzuj. Zachowujesz się jak małe dziecko. [Sergej] Ira! [Irina] A ty cicho!

Эпидемия odcinek 2: 00:04:22 – 00:04:25

Mały Anton pragnie udać się w podróż w jednym samochodzie z ojcem. Jednak Ira, była żona Siergieja, jest temu przeciwna i stara się zawstydzić chłopca. Warto zaznaczyć, że tłumacz zachował dwa zdania w replice Iriny, jednakże kosztem ostatniego zdania z oryginału. Dokonał bowiem rozbicia pierwszego zdania na dwa krótsze, brzmiące bardziej naturalnie w języku polskim. Zachował więc frazy potwierdzające aktualne zachowanie chłopca, pomijając negację („chłopcy tak się nie zachowują”). W warstwie semantycznej proporcje zostały zachowane. Warto także zauważyć, że zmianie uległa ostatnia replika wyżej przytoczonego dialogu, którą z powodzeniem można było przetłumaczyć jak: „Co «Ira»?”, co wyraża oburzenie, niezadowolenie. Tłumacz zdecydował się jednak na użycie zwrotu wyrażającego rozkaz, co zmienia nieco obraz bohaterki wypowiadającej te słowa.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
Ночь на носу. Утром уйду без базара.	Zaraz zapadnie z zmrok. Rano odejdę.

Эпидемия odcinek 7: 00:25:19 – 00:25:22

Siergiej spotyka człowieka podejrzanego o kanibalizm i nakazuje mu opuszczenie schronu. Z powodu bardzo trudnych warunków pogodowych mężczyzna prosi o pozwolenie na pozostanie do rana, wówczas odejdzie „без базара”. To potoczne wyrażenie oznacza: „‘без проблем; все будет сделано’ – от базарить ‘затягивать беседу, кричать, разговаривать, учинять умышленный скандал’ – рус. диал. (север. и запад.) базарить ‘громко разговаривать, кричать, шуметь, браниться’”¹². A zatem zdanie „Утром уйду без базара” można przetłumaczyć jako: „Rano odejdę, bez robienia zamieszania” lub „Rano odejdę, bez robienia kłopotów”. Ten zwrot nadaje potoczności wypowiedzi bohatera oraz podkreśla jego uczciwe zamiary. Ponadto warto zwrócić uwagę na pominięcie w przekładzie frazeologizmu „быть на носу”, co oznacza „być za pasem”.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
У всех был трудный день, мягко говоря.	Маму за собой ciężki dzień.

Эпидемия odcinek 6: 00:16:42 – 00:16:44

W kolejnym przykładzie tłumacz pominął stałe połączenie wyrazowe „мягко говоря”, które z tym przypadkiem użyte zostało jako wtrącenie. Ponadto pokazuje, że wypowiadający te słowa chciał uniknąć użycia wulgaryzmu, który zapewne

¹² Е. Невзорова-Кмеч, *Диалектизмы в субстандартных русских и польских фразеологизмах*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, V. Mokienko, Księgarnia Akademicka Kraków 2020, s. 45.

cisnął mu się na usta w obliczu tak trudnej sytuacji, z jaką przyszło mu się zmierzyć. Polskim odpowiednikiem mogłoby być: „mówiąc łagodnie”, „delikatnie rzecz ujmując” lub „mówiąc oględnie”.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>Отойди, Михалыч, чтобы тебе не сыграло.</i>	<i>Zejdź jej z drogi.</i>

Эпидемия odcinek 4: 00:24:23 – 00:24:26

Powyższe słowa wypowiada Leonid, ostrzegając Borysa przed niebezpieczeństwem, jakie może spowodować napięta lina holownicza. Warto zwrócić uwagę na czasownik „сыграть”, który występuje tutaj w znaczeniu przenośnym i nawiązuje do potocznego wyrażenia „сыграть в ящик”, oznaczającego „умереть” lub „скончаться”. W polskiej wersji językowej wyrażenie to zostało pominięte, mimo że istnieje odpowiednik w tym samym rejestrze językowym: „kopnąć w kalendarz” lub „odwalić kitę”. W trakcie porównania dwóch tekstów zauważamy, że niektóre fakty, wydarzenia, dane czy opinie zawarte w oryginale nie znajdują odzwierciedlenia w tłumaczeniu. W związku z tym, przetłumaczone teksty, zwłaszcza te, które w największym stopniu zostały skrócone, stają się uboższe pod względem wartości informacyjnej.

W przekładzie pominięte zostało imię ojcowskie Borysa – Michajłowicz, utworzone od imienia „Михаил” + sufiks *-ович*. Co więcej, Leonid, zwracając się do Borysa, wykorzystuje formę potoczną, używaną wyłącznie w języku mówionym: „Михалыч”. Być może zastosowanie jej właśnie w tej konkretnej sytuacji wynika z ekonomii językowej i chęci zaoszczędzenia czasu w obliczu zagrożenia. Podsumowując, replikę: „Отойди, Михалыч, чтобы тебе не сыграло” można przetłumaczyć: „Odsuń się, Michajłowicz, żebyś nie kopnął w kalendarz”.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>Розовая, пушистая, блин!</i>	<i>Niewiniątko!</i>

Эпидемия odcinek 4: 00:44:14 – 00:44:17

Bohaterowie serialu spuszczaają paliwo z cysterny, aby móc dotrzeć do obranego celu. Ania nazywa ich złodziejami. Wzburzony Leonid wie, że Ania ma na sumieniu morderstwo; uważa, że nie powinna się wtrącać i osądzać innych. Określając ją, używa słów „розовая” „пушистая”, ale w znaczeniu przenośnym. „Розовый”: „3. перен. Такой, который включает в себе только приятное, идеализирующий всё, наивный (ирон.). «Внимаю речи безрассудной, надеждам розовым твоим». Некрасов. «Даже любовь Софьи, первая, нежная и розовая любовь, не удерживала его.» Гончаров”¹³. Zaś przymiotnik „пушистый” oznacza: „ирон. добрый; честный, добропорядочный; невинный, невиновный; непричастный”¹⁴. W związku z powyższym, wypowiedź Leonida wcale nie ma pobłażliwego tonu, a raczej sarkastyczny: mimo że użyte przez niego przymiotniki budzą pozytywne konotacje, to w tym znaczeniu stają się szyderstwem.

¹³ Толковый словарь Ушакова, <http://alcala.ru/slovar-ushakova/slovar-R/164326.shtml> [dostęp: 2.10.2024].

¹⁴ Национальный корпус русского языка, <https://ruscorpora.ru/en> [dostęp: 15.10.2024].

Ponadto należy zauważyć, że w przekładzie powyższego fragmentu pominięto słowo „блин”. Jest to eufemizm od wulgaryzmu „блять”, którego polskim ekwiwalentem mogą być następujące słowa: „kurna”, „kurde”, „psiakrew” или „cholera”. Jak pisze Tomaszewicz, podczas tłumaczenia często opuszczane są: „wulgaryzmy będące wyzwiskami lub przekleństwami”¹⁵. „Choć radykalne cenzurowanie dialogów wydaje się zwyczajnie niepoważne i nieuczciwe w stosunku do widza, nie należy też popadać w drugą skrajność i tłumaczyć wulgaryzmów bezkrytycznie, jak leci, uzasadniając to troską o translatorską wierność”¹⁶.

Oryginał rosyjski:	Przekład na polski:
<i>На крайний случай пристройка есть. А самое главное, самое главное – народу там ни души.</i>	<i>Jest też dobudówka. A co najważniejsze, żadnych ludzi w okolicy.</i>

Эпидемия odcinek 2: 00:39:46 – 00:39:53

Borys opisuje statek, do którego zmierzają bohaterowie. W odpowiedzi na pytanie Ani wymienia zalety tego miejsca. W polskim przekładzie pominięto frazeologizm „на крайний случай”. Synonimami tego wyrażenia są: „в экстренном случае”, „в случае необходимости” czy „как последнее средство”. W związku z tym zdanie to można przetłumaczyć jako „W ostateczności jest tam dobudówka” lub „Koniec końców jest tam dobudówka”. Warto także zwrócić uwagę, że Borys używa zwrotu „самое главное” dwukrotnie, aby podkreślić najważniejszą zaletę statku. W polskiej wersji językowej pojawia się tylko raz, co nieco zmniejsza nasilenie emocjonalne wypowiedzi. Pominięty został także frazeologizm „ни души”, co można przetłumaczyć: „nie ma żywej duszy”.

Problem opuszczeń w tłumaczeniu jest ściśle związany z granicami przekładu, które, jak pokazuje praktyka, są trudne do określenia. Możliwe jest istnienie elementów dodanych i usuniętych, które nie wpływają drastycznie na granice przekładu. Bogusławski zauważa, że nawet jeśli tekst przekładu jest mniej bogaty niż oryginał, to nie pozbawia go statusu przekładu.

Jeżeli chodzi o elementy treści, które nie są sprzeczne z oryginałem, dopuszczalne naruszenia adekwatności tekstu, który ma być nazwany przekładem, w stosunku do oryginału trzeba określić bardzo ogólnie jako niezbyt liczne wzbogacenia oraz praktycznie dowolny stopień zubożenia¹⁷.

Teoretycznie można się zgodzić z tym stwierdzeniem, pod warunkiem, że kluczowe informacje są przekazywane w tłumaczeniu, a opuszczenia nie obniżają jakości tekstu. Jednakże, sformułowanie „dowolna liczba opuszczeń” wymaga bardziej rygorystycznego podejścia, ponieważ liczne opuszczenia mogą prowadzić do degradacji tekstu. Nie ma wątpliwości, że tolerancja wobec opuszczeń kończy się tam, gdzie pojawia się sprzeczność znaczeniowa między dwoma tekstami, co Bogusławski również podkreśla, oceniając jakość przekładu. Niezręczne skracanie tekstów może prowadzić do ich zubożenia i zakłócenia spójności, chociaż należy

¹⁵ T. Tomaszewicz, *Przekład audiowizualny...*, s. 119.

¹⁶ A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów...*, s. 109.

¹⁷ A. Bogusławski, *Uwagi o przekładzie...*, s. 41.

uwzględnić przypadki skrótów, które nie pozostawiają widocznych śladów w żadnej warstwie tekstu.

Jedną z metod, którą tłumacz może wykorzystać w sytuacji pominięcia jakiegokolwiek jednostki tłumaczenia, jest zrekompensowanie jej potencjału treściowego i wartości pragmatycznej innymi środkami, które niekoniecznie muszą znajdować się w tym samym miejscu. Jak pokazano powyżej, w zaprezentowanych przykładach nie miała miejsca taka kompensacja.

Rola opuszczeń w tłumaczeniu filmów jest niezwykle istotna i wieloaspektowa. Opuszczenia, czyli pomijanie niektórych elementów oryginalnego tekstu, mogą wynikać z różnych przyczyn i mają swoje zalety oraz wady. Oto kilka kluczowych aspektów dotyczących tej kwestii:

- Ograniczenia czasowe i przestrzenne. Filmy mają określony czas trwania, a napisy muszą być czytelne i zrozumiałe w krótkim czasie. Czasami konieczne jest pominięcie niektórych dialogów lub opisów, aby dostosować się do rytmu filmu.
- Kontekst kulturowy. Niektóre odniesienia kulturowe, żarty czy idiomy mogą być trudne do przetłumaczenia lub niezrozumiałe dla widzów z innego kręgu kulturowego. W takich przypadkach tłumacz może zdecydować się na opuszczenie tych fragmentów lub ich adaptację.
- Zachowanie sensu. Czasami opuszczenia są konieczne, aby zachować ogólny sens i emocje sceny. Tłumacz musi ocenić, które elementy są kluczowe dla zrozumienia fabuły i które można pominąć bez utraty istoty przekazu.
- Styl i ton. Opuszczenia mogą być również stosowane w celu zachowania stylu i tonu oryginalnego dzieła. Tłumacz musi dążyć do oddania atmosfery filmu, co czasami wymaga rezygnacji z dosłownego tłumaczenia.
- Odbiorca. W zależności od grupy docelowej, tłumacz może zdecydować się na opuszczenie niektórych treści, które mogą być nieodpowiednie lub nieinteresujące dla widzów.
- Etyka i odpowiedzialność. Tłumacze filmowi mają również odpowiedzialność etyczną, aby nie wprowadzać w błąd widza. Opuszczenia powinny być przemyslane i uzasadnione, aby nie zniekształcać oryginalnego przesłania.

Podsumowując, opuszczenia w tłumaczeniu filmów są nieodłącznym elementem procesu, który wymaga od tłumacza dużej wrażliwości, kreatywności i umiejętności analizy kontekstu. Dobrze przeprowadzone opuszczenia mogą znacząco poprawić jakość tłumaczenia i doświadczenie widza. Jak staraliśmy się udowodnić na powyższych przykładach, opuszczenia przyczyniły się do lepszej płynności narracji. Skrócenie niektórych dialogów lub opisów sprawiło, że film będzie bardziej dynamiczny i łatwiejszy do śledzenia. Ponadto pominięcie fragmentów, które mogą być trudne do zrozumienia lub nieodpowiednie w danym kontekście kulturowym, pomogło w lepszym dostosowaniu filmu do oczekiwań i wrażliwości lokalnej widowni. W przypadku skomplikowanych wątków fabularnych lub nałożenia się wielu wypowiedzi (jak na przykład w scenie z dziennikarzami w serialu *Anna German*), opuszczenia pomogły w uproszczeniu narracji, co ułatwia widzom zrozumienie głównych idei i relacji między postaciami. Niemniej jednak zabieg ten przyczynił się do zatarcia kontekstu. Opuszczenia prowadzą do utraty ważnych informacji, które są kluczowe dla zrozumienia fabuły lub motywacji postaci. Może to skutkować

dezorientacją widza. Pomijanie niektórych dialogów lub scen może zmienić intencje twórców i zniekształcić oryginalne przesłanie filmu. W przytoczonych przykładach ukazano, że pominięte zostały bezpośrednie zwroty do rozmówcy, imiona i ich zdrobnienia, zwroty do Boga, wtrącenia z innych języków, ale także wulgaryzmy i słowa nacechowane emocjonalnie (pozytywnie lub negatywnie). Należy stwierdzić, że opuszczenia te doprowadziły do zubożenia tekstu przekładu, w wielu przypadkach zatarły wydźwięk emocjonalny. Widzowie mogą odebrać film w sposób, który nie był zamierzony przez autorów. W przypadku opuszczenia odniesień kulturowych, widzowie mogą nie być w stanie w pełni docenić kontekstu społecznego lub historycznego, co może wpłynąć na ich odbiór filmu. Widzowie, którzy są świadomi opuszczeń, mogą być krytyczni wobec tłumaczenia, co może wpłynąć na postrzeganie jakości całego dzieła.

Opuszczenia w tłumaczeniach filmów to złożony temat, który wymaga staranności i wyczucia ze strony tłumacza. Ostateczny wpływ opuszczeń na odbiór filmu zależy od kontekstu, rodzaju opuszczanych treści oraz umiejętności tłumacza w zachowaniu równowagi między wiernością oryginałowi a potrzebami widza. Właściwie przeprowadzone opuszczenia mogą poprawić jakość tłumaczenia, podczas gdy nieprzemyślane mogą prowadzić do poważnych problemów w odbiorze filmu.

И здесь кроется основной вопрос: „ должен ли читатель перевода получать от текста такое же впечатление, как и читатель оригинала, или же он должен все время чувствовать, что он читает текст, написанный на чужом языке и отражающий чужую для него культуру?”¹⁸.

Podobny pogląd wyraża Roman Lewicki, pisząc o opuszczeniu jako technice, która pozwala „uniknąć wrażenia balastu informacyjnego” oraz nadmiernego pocucia obcości w tekście przekładu¹⁹.

Literatura

Belczyk A., *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo Dla szkoły, Wilkowice 2007.

Bogusławski A., *Uwagi o przekładzie i jego wartościowaniu*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 2, s. 39–52.

Lewicki R., *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.

Pisarska A., Tomaszekiewicz T., *Współczesne tendencje przekładoznawcze*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1998.

Tezaurus terminologii translatorycznej, red. J. Lukszyn, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

Tomaszekiewicz T., *Przekład audiowizualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

¹⁸ В.В. Сдобников, О.В. Петрова, *Теория перевода*, Издательство: АСТ, Восток-Запад, Москва 2006, с. 392.

¹⁹ R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, s. 261–263.

Бархударов Л.С., *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*, Международные отношения, Москва 1975.

Ефремова Т.Ф., *Толковый словарь русского языка*, <https://www.efremova.info> [dostęp: 3.10.2024].

Козуляев А.В., *Аудиовизуальный полисемантический перевод как особая форма переводческой деятельности и особенности обучения данному виду перевода*, „Царскосельские чтения” 2013, № XVII, с. 374–381.

Национальный корпус русского языка, <https://ruscorpora.ru/en> [dostęp: 15.10.2024].

Невзорова-Кмеч Е., *Диалектизмы в субстандартных русских и польских фразеологизмах*, [w:] *Słowniańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, V. Mokienko, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 39–53.

Сдобников В.В., Петрова О.В., *Теория перевода*, Издательство: АСТ, Восток-Запад, Москва 2006.

Толковый словарь Ушакова, <https://ushakovdictionary.ru/ushakov.php> [dostęp: 2.10.2024].

Omission as a technique used in audiovisual translation

Abstract

This article is devoted to the issue of omissions in the audiovisual translation of the series *Anna German. The Secret of the White Angel* (Pol. *Anna German. Tajemnica białego anioła*, 2012), directed by Aleksandr Timienko and Waldemar Krzystek (translation from Polish into Russian and vice versa), and *Epidemic* (2019), directed by Pavel Kostomarov (translation from Russian into Polish). Omissions in film translation represent a complex topic that requires care and sensitivity on the part of the translator. The final impact of the decision of the translator on the perception of the film depends on the context, the type of omitted content, and the translator's ability to maintain a balance between fidelity to the original and the expectations of the target viewer. The article shows which omissions improve the quality of the translation, and which lead to problems in the perception of the film, change the intent of the creators, and distort the original message of the film.

Keywords: audiovisual translation, omission, perception of translation

Опущение как прием, используемый в аудиовизуальном переводе

Резюме

Настоящая статья посвящена проблеме опущений в аудиовизуальном переводе сериала: *Анна Герман. Тайна белого ангела* – поль. *Anna German. Tajemnica białego anioła* (2012), реж. Александр Тимиеико, Вальдемар Кшистик (перевод с польского на русский и наоборот) и *Эпидемия* (2019), реж. Павел Костомаров (перевод с русского на польский). Опущения при переводе фильмов – сложная тема, требующая внимательности и чуткости со стороны переводчика. Окончательное влияние данного решения на восприятие фильма зависит от контекста, типа пропущенного содержания и способности переводчика поддерживать баланс между верностью оригиналу и потребностями зрителя. Мы показали, какие опущения улучшают качество перевода, а какие приводят к проблемам при восприятии фильма, меняют замысел создателей и искажают исходный посыл фильма.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, опущения, восприятие перевода

Marcin Dziwisz, dr
ORCID: 0000-0002-8604-2353
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: marcin.dziwisz@uken.krakow.pl

Marcin Dziwisz, PhD
University of the National Education Commission, Krakow

Agnieszka Potyrańska, dr
ORCID: 0000-0003-2923-580X
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: agnieszka.potyrska@mail.umcs.pl

Agnieszka Potyrańska, PhD
Maria Curie-Skłodowska University, Lublin

Agata Jankowicz

Teksty i sytuacje precedensowe rosyjskiego dyskursu politycznego w parodiach internetowych

Wstęp

Wydarzenia polityczne zajmują kluczowe miejsce w dyskursie publicznym. Nierzadko stają się one źródłem nadtekstu – rozbudowanej narracji powiązanej z wybranym zdarzeniem i obejmującej odnoszące się do niego przekazy¹. Na kanwie wydarzeń politycznych tworzone są teksty różnych gatunków i stylów, m.in. wywiady, artykuły analityczne, komentarze, anegdoty, a także teksty humorystyczne, takie jak memy internetowe, satyry czy parodie. Niektóre jednostkowe sytuacje zostają szybko zapomniane, inne zapisują się w pamięci zbiorowej w postaci fenomenów precedensowych. Te ostatnie stanowią trwały składnik kultury i jako takie są ważnym obiektem badań humanistycznych.

1. Fenomeny precedensowe

Za twórców teorii fenomenów precedensowych uznaje się grupę moskiewskich uczonych Irinę Zacharenko, Wiktorię Krasnych, Dmitrija Gudkowa oraz Darię Bagajewą, którzy w latach 90. XX wieku zgłębiali dane zagadnienie w ramach prac seminarium naukowego *Текст и коммуникация*. W swoich rozważaniach badacze opierali się na starszej koncepcji tekstów precedensowych zaproponowanej przez J. Karaułowa w monografii *Русский язык и языковая личность*. Rosyjski językoznawca wyróżnił w niej specyficzną kategorię tekstów, które odznaczają się następującymi cechami: 1) mają ponadjednostkowy charakter (są szeroko rozpoznawalne w określonej społeczności), 2) są znaczące i aktualne w wymiarze poznawczym i emocjonalnym, 3) apelacja do nich pojawia się regularnie w dyskursie². Powyższa charakterystyka, odnosząca się początkowo jedynie do przekazów werbalnych,

¹ Zgodnie z definicją Natalii Kupiny i Galiny Bitenskiej nadtekst jest to „zbiór wypowiedzi, tekstów ograniczonych pod względem czasu i miejsca, spójnych znaczeniowo i sytuacyjnie, charakteryzujących się jednolitą modalnością, stosunkowo dokładnie określonymi pozycjami nadawcy i odbiorcy, podlegających specjalnym kryteriom normatywności / anornatywności” (tłumaczenie własne: Н.А. Купина, Г.В. Битенская, *Сверхтекст и его разновидности*, [в:] *Человек – Текст – Культура*, ред. Н.А. Купина, Т.В. Матвеева, Институт развития регионального образования, Екатеринбург 1994, с. 215).

² Ю.Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Издательство ЛКИ, Москва 2010, с. 216.

została z czasem przeniesiona na inne zjawiska kultury (sytuacje, teksty niewerbalne i polisemiotyczne), czego rezultatem były narodziny obszernej kategorii fenomenów precedensowych.

Na przestrzeni lat powstały liczne klasyfikacje zjawisk precedensowych, uwzględniające m.in. charakter źródła, sfery ich funkcjonowania czy poziom rozpoznawalności³. Do najczęściej przytaczanych należy niewątpliwie typologia oparta na kryterium charakteru grupy, w jakiej jednostki precedensowe są rozpowszechniane i przetwarzane. Pod tym względem Krasnych wyróżnia w pierwszej kolejności precedensy społeczne, funkcjonujące w określonej zbiorowości (np. grupie zawodowej, rodzinie, grupie wiekowej czy wspólnocie religijnej). Na kolejnym poziomie pozycjonują się precedensy narodowe, wspólne dla przedstawicieli wybranego etnosu. Ostatnią grupę stanowią precedensy uniwersalne, znane w ideale wszystkim przedstawicielom rodzaju ludzkiego⁴. Te ostatnie mają raczej charakter hipotetyczny, jako że wyznaczenie fenomenów łączących wszystkie kultury może okazać się w praktyce niemożliwe. Podejmowane są jednak próby nakreślenia zbioru precedensów, które wykraczają poza granice narodowe, współtworząc dziedzictwo światowe.

W rozgraniczeniu różnorodnych zjawisk, które zostały zgromadzone pod nadrzędnym pojęciem *fenomeny precedensowe*, najczęściej wykorzystywana jest klasyfikacja zaproponowana przez wspomnianych już Zacharenko, Krasnych, Gudkowa i Bagajewą. Moskiewscy uczeni wprowadzili w jej ramach podział na precedensowe teksty (*тексты*), sytuacje (*ситуации*), wypowiedzi (*высказывания*) oraz nazwy (*имена*)⁵.

Jednostki z dwóch pierwszych grup (teksty oraz sytuacje precedensowe) można określić mianem fenomenów źródłowych. Są to zjawiska stanowiące podstawę późniejszych nawiązań. Do tekstów precedensowych należą wytwory działalności językowej, powszechnie znane członkom wspólnoty i podlegające częstej aktualizacji. Termin ten odnosi się w równej mierze do utworów literackich, jak i tekstów piosenek, artykułów publicystycznych czy wypowiedzi politycznych. W wyniku rozszerzenia paradygmatu tekstu do danej kategorii zostały zaliczone również inne wytwory znakowe, m.in. przekazy niewerbalne (np. obrazy, rzeźby) oraz polisemiotyczne (np. filmy). Odminną grupę tworzą sytuacje precedensowe –prototypowe zdarzenia, które niosą ze sobą określone konotacje. Sytuacjami precedensowymi mogą stać się wydarzenia historyczne lub zdarzenia fikcyjne osadzone w świecie literatury czy kinematografii.

Z kognitywnego punktu widzenia istotne jest spostrzeżenie, że teksty i sytuacje precedensowe nie są przechowywane w pamięci zbiorowej w całości, w pierwotnej formie, ale w postaci pewnego inwariantu percepcji, rozumianego jako wyobrażenie

³ Н. Чернева, *Прецедентные феномены русского лингвокультурного дискурса*, Арена принт, Пловдив 2013, с. 59–68.

⁴ В.В. Красных, *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций*, Гнозис, Москва 2002, с. 49–53.

⁵ И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.Б. Гудков, Д.В. Багаева, *Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов*, [в:] *Язык, сознание, коммуникация: Сборник статей*, ред. В.В. Красных, А.И. Изотов, Филология, Москва 1997, № 1, с. 83–84.

o tekście bądź sytuacji, ogólna wiedza o nich, forma ich bytowania w pamięci zbiorowej⁶. Inwariant jest tworem kolektywnym, wspólnym dla wszystkich członków wybranej społeczności. Powstaje drogą znacznej redukcji oryginału: niekiedy z jednego tekstu czy sytuacji w pamięci zbiorowej zapisuje się jedynie pewien szczegół, obiekt, wybrany bohater, jego czyn czy replika.

Sytuacje i teksty precedensowe są często ewokowane w kolejnych przekazach. W planie werbalnym ich aktualizacja dokonuje się najczęściej poprzez przywołanie nazw własnych (*прецедентное имя*), do których należą m.in. nazwy miejsc, nazwy wydarzeń, imiona bohaterów, lub poprzez wprowadzanie wyrażen, zwrotów czy fraz (*прецедентное высказывание*)⁷ nazywających dane precedensy (tytułów) lub stanowiących ich fragmenty przytaczane w oryginalnej (cytaty) bądź przekształconej postaci (parafrazy). Jednostki te można uznać za fenomeny zależne, podrzędne względem precedensów źródłowych. Moskiewscy lingwiści, przyjmując perspektywę semiotyczną, zaznaczają, że dane wyrazy i związki wyrazowe często funkcjonują w komunikacji jako swego rodzaju symbole o ustabilizowanej formie zewnętrznej. Występują one jako zamienniki precedensów źródłowych, przywołując w pamięci odbiorców oryginalne teksty i sytuacje (lub ściślej mówiąc – ich inwarianty) oraz przypisane do nich konotacje⁸. Sens omawianych połączeń wyrazowych nie jest równy znaczeniu ich poszczególnych elementów składowych, nie należy go rozumieć literalnie, ponieważ fenomeny zależne kryją w sobie odwołania do większych jednostek dyskursywnych oraz powiązanych z nimi skojarzeń.

Wśród badaczy nie ma jednoznacznej zgody, jak często teksty i zdarzenia powinny być aktualizowane w dyskursie, aby utrzymać status fenomenów precedensowych. Początkowo do danej kategorii zaliczano utwory i sytuacje przekazywane w pewnej społeczności z pokolenia na pokolenie, wchodzące nierzadko w szkolne programy nauczania (np. wybrane teksty Aleksandra Puszkina, znaczące wydarzenia

⁶ E. Gos, *Co to jest tekst precedensowy?*, „Przegląd Rusycystyczny” 2006, nr 116, s. 81.

⁷ W polskich opracowaniach rosyjski termin *прецедентное высказывание* jest tłumaczony na kilka sposobów, m.in. jako fraza precedensowa (A. Szafernakier, *Precedensowe fenomeny kultury w przestrzeni intertekstowej (na materiale publicystyki polskiej i rosyjskiej)*, „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. 1, nr 11, s. 379–387), wypowiedź precedensowa (A. Kiklewicz, *Język w komunikacji interkulturowej*, „Acta Neophilologica” 2012, t. 1, nr 14, s. 89–103), wyrażenie precedensowe (Y. Zazuliak, *Intertekstualność polskich mediów internetowych*, [w:] *Nowe media w języku, kulturze i literaturze*, red. K. Sakowski, Ł.M. Plęś, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 45–56). Wynika to z odmiennego rozumienia pojęcia wypowiedzi, które w polskiej tradycji tekstologicznej wiązane jest raczej ze zdarzeniem komunikacyjnym. W rosyjskich tekstach poświęconych fenomenom precedensowym termin *прецедентное высказывание* najczęściej odnosi się do wyrazów lub związków wyrazowych mających źródło w tekstach lub sytuacjach precedensowych. Pod danym pojęciem kryją się więc ustabilizowane twory o określonej strukturze (bliskie do pewnego stopnia frazomom), nie zaś jednostkowe komunikaty językowe. Problem z tłumaczeniem wyrażenia *прецедентное высказывание* jako wypowiedź precedensowa pogłębia fakt, że polski termin można rozumieć również jako wypowiedź oryginalną, która podobnie jak tekst precedensowy wchodziłaby w zakres precedensów źródłowych. Na przykład za wypowiedź precedensową może zostać uznane przemówienie polityka, z którego pochodzą odpowiednie fenomeny zależne: nazwy własne, zwroty, frazy czy wyrażenia.

⁸ И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.Б. Гудков, Д.В. Багаева, *Прецедентное имя...*, s. 82–103.

historyczne). Obecnie coraz większą uwagę poświęca się fenomenom krótkotrwałym, które w niedługim czasie zdobywają wysoką popularność, głównie za sprawą rozpowszechnienia w sieci internetowej, lecz równie szybko ulegają zapomnieniu. Takie jednostki mogą być relewantne np. dla jednego pokolenia, kolejne zaś może nie wykazywać się ich znajomością i nie rozpoznać ich aktualizacji w tekstach następnych. Do tego typu krótkotrwałych precedensów należy wiele wydarzeń politycznych, które na pewien okres zyskują szeroki rezonans w dyskursie publicznym (m.in. w artykułach medialnych, tekstach humorystycznych), jednak nie zapisują się na stałe w pamięci narodowej.

2. Analiza aktualizacji precedensów politycznych

Fenomenów precedensowych nie sposób badać inaczej niż przez analizę tekstów następnych. To właśnie w nowych przekazach kształtuje się inwariant precedensów, w nich też powielane są wybrane składniki oryginalnych tekstów i sytuacji, co przyczynia się do utrwalenia tych elementów w świadomości wspólnoty. Analiza aktualizacji fenomenów precedensowych w tekstach wtórnych rozpoczyna się od rozpoznania źródła, jednak nie powinna zakończyć się na tym etapie. Rozpatrując relacje międzytekstowe, należałoby przede wszystkim uwzględnić, jaką formę przybierają inwarianty fenomenów precedensowych oraz jakie funkcje pełnią odwołania do nich w tekstach następnych.

Poniższa analiza skupia się na prześledzeniu aktualizacji wybranych fenomenów precedensowych rosyjskiego dyskursu politycznego w parodiach internetowych. Za materiał badawczy posłużyły rosyjskojęzyczne utwory audiowizualne publikowane na portalu YouTube. Celem analizy jest określenie funkcji aktualizacji precedensów politycznych we współczesnych tekstach parodystycznych upowszechnianych w przestrzeni sieciowej. Podstawę badań stanowi analiza intertekstualna, polegająca na zestawieniu oryginalnych tekstów i sytuacji precedensowych oraz tekstów wtórnych, oparta na metodologii analizy dyskursu⁹ (z uwzględnieniem złożonego kontekstu społeczno-politycznego warunkującego procesy powstawania i recepcji tekstów).

2.1. Teksty precedensowe

Pierwszą grupę fenomenów źródłowych stanowią teksty precedensowe¹⁰. Za przykład takiej jednostki pochodzącej z rosyjskiego dyskursu politycznego może posłużyć replika prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina wygłoszona podczas posiedzenia Klubu Władajskiego 18 października 2018 roku w Soczi. Podczas dyskusji prowadzonej w ramach spotkania został poruszony m.in. temat wykorzystania

⁹ W artykule dyskurs rozumiany jest szeroko, jako zespół habitualnych praktyk komunikacyjnych, realizowanych w określonej zbiorowości ludzi w formie konkretnych wypowiedzi i tekstów, które w procesie interakcji kształtują pewne wyobrażenia o świecie zgodnie z przyjętymi regułami kulturowymi (W. Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2020, s. 144).

¹⁰ Do tekstów precedensowych w niniejszym badaniu zaliczane są przekazy o charakterze zarówno tekstów (samodzielnych, zakończonych bytów, stanowiących zintegrowaną całość znakową), jak i wypowiedzi (jednostkowych zdarzeń komunikacyjnych) przekształconych w teksty (zarejestrowanych i powielanych).

przez Rosję broni nuklearnej w razie ewentualnego konfliktu zbrojnego. Putin zapewnił, że broń masowego rażenia, którą dysponuje rosyjska armia, może zostać użyta jedynie w celach obronnych, w odpowiedzi na atak wymierzony w terytorium Federacji Rosyjskiej.

И когда мы убеждаемся (а это всё происходит в течение нескольких секунд), что атака идёт на территорию России, только после этого мы наносим ответный удар. Это ответно-встречный. Почему встречный? Потому что летят к нам, а навстречу полетит в сторону агрессора. Конечно, это всемирная катастрофа, но я повторяю, мы не можем быть инициаторами этой катастрофы, потому что у нас нет превентивного удара. Да, в этой ситуации мы как бы ждём, что в отношении нас кто-то применит ядерное оружие, сами ничего не делаем. Ну да. Но тогда агрессор всё равно должен знать, что возмездие неизбежно, что он будет уничтожен. А мы – жертвы агрессии, и мы как мученики попадём в рай, а они просто сдохнут, потому что даже раскаяться не успеют¹¹.

W wypowiedzi prezydenta szczególną uwagę zwraca na siebie fraza *мы как мученики попадём в рай, а они просто сдохнут*. W danej konstrukcji wyraźnie widoczna jest opozycja „swoj – obcy” (także „my – oni”), w ramach której Putin nakreśla obraz dwóch przeciwstawnych obozów: agresorów, będących inicjatorami konfliktu, oraz Rosjan, którzy stają się ofiarami zewnętrznego ataku. W stosunku do mieszkańców Rosji polityk stosuje nominację *мученики* (pol. *męczennicy*), natomiast w kontekście przeciwników posługuje się czasownikiem *сдохнуть* (pol. *zdechnąć*). Dany leksem zastosowany w odniesieniu do ludzi ma pogardliwy wydźwięk i może służyć jako środek ich animalizacji. Fraza *мы как мученики попадём в рай, а они просто сдохнут* wykazuje cechy nietypowe dla dyskursu politycznego, przede wszystkim ze względu na silne nacechowanie emocjonalne oraz nieoczekiwane przejście do retoryki religijnej, której wyznacznikami w tym przypadku są wyrazy *мученики* oraz *рай* (pol. *raj*).

Omawiana fraza była często przywoływana w środkach masowego przekazu, a także w tekstach o zabarwieniu humorystycznym. Z czasem słowa Putina wyszły poza granice oryginalnego kontekstu i stały się symbolem determinacji Rosji w prowadzeniu walki (przejawiającej się w gotowości poniesienia śmierci) oraz charakterystycznego dla rosyjskiej propagandy bipolarnego postrzegania rzeczywistości, w której Rosjanie przedstawiani są jednoznacznie pozytywnie, zaś przeciwnicy Rosji – skrajnie negatywnie.

Analizowany precedens stał się inspiracją dla parodii kanału *Жесть Доброй Воли*¹², publikującego w serwisie YouTube parodie polityczne poświęcone

¹¹ Zapis oryginalny: *Заседание дискуссионного клуба «Валдай»*, Президент России, 18.10.2018, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/58848> [dostęp: 12.06.2024].

¹² Nazwa kanału parodystycznego najprawdopodobniej nawiązuje do wyrażenia *жест доброй воли* (pol. *gest dobrej woli*), jakim w wypowiedziach rosyjskich władz i zależnych od nich mediów eufemistycznie określana była decyzja o wycofaniu rosyjskich wojsk z części okupowanych obszarów Ukrainy. Dane wyrażenie w dyskursie internetowym (m.in. w memach) zyskało nowe znaczenie o ironicznym zabarwieniu i zaczęło być stosowane do określania porażki (w tym przypadku militarnej) przedstawianej jako sukces. W nazwie kanału dochodzi do gry językowej polegającej na zamianie wyrazu *жест* leksemem *жесть*

aktualnym wydarzeniom rosyjskiej, białoruskiej i ukraińskiej polityki. Bohaterami danego tekstu są Alaksandr Łukaszenka oraz Władimir Putin. Wspomniani politycy zostają w parodii skazani na egzekucję decyzją Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Po tym wydarzeniu prezydenci stają przed bramą raju, a postać wcielająca się w Łukaszenkę wygłasza następujący komentarz:

Вовчик, а помнишь, ты говорил, что они все сдохнут, а мы в рай попадём. Та-дам! А мы двух зайцев убили: и сдохли, и в рай попали¹³.

W przywołanym fragmencie bohater parodii parafrazuje słowa Putina z 2018 roku. W ostatnim zdaniu zostaje użyta konstrukcja *и сдохли, и в рай попали*, która narusza zastosowaną w oryginalnej wypowiedzi opozycję „my – oni”. Zarówno zwrot *попасть в рай*, niosący pozytywne konotacje, jak i negatywnie nacechowany czasownik *сдохнуть* odnoszą się w rozpatrywanym tekście do postaci polityków. Aktualizacja frazy precedensowej w zmodyfikowanej postaci służy wzbudzeniu efektu komicznego. W przedstawionej wyżej grze z tekstem precedensowym źródłem śmiechu jest rozpoznanie frazy zaczerpniętej z wypowiedzi Putina, spostrzeżenie wprowadzonych w jej obręb transformacji i jej ponowne odczytanie w nowym kontekście (związanym ze śmiercią i życiem pozagrobowym polityków).

Kolejny precedens ma znacznie dłuższą historię. Jego autorem jest pierwszy prezydent Federacji Rosyjskiej Boris Jelcyn. W trakcie noworocznego orędzia, w noc z 31 grudnia 1999 roku na 1 stycznia 2000 roku polityk ogłosił swoją rezygnację, przekazując obowiązki głowy państwa Putinowi, pełniącemu wówczas funkcję premiera. Przemówienie Jelcyna ukazało się na oficjalnych kanałach telewizji rosyjskiej, docierając do szerokiego grona odbiorców.

Дорогие друзья, дорогие мои! Сегодня я в последний раз обращаюсь к вам с новогодним приветствием. Но это не всё: сегодня я последний раз обращаюсь к вам как Президент России. Я принял решение. Долго и мучительно над ним размышлял. Сегодня, в последний день уходящего века, я ухожу в отставку. [...] Я ухожу, я сделал все что мог. И не по здоровью, а по совокупности всех проблем. Мне на смену приходит новое поколение – поколение тех, кто может сделать больше и лучше¹⁴.

Słowa Jelcyna przeszły do kategorii tekstów precedensowych w nieco zmodyfikowanej postaci. W powszechnej świadomości istnieje przekonanie, że pierwszy prezydent Federacji Rosyjskiej, ustępując z zajmowanego stanowiska, pożegnał obywateli Rosji słowami *я устал, я ухожу*. Analiza oryginalnego wystąpienia Jelcyna z 31 grudnia 1999 roku wykazuje jednak, że w wypowiedzi polityka nie zastał użyty zwrot *я устал*. Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie dotyczące

(potocznym, ekspresywnym wyrazem używanym jako reakcja na informację, stan, zdarzenie wywołujące strach, zaskoczenie bądź zniesmaczenie), którego wprowadzenie może służyć wyrażeniu negatywnej oceny rosyjskich działań wojennych w Ukrainie lub rosyjskiej propagandy *in genere*.

¹³ Transkrypcja własna: Путин и Лукашенко у ворот рая @ЖестьДобройВоли #на-родия #путин #лукашенко, Жесть Доброй Воли, 13.08.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=LNTkrRE2RYk> [dostęp: 14.08.2024].

¹⁴ Zapis oryginalny: Заявление Бориса Ельцина, Президент России, 31.12.1999, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24080> [dostęp: 8.11.2023].

pochodzenia danego komponentu. Można przypuszczać, że pojawienie się tego zwrotu w inwariancie tekstu precedensowego, jaki zapisał się w pamięci zbiorowej, jest związane z problemami zdrowotnymi prezydenta, na które często powoływano się jako na jedną z przyczyn jego rezygnacji.

Słowa *я устал, я ухожу* były przytaczane w licznych publikacjach dotyczących dymisji Jelcyna i stały się swoistym symbolem tego zdarzenia. Dany precedens pojawia się także w artykułach poświęconych nowszemu wydarzeniu rosyjskiej polityki, a także w tekstach wykraczających poza tematykę polityczną. Jednym z utworów, które nawiązują do tekstu precedensowego Jelcyna, jest parodia pt. *Путин – Я устал, я ухожу*, opublikowana na portalu YouTube we wrześniu 2020 roku. Bohaterem tego utworu jest Putin. Warstwa wizualna filmu powstała metodą montażu fragmentów wypowiedzi głowy państwa udzielonej na Forum Aktywnych Obywateli „Сообщество” w listopadzie 2015 roku¹⁵, jednak fabuła parodii nie jest powiązana z danym wydarzeniem. Utwór przedstawia przemówienie prezydenta, w którym prezentowane są przyjęte przez niego rozporządzenia. Na końcu wystąpienia zostaje wygłoszone oświadczenie o rezygnacji Putina ze stanowiska prezydenta.

Теперь вишенка на торте. Я устал, я ухожу. Точнее улетаю на Марс. Оставляю вам трех медведей. Дмитрия Анатольевича, Мишустина Михаила и... ну ладно, двух достаточно. Кормить только не забывайте. Ну всё, я полетел. До свидания... прощайте¹⁶!

W powyższym przykładzie analizowany precedens jest przytaczany w najbardziej rozpowszechnionej formie: *я устал, я ухожу*. Kontekst jego użycia w wypowiedzi bohatera parodii jest zbliżony do oryginalnego kontekstu przemówienia Jelcyna. Zastosowanie frazy precedensowej *я устал, я ухожу* nie tylko aktualizuje zdarzenie źródłowe, ale pozwala również na zestawienie go z nową sytuacją przedstawioną w parodii, jaką jest rezygnacja Putina po okresie wieloletnich rządów. Poprzez wprowadzenie słów Jelcyna do repliki bohatera wcielającego się w Putina budowana jest analogia pomiędzy realnym, przeszłym wydarzeniem politycznym i zaprezentowaną w parodii pożądaną sytuacją, jaką jest dymisja obecnego prezydenta.

Powyższe przykłady prezentują odmienne funkcje aktualizacji tekstu precedensowego. W pierwszym przypadku zauważalna jest znaczna rozbieżność pomiędzy kontekstem źródłowym (odповідzią Putina z posiedzenia Klubu Władajskiego) a kontekstem wtórnym (repliką Łukaszenki u wrót raju), a przywołanie precedensu pełni głównie funkcję ludyczną. W drugim przypadku fraza precedensowa zostaje użyta w kontekście bliskim do pierwotnego (rezygnacja ze stanowiska prezydenta). Jej aktualizacja pozwala na przeprowadzenie analogii pomiędzy starszym, dobrze znanym wydarzeniem politycznym a fikcyjnym zdarzeniem zaprezentowanym w parodii.

¹⁵ Форум активных граждан «Сообщество», Президент России, 4.11.2015, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/50631> [dostęp: 9.11.2023].

¹⁶ Transkrypcja własna: Путин – Я устал, я ухожу, Студия Пародист, 3.09.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=kKVS7YHEb0> [dostęp: 9.11.2023].

2.2. Sytuacje precedensowe

Obok nawiązań do tekstów precedensowych w parodiach politycznych pojawiają się także liczne odwołania do sytuacji precedensowych z udziałem rosyjskich polityków. Za przykład takiego zdarzenia może posłużyć incydent, do którego doszło podczas ceremonii otwarcia Zimowych Igrzysk Olimpijskich w Soczi w 2014 roku. W trakcie inauguracji kamery telewizji państwowej uchwyciły Dmitrija Miedwiediewa (zajmującego miejsce na trybunie obok przedstawicieli rosyjskiej i zagranicznych delegacji państwowych) z zamkniętymi oczami. W późniejszych komentarzach częstokroć wyrażano przekonanie, że premier zasnął podczas uroczystości. Ta sytuacja wzbudziła żywą reakcję rosyjskich mediów oraz humorystów, którzy przekształcili fotografię Miedwiediewa z ceremonii w Soczi w mem internetowy. Wysokie zainteresowanie postawą premiera sprawiło, że podczas kolejnych wydarzeń z uczestnictwem polityka dziennikarze i obserwatorzy zaczęli bacznie przyglądać się mimice Miedwiediewa. W następnych latach media kilkakrotnie publikowały zdjęcia z nowszych wydarzeń (m.in. z orędzi prezydenta Federacji Rosyjskiej do Zgromadzenia Federalnego w latach 2014 i 2015), na których widniała postać premiera z zamkniętymi oczami¹⁷.

Omawiane zdarzenie można potraktować jako sensację o znikomych konsekwencjach politycznych, jednak o znaczącym wpływie na wizerunek ówczesnego premiera. Wielokrotnie komentowana sytuacja przyczyniła się do utrwalenia w opinii publicznej obrazu Miedwiediewa jako osoby ospałej, z lekceważeniem odnoszącej się do swoich obowiązków.

Ilustracja: kadr z parodii *Медведев у Дудя: Судный день, экзальтированные кровавые клоуны и двойники Путина*¹⁸.

¹⁷ A. Taylor, *Russia's obsession with whether Prime Minister Dmitry Medvedev is asleep or not*, „The Washington Post”, 2.12.2016, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/12/02/russias-obsession-with-whether-prime-minister-dmitry-medvedev-is-asleep-or-not> [dostęp: 21.03.2024].

¹⁸ *Медведев у Дудя: Судный день, экзальтированные кровавые клоуны и двойники Путина / Пародия*, Жестъ Доброй Воли, 26.11.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=qGBN1xZVKt8> [dostęp: 21.03.2024].

To stereotypowe wyobrażenie o Miedwiediewie zostało odzwierciedlone w utworach kanału parodystycznego *Жесть Доброй Воли*. Jako przykład może posłużyć tu tekst pt. *Медведев у Дудя: Судный день, экзальтированные кровавые клоуны и двойники Путина*, przedstawiający wywiad polityka z dziennikarzem i blogerem Juriem Dudziem¹⁹. Rozmowa bohaterów parodii jest stale przerywana ze względu na fakt, że polityk zapada w sen. W trakcie czterominutowego filmiku gość wywiadu zasypia pięciokrotnie, co w praktyce uniemożliwia prowadzenie dyskusji.

Innym przykładem pochodzącym z kanału *Жесть Доброй Воли* jest parodia pt. *Медведев в спокойной ночи, зэтыши*²⁰, nawiązująca do rosyjskiego wieczornego programu telewizyjnego dla dzieci o nazwie *Спокойной ночи, малыши!* W danym utworze postaciami prowadzącymi audycję są Miedwiediew oraz pacynki zajączka i pieska. Pacynki proszą polityka o przedstawienie widzom bajki, jednak ten nieoczekiwanie zasypia.

[Zajączek:] Эээ, Димон, подъём! Сначала надо рассказать сказку, а потом спать, а не наоборот.

[Piesek:] Ырхм...

[Miedwiediew:] Дебил плюшевый! Я сказку показываю. Про спящего красавца во время выступления Путина. А давайте вместе её покажем [wydmuchuje powietrze z ust w kierunku pacynek, które w rezultacie omdlewają]²¹.

W przywołanej parodii dochodzi do aktualizacji dwóch precedensów: sytuacji zaśnięcia Miedwiediewa podczas wykonywania obowiązków państwowych oraz bajki o śpiącej królewnie (ros. *Спящая красавица*). W tekście przeprowadzona zostaje gra językowa polegająca na zamianie leksemu *красавица* wyrazem *красавец*, które odnosi się tu do Miedwiediewa. W ten sposób tworzona jest analogia pomiędzy politykiem a bohaterką bajki dla dzieci, co może stanowić źródło efektu komicznego. Dla zrozumienia tekstu istotne jest także odczytanie aluzji zawartej w obrazie pacynek omdlewających pod wpływem oparów wydychanych przez polityka. Dana scena może sugerować, że przyczyną częstego zasypiania Miedwiediewa jest nadużywanie alkoholu.

Do często ewokowanych sytuacji precedensowych należy także zdarzenie, do którego doszło w czerwcu 2006 roku. Podczas spaceru na terenie Kremla Putin spotkał się z grupą turystów i odbył krótką rozmowę z pięcioletnim chłopcem Nikitą, w trakcie której podniósł koszulkę dziecka, całując je w brzuch. To zajście zostało

¹⁹ Tamże.

²⁰ Występujący w tytule parodii okazjonalizm *зэтыши* stanowi najprawdopodobniej kontaminację leksemu *малыши* (pol. *maluchy*) oraz nazwy litery *з* (czytanej jako *zet*). W ostatnich latach (od 2022 roku) znak *З* zyskał dodatkowe konotacje związane z konfliktem zbrojnym toczącym się na terytorium Ukrainy. Dane oznaczenie wykorzystywane jest jako symbol poparcia dla Rosji w wojnie z Ukrainą. Można przypuszczać, że neologizm *зэтыши* odnosi się do młodych osób wspierających działania wojenne Rosji na terenie Ukrainy.

²¹ Transkrypcja własna: *Медведев в спокойной ночи, зэтыши, Жесть Доброй Воли*, 5.03.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=n5xFlyH6dp0> [dostęp: 21.03.2024].

zarejestrowane przez kamery telewizji państwowej²². Osobliwy czyn prezydenta wywołał znaczny rezonans w rosyjskich i zagranicznych mediach, stając się podstawą licznych spekulacji. Z czasem zdarzenie zostało w humorystyczny sposób zinterpretowane przez użytkowników Internetu jako próba skonsumowania chłopca przez prezydenta, co zrodziło serię memów pt. *Путин ест детей* (pol. *Putin je dzieci*). W danych tekstach polityk przedstawiany jest jako osoba (często o cechach postaci mitologicznych) żywiąca się dziećmi.

Aby zilustrować aktualizację danej sytuacji precedensowej w utworze parodystycznym warto przywołać tekst opublikowany na kanale anonimowego twórcy pt. *Путин и его взрывчатка / RYTP*. Filmik, wykonany w formie RYTP²³, stanowi kompilację fragmentów konferencji prasowej Putina z 2017 roku²⁴. W parodii pojawia się m.in. następujący dialog:

[Dziennikarz:] Мы посчитали, что есть детей значительно дешевле. Стоимость ребёнка – от семи, примерно, до двадцати рублей в зависимости от региона. Вот будет ли государство как-то поддерживать инициативу есть детей?

[Putin:] Я согласен с вами. У нас в России сократилась цена на ребёнка. Поэтому такое поручение обязательно дам правительству. Повысить добычу детей. Как вы знаете, я очень люблю есть детей. Они так хорошо выглядят. И-и-и есть детей – вот это абсолютно точно правильно²⁵.

W omawianej parodii fenomen precedensowy jest aktualizowany przez użycie konstrukcji *есть детей* w kontekście działalności Putina. W utworze został przeprowadzony zabieg depersonifikacji dzieci, które są przedstawiane jako produkty posiadające określoną wartość rynkową czy surowce, które podlegają wydobywaniu. Absurd sytuacji zaprezentowanej w tekście wynika z połączenia tematu kanibalizmu ze sformalizowanym stylem dyskusji z zakresu ekonomii i gospodarki państwowej. Jednocześnie przywołanie precedensu utrwała obraz Putina jako przywódcy bezwzględnego, przynoszącego szkodę społeczeństwu.

Warto zaznaczyć, że inwarianty przywołanych sytuacji precedensowych różnią się pod względem stopnia podobieństwa ze zdarzeniami źródłowymi. W pierwszym przypadku w pamięci zbiorowej zapisał się fakt zasypiania Miedwiediewa w trakcie wykonywania obowiązków związanych z pełnieniem funkcji politycznej. W drugim przypadku do kultury internetowej przeszedł inwariant stanowiący nie

²² M. Wyrzykowska, *Rosja: Dlaczego Putin pocałował chłopca w brzuszek?*, Money.pl, 4.07.2006, https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/arttykul/rosja;dlaczego;putin;pocalowal;chlopca;w;brzuszek,103,0,169319.html [dostęp: 21.03.2024].

²³ RYTP (*Russian YouTube Poop*) jest podrodzajem gatunku internetowego *YouTube Poop*. Nazwą *YouTube Poop* określane jest utwór wideo opublikowany na platformie YouTube, stanowiący efekt montażu fragmentów wybranego źródłowego materiału audiowizualnego (bądź kilku materiałów). Powstały w ten sposób tekst ma najczęściej wydźwięk humorystyczny (B. Eugster, *Random Access Montage. How Online Access Has Changed Amateur Video Editing*, „Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies” 2014, vol. 9, pp. 107–124).

²⁴ Большая пресс-конференция Владимира Путина, Президент России, 14.12.2017, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56378/videos> [dostęp: 21.03.2024].

²⁵ Transkrypcja własna: *Путин и его взрывчатка / RYTP*, Look Alive, 7.04.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=kurYc7mgaFM> [dostęp: 21.03.2024].

odzwierciedlenie realnego zdarzenia (pocałowanie chłopca), a jego humorystyczną interpretację (konsumowanie dzieci).

Wnioski

Zarówno teksty tworzone przez polityków, jak i sytuacje, w których uczestniczą przedstawiciele sceny politycznej, mogą wejść w poczet fenomenów precedensowych. W przypadku tych pierwszych podstawę aktualizacji stanowi konkretny materiał werbalny, z którego ekscerpowane są określone elementy (nazwy, fragmenty tekstu), wprowadzane później do tekstów następczych, nierzadko w zdeformowanej postaci. Aktualizacja sytuacji precedensowej wymaga odwzorowania pewnych jej składników (niekoniecznie werbalnych) lub wprowadzenia odnoszących się do niej nazw i opisów (wtórnych wobec danej sytuacji, stanowiących formę jej interpretacji).

W badanych przykładach podstawowym czynnikiem decydującym o przejściu tekstów i sytuacji politycznych do kategorii fenomenów precedensowych była ich anormatywność. Oryginalne sytuacje i teksty wykazywały niezgodność z ustalonymi normami – językowymi, komunikacyjnymi, etycznymi, kulturowymi, a także utrwalonymi wyobrażeniami o politykach i ich działalności. Za inny czynnik wpływający na powstawanie precedensów można uznać nieoczekiwany charakter wydarzenia politycznego (jak w przypadku dymisji Jelcyna). Nie są to jednak jedyne mechanizmy kształtowania się precedensów politycznych. O utrwaleniu określonego zdarzenia w pamięci zbiorowości może decydować np. jego doniosłość, przełomowość. Niemniej w tekstach humorystycznych o krytycznym ukierunkowaniu, jakimi niewątpliwie są parodie, częściej ewokowane są sytuacje i teksty, które mogą służyć jako podstawa dyskredytacji polityka, a więc nietypowe, zaskakujące, ośmieszające.

Porównując oryginały z formami ich aktualizacji w tekstach wtórnych, można wnioskować, że inwarianty silnie różnią się pod względem stopnia bliskości z fenomenami źródłowymi: pozycjonują się na skali rozciągającej się od wiernego odwzorowania oryginału (choć w zredukowanej postaci) po całkowitą reinterpretację pierwotnej sytuacji czy tekstu.

Cel aktualizacji precedensów politycznych w parodiach rzadko sprowadza się do prostej ekspresji. Ewokowanie fenomenów precedensowych w tekstach parodystycznych pełni złożone funkcje: od ludycznej gry ze źródłem po wykorzystanie go jako swoistej soczewki, przez którą rozpatruje się nowsze wydarzenia i dokonuje się ich oceny. Mówiąc o precedensach politycznych nie sposób pominąć również ich wpływu na wizerunek przedstawicieli sceny politycznej. Precedensy są przeważnie silnie powiązane z osobą konkretnego polityka, przez co przyczyniają się do kształtowania jego stereotypowego obrazu.

Literatura

- Czachur W., *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2020.
- Eugster B., *Random Access Montage. How Online Access Has Changed Amateur Video Editing*, „Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies” 2014, vol. 9, pp. 107–124.
- Gos E., *Co to jest tekst precedensowy?*, „Przegląd Rusycystyczny” 2006, nr 116, s. 78–84.

- Kiklewicz A., *Język w komunikacji interkulturowej*, „Acta Neophilologica” 2012, t. 1, nr 14, s. 89–103.
- Szafernakier A., *Precedensowe fenomeny kultury w przestrzeni intertekstowej (na materiale publicystyki polskiej i rosyjskiej)*, „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. 1, nr 11, s. 379–387.
- Taylor A., *Russia’s obsession with whether Prime Minister Dmitry Medvedev is asleep or not*, „The Washington Post”, 2.12.2016, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/12/02/russias-obsession-with-whether-prime-minister-dmitry-medvedev-is-asleep-or-not> [dostęp: 21.03.2024].
- Wyrzykowska M., *Rosja: Dlaczego Putin pocałował chłopca w brzuszek?*, Money.pl, 4.07.2006, https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/rosja;dla czego;putin;pocalowal;chlopca;w;brzuszek,103,0,169319.html [dostęp: 21.03.2024].
- Zazuliak Y., *Intertekstualność polskich mediów internetowych*, [w:] *Nowe media w języku, kulturze i literaturze*, red. K. Sakowski, Ł.M. Płes, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 45–56.
- Большая пресс-конференция Владимира Путина, Президент России, 14.12.2017, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56378/videos> [dostęp: 21.03.2024].
- Заседание дискуссионного клуба «Валдай», Президент России, 18.10.2018, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/58848> [dostęp: 12.06.2024].
- Захаренко И.В., Красных В.В., Гудков Д.Б., Багаева Д.В., *Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов*, [в:] *Язык, сознание, коммуникация: Сборник статей*, ред. В.В. Красных, А.И. Изотов, Филология, Москва 1997, № 1, с. 82–103.
- Заявление Бориса Ельцина, Президент России, 31.12.1999, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24080> [dostęp: 8.11.2023].
- Караулов Ю.Н., *Русский язык и языковая личность*, Издательство ЛКИ, Москва 2010.
- Красных В.В., *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций*, Гнозис, Москва 2002.
- Купина Н.А., Битенская Г.В., *Сверхтекст и его разновидности*, [в:] *Человек – Текст – Культура*, ред. Н.А. Купина, Т.В. Матвеева, Институт развития регионального образования, Екатеринбург 1994.
- Медведев в спокойной ночи, зэтыши, Жестъ Доброй Воли, 5.03.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=n5xFlyH6dp0> [dostęp: 21.03.2024].
- Медведев у Дудя: Судный день, экзальтированные кровавые клоуны и двойники Путина / Пародия, Жестъ Доброй Воли, 26.11.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=qGB-N1xZVKt8> [dostęp: 21.03.2024].
- Путин – Я устал, я ухожу, Студия Пародист, 3.09.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=kKVS7YHEb0> [dostęp: 9.11.2023].
- Путин и его взрывчатка / RYTP, Look Alive, 7.04.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=kurYc7mgaFM> [dostęp: 21.03.2024].
- Путин и Лукашенко у ворот рая @ЖестъДобройВоли #пародия #путин #лукашенко, Жестъ Доброй Воли, 13.08.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=LNTkRRE2RYk> [dostęp: 14.08.2024].
- Форум активных граждан «Сообщество», Президент России, 4.11.2015, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/50631> [dostęp: 9.11.2023].
- Чернева Н., *Прецедентные феномены русского лингвокультурного дискурса*, Арена принт, Пловдив 2013.

Precedent texts and precedent situations of Russian political discourse in Internet parodies

Abstract

The article is devoted to precedent phenomena in Russian political discourse and their actualisation in Internet parodies. The research material consists of Russian-language audiovisual works published on the YouTube portal. The purpose of the analysis is to determine the functions of actualisations of political precedent texts and situations in modern parody texts. The study is based on intertextual analysis and takes into account the complex socio-political context that determines the processes of text creation and reception, using discourse analysis methodology. The results of the analysis allow one to conclude that the actualisation of precedent phenomena in parody texts performs several functions: from expressing criticism of the original, through a humorous play with the source material, to using it as a model for conceptualising new events. Precedents have an impact on the formation of the image of a political figure, consolidating a simplified, stereotypical perception of the politician in the collective consciousness.

Keywords: precedent phenomena, precedent text, precedent situation, political discourse, political parody, actualisation

Прецедентные тексты и ситуации российского политического дискурса в интернет-пародиях

Резюме

Настоящая статья посвящена прецедентным феноменам российского политического дискурса и их актуализациям в интернет-пародиях. Материалом исследования послужили русскоязычные аудиовизуальные произведения, опубликованные на портале YouTube. Цель анализа – определить функцию актуализаций политических прецедентных текстов и ситуаций в современных пародийных текстах. Исследование основано на интертекстуальном анализе с учетом сложного социально-политического контекста, определяющего процессы создания и рецепции текстов (методология дискурс-анализа). Результаты проведенного анализа позволяют сделать вывод, что актуализация прецедентных феноменов в пародийных текстах выполняет ряд функций: от выражения критики оригинала, через юмористическую игру с источником по использование его как образец для концептуализации новых событий. Прецеденты имеют влияние на формирование имиджа политического деятеля, закрепляя в коллективном сознании упрощенный, стереотипный образ политика.

Ключевые слова: прецедентные феномены, прецедентный текст, прецедентная ситуация, политический дискурс, политическая пародия, актуализация

Agata Jankowicz, mgr
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Szkoła Doktorska (dyscyplina: językoznawstwo)
ORCID: 0000-0001-9346-4899
e-mail: agata.jankowicz@doktorant.up.krakow.pl

Agata Jankowicz, MA
University of the National Education Commission, Krakow
Doctoral School (discipline: linguistics)

Михал Янкович

Занятия по РКИ в электронной образовательной среде как элемент смешанного обучения

Введение

В исследовании представлено авторский электронный курс, проводимый на платформе Moodle как элемент *смешанного обучения* (*blended learning*) в рамках предмета «Практикум по русскому языку (языковые навыки)». Занятия в электронной форме входят в учебную программу первого курса русской филологии Университета Комиссии народного образования в Кракове. Цель исследования – доказать, что платформа Moodle является средой для эффективного обучения студентов русскому языку. В статье характеризуются главные особенности курса: структура и тематика отдельных модулей, избранная модель дистанционного обучения, виды используемых ресурсов. Исследование дополняет анализ результатов опроса, проведенного среди студентов, в котором оценивается качество обучения русскому языку в электронной форме.

Термин *e-learning* в англоязычных странах стал употребляться в начале XXI века. В настоящее время в русском языке также часто используется переведенная форма данного термина: *электронное обучение*. В литературе, посвященной использованию информационных технологий в обучении, существуют два основных понимания электронного обучения: как формы, дополняющей традиционное образование, и как отдельного процесса. По словам Алана Кларка, *электронное обучение* – это

современная форма образования, охватывающая широкий спектр различных техник и методов обучения, сочетающая самостоятельное приобретение знаний с использованием доступных электронных средств и традиционные методы, при которых студент получает знания от преподавателя¹.

В приведенном определении акцентируется необходимость взаимного дополнения технических и традиционных форм обучения. В свою очередь, Кшиштоф Кузьмич в более современном подходе рассматривает электронное обучение как отдельное целое –

¹ A. Clarke, *E-learning. Nauka na odległość*, tłum. M. Klebanowski, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 2004, s. 9.

процесс обучения, происходящий во внешкольном пространстве (выведенный из концепции дистанционного обучения), который для создания нового качества образования использует современные мультимедийные информационно-коммуникационные технологии².

В данном исследовании будем понимать электронное обучение как отдельный процесс, а сочетание традиционных методов и обучения с использованием электронных инструментов будем называть *смешанным обучением*. По словам Эллисон Литтлджон и Криса Пеглера, *смешанное обучение* – это «гибридная модель электронного обучения, которая позволяет традиционным методам обучения, новым видам деятельности и ресурсам электронного обучения сосуществовать в одном курсе»³. В контексте лингводидактики термин *смешанное обучение* стал употребляться в начале XXI в., а сегодня данная концепция все чаще применяется в практике обучения иностранным языкам⁴.

Смешанное обучение

Электронное обучение как часть смешанного обучения позволяет образованию выйти за пределы аудитории. Вопросы, представленные на стационарных занятиях, затем дополняются и более подробно обсуждаются дистанционно. Таким образом, студенту предоставляется возможность учиться в любом месте и времени, не лишая его преимуществ традиционных методов обучения (которые включают прямой контакт с учителем, установление контакта с группой и т.д.). Смешанное обучение позволяет индивидуализировать процесс присваивания новых знаний, что важно особенно на начальном этапе изучения русского языка. В связи с диспропорцией в темпах освоения учащимися нового алфавита и фонетической системы ценными являются возможности, предоставляемые электронной платформой, вернуться к предыдущей теме, заново приступить к упражнению, повторно прослушать запись или просмотреть фильм. Обучение с использованием электронных средств также позволяет повысить привлекательность стационарных занятий за счет использования мультимедийных ресурсов, презентаций, фильмов, фотографий, аудиозаписей и интерактивных упражнений. Участникам курса предлагается также доступ к дополнительному контенту, любопытным фактам и факультативным материалам, которые могут стимулировать интерес к предмету. Дистанционная часть содержит упражнения и задания, подлежащие оцениванию, однако знания и навыки, полученные в ходе обучения на платформе, проверяются и на стационарных занятиях (что позволяет лучше контролировать успеваемость учащихся).

² K. Kuźmicz, *E-learning. Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 52.

³ A. Littlejohn, C. Pegler, *Preparing for Blended E-learning*, Routledge, London–New York 2007, p. 26.

⁴ М.Ю. Лебедева, *Смешанное обучение РКИ: ограничения, модели реализации и перспективы*, „Педагогический журнал Башкортостана” 2016, № 5, с. 59.

Модель электронного обучения

В рамках доступных электронных курсов, используемых в образовании в университетах, можно наблюдать методологические различия, обусловленные значением, придаваемым соответственно технологиям, преподавателю, содержанию и взаимодействию между преподавателем и студентами⁵.

В курсах, разработанных по модели ориентированной на технологии, акцент делается на предоставление учебных материалов с помощью средств электронного обучения. Роль преподавателя сводится к минимуму и участник знакомится с готовым содержанием в подходящее время, следуя прилагаемым инструкциям, отображаемым на экране. Этот тип курса в малой степени активизирует студентов, поскольку они только усваивают материалы, напоминающие традиционные учебные пособия.

В модели, ориентированной на учителя, основное внимание уделяется преподавателю, который использует новые технологии для поддержки обучения. Применяется объяснительно-иллюстративный метод, известный с традиционных занятий, но пользователи имеют возможность слушать лекции в удобное для них время.

Модель, ориентированная на участника, активизирует студента, который берет на себя большую ответственность за процесс обучения. Преподаватель лишь указывает направление в пути к знаниям. В данной модели в большой степени учитываются потребности учащихся и курс адаптируется к их особенностям. Студенты могут получать обратную связь по выполненным заданиям как от преподавателя, так и друг от друга. Участники учатся решать задачи самостоятельно с минимальным вмешательством преподавателя.

В модели, ориентированной на содержание, комплексно разработанный курс предлагает богатый контент, обширные материалы, интерактивные элементы и задания, предоставляющие возможность самооценивания. Большинство заданий оценивается автоматически, лишь некоторые – учителем. Однако преподаватель остается в распоряжении учащихся, комментируя отдельные виды работ и оказывая поддержку студентам, например на форуме⁶.

Анализируемый курс по русскому языку ориентирован на участника, но большое внимание уделяется представленному содержанию. Предлагаемые упражнения направлены на развитие умения применять на практике полученные знания. Развитие языковых навыков осуществляется, например, путем воспроизведения содержания участником (упражнения на произношение). В ходе курса студенты также учатся формулировать собственные высказывания (относительно простые на данном уровне владения языком). Каждый тематический блок включает в себя глоссарий (все новые слова и выражения снабжены переводами), аудиозапись и набор различных упражнений, в том числе заданий проверяющих: усвоение словарного запаса, умение правильно использовать его в предложениях и создавать собственные высказывания).

⁵ R. Marciniak, *E-learning – projektowanie, realizowanie i ocena*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 33.

⁶ Там же, с. 33–41.

Относительно большое внимание к содержанию обусловлено главным образом такими факторами, как:

- необходимость введения большого количества нового материала на начальном этапе изучения иностранного языка;
- необходимость овладения всеми студентами единым материалом (лексическими средствами, грамматическими конструкциями);
- неспособность участвовать в развернутой дискуссии на русском языке из-за небогатого словарного запаса на начальном этапе обучения;
- необходимость акцентировать внимание на вопросах правильности (лексической, грамматической, фонетической).

Особенности курса

Описанный курс является частью занятий (30 из 150 часов) по предмету «Практикум по русскому языку (языковые навыки)», проводимых на первом курсе бакалавриата русской филологии. Таким образом, курс вписывается в модель смешанного образования, в котором материалы и упражнения, доступные на платформе, дополняют традиционное обучение. Автор электронного курса обычно также проводит стационарные занятия по предмету хотя бы в одной из студенческих групп, что обеспечивает возможность прямого контакта части студентов с преподавателем во время практикума в аудитории. Остальные участники имеют возможность связаться с лектором во время стационарных и дистанционных консультаций (MS Teams), через чат на платформе и по электронной почте.

Поскольку подавляющее большинство студентов первого курса только начинают изучать русский язык, занятия на образовательной платформе начинаются с вводных тем (таких как знакомство с алфавитом, особенности произношения) и тем базового уровня (например, приветствия, названия повседневных занятий, описание квартиры). Учащиеся уже владеющие русским языком имеют возможность расширять свои знания, знакомясь с дополнительными материалами, и выполнять факультативные упражнения (например: викторины и кроссворды). Такая организация курса позволяет поддерживать интерес всех его участников и индивидуализировать ход их работы. Однако независимо от уровня владения языком каждый студент должен пройти все обязательные компоненты курса, систематизирующие ранее полученные знания и навыки.

Курс состоит из 15 тематических разделов, нулевого модуля (введения), новостного форума, дополнительных заданий и материалов. Нулевой модуль содержит синтетическое описание курса, правила работы и оценивания, основные требования к участникам и организационную информацию. В рамках отдельных тем текстовые материалы на русском языке сопровождаются аудиозаписью, позволяющей учащимся упражняться в произношении, повторяя за диктором осваиваемые слова и выражения. Модуль «Дополнительные материалы» содержит контент, расширяющий вопросы, рассматриваемые в рамках обязательных тем (например, вопросы правописания). Ниже представлена тематика занятий проводимых на электронной образовательной платформе Moodle.

1. *Учим русский алфавит* – алфавит и особенности произношения названий отдельных букв (аудиозапись);
2. *Пишем и говорим по-русски* – базовые фразы речевого этикета (приветствие);
3. *Что это? Кто это?* – указание на предметы, личные местоимения, конструкции ‘у меня’, ‘у меня есть’, ‘у меня нет’;
4. *Моя семья* – названия родственных связей, притяжательные местоимения;
5. *Какой это цвет?* – названия цветов, типы склонения прилагательных;
6. *Немного грамматики* – грамматический материал (типы спряжения глаголов, типы склонения существительных);
7. *В мире животных* – названия животных;
8. *Вы говорите по-русски?* – правописание наречий, названия языков, стран и национальностей, употребление глаголов ‘знать’, ‘говорить’ в сочетании с наречиями и прилагательными;
9. *Встреча* – спряжение глаголов ‘встречаться’ и ‘встретиться’, примеры диалогов, правила написания постфикса ‘-ся’, ‘-сь’, формулы обращения;
10. *Где ты живешь? Куда ты идешь?* – употребление вопросов о местоположении и направлении движения (‘где?’, ‘куда?’, ‘откуда?’), спряжение глагола ‘жить’, глаголы движения, употребление форм винительного и предложного падежей;
11. *Мой день* – названия ежедневных действий, названия профессий, видов деятельности, употребление конструкции ‘работать (кем?)’;
12. *Дни недели* – названия дней недели, наречия времени, спряжение глагола ‘быть’ (будущее время, прошедшее время);
13. *Времена года* – названия времен года, месяцев; прилагательные, образованные от времен года и месяцев;
14. *Какое сегодня число?* – указание даты;
15. *С Рождеством!* – названия праздников и артефактов, связанных с Рождеством и Новым годом; пожелания и поздравления, рождественские песни.

Использованные ресурсы и интерактивные модули платформы Moodle

Элементы, входящие в состав курса, можно разделить на две группы: ресурсы и интерактивные модули. Платформа Moodle позволяет вводить новый материал с помощью модулей «Страница», «Книга», «Гиперссылка URL» и «Файл»⁷.

Наиболее универсальным модулем является модуль «Страница», который позволяет размещать текст, графику, аудиозаписи, ссылки на внешние сайты и элементы, отображаемые непосредственно на сайте, например видео с портала YouTube или карты с Google Maps⁸. В описываемом курсе модуль данного типа используется для введения новой лексики, выражений и грамматического материала. Весь контент в текстовом виде сопровождается аудиозаписями

⁷ *Порядок работы в электронной образовательной среде LMS Moodle*, Таганрог 2020, https://www.tmei.ru/images/pologeniya/metod_doc/Poryadok_raboti_v_MOODLE.pdf [дата обращения: 12.03.2024].

⁸ *Platforma e-learningowa Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, <https://moodle1.up.krakow.pl> [дата обращения: 12.03.2024].

с правильным произношением, что делает сообщение мультимодальным. По мнению Малгожаты Лисовской-Магдзярж, *мультимодальность* заключается «в одновременном использовании знаков, принадлежащих к семиотическим ресурсам с разными физическими свойствами»⁹. Мультимодальное сообщение воспринимается более богатым за счет использования разных кодов, дополняющих друг друга. Использование его в курсе позволяет студенту одновременно читать и слушать текст. Модуль «Страница» с аудиозаписью также используется для упражнений в произношении (например, путем повторения выражений и фраз вслед за диктором).

Модуль «Гиперссылка URL» оказывается полезным при прикреплении ссылок к внешним сайтам, в данном курсе в основном видео с YouTube.

Платформа Moodle позволяет также размещать контент в виде отдельных файлов. Модуль «Файл» особенно полезен при размещении оригинальных материалов, подготовленных учителем. В рассматриваемом курсе это были в основном PDF-документы, содержащие, среди прочего, сгруппированную лексику, таблицы со схемами спряжения, примеры диалогов и т.д. Еще одним ресурсом, размещенным в виде файлов, были презентации Power Point. Использование слайдов, в которых текст переплетался с графическими элементами, повысило удобочитаемость материалов. Несомненным преимуществом размещения отдельных файлов на сайте является то, что студенты могут скачать их на диск и распечатать, что позволяет им знакомиться с материалами курса, когда у них нет доступа к Интернету или даже к компьютеру.

В случае практических занятий по иностранному языку наиболее часто используемым интерактивным модулем является «Тест», который позволяет преподавателю создавать различные типы вопросов, тесты выбора, тесты на соответствие и короткие ответы. Универсальность данного модуля вытекает из возможности его использования в различных типах упражнений. Ответы, за исключением открытых вопросов, оцениваются автоматически, что позволяет немедленно сообщить о результатах тестирования студентам и преподавателю. Если студент не достигает минимального проходного порога, ему отправляется сообщение о необходимости приступить к тесту заново (количество попыток обычно ограничивается учителем к 2–3).

Ниже приведены типы вопросов, доступные на платформе в модуле «Тест», и соответствующие им группы упражнений:

- «Множественный выбор» – например, вопросы, относящиеся к тексту (понимание прочитанного);
- «Верно / Неверно» – например, вопросы, касающиеся аудиозаписи (понимание на слух);
- «Сопоставление-соединение» – например, лексические упражнения – сопоставление и соединение слов с иллюстрациями (включая названия предметов, видов животных, цветов); сопоставление – соединение текста с аудиозаписью (аудирование);

⁹ M. Lisowska-Magdzyarz, *Znaki na uwieży. Od semiologii do semantyki mediów*, Księgar-
nia Akademicka, Kraków 2019, s. 114.

- «Короткий ответ» – например, перевод простых выражений или предложений; формулирование ответов, реакций на типичные фразы (например, этикетные: приветствие, извинение, прощание);
- «Перетаскивание маркеров» / «Перетаскивание на изображение» (так называемые маркеры, которые могут быть графиками или текстом, перетаскиваются на фоновое изображение) – например, лексические упражнения – выделение отдельных элементов на иллюстрации (в том числе названий членов семьи, названий частей тела, названий цветов), подбор слов или словосочетаний к картинкам;
- «Перетаскивание на текст» (недостающие слова в тексте заполняются перетаскиванием) – например, лексические и грамматические упражнения – вставка слов, соответствующих контексту, вставка соответствующих форм слов и т.д. (вставляемые элементы могут быть разбиты на группы, например отдельные разряды для отдельных частей речи); понимание на слух (например, определение порядка слов на основе записи);
- «Выбор пропущенных слов» (в раскрывающемся меню отображаются слова, которые нужно вставить в пропущенные места) – например, грамматические упражнения – вставка правильной формы слова, лексические упражнения – выбор слова, подходящего по контексту.

Модуль «Задание» позволяет собирать работы, оценивать их и комментировать. В курсе он используется студентами для загрузки файлов следующих типов:

- текстовые документы, содержащие отредактированные в компьютерном виде эссе-сочинения (характеристика квартиры, описание вашего дня, описание семьи, краткий диалог при встрече, объявление о продаже дома);
- аудиозаписи (чтение собственного сочинения вслух);
- изображения (упражнение по каллиграфии – фото букв кириллицы, написанных от руки по инструкции в форме видео).

Присланные студентами работы оцениваются по числовой шкале, а в комментариях преподаватель включает замечания о возможных ошибках или предложения по улучшению задания.

Платформа Moodle позволяет загружать с диска компьютера упражнения, разработанные преподавателем с использованием внешнего программного обеспечения. Для этого создан модуль «HotPot», который позволяет размещать элементы, подготовленные в приложении Hot Potatoes. В курсе неоднократно использовались интерактивные учебные материалы, например кроссворды, составленные в данной программе. Вопросы к отдельным ответам были связаны, например, со следующими темами: особенностями животных (ответы – названия видов животных), обычаями (– праздники и связанные с ними элементы), событиями в определенное время года (– месяцы), порядковыми числами (– дни недели) и названиями стран (– национальности).

Модуль «Форум» предназначен для обсуждения появляющихся вопросов в группе студентов и общения с учителем. Преподаватель также может использовать его для публикации организационной информации. Важно отметить, что подписчики форума получают копии новых записей на свой адрес

электронной почты. В курсе использовался «Новостной форум» (место, где преподаватель определял сроки выполнения отдельных тем и заданий) и модуль «Обсуждение / Общие вопросы», в котором участники имели возможность высказать свои сомнения и задавать вопросы по организации работы и основному содержанию.

Оценка курса учащимися

Для преподавателя особо ценными являются отзывы учащихся об электронном курсе, которые позволяют следить за качеством обучения. Для сбора комментариев необходимо обеспечить обратную связь с автором курса и поощрять студентов к критическому мышлению. Учащиеся должны иметь возможность сообщать о технических ошибках и трудностях при выполнении заданий и усвоении материала. Изучение автором отзывов учащихся по поводу курса, их предложений, оценок позволяет непрерывно совершенствовать материалы и задания, а также разрабатывать новый контент все лучше отвечающий потребностям целевой аудитории. Модель смешанного обучения обеспечивает возможность общения со студентами на стационарных занятиях и консультациях, во время которых учащиеся могут делиться своими наблюдениями по поводу курса.

В рамках анализируемого курса учащиеся систематически в течение семестра делились своими замечаниями по поводу его функционирования. В большинстве случаев студенты сообщали о технических трудностях с выполнением заданий. Проблемы лежали чаще всего на стороне программного обеспечения или конфигурации ПК пользователей. Успешным способом решения трудностей было выполнение заданий с помощью другого устройства (например, смартфона, планшета).

В конце семестра студентам была отправлена анкета, в которой они могли оценить курс и заявить о проблемах с его функционированием. Анкета состояла из десяти нижеперечисленных вопросов:

1. Что бы Вы изменили в этом электронном курсе? (полуоткрытый вопрос).
2. Какие типы заданий Вам нравилось выполнять больше всего? (закрытый вопрос).
3. Какие трудности возникли при выполнении заданий? (закрытый вопрос).
4. Как бы Вы оценили отношение электронного курса к стационарным занятиям? (закрытый вопрос).
5. Хотели ли бы Вы, чтобы другие предметы преподавались в режиме электронного обучения? (закрытый вопрос).
6. Побуждал ли Вас электронный курс к использованию дополнительных источников, в том числе онлайн? (закрытый вопрос).
7. В чем, по Вашему мнению, главное преимущество данного электронного курса? (закрытый вопрос).
8. Что, по Вашему мнению, является основным недостатком данного электронного курса? (закрытый вопрос).
9. Оцените интуитивность использования платформы Moodle по шкале от 1 до 5 (1 звезда – малоинтуитивно, 5 звезд – очень интуитивно).

10. Оцените по шкале от 1 до 5. полезность данного курса (1 звезда – малополезный, 5 звезд – очень полезный).

В анкетировании участвовала группа 15 студентов. Большинство учащихся (67%) не считало нужным вводить изменения в анализируемый электронный курс, а лишь 33% назвало элементы, которые, по их мнению, стоило бы модифицировать (открытый вопрос). Студенты обращали внимание на проблемы с автоматической оценкой заданий (переводов предложений), связанные с требованием вводить ответы, полностью совпадающие с ключом, то есть содержащие все необходимые знаки препинания. Несмотря на факт, что в курсе предусматривалось обычно несколько корректных вариантов ответов, нередко из-за появляющихся мелких опечаток и пунктуационных ошибок (обычно пропуски точки или вопросительного знака в конце предложения) переводы студентов считались неправильными. В связи с тем ответы, обозначенные платформой как неверные, стали дополнительно проверяться преподавателем вручную, чтобы обеспечить максимально справедливое оценивание. Другим элементом, который желали модифицировать студенты был способ сохранения ответов к кроссвордам. По мнению учащихся из-за появляющихся в единичных случаях технических ошибок результаты их работы исчезали. В связи с тем к каждому кроссворду были добавлены модули «Задание», позволяющие загружать ответы в форме скриншотов. Кроме того, в данной группе один студент, владеющий русским языком на более высоком уровне, чем его однокурсники, предложил добавить больше дополнительных материалов.

В опрашиваемой группе 47% студентов как предпочитаемый вид выполняемых заданий указало подбор слов к графическим изображениям, 20% – вставку слов в пропуски, 13% – переводы, 13% – подбор текста к фрагменту аудиозаписи, 7% – кроссворды. Никто не отметил повторения слов и выражений вслед за диктором, других аудиоупражнений (таких как определение порядка слов по записи), подготовки устных высказываний (запись собственной речи).

Как основные трудности при выполнении заданий студенты чаще всего указывали технические проблемы с воспроизведением аудиозаписей и отправкой ответов – 40%. У 40% студентов трудности не выступили, а лишь в единичных случаях учащиеся заявляли о проблемах с пониманием содержания курса (13%) или инструкций к заданиям (7%). На основе отзывов учащихся можем судить, что технические сбои на платформе случались лишь при входе из некоторых устройств и возможно их причины лежали на стороне настроек программного обеспечения пользователей.

Студенты положительно оценили отношение электронного курса к стационарным занятиям. 60% учащихся считало, что уроки на платформе дополняют обучение в аудитории, 33% – указали на частичное совпадение содержания, а лишь по мнению 7% – темы, представленные в обеих формах, не были связаны друг с другом.

Опрашиваемые студенты назвали также сильные стороны и недостатки анализируемого курса. Учащиеся как основные преимущества занятий в электронной форме указывали соответственно следующие особенности:

отсутствие давления времени при выполнении упражнений (53%), возможность повторного ознакомления с отдельными материалами и многократного просмотра их содержания (40%), возможность участия в занятиях в удобное время (7%). Среди главных недостатков курса на платформе Moodle студенты назвали технические трудности при выполнении упражнений или отправке ответов (47%), и отсутствие возможности связаться с преподавателем в режиме реального времени (33%). Остальные 20% не заметили в курсе слабых мест.

Большинство опрошенных (67%) не возражало против обучения другим предметам в режиме электронного обучения. Также 67% учащихся считало, что электронный курс побуждал их к использованию дополнительных источников, в том числе доступных онлайн. Высоко оценивалась полезность данного курса – в среднем 4,13 в пятибалльной шкале (хотя интуитивность пользования самой платформой учащиеся определяли как среднюю – 3,67 балла).

Заключение

Электронное обучение, дополняющее стационарные занятия, позволяет создать так называемую классную комнату с тонкими стенами, выводя учебный процесс за пределы аудитории. Новая среда означает новые возможности для учащихся, особенно увеличение доступности ресурсов и индивидуализацию обучения. Следует отметить, что участники дистанционного курса, приобретая языковые навыки, развивают и свои цифровые компетенции, которые в настоящее время считаются одними из важнейших на рынке труда. Занятия, проводимые на платформе, могут иметь особое значение для застенчивых студентов, неохотно выступающих в присутствии группы, которые получают больше возможностей формулировать собственные высказывания, отправлять их в виде аудиозаписей и размещать записки на форуме. В отличие от традиционных учебников, электронные курсы обновляются преподавателем, что позволяет их постоянно совершенствовать. Сочетая традиционное обучение с занятиями на образовательной платформе, студентам предлагаются различные виды ресурсов и интерактивных модулей, что повышает привлекательность процесса обучения.

Несмотря на выступающие в единичных случаях технические трудности на основе проведенного анализа можем считать, что платформа Moodle является пространством для эффективного обучения студентов русскому языку. Большинство опрошенных учащихся положительно оценивает используемые во время электронных занятий виды ресурсов и интерактивных заданий. Формат смешанного обучения обеспечивает личный контакт студентов с преподавателем, что помогает систематически следить за качеством курса на платформе и потребностями целевой аудитории, а в случае необходимости модифицировать содержание электронных занятий.

Литература

- Clarke A., *E-learning. Nauka na odległość*, tłum. M. Klebanowski, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 2004.
- Kuźmicz K., *E-learning. Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.
- Littlejohn A., Pegler C., *Preparing for Blended E-learning*, Routledge, London–New York 2007.
- Lisowska-Magdziarz M., *Znaki na uwięzi. Od semiologii do semantyki mediów*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019.
- Marciniak R., *E-learning – projektowanie, realizowanie i ocena*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Лебедева М.Ю., *Смешанное обучение РКИ: ограничения, модели реализации и перспективы*, „Педагогический журнал Башкортостана” 2016, № 5, с. 59–65.

Интернет-источники

- Platforma e-learningowa Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, <https://moodle1.up.krakow.pl> [дата обращения: 12.03.2024].
- Порядок работы в электронной образовательной среде LMS Moodle*, Таганрог 2020, https://www.tmei.ru/images/pologeniya/metod_doc/Poryadok_raboti_v_MOODLE.pdf [дата обращения: 12.03.2024].

Teaching Russian as a foreign language in the educational electronic environment as an element of blended learning

Abstract

The article is devoted to the author's electronic course "Practical Course of Russian Language (Language Skills)" in the context of blended learning. The study shows the potential of using Moodle platform tools in teaching Russian as a foreign language to first-year students of the Department of Russian Philology. It characterizes the main features of the course, including the structure and topics of individual modules, the chosen model of distance learning, and the types of resources used. The analysis also covers student evaluations of the e-learning experience and descriptions of changes made based on their suggestions.

Keywords: blended learning, e-learning, distance learning, Russian as a foreign language, Learning Management System, Moodle

Занятия по РКИ в электронной образовательной среде как элемент смешанного обучения

Резюме

Статья посвящена авторскому электронному курсу «Практикум по русскому языку (языковые навыки)», рассматриваемому в контексте смешанного обучения. В исследовании показаны возможности использования инструментов платформы Moodle в обучении РКИ студентов первого курса отделения русской филологии. В статье характеризуются главные особенности курса: структура и тематика отдельных модулей, избранная модель дистанционного обучения, виды используемых ресурсов. Анализ охватывает также оценку электронных занятий студентами и описание изменений внесенных в результате предложений учащихся.

Ключевые слова: смешанное обучение, электронное обучение, дистанционное обучение, РКИ, система управления обучением, Moodle

Michał Jankowicz, dr
ORCID: 0000-0002-7787-1491
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)
e-mail: michal.jankowicz@up.krakow.pl

Michal Jankowicz, PhD
Institute of Modern Languages (Russian Philology)
University of the National Education Commission, Krakow

Михал Янкович

Освещение конфликта в Донбассе в российской проправительственной прессе

В статье рассматриваются способы освещения в российской прессе конфликта в Донбассе в его начальной фазе, то есть в апреле 2014 года. Сформировавшийся в данный период подход к представлению вопроса войны в газетных текстах оказал существенное влияние на облик информации, появляющейся также в последующие годы боевых действий. Материал для анализа составляют сообщения, опубликованные в газете «Известия», представляющей проправительственную ориентацию. Цель исследования – выявить основные средства, служащие формированию образа конфликта у читателя. Анализ прагматических функций лексических единиц (способов употребления слов) проводился качественным методом, а содержания газетных сообщений – описательным методом.

Важным понятием в контексте освещения политических тем в СМИ и влияния на мировоззрение читателя является *манипуляция*. Татьяна Ефремова в *Современном толковом словаре русского языка* выделяет лексико-семантический вариант данного слова, относящийся к СМИ, что свидетельствует о частом применении техник манипуляции в медиа. Соответственно, манипуляция определяется как ‘система способов и приёмов идеологического и психологического воздействия на массовое сознание людей с помощью СМИ с целью внушения им каких-либо идей’¹.

Манипуляция в прессе – явление, происходящее в частности, на двух уровнях: информационном и языковом. Юрий Щербатых перечисляет шесть способов манипуляции информационным потоком²:

- умолчание (намеренное упущение конкретной темы),
- селекция (выборочное предоставление получателю информации, выгодной с точки зрения отправителя),
- передергивание (акцентирование конкретного свойства объекта или аспекта данного явления как чего-то уникального),

¹ Т.Ф. Ефремова, *Современный толковый словарь русского языка*, т. 2, Астрель, Москва 2006, с. 23, s.v.: *манипуляция*.

² Ю.В. Щербатых, *Искусство обмана. Популярная энциклопедия*, Эксмо, Москва 2005, с. 113–127.

- искажение (включающее такие действия, как уменьшение, преувеличение, изменение пропорций описываемого предмета или явления),
- переворачивание (замена местами «черного» и «белого», «да» и «нет», обычно основанная на ложном, неверном сообщении, способном ввести в заблуждение того, кому оно адресовано),
- конструирование (создание автором фальшивого контента)³.

В контексте теории речевых актов Джона Остина медиасообщения можно рассматривать как перформативы, успешность которых определяется их принятием реципиентами. Если читатели считают тексты важными, интерпретируют их соответственным образом и усваивают как часть своих знаний, можно говорить об их причинной силе. Так называемые *медиадекларативы* имеют целью вызвать назначенный коммуникативный эффект путем сочетания перформативной, фатической и персуазивной функций⁴. Создание определенного образа действительности наряду с деятельностью, направленной на поддержание контакта с реципиентом, направлено на моделирование его позиции⁵.

Средства массовой информации являются одним из источников определения реальности, обеспечивая и генерируя конкретные ценности, модели идентичности, эстетики и эпистемологии. Они также могут быть важным элементом социальной атомизации или интеграции⁶. Медийные описания влияют на мировосприятие людей, концептуализацию явлений действительности, их понимание, оценку и вербализацию с помощью соответствующих языковых конструкций⁷.

Медиа-описания генерируют представления, основанные на общих идеях. Как отмечает Тен ван Дейк, внутри общества существует *фоновое знание* – система представлений, которые признаются бесспорными в рамках одной и той же культуры⁸. Они содержат совокупность норм и ценностей, признанных представителями данной культуры. Некоторые из этих ценностей выбираются конкретными группами, которые создают на их основе свои идеологии. Данный отбор влияет на предлагаемый СМИ контент, отражающий убеждения, которые вписываются в общую культурную структуру социума. В медиа используются также *контекстные модели*, которые могут быть идеологически окрашенными и соответственно определять содержание и форму сообщений. Данные модели обуславливают, в частности, способы написания сообщений, подбор тем, суждений, характер представлений об описываемом явлении, использование соответствующих языковых формул или выбор сти-

³ Там же.

⁴ B. Skowronek, *Mediolingwistyka: wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013, s. 72.

⁵ Там же, с. 71–72.

⁶ M. Lisowska-Magdziarz, *Media powszednie. Środki komunikowania masowego i szerokie paradygmaty medialne w życiu codziennym Polaków u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 16.

⁷ B. Skowronek, *Mediolingwistyka...*, s. 60.

⁸ T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny i ideologia*, tłum. A. Wysocka, „Etnolingwistyka” 2003, nr 15, s. 9.

ля изложения. Как отмечает Т.А. ванн Дейк, «идеологиями контролируется не только то, о чем мы говорим или пишем, но и то, как мы это делаем»⁹.

В отдельных текстах может также отражаться «персонализация» идеологии или, в более широком смысле, убеждений группы, основанная на эпизодической памяти, личном опыте и мнениях. Такие отдельные представления, присутствующие особенно в фельетонах, называются *ментальными моделями*. Они отражают личностные мнения и интерпретации, которые могут лишь частично соответствовать данной идеологии (например, в отдельных публицистических текстах, в которых авторы выступают за радикальные решения конфликта)¹⁰. Ментальные модели представляют факты так, как они воспринимаются и определяются индивидами¹¹.

Освещение конфликта в Донбассе, зависит от политической ориентации и характера собственности отдельных СМИ, функционирующих в России. Среди ежедневных газет, издаваемых в Российской Федерации, по критерию политической позиции можно выделить три основные группы:

- правительственные издания («Российская газета»);
- издания, принадлежащие частным компаниям, но представляющие политическую ориентацию российских властей (например, «Известия», «Комсомольская правда»);
- идеологически нейтральные и независимые газеты (например, «Коммерсантъ», «Новая газета»).

Вышеупомянутые газеты занимают лидирующие позиции в рейтингах TPR, мониторируемых российские СМИ. Отдельного внимания заслуживают «Известия» – одна из наиболее цитируемых ежедневных газет в России. Согласно рейтингу TPR¹² за первый квартал 2014 г., «Известия» занимала второе место среди общественно-политических газет¹³. В то же время отмечался высокий темп роста ее популярности¹⁴.

«Известия» – ежедневная общественно-политическая газета, издаваемая с 1917 года. В 2013–2016 годах главным редактором газеты был Александр Потапов¹⁵. До 2016 года издателем газеты была компания «Айньюс», которой

⁹ Там же, с. 11.

¹⁰ Там же.

¹¹ В.И. Герасимов, *Идеология и дискурс в работах Т.А. ван Дейка (реферативный обзор)*, «Политическая наука» 2003, № 4, с. 79.

¹² Рейтинг TPR учитывает аудиторный охват (показатель популярности у читателей), стоимость полосы рекламного пространства (показатель популярности у рекламодателей), цитируемость изданий в других СМИ (популярность и значимость издания в профессиональном сообществе), цитируемость изданий в социальных медиа (показатель популярности и значимости среди социально активных слоев общественности).

¹³ TPR– рейтинг СМИ, Exlibris, <https://exlibris.ru/rejting/#2017> [дата обращения: 15.10.2024].

¹⁴ Там же.

¹⁵ О компании, Известия, <https://iz.ru/o-kompanii> [дата обращения: 15.10.2024].

руководил владелец холдинга News Media Арам Габрелянов¹⁶. По словам источников, близких к акционерам газеты, Габрелянов оказывал сильное влияние на редакционную деятельность, особенно в сфере освещения политических тем¹⁷. Ярким проявлением тенденциозности газеты является способ представления конфликта в Донбассе.

В газете «Известия» статья о провозглашении так называемой ДНР впервые появилась 9 апреля 2014 года, когда на титульном листе был размещен заголовок *Жители Донецка провозгласили республику*¹⁸, пресуппонирующий широкую поддержку постулируемой независимости ДНР (*жители* = *все жители*). Фактически о создании республики объявила лишь группа людей – сепаратистов. Более того, лексема *житель*, особенно при употреблении во множественном числе, имеет в данном контексте положительный оттенок («обычный» человек, связанный с данным местом).

В газете «Известия» на тенденциозность сообщения влияет и отбор приводимых мнений. Подавляющее большинство из них представляют лишь позиции, соответствующие интересам российских властей, часто цитируются обширные эмоциональные заявления российских политиков и представителей сепаратистов, а высказывания украинской стороны представлены в ограниченной степени. В нижеуказанном фрагменте Екатерина Губарева (лидер самопровозглашенной республики), выступает от имени мирных жителей, что является распространенной манипулятивной техникой, состоящей в использовании *мы инклюзивного* – формы первого лица множественного числа, включающей адресата¹⁹.

– Мы – мирные граждане, мы не хотим кровопролития, нам надо, чтобы нас слышали и чтобы нас защитили от киевской **хунты**. Поэтому мы обратились к Владимиру Путину, – говорит Губарева. [Дарья Цой, *Жители Донецка провозгласили республику*, «Известия», 9.04.2014]

Данный тип выступлений, насыщенных оценочными номинациями оппонента (например, *хунта*), с использованием образных терминов, вызывающих негативные эмоции (например, *кровопролитие*), охотно цитируется в газете. Примечательно, что редакция умело манипулирует сознанием читателей, выборочно представляя фрагменты высказываний как людей с пророссийскими взглядами, так и украинской стороны. Примером может служить заявление так называемого Народного Совета, из которого был извлечен один из самых выразительных и оценочных фрагментов, содержащий слова-символы *кровь* и *оружие*.

¹⁶ В 2024 г. владельцем газеты является «Национальная Медиа Группа», а издателем ООО «МИЦ „Известия“»): МИЦ «Известия», НМГ, <https://nmg.ru/holdings/mits-izvestiya> [дата обращения: 15.10.2024].

¹⁷ К. Болецкая, *Арам Габрелянов с 1 августа перестанет издавать «Известия»*, «Ведомости», 31.07.2016, <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2016/07/31/651165-aram-gabrelyanov> [дата обращения: 15.10.2024].

¹⁸ Д. Цой, *Жители Донецка провозгласили республику*, «Известия», 7.04.2014.

¹⁹ Следует отметить, что Губарева не была избрана в результате всеобщего голосования.

[...] только миротворческие контингенты Российской армии смогут дать убедительный сигнал киевской хунте, которая пришла к власти через **оружие и кровь**. [Дарья Цой, *Жители Донецка провозгласили республику*, «Известия», 9.04.2014]

В фельетонах, публикуемых в рубрике «Мнения», взгляды авторов не столько излагаются, сколько навязываются читателям. Например, в тексте *День дыма* создаваемый образ реальности предполагает скорый крах украинского государства, который преподносится как факт. Автор прогнозирует дальнейшее развитие событий, выгодное российской стороне, что является принятием желаемого за действительное²⁰.

Стало быть, нам надо на всякий случай готовиться к тому, что с какого-то момента мы уже не сможем говорить про Украину **без эпитета «бывшая»**. [Игорь Караулов, *День дыма*, «Известия», 18.04.2014]

Подобные прогнозы относительно будущего Украины можно найти в фельетонах Эдуарда Лимонова, который в одном из своих текстов использует фразу *полученная на халяву независимость Украины*, намекая, что эта страна не заслужила суверенитета.

Более того, и многие годы тому назад я предсказывал, что **полученная на халяву, за так, независимость** Украины может не выдержать первого же серьезного испытания на прочность. [Эдуард Лимонов, *Вторая Донецкая*, «Известия», 9.04.2014]

Распространенным приемом среди журналистов газеты «Известия» является использование **эвфемизмов** по отношению к действиям сепаратистов и лиц с пророссийскими взглядами, а также **гипербол** – при описании действий новых украинских властей и сторонников Майдана. Соответственно, создается положительный образ кругов, связанных с ДНР, и отрицательный – украинских политиков, пришедших к власти в результате политических перемен 2014 года. Примером здесь могут служить формулировки, взятые из статьи, посвященной задержанию сепаратистов правоохранными органами в начале апреля 2014 г. По отношению к представителям пророссийской стороны используются эвфемистические номинации, указывающие на их убеждения, например, *противники Майдана*, или перифразы тонко определяющие называемые лица (*граждане, настроенные оппозиционно к новым киевским властям*). Довольно стандартные действия украинских служб (задержание) охарактеризовано как жесткие. Хотя в тексте указано основание вмешательства полиции (захват зданий областной администрации и провозглашение республики), используемые определения наводят читателя на мысль о том, что настоящей причиной ареста стали декларируемые взгляды.

В ночь на 8 апреля по распоряжению новых киевских властей в Харькове прошла полицейская спецоперация, в ходе которой были **задержаны 70 противников**

²⁰ В приведенном фрагменте используется также «мы» инклюзивное в значении «мы – россияне»), предполагающего наличие общих взглядов у автора и читателя (схожее представление о политическом будущем Украины).

майдана. [...] Причиной **столь жестких действий** стали штурм обладминистрации и провозглашение 7 апреля Харьковской Народной Республики **гражданами, настроенными оппозиционно к новым киевским властям.** [Дарья Цой, *Киевской власти надо отказаться от оскорбления людей*, «Известия», 10.04.2014]

Манипулятивный характер носят номинации российских солдат, воюющих в Донбассе и в Крыму. Например, в фельетоне Эдуарда Лимонова силовики в военной форме без знаков различия, определяемые как *вежливые ребята в хаки* (модификация популярной эвфемистической номинации *вежливые люди*²¹), отождествляются с *миротворческим контингентом*. В действительности данные понятия не являются синонимами, российские бойцы, не были отправлены в Крым в рамках миротворческой миссии, а приведенная аргументация оправдывает возможные будущие вторжение подразделений РФ на территорию Донбасса.

В 14.21 Донецкая Народная Республика попросила Владимира Путина ввести на свою территорию **миротворческий контингент – вежливых ребят в хаки**, которые отлично справились с задачей в Крыму. [Эдуард Лимонов, *Вторая Донецкая*, «Известия», 9.04.2014]

О недостоверности статей, опубликованных в газете «Известия», свидетельствует употребление неточных формулировок. В сообщениях используются неопределенно-личные предложения, с помощью которых скрывается агенс. Данные конструкции также предполагают всеобщность упомянутых действий (например, использование форм глаголов *выбрали*, *потребовали*). Скрытым действующим лицом в таких предложениях чаще всего является *народ* (как в приведенном примере из статьи *Юго-восток Украины демонстрирует независимость от Киева*).

Там **выбрали** народного мэра, причем избрание поддержал официальный глава Евгений Клеп, который даже попозировал с российским флагом в руках [...]. В городе Харцызск Донецкой области от главы населенного пункта **потребовали** определиться, «с народом он или нет». [Константин Волков, *Юго-восток Украины демонстрирует независимость от Киева*, «Известия», 16.02.2014]

Неопределенно-личные предложения имеют целью создать у читателя иллюзию всеобщности приводимых суждений. Важна и композиция текстов – обобщающие слова автора, составляющие введение, дополняются высказываниями боевиков, которые якобы представляют собой более развернутый публицистический комментарий. Следующий фрагмент построен таким образом, что высказывание одного из сепаратистов кажется репрезентативным для большинства жителей Донбасса.

Однако на юго-востоке в амнистию **не верят**. – Закон еще не приняли, а в случае его принятия никто не гарантирует, что он будет выполняться. Мы знаем, что в Киеве можно и вовсе не следовать закону, – отметил ополченец Влад. [Дарья Цой, *Киев продолжает «антитеррористическую операцию»*, «Известия», 25.04.2014]

²¹ М.А. Вишневецкая, *Словарь перемен – 2014*, Три квадрата, Москва 2015, с. 48.

В газете «Известия» приводятся заявления сторонников отделения Донбасса, определяемых как *активисты*, без указания их имён. Реплики нередко имеют очень сильный эмоциональный заряд. Читатель не имеет возможности проверить достоверность приведенных утверждений. Отобранные комментарии жителей Донбасса имеют целью подтвердить интерпретацию событий, навязываемую редакцией (например, оборона городов от украинских войск безоружными мирными жителями).

– **Мирные жители** пытаются **прогнать бронетранспортеры, не имея оружия**. Они становятся перед БТР, чтобы те не двигались, – сообщила «Известиям» активистка Алина. [Дарья Цой, *Военные переходят на сторону противников майдана*, «Известия», 18.04.2014]

В статьях цитируются также заявления органов непризнанных республик, содержащие предвзятую трактовку событий и оценочные номинации оппонентов. Тенденциозность заметна уже в самом авторском тексте, содержащем официальные номинации самопровозглашенных учреждений и стран (без кавычек), созданных по образу существующих и официальных названий государств и органов власти (например, *МИД Донецкой народной республики*). Позиция другой стороны маргинализирована, о чем свидетельствует отсутствие в текстах заявлений властей Украины (не считая цитат с предвзятыми комментариями журналистов). Во фрагменте заявления так называемого МИД ДНРпо отношению к украинским властям употребляется номинация *преступный режим Киева*, пресуппонирующая их нелегальные действия. Кроме того, обвинения в террористических актах и военных преступлениях выдвигаются посредством фигурирующих в тексте призывов к судебному разбирательству.

«Донецкая народная республика продолжает призывать международное сообщество к лишению **преступного режима Киева** международной поддержки, его полной политической изоляции и **проведению справедливого суда над всеми лицами, совершившими акты террора и военные преступления, начиная с февраля 2014 года**», – говорится в официальном заявлении МИД Донецкой народной республики. [Дарья Цой, *Военные переходят на сторону противников майдана*, «Известия», 18.04.2014]

Высказывания сепаратистов, представляющие комментарии в сильном, эмоциональном тоне, обычно цитируются полностью в отличие от заявлений украинской стороны, которые приводятся в форме отдельных формулировок, вырванных из контекста (например, выражения Вице-премьера Украины, выделяемые с помощью кавычек).

По словам вице-премьера, будут проведены «соответствующие мероприятия», результаты все увидят в ближайшее время. [Дарья Цой, *Киев продолжает «антитеррористическую операцию»*, «Известия», 25.04.2014]

Особенностью фельетонов, публикуемых в газете «Известия», является отсутствие разделения мнений и фактов (и «псевдофактов»). Суждения,

которыми делятся с читателем публицисты, поэты и политологи, исходят из непроверенных и недостоверных данных. К примеру, в одном из своих текстов Игорь Караулов рассуждает на тему информационной войны.

15 апреля стало особенно дымным днем в ходе карательной операции, объявленной киевскими властями против непокорного Донбасса. Старались и **украинские дезинформационные агентства**, и местные паникеры, и блогеры-провокаторы. [Игорь Караулов, День дыма, «Известия», 18.04.2014]

Караулов связывает украинскую военную операцию с дезинформационной деятельностью в Интернете, хотя в тексте об этом прямо не упоминается. Автор использует перечисления, в которых доминируют слова и словосочетания, содержащие пейоративную оценку (*паникеры, блогеры-провокаторы*), стремясь создать отрицательный образ украинской стороны. С этой целью используется также прием языковой игры (*украинские дезинформационные агентства вместо информационных агентства*).

Литературная манера описания действительности заметна в фельетонах писателя Александра Проханова. Высокий уровень обобщения действительности и накопление стилистических средств делают фельетоны более похожими на литературные произведения, чем на интерпретацию реальных событий. В качестве примера стоит привести текст, озаглавленный риторическим вопросом *Не «гражданская», а какая?*, в котором создан образ односторонней агрессии украинских сил, направленной против повстанцев на востоке страны.

Украинские автоматчики **расстреливают ополченцев** на блокпостах Славянска. Боевики «Правого сектора» из «эскадрона смерти» **чинят насилие** в Мариуполе. **Надгробные рыдания оглашают** города юго-востока. [Александр Проханов, *Не «гражданская», а какая?*, «Известия», 29.04.2014]

В приведенном фрагменте в каждом предложении сказуемое выражено глаголом несовершенного вида, что имеет целью показать процессуальный характер действий Киева, оцениваемых негативно (*расстреливают, чинят насилие, оглашают*). С помощью образных выражений демонстрируется жестокость украинских войск. Заметна также своеобразная причинно-следственная последовательность: от обстрела, через насилие, к результату – надгробным рыданиям (метонимическая репрезентация смерти). В тексте также присутствует лексика более высокого стилистического регистра, характерная для художественных произведений (*чинят насилие*).

В текстах А. Проханова манипулятивный характер имеет использование предвзятых обобщений и пресуппозиции. К примеру, в формулировке *карательная войсковая операция против русскоязычных городов Украины* предполагаются этнокультурные мотивы украинской военной интервенции. Фальшивое представление о событиях создается с помощью обобщений; в действительности операция коснулась не всех русскоязычных городов, а только тех районов, где активно действовали сепаратисты (например, не охватывала Харьков, где большинство жителей говорит по-русски). Таким образом

искажается информация относительно цели вмешательства Украины – борьбы с сепаратизмом, защиты территориального единства страны.

Киев начал карательную войсковую операцию против русскоязычных городов Украины. [Александр Проханов, *Не «гражданская», а какая?*, «Известия», 29.04.2014]

Внимания заслуживают и провокационные заголовки газеты «Известия», содержащие обвинения в адрес киевской власти и ее политики. Рассмотрим несколько примеров.

Правовая культура против деградации. [Владимир Маркин, «Известия», 30.04.2014]

В приведенном заголовке, а затем в тексте статьи правовая культура, то есть наиболее цивилизованный способ разрешения конфликтов, отождествляется с Россией, тогда как деградация по умолчанию относится к политическим процессам в Украине и действиям власти в Киеве. Соответственно, автор использует бинарную оппозицию «свой – чужой», в которой все русское (и пророссийское) считается хорошим, а украинское – плохим. Таким образом создается упрощенное представление о действительности, организующее знания читателя, окруженного информационным шумом. Такой альтернативный образ реальности может оказаться гораздо убедительнее, чем исчерпывающее описание сложных реалий.

Зачистка ради кредита. [Александр Чаленко, «Известия», 5.05.2014]

Некоторые заголовки напоминают лозунги – воспринимаются читателем как описание действительности, а в самом деле являются ее интерпретацией (из приведенного примера следует, что борьба с сепаратистами продиктована желанием получить кредит от Западной Европы).

Военные переходят на сторону противников майдана [Дарья Цой, «Известия», 18.04.2014]

Распространенным методом, применяемым журналистами, является использование обобщений в заголовках. В приведенном примере названия целого класса референтов (*военные*) используются для обозначения лишь группы референтов (*группа военных*). Таким образом пресуппонируется всеобщность процесса – массового перехода солдат на сторону сепаратистов.

В заголовках используются также фрагменты экспрессивных и эмоциональных высказываний, преимущественно пророссийских политиков.

Киевской власти надо отказаться от оскорбления людей. [Дарья Цой, «Известия», 10.04.2014]

К примеру, заголовок, взятый из интервью депутата от Партии регионов Михаила Добкина, пресуппонирует унижение людей со стороны украинской власти, что имеет целью воздействовать на чувства читателя.

Применять армию против населения – преступление. [Егор Сазаев-Гурьев, «Известия», 28.04.2014]

Вышеуказанный заголовок представляет собой выдержку из высказывания Путина о действиях украинских властей. Хотя статья посвящена Медиафоруму, в ходе которого прошла пресс-конференция Президента РФ с представителями СМИ, в заглавии упоминается о ситуации в Украине. Лид (подзаголовок), однако, содержит пояснение: *На медиафоруме Владимир Путин прокомментировал события на Украине*. Несмотря на то, что тема конфликта на Донбассе занимает всего около 15% статьи, она была выведена на первый план повествования.

В Грузии вербуют **наемников** для отправки на Украину.

Киевские власти призвали **националистов** в Тбилиси для борьбы со сторонниками федерализации и Россией. [Анастасия Кашеварова, *В Грузии...*, «Известия», 29.04.2014]

Взаимозаменяемое использование понятий, которые по сути не являются синонимами, также может рассматриваться как злоупотребление языком. В следующем примере подзаголовок (*Киевские власти призвали националистов в Тбилиси для борьбы со сторонниками федерализации и Россией*) по замыслу автора должен восприниматься как уточнение заголовка, но – в самом деле – это прежде всего модификация его смысла. Вместо неопределенно-личной конструкции появляется предложение с подлежащим (*власть в Киеве*), которое осуществляет действие (*призывает*) по отношению к другим лицам (не *наемникам*, а *националистам* – данные лексемы не являются синонимами, их связывают лишь негативные коннотации). В дальнейшем тексте статьи речь идет не о наемниках или националистах, а о *добровольцах*.

[...] Гоча Бахия организовал набор **добровольцев** для участия в боевых действиях против пророссийских сил на территории Украины [Анастасия Кашеварова, *В Грузии...*, «Известия», 29.04.2014]

Газета «Известия», хотя и не принадлежит государству, представляет идеологическую ориентацию власти. Публикуемые материалы являются примером пропагандистской деятельности, осуществляемой структурами, формально не зависящими от российского правительства. В текстах, выпускаемых в газете «Известия», преобладает описание событий, основанное на бинарной оппозиции «свой – чужой»; создается альтернативный образ реальности, в котором Российская Федерация и россияне представлены однозначно позитивно, а Украина, украинцы и их союзники – негативно.

Идеологически окрашенные контекстные модели определяют содержание и форму текстов, публикуемых в газете «Известия». В проанализированном материале, с целью осуществить воздействие на читателя использовались, в частности, следующие средства:

- «мы» инклюзивное (включающее адресата, пресуппонирующее общие взгляды у автора и читателя),
- гиперболы (при определении действий украинской стороны) и эвфемизмы (относительно активности сепаратистов),
- пресуппозиции (для указания киевских властей в негативном освещении),

- оценочные номинации оппонента (властей Украины),
- образные выражения, указывающие жестокость противника,
- тенденциозный отбор приводимых суждений и высказываний.

Манипулятивный характер носят также заголовки, в которых как средство воздействия используются в частности: предвзятые обобщения, конструкции, построенные наподобие лозунгов, модификации смысла заголовка в подзаголовке либо в лиде, пресуппозиции.

Литература

Lisowska-Magdziarz M., *Media powszednie. Środki komunikowania masowego i szerokie paradygmaty medialne w życiu codziennym Polaków u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

Skowronek B., *Mediolingwistyka: wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013.

van Dijk T.A., *Dyskurs polityczny i ideologia*, tłum. A. Wysocka, „Etnolingwistyka” 2003, nr 15, s. 7–28.

Вишневецкая М.А., *Словарь перемен – 2014*, Три квадрата, Москва 2015.

Герасимов В.И., *Идеология и дискурс в работах Т.А. ван Дейка (реферативный обзор)*, «Политическая наука» 2003, № 4, с. 74–85.

Ефремова Т.Ф., *Современный толковый словарь русского языка*, т. 2, Астрель, Москва 2006.

Цой Д., *Жители Донецка провозгласили республику*, «Известия», 7.04.2014.

Щербатых Ю.В., *Искусство обмана. Популярная энциклопедия*, Эксмо, Москва 2005.

Интернет-источники

Болецкая К., *Арам Габрелянов с 1 августа перестанет издавать «Известия», «Ведомости», 31.07.2016, <https://www.vedomosti.ru/technology/article-s/2016/07/31/651165-aram-gabrelyanov> [дата обращения: 15.10.2024].*

МИЦ «Известия», НМГ, <https://nmg.ru/holdings/mits-izvestiya> [дата обращения: 15.10.2024].

О компании, «Известия», <https://iz.ru/o-kompanii> [дата обращения: 15.10.2024].

TPR – рейтинг СМИ, Exlibris, <https://exlibris.ru/rejting/#2017> [дата обращения: 15.10.2024].

Coverage of the conflict in Donbass in the Russian pro-government press Abstract

The article examines the methods used to cover the conflict in Donbass in the Russian press during its initial phase in April 2014. The material for analysis consists of articles published in the *Izvestia* newspaper, which represents a pro-government perspective. The study identifies the methods used to construct the image of the conflict in the analyzed texts. The most important strategies employed to influence the reader, as revealed in the articles, include: selective quotation of opinions and statements, the use of the inclusive “we”, hyperbole and euphemisms, presuppositions, and evaluative naming of the opponent.

Keywords: conflict in Donbass, Ukraine, Russian press, press discourse, manipulation, media

Освещение конфликта в Донбассе в российской проправительственной прессе

Резюме

В статье рассматриваются способы освещения в российской прессе конфликта в Донбассе в его начальной фазе, то есть в апреле 2014 года. Материал для анализа составляют сообщения, опубликованные в газете «Известия», представляющей проправительственную ориентацию. В ходе исследования в проанализированных текстах были выявлены способы формирования образа конфликта. Как важнейшие средства воздействия на читателя были отмечены в частности отбор приводимых мнений и высказываний, использование «мы» инклюзивного, наличие гипербол и эвфемизмов, применение пресуппозиций и оценочных номинаций оппонента.

Ключевые слова: конфликт в Донбассе, Украина, российская пресса, дискурс прессы, манипуляция понятия, СМИ

Michał Jankowicz, dr
ORCID: 0000-0002-7787-1491
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)
e-mail: michal.jankowicz@up.krakow.pl

Michał Jankowicz, PhD
Institute of Modern Languages (Russian Philology)
University of the National Education Commission, Krakow

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17.7

Studia Russologica 17 (2024)*Adam Karpiński**Karina Zajęc-Haduch*

Notes from a journey through post-Soviet Russia – *Dzieci z Putino (Children from Putino)* by Ana Uzelac

In 2024, the Polish publishing house *Wydawnictwo Krytyki Literackiej* published Professor Alexander Etkind's momentous essay *Russia Against Modernity*, translated from English into Polish as *Rosja kontra nowoczesność* by Andrzej Wojtasik. The book was originally published a year earlier by the *Polity* publishing house in Cambridge.¹ It resonated with both English and Polish readers. In her review, Agnieszka Lichnerowicz called the work "one of the most inspiring diagnoses of contemporary Russia."² Etkind analyses the state of contemporary Russia in a very succinct manner, while simultaneously presenting the Russian war in Ukraine from a broader perspective – as a war between Russia and modernity. The author addresses issues that have plagued the country for years and, despite the passage of time, still seem unsolvable. This article will not serve as an analysis of Etkind's essays, but his depiction of Russia is reminiscent of the portrayal in Ana Uzelac's Polish book from twenty years ago, *Dzieci z Putino* [English translation: *Children from Putino*³]. The writer's reportage can be read retrospectively as a kind of travelogue, consisting of notes written while traversing Russia, records of an attentive listener and observer of the lives of Russians at that time. Of course, the aim is not to compare the two works, but rather to focus on a certain time frame, showcasing Russia in 2004 and the same country in 2024.

The contemporary Polish writer and journalist Ana Uzelac was born in 1972 in Belgrade to a Polish-Serbian family – her mother Polish, her father Serbian. From birth, she lived on the borderlands of identity: Polish was spoken at home, while outside, she was surrounded by the many South Slavic languages of Yugoslavia. In 1995, Uzelac became a correspondent for *Gazeta Wyborcza* in the Balkans. She wrote her first article *W drodze do wielkości* on 17 May 1995. The journalist described the

¹ See the publisher's website: https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=russia-against-modernity--9781509556571 [accessed December 1, 2024].

² Review by Agnieszka Lichnerowicz, <https://wydawnictwo.krytykapolityczna.pl/rosja-kontra-nowoczesnosc-aleksandr-etkind-1284> [accessed December 1, 2024].

³ The book has not been translated into English. All translations of titles and quotations that appear in the text are the author's own. This applies to the following pages as well, where no separate footnotes are provided.

complex political and social situation in the countries of the former Yugoslavia. In 1998, she moved to Moscow as a correspondent for *Polska Agencja Prasowa* [Polish News Agency]. Uzelac worked there on Russia's international relations, as well as on Polish-Russian conflicts. She spent four years in Russia, traveling and engaging with its people. The result of these travels was the book *Children from Putino*, which was published in 2004 by *Pogranicze*.⁴ Uzelac noted that:

[...] thousands of kilometres from the national borders also existed border areas. The most extensive ones were inhabited by Russians born in the Soviet years and their children, who no longer knew or understood old phenomena and concepts. People who should have been closest to each other turned out to be strangers through dramatic social changes, separated by a generational divide, on the border between realism and utopia, where the coexistence and interpenetration of life ripples like an infinity sign. I realised that people are the most important borderland – the place of knowing and reconciling separateness – and wrote this book.⁵

Children from Putino aroused interest among Polish critics and readers alike. Newspapers and magazines published reviews of the work.⁶ The promotion of *Children from Putino* took place in Warsaw at the Institute of Polish Culture at the University of Warsaw and at the book club *Czuły barbarzyńca*, as well as in Poznań at the *Bookarest* bookstore.

In 2005, the Belgrade publishing house *Fabrika knjiga* published *Deca Putina* in Serbian, translated by Ana Uzelac. Serbian critics (Ivana Matijević, Mića Vujičić, Tatjanja Csanak, Tatjana Gromaca) focused not only on Uzelac's Serbian roots but also on the genre of her book. They categorised *Children from Putino* as documentary prose and as "news writing" or "new style" – a distinct type of prose used by modern journalists. Among Polish critics, there were also attempts to define the genre of Ana Uzelac's book. Michał Olszewski, for example, in his review *Nowa twarz imperium* [*The new face of empire*], wrote:

The character of the narrator is relegated to the background in Uzelac's book, and there is less literary value. The author primarily takes notes, treating the artistic cut as a side issue. It is first and foremost an honest, journalistic record of reality. These testimonies, devoid of any literary cover, perfectly illustrate the change that has taken place in the Russian mentality. Instead of slogans about communism, we hear stories about money, career, life in the big city.⁷

After returning from Moscow, the writer moved to Amsterdam, where she began working in the Hague bureau of the Institute for War and Peace Reporting, an

⁴ A. Uzelac, *Dzieci z Putino*, Pogranicze, Sejny 2004.

⁵ Ibid., p. 221.

⁶ See reviews by authors such as Michał Olszewski (*Nowa twarz imperium*, Ana Uzelac „Dzieci z Putino”, „Gazeta Wyborcza” 2004, no. 274, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/4228927/Nowa-twarz-imperium> [accessed December 1, 2024]) and Paulina Wilk (*Wstrząsający portret pierwszego postkomunistycznego pokolenia. Dzieci nowej-starej Rosji*, „Rzeczpospolita”, no. 268 (6951), November 16, 2004).

⁷ M. Olszewski, *Nowa twarz imperium...*, p. 18.

organisation that deals with the processes of the International Court of Justice of the United Nations.

Serbian critics highlighted that A. Uzelac continues the long and rich tradition of Polish journalistic writers, such as Hanna Krall (*Na wschód od Arbatu*) and Ryszard Kapuściński (*Imperium*), who have described Russia. The writer emphasises that:

Poland has a strong tradition of reportage – long-form, in-depth, written more in a prose than a news style. It's a tradition that began even before the Second World War and is an important part of the cultural identity of Polish journalism – and one that managed to survive even generations of communist censors. My book is firmly placed in that context, genre-wise, and I certainly looked for initial inspiration among Polish reporters who did or still do similar things – in Poland, for example, any attempt to write about Russia is automatically compared to “Imperium” by Ryszard Kapuściński, the strongest representative of that tradition.⁸

To better understand the meaning of *Children from Putino*, one should familiarise themselves with Ryszard Kapuściński's essays. In *Empire*, the writer presents the last years of the USSR. During that time, a foreign journalist in the Soviet Union aroused negative feelings; people considered him a spy and were unwilling to talk to him.⁹ A. Uzelac, however, faced no such issues. She easily established relationships with young Russians who did not have any firsthand experience of life in the totalitarian communist state in which their parents had lived. Post-perestroika Russia was undergoing complex changes that directly affected its inhabitants. These changes were particularly evident in the lives of the younger generation, the first to grow up after the fall of the Soviet Union. Describing these changes is challenging, as they are most keenly felt by the Russians themselves. As Paulina Wilk suggests:

Perhaps it is best to let the Russians tell the story themselves. This is what Ana Uzelac, author of the reportage “Children of Putino,” did – a portrait of the first generation to grow up after the collapse of the Soviet Union. And because she listened to her young interlocutors in their twenties or teens with attention and sensitivity, the result was a moving collection of personal stories. As often harrowing as they are sad and hopeless. All are shadowed by the Soviet past. And although several of the protagonists managed to realise their dreams, reading this book does not allow one to think about Russia's future other than with anxiety.¹⁰

As a result of the reforms initiated by Gorbachev, Russia experienced a dramatic shift in its development course, transitioning to a market economy. Therefore, today's Russian youth face different challenges than their parents, who lived in the Soviet Union. Ana Uzelac's *Children from Putino* are, as Michał Włodarski observed:

⁸ T. Gromača, *Vrta nova tranzicija*, http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_sngl.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1062&NrSection=15&NrArticle=12729 [accessed December 1, 2024].

⁹ See R. Kapuściński, *Imperium*, Czytelnik, Warszawa 1993) pp. 40–41.

¹⁰ P. Wilk, *Wstrząsający portret...*

[...] the result of an almost year-long “slow stroll through Russia.” And it was a very interesting walk, not only in terms of the reporter’s description or the accuracy of his journalistic observations, but rather at the level of psychological probing into the souls of the people he met.¹¹

During her journey across Russia, Ana Uzelac visits the Ural village of Putino, as well as St. Petersburg, Gatchina, Ufa, Nizhny Novgorod, and Moscow. In all of these places, young people live – each very different from the other, yet united by their concern for the future and their struggle with everyday problems that differ greatly from those their parents had to face: the loneliness of young mothers, unemployment, the hopeless situation in the provinces, drug addiction and AIDS, the war in Chechnya, and the thousands of men suffering from the “Chechen syndrome.”

Ana Uzelac’s book consists of a series of six reports, in which the writer explores nearly all strata of contemporary youth in Russia. This article will focus on just a few topics that perhaps most vividly characterise Russian society of that era. It is concerning that Uzelac’s notes from her journey through post-Soviet Russia remain just as relevant today.

The writer begins her journey through Russia with a chapter titled *Dzieci Putino. Przyjazd [Putino’s Children. Arrival]*.¹² Putino is a small village in the Perm region, where young people work and study in the city of Perm from Monday to Friday, only returning home on the weekends. In the past, before the fall of the Soviet Union, young people used to return to the village after finishing school to work on the state farm. Today, wages in the businesses in Putino are too low, or there is no work at all. Unemployment is a common issue in the Russian provinces. Andrei, the protagonist of the first report, managed to get into German studies in Perm, despite everyone in Putino believing he would be unlucky. At the school he attended in the village, teachers told him that rural students had fewer opportunities to attend university than their urban peers. No one but his mother believed in Andrei, yet he was lucky. After finishing school, he works as a bartender at a nightclub called *Space Jam*, which belongs to one of the biggest criminal organisations in Perm. The owner of *Space Jam* also owns the famous professional basketball club *Ural-Great*. Andrei earns a thousand dollars a month, which is a lot. He wants to buy a flat in the city and get married. However, his mother cannot understand why Andrei does not think about having children. She believes that money is not necessary to start a family:

My mum says that there used to be more spirituality in life, and now we are supposedly all just chasing money. And that they lived more dignified and secure lives because they didn’t have to do that. And yet she says that money in our time is amoral. [...] And I tell her: mum, money is everything today. Security, dignity, morality. And freedom – the only freedom that exists.¹³

¹¹ M. Włodarski, *Reportaże z Rosji. O książce „Dzieci z Putino” Any Uzelac*, Pograncze, November 29, 2011, <https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/reportaze-z-ruslandii-marek-wodarski-lampa> [accessed December 1, 2024].

¹² For a discussion on the semantics of the title of Uzelac’s book, see also: A. Karpiński, *O semantyce nazwy utworu Any Uzelac „Dzieci z Putino”*, [in:] *Z zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*, red. A. Ginter, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, pp. 133–138.

¹³ A. Uzelac, *Dzieci z Putino...*, p. 38.

Andrei's mother belongs to the generation that lived in the Soviet Union, while Andrei is a representative of a new generation of young Russians who understand the rules of the capitalist system. They do not work for ideology but to earn a good salary for their labour. The difference between the generations, according to Andrei's mother, is that:

We used to work because they said it was the right thing to do. Out of a sense of duty, not for money. Andriusza is also a hard worker, like an ant. But he can already demand money for his work. I can't, he can.¹⁴

Unlike Andrei, Nadia – the next protagonist of *Putino's Children. Arrival* – can only dream of independence. She was eighteen when she started working in Perm, returning to Putino on Saturdays. When she became pregnant, everything changed. She made many attempts to terminate the pregnancy – lifting heavy wardrobes, drinking iodine dissolved in milk. Her daughter Ira was born nonetheless, and Nadia lost her job. Her husband works in Moscow and is away from home eight months a year. Nadia keeps dreaming of leaving Putino for the city. Although she has a family – husband Sasha and their daughter – she feels lonely in Putino. She has no friends; she only sits at home reading novels. A significant problem in contemporary Russia is the prevalence of single motherhood among young women. The number of under-age mothers has increased a lot recently. Ana Uzelac describes this phenomenon in the chapter *Faceci to mają nieźle porąbane w głowach* [*Guys Are Pretty Messed Up in the Head*]. As the author notes, thirty percent of children born in Russia are born out of wedlock, and half of them are the children of young mothers.¹⁵

Sisters Ira and Yulia live in Gatchina. They are unmarried, yet both have daughters. Their mother, Eleonora Boleslavovna, is also unmarried. The story of these three women illustrates how societal attitudes towards such concepts as motherhood, marriage, divorce, and the loneliness of single mothers have evolved in Russia over the years. Yulia married Vladimir after becoming unexpectedly pregnant. The father of the child initially refused to marry her, agreeing only under pressure from his parents – who learnt of the situation through a phone call from Yulia's mother. Their daughter, Lera, was born. The newlyweds received a room in a dormitory, but everyday problems turned out to be much more complicated than the young parents had expected. Vladimir – an archetypal Russian “man” – had little appreciation for family life. In his opinion, the foundation of the home was a woman.¹⁶ Yulia – underage and absolutely not ready to become a mother – had no desire to run a household. They divorced three years after their marriage, unable to reconcile their differences in everyday life. After the divorce, Yulia returned home to live with her mother and sister, Ira. Now twenty years old, she is raising her daughter Nastya on her own. Ira, meanwhile, is looking for a husband with the help of newspaper and magazine advertisements. She writes marriage adverts and responds

¹⁴ Ibid., p. 18.

¹⁵ See also: A. Karpiński, *Rosja Putina oczami polskiej dziennikarki Any Uzelac (na przykładzie utworu „Dzieci z Putino”, [in:] Vade Nobiscum. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Łódzkiego*, vol. IV: *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2010, p. 265.

¹⁶ A. Uzelac, *Dzieci z Putino...*, p. 100.

to letters. However, most of the replies she receives turn out to be from prisoners (convicts). They have a lot of free time and read all the advertisements, hoping that some woman will believe their sad stories and invite them into her life after their release. But Ira immediately discards the prisoners' letters. Her ex-husband is also in prison for killing a woman. From among the letters that Ira receives, her mother selects only the serious proposals and then replies on her behalf, signing with Ira's name. Despite these efforts, all attempts to find a good husband have been unsuccessful. As a result, Ira states that:

[...] so I prefer to live alone, that is, with my mother. Because *muzhiks* are usually very bad in the head. What do we need such people for, Nastiena? – turns to her obediently trotting two-year-old daughter – We are good together.¹⁷

The mother of both sisters, Eleonora Boleslavovna Usacheva, is a representative of the older generation of Russians who were raised in the illusion of socialist reality. At the age of eighteen, she was married off to a young architecture student from Alma-Ata – not by choice, but by arrangement. Her parents had found her a husband, but it soon became clear that the couple did not love each other. Two years after the birth of their daughter Natasha, Eleonora left Alma-Ata and returned to St. Petersburg:

Mrs Ela had already returned to St. Petersburg with Natasha, her first-born daughter. Her mother did not take them in, so for a few years they wandered around relatives. People looked down on her, avoided her, didn't invite her, because how can you raise a child without a husband? There was no money either, as Ela did not have the strength or courage to divorce, so she could not claim alimony either.¹⁸

Divorce is considered a shameful state by the older generation. However, the children of the new Russia, such as Yulia and Ira, have a completely different opinion about it. No one invited Eleonora Boleslavovna to social events; she was forgotten and felt very lonely. Over time, society's approach has changed. Today, Yulia has many friends who, like her, are divorced by the age of twenty-five. She always attends social meetings with her daughter, and no one mocks her. For the new generation of Russians, divorce is a normal and common part of life.

Eleonora Boleslavovna was hired as a secretary at the famous Leningrad Institute of Nuclear Physics and was allocated a flat in Gatchina. There, she met a married man and was involved with him for twenty years, even though he had a wife – and both women were aware of each other. When Eleonora's daughter suffered a life-changing accident, she decided to adopt Yulia and later Ira as well. She was afraid of loneliness and did not want to live alone. Reflecting on the differences between herself and her daughters, she remarks:

Heaven and earth – Mrs Ela shakes her head. – Heaven and earth. We are so different in this respect, my daughters and I. After all, I was ashamed to even pronounce the words: "childbirth," and they discuss, you know things like that... – and Mrs Ela's pretty face

¹⁷ Ibid., p. 87.

¹⁸ Ibid., p. 89.

flushes again. – Yulia tells me: “Mum, I’ve never had a lover like Tioma before.” And a few other things.... Well, she would be ashamed. – Don’t misunderstand me, I don’t think my times were better at all. They were bad too, all this false morality that we were all lost in, like in a fog. But the way it is now, I don’t think it should be either. Either complete silence or total irresponsibility. After all, there has to be a golden mean somewhere, right?¹⁹

The differences between Eleonora Boleslavovna’s generation and that of her daughters are striking. Today’s young people know much more about human relations than the socialist youth. Times and the political systems have changed, giving rise to a whole new generation of “children” who are misunderstood by parents raised under Soviet ideology. The society of modern Russia has a different approach to loneliness. In the past, being single and already divorced meant social exclusion. These outdated morals only deepened Eleonora Boleslavovna’s sense of loneliness:

Times, says Ms Ela, have changed a lot. It used to be terrible to be a single mother, a divorcee. She knows this best, because she has spent her entire life raising her children alone, first Natascha, then Yulia and Ira. And she will never forget how they avoided her, how they ran away from her, changed subjects, did not invite her to birthdays, children’s parties, dinners and holidays. Loneliness was treated as a contagious disease whose carriers had to be avoided. So single mothers lived lonely. And now things are different. Fortunately. And the social stigma is gone, because Julia has more friends than she has had in her entire long life [...].²⁰

A completely different group of the young Russian generation comprises the students of the prestigious MGIMO. The Moscow State Institute of International Relations (University) of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation is the most elite of all Russian universities. The characters of the *Rynkowy specnaz* [*Market spetsnaz*²¹] chapter refer to it using terms such as “modern university,” “Russian Harvard,” “prestigious club,” “the best Russian university,” and “the most elitist university.” The title of the chapter correlates with the words of MGIMO lecturer, Professor Oleg Likhachev:

You may find this amusing, but military terminology fits these arrangements extremely well, and I will be using it frequently. After all, we want to make you a market spetsnaz, you will fight in the market for your companies. Do you think this is different from real war? We do not need fat companies hiding behind ethical principles, we do not need pampered market aristocrats. No, dear Ladies and Gentlemen, Russia needs Spartans, athletic and strong, always ready to fight.²²

MGIMO students are seen as the future rulers of Russia. They have money and connections necessary for a political or economic career. They already plan their

¹⁹ Ibid., pp. 100–101.

²⁰ Ibid., pp. 108–109.

²¹ See definition in the *Collins English Dictionary*, s.v. “spetsnaz,” <https://www.collins-dictionary.com/dictionary/english/spetsnaz> [accessed December 1, 2024].

²² A. Uzelac, *Dzieci z Putino...*, p. 199.

future careers after graduation: financial advisors, diplomats, entrepreneurs, and politicians. Known as the state elite, MGIMO students are fully aware that in a few years, they will be the ones running Russia. That is why MGIMO students carefully maintain relationships with each other – because they understand that it is not knowledge, but contacts, that will help them succeed. MGIMO students can be divided into three groups. The first, the lowest, consists of capable but frustrated students who entered the university solely through their persistence and knowledge. They maintain the prestige of the university. The second group represents the so-called middle class. The last group comprises the children of oligarchs, who gained admission through connections. In many cases, parents bribe professors to secure a spot for their children at MGIMO.

At MGIMO, students learn the principles of a democratic state, but they know very well who truly holds power in Russia. An MGIMO student says, for example:

[...] now I understand that the real decisions are not made by political scientists, nor by political PR specialists, nor even by polit-technologists. Everything is in the hands of the big oil, gas and other companies. [...] That's where the money is, that's where the real power in the state is.²³

Oligarchs with power and money heavily influence the political landscape in Russia. Their children are representatives of the new generation that will eventually take control. The future of Russia depends on their way of thinking. The elite of the state studying in institutions under the supervision of politicians is intended to become the backbone of the state – an army that will play a key role in shaping the state's future. How prophetic these words will prove to be becomes evident twenty years later, when the Russian war machine begins its invasion of Ukraine.

In the reportage *Children from Putino*, the writer employs the conventions of documentary prose. Uzelac allows the young people to speak for themselves about their lives and the country in which they live. The writer does not limit her focus to a single stratum of contemporary Russian society, but instead presents different representatives of the young generation, particularly unemployed youth from the Ural village of Putino, single mothers from the town of Gatchina, and wealthy students of the Moscow State Institute of International Relations. The author's analysis of the characters of *Children from Putino* allows the reader to consider contemporary Russia as a diverse and complex country, which is still undergoing constant economic and moral transformation. The new generation of Russians is different from that of their parents. Uzelac characterises these young people as follows:

This generation is perhaps even less ready to reflect on Russia's global responsibility than the previous one. Rather, young Russians are fighting for their own private gardens. They accept Russia as it is. For them, the freedom they have is something they take for granted, and even slightly aggravating. I have also met some who would be able to renounce this freedom in exchange for a little tidiness.²⁴

²³ Ibid., p. 211.

²⁴ See M. Kaźmierska, *Rosyjskie Bullerbyn – Rozmowa z Aną Uzelac*, „Gazeta Wyborcza”, no. 269, November 17, 2004, p. 8, <https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/rozmowa-z-ana-uzelac-marta-kazmierska-16112004> [Accessed December 1, 2024].

The image of Russia's future, as presented in *Children from Putino*, is a pessimistic one. The political and social environment in Russia continues to be shaped by its Soviet past. The younger generation is unable to come in terms with this complex history, focusing instead on their own destinies in modern Russia. Ana Uzelac's reportage – despite being published 20 years ago – remains a relevant source of insight into Russian society. The problems it highlights still persist today, as yet another war unleashed by Russia continues to corrode the social fabric of the country. Unemployment, alcoholism, the struggles of single mothers, the power of oligarchs, and the dominance of oil companies cast a shadow over the new generation of Russians. Two decades ago, it seemed that with time, most of the problems would be resolved and Russia would embark on a path of democratic reform. But history has shown its tendency to repeat itself. Today, there is a need for fresh reportage, new travel accounts of Russia, and updated research on the state of contemporary Russia. Alexander Etkind's diagnosis in his acclaimed essay *Russia Against Modernity* serves as an excellent example. As a conclusion, let us recall the words of Przemysław Wielgosz in his review of the book: "Russia feeds on the neoconservative rejection of the ideas of progress, equality, universality and reason just as it profits from the plundering of natural resources."²⁵

An analysis of *Children from Putino*, which was published twenty years ago, shows its continued relevance and potential as a subject of scholarly inquiry. Revisiting the themes it raises could form the basis of another study, including one exploring the changes that have taken place over these years in the consciousness of Russian society. It would also be interesting to examine subsequent studies by Polish and English-speaking journalists, philologists, and historians, and to consider their role in describing the Russian world not only to the West but also to Russians themselves.

Bibliography

Etkind A., *Russia Against Modernity*, John Wiley and Sons Ltd., Cambridge 2023.

Etkind A., *Rosja kontra nowoczesność*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2024.

Kapuściński R., *Imperium*, Czytelnik, Warszawa 1993.

Karpiński A., *O semantyce nazwy utworu Any Uzelac „Dzieci z Putino”*, [in:] *Z zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*, red. A. Ginter, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, pp. 133–138.

Karpiński A., *Rosja Putina oczami polskiej dziennikarki Any Uzelac (na przykładzie utworu „Dzieci z Putino”)*, [in:] *Vade Nobiscum. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Łódzkiego*, vol. IV: *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2010, s. 263–268.

Uzelac A., *Dzieci z Putino*, Pogranicze, Sejny 2004.

Wilk P., *Wstrząsający portret pierwszego postkomunistycznego pokolenia. Dzieci nowej-starej Rosji*, „Rzeczpospolita”, no. 268 (6951), 16 November 2004.

²⁵ See the publisher's website: https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=russia-against-modernity--9781509556571 [accessed December 1, 2024].

Internet sources

- Collins English Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/spetsnaz> [accessed December 1, 2024].
- Etkind A., *Russia Against Modernity*, https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=russia-against-modernity--9781509556571 [accessed December 1, 2024].
- Gromača T., *Vrla nova tranzicija*, http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_sngl.tpl?l-dLanguage=7&NrIssue=1062&NrSection=15&NrArticle=12729 [accessed December 1, 2024].
- Każmierska M., *Rosyjskie Bullerbyn – Rozmowa z Aną Uzelac*, „Gazeta Wyborcza”, no. 269, November 17, 2004, p. 8, <https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/rozmowa-z-ana-uzelac-marta-kazmierska-16112004> [accessed December 1, 2024].
- Lichnerowicz A., <https://wydawnictwo.krytykapolityczna.pl/rosja-kontra-nowoczesnosc-aleksandr-etkind-1284> [accessed December 1, 2024].
- Olszewski M., *Nowa twarz imperium, Ana Uzelac „Dzieci z Putino”*, „Gazeta Wyborcza” 2004, no. 274, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/4228927/Nowa-twarz-imperium> [accessed December 1, 2024].
- Włodarski M., *Reportaże z Roslandii. O książce „Dzieci z Putino” Any Uzelac*, *Pogranicze*, November 29, 2011, <https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/reportaze-z-russlandii-marek-wodarski-lampa> [accessed December 1, 2024].

Notes from a journey through post-Soviet Russia – *Dzieci z Putino* (*Children from Putino*) by Ana Uzelac

Abstract

Ana Uzelac's *Children from Putino* is a 2004 reportage book that explores the lives of young Russians two decades after the fall of the Soviet Union. Uzelac, a Polish-Serbian journalist, travelled across Russia to document the experiences and perspectives of this generation as they grappled with a rapidly changing society. The book highlights the stark contrast between their parents' Soviet upbringing and the new realities of capitalism and globalisation. Uzelac's journey takes her from the rural village of Putino to the bustling metropolis of Moscow, meeting a diverse range of characters along the way. She portrays the struggles of young people in the provinces, who face unemployment and limited opportunities, as exemplified by Andrei, who flees his village to work in Perm. The book also explores the challenges faced by single mothers such as Nadia and the sisters Ira and Yulia, reflecting changing social attitudes towards family and relationships. The author contrasts these experiences with the privileged world of MGIMO students, Russia's future elite, being groomed for success in a market-driven economy. Uzelac's observations at MGIMO reveal the influence of oligarchs and the persistence of power structures despite the transition to democracy. Through intimate portraits and insightful observations, *Children from Putino* paints a nuanced picture of post-Soviet Russia, capturing the fears, aspirations and contradictions of a generation navigating a complex and uncertain future. Although the book was written 20 years ago, its themes of economic inequality, social change and the legacy of the Soviet past remain relevant to understanding Russia today. Uzelac's work serves as a valuable time capsule and a reminder of the enduring challenges facing Russian society.

Key words: post-Soviet Russia, young generation, social changes, single mothers, oligarchs, historical context, future prospects

**Заметки из путешествия по постсоветской России – *Dzieci z Putino*
(Дети из Путино) Аны Узелац**
Резюме

Книга Аны Узелац *Дети из Путино* – это репортаж 2004 года, в котором исследуется жизнь молодых россиян спустя два десятилетия после распада Советского Союза. Узелац, польско-сербская журналистка, путешествовала по России, чтобы задокументировать опыт и взгляды этого поколения на быстро меняющееся общество. В книге показан разительный контраст между советским воспитанием их родителей и новыми реалиями капитализма и глобализации. Путешествие Узелац проходит от деревни Путино до шумного мегаполиса Москвы, встречая на своем пути самых разных персонажей. Она рассказывает о проблемах провинциальной молодежи, сталкивающейся с безработицей и ограниченными возможностями, на примере Андрея, который бежит из своей деревни, чтобы работать в Перми. В книге также исследуются проблемы, с которыми сталкиваются матери-одиночки, такие как Надя и сестры Ира и Юлия, что отражает меняющиеся взгляды общества на семью и отношения. Автор противопоставляет эти переживания привилегированному миру студентов МГИМО – будущей российской элиты, готовящейся к успеху в условиях рыночной экономики. Наблюдения Узелац в МГИМО показывают влияние олигархов и сохранение властных структур, несмотря на переход к демократии. Через интимные портреты и пронизательные наблюдения писательница рисует нюансированную картину постсоветской России, отражая страхи, чаяния и противоречия поколения, ориентирующегося в сложном и неопределенном будущем. Хотя книга была написана 20 лет назад, ее темы экономического неравенства, социальных перемен и наследия советского прошлого остаются актуальными для понимания России сегодня. Работа Узелац служит ценной капсулой времени и напоминанием о непреходящих проблемах, стоящих перед российским обществом.

Ключевые слова: постсоветская Россия, молодое поколение, социальные изменения, матери-одиночки, олигархи, исторический контекст, перспективы на будущее

Adam Karpiński, dr
ORCID: 0000-0002-4124-9262
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska, literaturoznawstwo)
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: adam.karpinski@uken.krakow.pl

Adam Karpiński, PhD
Institute of Modern Languages (Russian Philology, literary studies)
University of the National Education Commission, Krakow

Karina Zajac-Haduch, dr
ORCID: 0000-0001-6246-4909
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska, językoznawstwo)
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: karina.zajac-haduch@uken.krakow.pl

Karina Zajac-Haduch, PhD
Institute of Modern Languages (Russian Philology, linguistics)
University of the National Education Commission, Krakow

Igor Kaziuczyc

В кругу семантики фразеологизмов с коннотацией времени в русском языке. Избранные вопросы

Введение

Исследование фразеолофонда конкретного языка, позволяет увидеть наиболее яркие национальные особенности языковой картины мира. Фразеологический образ отражает национальный характер народа, его историю, духовную жизнь, традиции, обычаи и быт, поэтому, чрезвычайно перспективным представляется изучение фразеологического состава языка. Фраземы, будучи знаками вторичной номинации, отражают особенности этноязыкового сознания носителей языка. На тему метафорических фразеологизмов обозначающих время в русском языке писали многие польские и зарубежные ученые, например: Д. Станулевич, Э. Коморовска, В. Хлебда, Ю. Лукшин, В. Мокиенко. Среди вышеупомянутых особенно стоит выделить работы: *Czas w kulturze rosyjskiej. Время в русской культуре* (ред. А. Дудек, 2019), *Frazeologizmy z wykładnikiem время w języku rosyjskim* (Э. Коморовска, 2019) – одно из наиболее обширных научных изысканий посвященных данной теме, Э. Коморовска, Д. Станулевич *Метафоры времени в современном польском и русском языках* (2021). Среди российских исследователей фразеологии с компонентом *время* выделяют: А.Н. Чугунекова, Н.Ф. Катанову, И.А. Солодилову, В.М. Мокиенко, Ю.А. Гвоздарёва, Д.О. Добровольского и др.

Целью настоящего исследования является лексико-семантический анализ наиболее употребительных русских метафорических фразеологических единиц (далее – ФЕ), описывающих категорию «время». Для решения поставленных задач в работе основной упор будет сделан на лексико-семантический анализ исследуемого материала. Фразеологизмы будут разделяться на группы, в зависимости от темпорального компонента и затем рассмотрим каждую из этих групп с лексико-семантической точки зрения. При этом используется сравнительно-сопоставительный метод, который, как мне кажется, поможет соотнести ФЕ с компонентом, определяющим *время* в русском языке. Принятие этих основных направлений описания, т.е. количественного, лексико-семантического со сравнением значения темпоральности фразеологизмов, покажет богатство и разнообразие собранного материала.

Материалом для исследования стала авторская картотека, состоящая из 209 фразеологизмов извлеченных из словарей русского языка,

таких как: *Фразеологический словарь русского языка* (сост. А.Н. Тихонов, 2014), *Фразеологический словарь современного русского языка* (сост. Ю.А. Ларионова, 2014), *Академический словарь русской фразеологии* (ред. А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский, 2015).

Данная статья является продолжением нашего исследования посвященного тематике фразеологизмов с компонентом определяющим *время* в русском языке¹. В данной работе фразеологизмы были распределены на три фразеосемантические группы:

1. Темпоральные фразеологизмы, указывающие на характер изменения времени;
2. Темпоральные фразеологизмы, обозначающие особенно приятные и неприятные временные периоды;
3. Темпоральные фразеологизмы, обозначающие «всегда» – «никогда».

Анализируемые фразеологические единицы будут также показаны в контекстах их использования и функционирования на примере Национального Корпуса Русского Языка (далее: НКРЯ).

1. Темпоральные фразеологизмы, указывающие на характер изменения времени

Фразеологизмы данной группы используются для описания характера изменения с точки зрения параметра времени. Семантическое значение фразеологизмов было поделено на антонимические пары: «постепенно – постоянно», «быстро – медленно», «временной отрезок од... до», и «продолжительность с указанием на начало и конец». Данные ФЕ, обладают одной и той же грамматической конструкцией, но включают в себя разные временные сигнификаторы, которые указывают на разные временные интервалы между двумя этапами изменения. В данной фразеосемантической группе представлено 176 ФЕ.

Таблица № 1. Фразеосемантическое поле фразеологизмов, указывающих на характер изменения времени

№	Фразеосемантическое поле	Примеры	Количество
1.	Постоянно	<i>Денно и ночью; Круглый год; Веки вечные.</i>	46
2.	Быстро	<i>За/в один присест; Одним махом; Единым/одним духом.</i>	39
3.	Продолжительность с указанием на начало	<i>С давних пор; С древнейших времен; Испокон веков.</i>	32
4.	Постепенно	<i>Со дня на день; День ото дня; Год от года.</i>	27
5.	Временной отрезок «од... до»	<i>С утра до вечера, От заката до рассвета.</i>	16
6.	Медленно	<i>Битый час; В час по чайной ложке; Год годецкий.</i>	11
7.	Продолжительность с указанием на конец	<i>До бесконечности; До второго пришествия; На веки вечны.</i>	5

¹ I. Kaziuczyz, *Phraseological expressions defining time in modern Russian. Selected topics*, [в:] *From Words to Fixed Expressions. Lexical Studies of Selected Indo-European Languages*, eds. E. Komorowska, M. Lisiecka-Czop, D. Stanulewicz (eds.), V&R Unipress, Göttingen 2025.

Во фразеологизмах фразеосемантического поля «постепенно» включены лексемы «час», «день» и «год», которые обозначают постепенное изменение состояния чего-либо, а предлог «от» указывает на повторение временного периода и регулярность действия. Данные обороты используются в контекстах, где речь идет о постепенном изменении какого-либо признака субъекта.

Выбранный пример:

Все они говорили о растущем *год от года* потоке выпускников, покидающих родные пенаты. [НКРЯ: Ю.Ф. Флоринская, Т.Г. Рощина, *Жизненные планы выпускников школ из малых городов* (2004), «Человек» 2005];

– Хм. *Час от часу* не легче. Как же он ноты-то записывает и читает? [НКРЯ: И. Полянская, *Прохождение тени* (1996)].

Фразеологизмы фразеосемантического поля «быстро»: «в один присест» и «за один присест» образуют фразеологические варианты, используемые в качестве наречной группы. Стоит заметить, что семантика компонента «присест» здесь означает – «без промедлений, сразу же».

Выбранный пример:

Утомился же Иван Никифорович так, будто он написал *в один присест* первый том *Войны и мира* [НКРЯ: С.И. Шуляк, *Квартира номер девять. Роман с чертовщиной*, «Волга» 2013].

В образе фразеологизма «одним махом» имеется пространственный компонент «мах», который обозначает длину шага лошади галопом равном 1,5–2 метра, но фразеологическое значение оборота определяет его как единовременное и мгновенное осуществление действия.

Выбранный пример:

Одним махом они избавились «от бремени» сложного и тонкого душевного рисунка [НКРЯ: Н.Ф. Болдырев, *Три этюда о Тарковском*, «Волга» 2012].

Семантика фразеологического оборота «до бесконечности» фразеосемантического поля «продолжительность с указанием на конец» складывается из суммы лексических значений слов. Данное устойчивое сочетание основано на оксюморонности, поскольку предлог «до» указывает на время, отделяющее одно событие от другого, а «бесконечность» указывает на отсутствие временного предела².

Выбранный пример:

Не могут же *до бесконечности* тянуть отрасль вперед физики и педагоги [*Почем нынче малый золотник*, «Витрина читающей России», 28.06.2002].

² С.И. Ожегов, *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*, Издательство АЗЪ, Москва 1996.

Фразеологизмы «на веки вечные» и «в веки веков» являются тавтологическими словосочетаниями, в образах которых наблюдается повтор компонента «век». Компонент «веки» устаревшая форма винительного падежа множественного числа слова «век». Фразеологизм «во веки веков» вошел в обиход русского языка из Библии³.

Выбранный пример:

Пусть там отныне и **во веки веков** все происходит так, как если бы нас не было [НКРЯ: Борис Жуков, *Пределы заповедности*, «Знание-сила» 2014].

Фразеологизмы «до греческих календ», «до морковкина/морковкиного заговенья» и «до второго пришествия» сближаются как грамматической формой, так и семантикой – «на неопределенно длительный срок». В основе образов «до греческих календ» и «до морковкина заговенья» лежит оксюморон, так как календы – «название первых чисел каждого месяца, считавшихся днями расчётов за что-либо (у древних римлян)», а греки никогда не считали время по календам⁴. Что касается оборота «до морковкина заговенья», то здесь наблюдаем противопоставление двух компонентов «заговенье» и «пост». Заговенье – это «последний день перед началом поста, в который христианам разрешается, есть *скоромное* (мясо, молоко и т.п.)»⁵, а морковь – типичный представитель постной пищи. Данные фразеологизмы определяют временную длительность с помощью несуществующих, выдуманных дней и носят шутливый, иронический характер, функционируют в предложении как обстоятельство, и редко встречаются в публицистических текстах.

Выбранный пример:

Война 1914 г. значительно затормозила их выполнение, а 1917 г. отодвинул их осуществление ad graecas calendas – **до греческих календ** [НКРЯ: И.Я. Славин, *Минувшее – пережитое. Воспоминания. Преемник Столыпина (1927)*, «Волга» 1999].

Фразеологизм «до второго пришествия» выражает темпоральное значение через предвозвещённое в Библии событие – Второе пришествие Иисуса Христа. В текстах Библии Иисус Христос и апостолы не только не указывают определённо на день и час второго пришествия, но и прямо говорят о невозможности для человека знать это, поэтому «второе пришествие» постепенно получило переносное значение – «неопределенно долгий срок»⁶. Часто наблюдается, что данный фразеологизм имеет шутливо-ироническую окраску, и функционирует в предложении в качестве обстоятельства.

³ См. например Исаия 45:17; Микей 4:5.

⁴ Т.Ф. Ефремова, *Современный толковый словарь русского языка*, Астрель, Москва 2006.

⁵ С.А. Кузнецов, *Большой толковый словарь русского языка. Справочное издание*, Издательство Норинт, Санкт-Петербург 2000.

⁶ См. например Мф. 24:36; Деян. 1:6, 7; 2Пет. 3:10 и др.

Выбранный пример:

Он мирно пролежит на дне *до второго пришествия*, и никто ничего не заметит [НКРЯ: Дмитрий Быков, *Орфография* (2002)].

2. Темпоральные фразеологизмы, обозначающие приятные и неприятные временные периоды

В данной группе временное значение определяется через астрономический, гастрономический, природно-вещный компоненты, объединенные метафорическим переносом. В данной фразеосемантической группе представлено 7 ФЕ.

Таблица № 2. Фразеосемантическое поле фразеологизмов, обозначающих приятные и неприятные временные периоды

№	Фразеосемантическое поле	Примеры	Количество
1.	Приятный временной период	<i>Минута славы; Медовый месяц; Золотой век.</i>	4
2.	Неприятный временной период	<i>Трудное время, Черный день; Ворошить прошлое.</i>	3

Стоит также отметить, что все найденные нами фразеологизмы фразеосемантического поля «приятный временной период» являются фразеологическими кальками с других языков. Фразеологизм «звездный час» первый раз появился в предисловии сборника новелл австрийского писателя Стефана Цвейга «Звездные часы человечества» (1927)⁷. Данный оборот состоит из астрономического и временного компонентов, создающий зрительный образ на основе метафорического переноса, где «звезда – успех, слава, счастье».

Выбранный пример:

Фактически пробил *звездный час* Виталия Шебалдина – через несколько секунд он узнает себе истинную цену. [НКРЯ: Владимир Васильев, *Шуруп* (2013)].

Фразеологизм «медовый месяц» является фразеологической калькой, заимствованной из французского («la lune de miel») или английского («honeymoon») языков в начале XIX века⁸. Выраженный в качестве устойчивого сочетания, используется в качестве именной группы. В образе фразеологизма существуют гастрономический и временный коды. Компонент «медовый» придает фразеологизму вкусовой образ – сладость.

Выбранный пример:

В *медовый месяц* они топали с рюкзаками по горным тропам Алтая. [НКРЯ: В.М. Шапко, *Синдром веселья Плуготаренко*, «Волга» 2016].

⁷ А.К. Бирих, *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Аст-Пресс, Москва 2009.

⁸ Там же, с. 113.

Фразеологизм «золотой век» тоже представляет собой фразеологическую кальку, происходящую из латинского выражения «*aurea aetas*», которое было использовано многими античными авторами при описании эпохи всеобщего благоденствия и безмятежного счастья⁹. Фразеологизм состоит из природно-вещного и временного компонентов, строится на основе метафоры, в которой золото, будучи редким металлом, служит символом власти, благородности и богатства. Используется в качестве именной группы.

Выбранный пример:

«*Золотой век*» дирижаблестроения пришелся на 30-е годы прошлого столетия [НКРЯ: А.М. Городницкий, *Тайны и мифы науки. В поисках истины* (2014)].

3. Темпоральные фразеологизмы, обозначающие «всегда» – «никогда»

Фразеологизмы данной группы образованы на основе оксюморона, выражают временные отношения с помощью неисполнимых действий или событий. Эти обороты настолько экспрессивны и так далеко уходят от языкового стандарта публицистического стиля, что они мало использованы в текстах СМИ. В данную фразеосемантическую группу включены 26 ФЕ.

Таблица №3. Фразеосемантическое поле фразеологизмов, обозначающих «всегда» – «никогда»

№	Фразеосемантическое поле	Примеры	Количество
1.	Всегда	<i>Во все времена; По вся дни; Днями и ночами.</i>	5
2.	Никогда	<i>Еврейское Рождество; Когда сорока побелеет; Когда петух яйцо снесёт.</i>	21

Фразеологические обороты фразеосемантического поля «никогда» образуют синонимический ряд, который создан по так называемой «формуле невозможного»¹⁰. Образное значение данных оборотов как особого разряда русской фразеологии реализуется в результате намеренного нелогичного сочетания компонентов, другими словами, используя оксюмороны.

Фразеологизмы «на турецкую Пасху» и «на русский Байрам» заключают в себе религиозные компоненты, основанные на религиозной принадлежности жителей двух стран: России и Турции. Оксюморонность заключается в том, что основная религия Турции – ислам, в России – православие, а Байрам – исламский праздник, таким образом «турецкая Пасха» и «русский Байрам» описывают нереальные события.

Выбранный пример:

«На еврейское рождество да *на турецкую пасху*», – говаривала в детстве наша соседка тетя Катя, когда желала подчеркнуть невероятность какого-то события.

⁹ Там же с. 235.

¹⁰ «Формула невозможного» – в фольклористике выражения со значением никогда. П.Г. Богатырев определил «формулу невозможного», как «оксюморон в действии».

[НКРЯ: Михаэль Дорфман, *Еврейское Рождество* (2004), Интернет-альманах «Лебедь», 4.01.2004].

Фразеологизмы «после дождичка в четверг» и «после пятницы в четверг» обладают одинаковой конструкцией. Первый оборот восходит к представлениям древних славян о божестве грома и молнии – Перуне, кому был посвящен четверг. В этот день молились о дожде в засуху, естественно, часто эти молитвы оставались без ответа¹¹. Со временем данный оборот начал иронически обозначать крайнюю временную неопределенность и стал применяться к тому, что вряд ли когда случится. Что касается оборота «после пятницы в четверг», то абсурдность образа состоит в несоблюдении последовательности дней недели.

Выбранный пример:

«Маньяна» по-испански – «завтра», но с оттенком нашего «*после дождичка в четверг*» [НКРЯ: Ю. Сенкевич, *Путешествие длиною в жизнь* (1999)].

Остальные фразеологизмы имеют одинаковую грамматическую структуру, и также выражают временную неопределенность через невозможное действие или абсурдный факт – «рак свистнет», «петух яйцо снесет», «плешак покудрявеет», «солнце задам оборотится», «солнышко взойдет от заката», «сорока побелеет», «ворон побелеет», «восток с западом сойдутся», «воскресенье будет в субботу», «волк будет овцой, медведь стадоводником, свинья огородником», «свиньи с поля будут шагом идти». Подавляющее большинство данных фразеологизмов носят шутливо-иронический характер. В публицистических текстах эти обороты почти не применяются, кроме оборота «когда рак на горе свистнет», который иногда заменяется пословицей со значением несбыточного: «Когда рак свистнет и рыба запоем».

Заключение

Время – такая форма существования, которая позволяет различать «раньше» и «позже», прошлое и будущее, настоящее и неизвестное. Семантическая категория времени метафорических фразеологизмов русского языка имеет сложную структуру, отражающую сложность самого понятия «время» в человеческом сознании. Национально-культурная специфика содержания понятия «время» проявляется в ассоциациях, лежащих в основе фразеологических образов, а также в различиях оценочного восприятия, проявившихся в разном поведении русских в отношении темпорального фактора.

В результате лексико-семантического анализа описываемых фразеологизмов, можно заметить, что приведенные фразеологизмы выражают темпоральные отношения не только через временные компоненты, но и через прецедентные имена и события. Некоторые фразеологизмы создаются на основе тавтологии и оксюморона. В этих темпоральных фразеологизмах отражается история, религиозное воззрение и нравственные ценности народа.

¹¹ Б.А. Рыбаков, *Язычество древней Руси*, Наука, Москва 1987.

Они употребляются как без изменений, так и в трансформированном виде, придают контекстам экспрессивность и оценочность.

В будущем представляется интересной возможность исследования также польских фразеологизмов с компонентом, определяющим время и их русских коррелятов, например: *Co do minuty* – *Минута в минуту*; *W mgnieniu oka* – *В мгновение ока*; *Szkolne lata* – *Школьные годы* и т.д.

Рассчитываем, что результаты данного исследования послужат основой для дальнейших научных изысканий по данной тематике.

Литература

- Kaziuczyc I., *Phraseological expressions defining time in modern Russian. Selected topics*, [in:] *From Words to Fixed Expressions. Lexical Studies of Selected Indo-European Languages*, eds. E. Komorowska, M. Lisiecka-Czop, D. Stanulewicz, V&R Unipress, Göttingen 2025.
- Komorowska E., *Frazeologizmy z wykładnikiem время w języku rosyjskim*, [w:] *Czas w kulturze rosyjskiej*, red. A. Dudek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, s. 23–40.
- Бирих А.К., *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Аст-Пресс, Москва 2009.
- Ефремова Т.Ф., *Современный толковый словарь русского языка*, Астрель, Москва 2006.
- Коморовска Э., Станулевич Д., *Метафоры времени в современном польском и русском языках*, «Русская словесность» 2021, № 1, с. 73–80.
- Кузнецов С.А., *Большой толковый словарь русского языка. Справочное издание*, Издательство Норинт, Санкт-Петербург 2000.
- Мокиенко В.М., *Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*, Издательство Ленинградского университета, Ленинград 1986.
- Рыбаков Б.А., *Язычество древней Руси*, Наука, Москва 1987.

Словари

- Академический словарь русской фразеологии*, ред. А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский, Лексрус, Москва 2015.
- Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И., *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1998.
- Ларионова Ю.А., *Фразеологический словарь современного русского языка*, Аделант, Москва 2014.
- Ожегов С.И., *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений*, Издательство АЗЪ, Москва 1996.
- Тихонов А.Н., *Фразеологический словарь русского языка*, Просвещение/Дрофа, Москва 2014.

In the circle of semantics of phraseological units with the connotation of time in the Russian language. Selected questions

Abstract

The subject of the chapter will be expressions denoting time which, although not explicitly containing time-related terms, convey temporal meaning in a metaphorical form – for example: *В один присест, На турецкую Пасху, Еврейское Рождество* etc. The descriptions will be of a lexical-semantic nature. The material will be analysed through characterising distinct semantic groups and demonstrating the ways in which they are metaphorised.

Keywords: phraseology, lexis, semantics, time

В кругу семантики фразеологизмов с коннотацией времени в русском языке. Избранные вопросы

Резюме

В данной статье рассмотрены фразеологизмы с коннотацией времени в русском языке. Анализируемые фразеологизмы, не содержат в себе конкретных лексем выражения времени, а выражают его в метафорической форме, например: *В один присест, На турецкую Пасху, Еврейское Рождество* и т.д. Материал проанализирован путем описания отдельных фразеосемантических смысловых групп с указанием способа их метафоризации.

Ключевые слова: фразеологизмы, семантический компонент, лексика, время

Kaziuczyc Igor, mgr

ORCID: 0000-0003-3099-3026

Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: igor.kaziuczyc@phd.usz.edu.pl

Kaziuczyc Igor, Master's degree

Doctoral School of the University of Szczecin

Lesława Korenowska

Язык поэзии Лины Костенко

Предисловие

Творчество любого писателя или поэта всегда индивидуально. С одной стороны, оно постоянно соотносится с литературным жанром; с другой – в определенной степени выходит за рамки любых литературных течений именно из-за специфичности стиля автора. Эта неповторимость обусловлена особенностью авторского стиля. Если мы имеем дело с художественным текстом, в частности поэтическим, то перед нами открывается совокупность художественно-эстетических и стилистических качеств, которые определяют своеобразие произведения¹. Это и есть поэтика. Прочтение или, вернее, вчитывание в поэтические строки в большей мере требует от читающего врожденной интуиции, чувственности, уязвимости, тонкой организации души, нежели интеллектуальности или логического осмысления текста. Так начинается диалог между автором и читателем посредством текста, а это, как писала Марина Цветаева, и есть со-творчество, со-переживание, со-понимание, сотрудничество с автором произведения, что порождает вереницы интерпретаций. Согласимся с Эриком Хиршом в том, что «всякая интерпретация начинается и заканчивается как разгадка загадки, и никто до сих пор не придумал метода интеллигентного разгадывания загадок»². Интерпретация важна в индивидуальном восприятии текста, без нее произведение остается как бы пустым, не расцветает лучами воображения и теряет возможность стать вневременным. Эмиль Стайгер называет интерпретацию искусством, которое опирается на «непосредственное ощущение стилистического единства произведения»³.

Исходя из того, что объектом поэтики является художественный текст, созданный благодаря индивидуальной творческой манере писателя/поэта, в данной работе сосредоточимся на анализе и интерпретации языка поэзии современной украинской поэтессы Лины Костенко с целью эксплицировать художественные средства образности, мастерски вплетенные в языковые

¹ См. об этом: Н. Буало, *Поэтическое искусство*, ГИХЛ, Москва 1957; Ю.М. Лотман, *Структура художественного текста*, Издательство Искусство, Москва 1970; R. Nycz, *Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia*, [w:] *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. R. Nycz, T. Walas, Universitas, Kraków 2012.

² E.D. Hirsch, *Validity in Interpretation*, Yale University Press, New Haven 1967, c. 171.

³ E. Staiger, *Sztuka interpretacji*, [w:] *Teoria badań literackich za granicą*, oprac. H. Markiewicz, Kraków 1976, t. 1, c. 222.

структуры стихотворений. Кроме того, попытаемся проследить представленную в них вербально-эстетическую картину мира, оценить вклад автора в систему уже функционирующих словесных художественных средств национального языка, определить общие закономерности и ведущие тенденции развития литературного языка. Напомним, что стиль автора – это та совокупность особенностей творчества, которая отличает его произведения от произведений других художников слова. В более широком понимании стилем также называют систему художественных средств и приемов в творчестве отдельного писателя, группы писателей (течения или направления) целого литературного времени. Носителями стиля являются элементы формы художественного произведения – от композиции до языковых выраженных форм. Использование изобразительно-выразительных средств писателя эффективно, когда они закономерно сочетаются с художественно мотивированной системой.

Язык и стиль автора

Изучение языка автора, вернее, его индивидуального стиля – научная область, занимающая место между литературоведением и лингвистикой, где последняя рассматривает широкий выбор языковых средств и системность этого спектра. Виктор Виноградов выдвигает мнение о том, что стиль писателя «создает и воспроизводит индивидуально-выразительные качества и соотношение вещей-образов, характерных для творческой системы именно этого художника»⁴.

Размышляя о стиле мастера слова, можно заметить, что писатель выражает свои мысли тем «словом-голосом», которое требует сущности мысли. Его «слово-голос» можно назвать талантом, оригинальным мнением, характером. Согласно Александру Ефимову, изучение языка автора проявляется, главным образом, в определении того, что писатель берет из языка, и как, в каких целях употребляет, а также чем отличается «голос» данного писателя от «голосов» других⁵. Григорий Винокур писал, что, изучая «язык писателя или отдельно взятого произведения, мы таким образом ступаем на мост, ведущий от языка как чего-то внеличного, общего, сверхиндивидуального, к самому пишущему»⁶.

В свою очередь, Виноградов подчеркивал, что через понимание образа автора как «сверхкатегории» художественного произведения и лежит «путь его комплексного, целостного анализа»⁷.

В последнее время наблюдается смещение исследовательского интереса по типу и жанру художественного текста на индивидуальный стиль автора (идиостиль), в определении и понимании которого мнения ученых

⁴ В.В. Виноградов, *О теории художественной речи*, Высшая школа, Москва 1971, с. 211.

⁵ А.И. Ефимов, *Стилистика художественной речи*, Издательство Московского университета, Москва 1957, с. 166.

⁶ Г.О. Винокур, *Об изучении языка литературных произведений. Избранные работы по русскому языку*, Учпедгиз, Москва 1959, с. 231.

⁷ В. Виноградов, *О теории художественной речи...*, с. 211.

расходятся. Общая мысль основана на том, что стиль автора является многоаспектным понятием, которое включает совокупность языковых и стилистически текстовых особенностей, присущих речи писателя, ученого, публициста, а также отдельных носителей данного языка. Согласно мнению Валентины Леденевой, при отборе средств для выражения своего замысла автор руководствуется субъективной категорией предпочтения, определяющей индивидуальный характер стиля, отличие его от идиостилей других писателей⁸.

Дэвид Кристалл и Дэрек Дэйви в труде, посвященному стилистическому анализу текста, отмечают, что понятие индивидуальной манеры писателя следует отличать от понятия авторской оригинальности, которая носит относительно темпоральный характер и предполагает своеобразный, но сознательный отбор языковых средств. Индивидуальная манера относительно устойчива, постоянна, не может быть управляема, поскольку носит нелингвистический характер. Оригинальность же подразумевает неустойчивые, временные черты, свидетельствующие о чисто нетрадиционном использовании языковых средств⁹. Ученые Рональд Лангакер и Зинаида Тураева сходятся во мнении, что личный стиль автора определяется системой национального языка¹⁰. Согласно Сурену Золян, в стиле проявляется так называемое «иномышление» творческой личности, во многом обусловленное генетически и зависящее от образа мышления автора¹¹.

В данном исследовании за основу возьмем лингвопоэтический подход для анализа языка поэзии Лины Костенко как сложной системы «взаимообусловленных языковых приемов», которая служит украинской поэте для построения ее художественного мира¹². Напомним, что лингвопоэтический анализ считается третьим уровнем изучения текста (метаметасемiotический). Именно в нем можно наблюдать сочетание, гармоничный симбиоз литературоведческого и лингвистического анализов текста художественного произведения. В свою очередь, лингвопоэтика, вслед за Дмитрием Чистяком и Светланой Шуляк, сосредотачивается на эстетических свойствах и языковых единицах, выступающих в художественном контексте¹³.

⁸ В.В. Леденева, *Идиостиль (к уточнению понятия)*, «Филологические науки» 2001, № 5, с. 38–41.

⁹ Д. Кристалл, Д. Дэйви, *Стилистический анализ*, «Новое в зарубежной лингвистике» 1980, вып. 9 (сост. и вступ. статья И.Л. Гальперина), с. 148–165.

¹⁰ R.W. Langaker, *The conceptual basis of cognitive semantics*, [in:] *Language and conceptualization*, eds. J. Nuyts, E. Pederson, Cambridge University Press, Cambridge 1999, p. 229–252; З.Я. Тураева, *Лингвистика текста и категория модальности*, «Вопросы языкознания» 1994, № 3, с. 105–114.

¹¹ С.Т. Золян, *Семантика и структура поэтического текста*, изд. 2, перераб. и доп., УРСС, Москва 2014, с. 156.

¹² Н.С. Болотнова, *Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства*, [в:] *Тезисы II Международного конгресса русистов-преподавателей*, Филологический факультет МГУ, Москва 2004, с. 37.

¹³ Д. Чистяк, *Лінгвокогнітивний, лінгвопоетичний та лінгвоміфопоетичний підходи до аналізу художнього концепту: пошук кореляції*, «Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики» 2016, № 29, с. 292–303; С. Шуляк, *Лінгвопоетика*

Особенности поэтики Лины Костенко

Творческая личность Лины Костенко отразилась в языке ее произведений. Поэтесса постоянно совершенствует национальную речевую культуру, используя новые средства выразительности, расширяя семантические границы и возможности художественного слова. Особое значение в образной ткани стихотворений автора поэмы *Берестечко* имеет лексика, в значительной степени обусловленная идейно-тематическим и жанровым своеобразием ее произведений. Среди особенностей поэтического языка поэтессы следует отметить завораживающую эстетичность, виртуозную усложненность, повышенную ассоциативность, яркую метафоричность синонимических лексем, синестезию, оригинально отражающие самобытность индивидуальной языково-поэтической модели мира автора.

Лина Костенко – яркая фигура современного украинского литературного процесса. Ее творчество стало объектом пристального внимания многих ученых XX–XXI вв. К ним можно отнести труды таких исследователей, как В. Агеева, В. Базилевский, В. Брюховецкий, Т. Гундорова, Л. Тарнашинская, О. Таран, Н. Бойко, И. Пономаренко, Г. Клочек, О. Башкирова, Т. Коляда и многие др. Следует заметить, что в появившихся научных исследованиях больше внимания уделяется преимущественно теоретическим аспектам, в отличие от текстологического восприятия стихотворений. Однако ощутимо недостаточное количество научных трудов текстуального изучения произведений украинской поэтессы.

В данной работе сосредоточим наше внимание на наиболее ярких признаках поэтического языка поэтессы; попытаемся создать целостное впечатление от отдельных стихотворений Костенко на основе синтеза наблюдений, анализа и интерпретаций, чтобы более полно раскрыть яркость выраженных ею чувств и особенностей поэтики. Среди основных видов тропов, встречающихся в строках Костенко (сравнения, эпитеты, метонимия, синекдоха, аллегория, гипербола, перифраз, оксиморон, ирония), остановимся на синонимах и антонимах, вопросительных конструкциях, метафоре, синестезии и аллитерации. Выбор выделенных троп для исследования обусловлен их особым значением, которое они обретают в текстах стихотворений. Функционирование названных художественных средств в поэзии Костенко, рассмотрим на примерах из сборника *Вибране* (1989).

Синонимы и антонимы

Опираясь на словарное определение, можно констатировать, что сходство и противопоставление являются основой семантики этих понятий. Однако в поэзии Костенко наблюдается несколько иное семантическое поле названных художественных средств образности. Ярким примером может стать стихотворение *Спини мене спини і схамени* (301)¹⁴. Первая строка соткана из

і проблеми організації текстових структур, «Психологічно-педагогічні проблеми сільської школи» 2016, № 25, с. 92–97.

¹⁴ Во всей статье примеры цит. по: Л. Костенко, *Вибране*, Видавництво художньої літератури «Дніпро», Київ 1989 (страницы указаны в скобках – Л.К.).

дублирующегося глагола движения (*спини/останови*) и глагола с семантикой психологической персвазии (*схамени/меня приведи в чувство*) со значением заклинания или просьбы, которые в симбиозе творят концептуальные авторские синонимы. В приведенном примере прослеживается «непривязанность» поэтессы к литературным аксиомам, доказательством чего является тот факт, что в стихотворении все зависит только лишь от авторского замысла¹⁵. В данном стихотворении все совершенно, проверено на собственном опыте поэтессы, вследствие чего недопустимым кажется разрыв строфы или вырывание строк из контекста. Поэтому синонимами становятся слова, которые в костенковском сочетании являются контекстуальными синонимами. Следует заметить, что в приведенном стихотворении нет пунктуационных знаков и прописных букв. Приведем весь текст стихотворения.

спини мене отямся і отям
така любов буває раз в ніколи
вона є промчить над зламанім життям
за нею будуть бігти видноколи
вона є порве нам спокій до струни
вона ж слова поспалює вустами
спини мене спини і схамени
ще поки можу думати востанне
ще поки можу але вже не можу
настала черга й на мою зорю
чи біля тебе душу відморожу
чи біля тебе полум'ям згорю (301)

Поэтесса пренебрегает синтаксическими нормами, обращаясь прямо, а не косвенно, к каждому своему слову, ставя между ними знак равенства. И этот прием работает: слова обретают автономность, глубже врезаются в сознание реципиента. Стремительный поток сознания, выраженный в словах лирической героини, передает состояние необыкновенного, почти аффективного возбуждения. Последние две строки напоминают крик души лирической героини из стихотворения *Вчера еще в глаза глядел* М. Цветаевой. Сравним: «Жить приучил в самом огне, // Сам бросил – в степь заледенелую!» и «чи біля тебе душу відморожу // чи біля тебе полум'ям згорю». Разница улавливается в том, что в словах цветаевской героини чувствуется укор, сожаление, даже некий страх остаться без любимого; в костенковских строках звучит гордое и вместе с тем смиренное принятие, умом и сердцем, того, что принесет ей любовь.

Стоит добавить, что отказ Лины Костенко от поэтической и нормативной пунктуации – явление не новое в поэзии XX века. Оно встречается, например, в поэтических текстах Павла Тычины, Миколы Винграновского и др.¹⁶

¹⁵ К. Дюжева, *Поетика вираження почуттів у ліриці Ліни Костенко*, «Наукові записки», серія «Філологічна», вип. 18, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог 2010, с. 87.

¹⁶ О. Таран, *Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко*, «Українська мова та література» 2004, № 15, с. 19–23.

В стихотворении *Біла симфонія* автор как бы проводит свой идеал сквозь мудрость парадокса. Речь идет о внутреннем мире женщины, который в минуты осязания открылся ей такой глубиной, которую умом не понять: «Ти – моє перше кохання././ Останнє уже було» (127). Как такую поэтическую формулу произнести обыкновенными словами? Кажется, таких слов нет. Это же сумасшествие. Но такое, которое превышает мудрость мира. Василий Марко считает, что правда, открытая поэтессой в этих строках, тяготеет к Абсолюту, поскольку она утверждает божественное в человеке, когда этот человек сам творец¹⁷. С точки зрения поэтики, перед нами пример словарных антонимов (перше – останнє). Но их прочтение требует от читателя углубления в биографию автора для понимания о ком идет речь.

В поэтической строке «Ще слів нема. Поезія вже є» («Стоїть у ружах золота колиска», 28) прослеживается сопоставление архетипов экзистенциальной, почти шекспировской нагрузки «быть» и «не быть», что в своем сочетании творит вечный водоворот жизни, бытия, рождения и творчества. Библейское «вначале было Слово» у Костенко перефразируется «спершу була Поезія», тем самым ставя Слово и Поэзию в один ряд, акцентируя внимание на их совместном действии – энергией заполнять мысленное пространство, рождать свежие чувства, побуждать к доброму и светлому.

Вопросительные конструкции

Как известно, это предложения с разнообразными интонационными наслонами, составляющие сложный комплекс стилистически осмысленных построений. Именно они являются одним из характерных признаков поэтики Костенко, поскольку творчество автора – это не только поэзия итогов, афористических выводов, ответов. Очень часто это поэзия вопросов. В костенковских стихах вопросительные конструкции усиливают характерную интонацию размышления вслух, знаменуют восприятие целого жизненного течения как полилога, диспута, титанической духовной работы, осмысления, постижения, озарения.

Відходять вірші, наче поїзди.
Гримлять на рейках бутафорські строфи.
Але куди? Куди вони, куди?!
Поезія на грані катастрофи.
І чи зупиним, чи наздоженем?
Вагони йдуть, спасибі коліщаткам...
Але ж вони в майбутнє порожнем!
Як ми у вічі глянемо нащадкам?! (*Поезія згубила камертон*, 173)

Поэтической доминантой творчества Костенко является поэт и поэзия. Волнения за литературное наследие органически сочетаются с ответственностью за качество выполняемого труда, т.е. создание поэтических строк, которые обретут бессмертный смысл, будут обладать весомостью суждения

¹⁷ В. Марко, *Лірика Ліни Костенко. Аналітичні етюди*, «Науковий вісник Ужгородського університету» 2013, серія: Філологія. Соціальні комунікації, вип. 1 (29), с. 104.

и влиять на судьбы потомков. Графическое оформление приведенного примера пестрит вопросительными и восклицательными знаками. Эмоциональное обрамление текста посылает не только к поэту, но и к каждому из нас тревожный вопрос: имеют ли слова, которые произносим или фиксируем знаками на письме, бессмертный смысл, способны ли они перейти в вечность и не потеряться в спирали веков и эпох.

Так чого ж я шукаю і чим я жива?!

Ви поезія, вірші? Чи тільки слова? (*Відмикаю світанок скрипковим ключем*, 8)

Вопросительная конструкция, направленная к себе самой, выходит за рамки адресованности, расширяя при этом диапазон адресатов и заставляя каждого из них определить свое место, цель, задачи и т.д. в этой жизни. Богатство и разнообразие вопросительных конструкций в поэтическом творчестве Костенко не только влияют на ритмико-интонационный строй стиха, но и, построенные на основе народно-разговорного мировосприятия, подчиняются эмотивной функции, становятся средством художественно-эстетического выражения текста.

Метафора и синестезия

Можно с уверенностью сказать, что метафоричность является одним из определяющих признаков поэтики каждого художника слова, а Лины Костенко в особенности. В процессе создания художественных образов костенковская метафоризация выступает не механической заменой одного слова или восприятия другим, а сложным многоплановым образованием нового мира образов, расширяющим семантические границы лексем и обогащающим язык новыми оттенками их лексического значения. Наблюдается частое обращение поэтессы к метафоризации действия и состояния, что можем объяснить своеобразной семантической открытостью глагола из-за абстрактности именуемого действия и его способности входить в состав многочисленных синонимических рядов. Именно такую особенность глагола подчеркивает Виталий Русановский, называя ее способом «удвоенного видения мира», при котором «воображаемый образ, подобно тени, очерчивающей на стене контуры определенного предмета, во всем повторяет реальный мир»¹⁸.

Приведем калейдоскоп примеров ярких костенковских метафор:

Красива осінь вишиває клени... (323)

Осінній день березами почавсь, //Різьбить печаль свої дереворити. (344)

Я лиш інструмент, //в якому плачуть сні мого народу. (93)

Зафиксированные в приведенных поэтических строках метафоры, в состав которых входят качественные и относительные имена прилагательные (красивая, осенний) и глаголы (вышивает, резбит), важны для языкотворчества Костенко. Это своеобразная палитра, помогающая автору более полно эксплицировать художественные образы. Антропоморфизм в первых двух

¹⁸ В.М. Русанівський, *Дієслово – рух, дія, образ*, Радянська школа, Київ 1977, с. 56–72.

примерах перерождается в характерную для украинок традицию вышивания, а резьба древесников (техника гравюры на доске из дерева, разрезанного поперек слоев) становится уделом печали, семантически связанной с осенью. Последний приведенный пример вырисовывает в воображении музыкальный инструмент, с которым ассоциирует себя поэтесса. Расширенная метафора, представляющая нам инструмент, который может плакать снами своего народа, вызывает минорные эмоции под аккомпанемент грустного голоса скрипки. Метафорические строфы («Різьбити печаль свої дереворити», «Свій будень серця будемо творити», 344) приносят в текст стихотворения тональность чувственности. Невозможность высказать словами то, что переполняет душу лирической героини и создает впечатление таинственности и недосказанности.

«Благословенна кожна мить життя/ на цих всесвітніх косовицях смерті» (*Страшний калейдоскоп*, 7) – так сказать о своем трагическом времени могла только Костенко. Ведь ею руководит любовь ко всему, что посылает судьба, которую «вибрала собі сама». Кажется, поэтому поэтесса всегда чувствует себя в своем времени, органически соединяющим прошлое и будущее, не переживает раздвоенности, во всем проявляя целостность натуры. Каждое стихотворение требует внимательного прочтения, чтобы открылась глубина его смысла.

Можем констатировать, что метафора как основа художественного текста является ведущим элементом в творчестве Костенко и служит для создания многоаспектного мира поэтических образов. Используя метафору для представления новой поэтической реальности, поэтесса прибегает к многоуровневой метафоризации, то есть полиметафоричности, достигая тем самым глубины и многомерности созданных поэтических образов, их эстетической насыщенности, пропагандируя при этом неисчерпаемые возможности украинского языка. Бесспорно, морфологическое своеобразие метафорического мира Костенко – шаг к познанию индивидуального стиля поэтессы.

Аллитерация

Значительная часть произведений Лины Костенко – это стихотворения, которые формируют тематическую доминанту природы. Поэтесса стремится расширить семантический спектр лексем, представляющих эту доминанту на разных проблемных уровнях, в частности, психологическом и философском. Как известно, пейзаж в художественных произведениях выполняет разные функции. Чаще всего природа служит более полному отражению чувств персонажей. Кроме того, она может приукрашивать описание местного колорита и способствовать дальнейшему развертыванию сюжетных событий в произведении. Кажется, любимым временем года поэтессы можно назвать осень. Несмотря на то, что слезливое время года приносит печаль, грусть, дожди и непогоду, Костенко восхищается им. Не зря целый цикл поэтических произведений назван *Осенние карнавалы*. Природа в стихах одухотворена и передает душевное состояние лирической героини, о переживаниях которой свидетельствуют происходящие в природе изменения: чем печальнее на душе лирической героини, тем минорнее природа.

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! – та сама.
Останні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав – нема мелодій... (321)

Приведенную поэзию переполняют аллитерации, составляющие звукофон, в котором преобладают сонорные (н, л), глухие (с, т) и звонкие (д, б, з) звуки, обрученные гласным «о». Этот осенний оркестр тонко и нежно передает тягучую мелодию печали и прощания, воспоминания об ушедшем лете, которое багдадский вор (герой сказок *Тысяча и одной ночи*) украл. Поэтому не звучат уже больше те мажорные мелодии, под аккомпанемент которых полевой конек в летнее время плясал на тонких зеленых ножках. Аллитерация глухого согласного «с» и сонорного «н» позволяет узреть осень в синем цвете и сакральном восприятии (*Осанна осені*).

Звучание стихотворения свидетельствует о «высоком музыкальном качестве рифмовки и подчеркивает профессионально-виртуозное владение словом»¹⁹. Эмоционально-смысловая нагрузка стиха доводит до апогея простые стилистические фигуры – повторы (*осенний день, осенний; о синий день, о синий*), которые создают колыбельно звучащую аллитерацию восприятия представленной осенней картины. Костенко настолько мастерски использует средства поэтики, что осязательным становится запах осеннего дня, взор обретает способность различать цвета уходящего лета, а слух улавливает тихий плач полевого конька.

Некоторые итоги

Исследование стиля писателей, как и классиков литературы, так и современных авторов помогает не только выявить особенности поэтики того или иного художника слова, но и раскрыть возможности языка в целом, проследить изменения литературной нормы.

Концептуальный подход к изучению языковых явлений позволяет проникнуть в самую сущность языка, очертить круг его потенциалов и выяснить особенности стиля писателя. Следовательно, исследования в этом направлении перспективны в современном языкознании. Особенности творческого стиля Костенко, ярко передающие целостность и бескомпромиссность личности поэтессы, проектируются на целостность поэтического наследия. Это сочетает тексты поэтессы не только категорией стиля или жанра (хотя единство индивидуального стиля и единство жанровой структуры в лирике Костенко наличествует), но и категорией авторской личности, фактом принадлежности ее к самобытной и яркой творческой системе. Ярослав Голобородько, определяя специфику личности и творчества поэтессы, выразил следующую мысль:

¹⁹ Н. Бойко, *Рима як складова частина фонічної організації тексту. На матеріалі поезій Ліни Костенко*, «Українська мова та література» 2003, № 17, с. 27–29.

«Лина Костенко нагадує їй же створений образ „палігріма віків”, який подорожує по дорозі історії, направляючись до свого Слова»²⁰.

Може створюється враження, що Костенко є поетесою, існуючою за канонами художественного традиціоналізму. Однак ситуація тут значно складніша. В її художественній природі живе і бурлить динамічне притягання до нового, експериментального, несподіваного.

Поетеса автора *Марусі Чурай* по-справжньому вражає і змушує задумуватися над змістом життя. Костенко дарить читачеві щирість своєї душі, філософське осмислення життя, красу слова, благородство буття. Поетесу називають однією з передвісниць поетів-шістдесятників; її самобутній талант постійно шукає нові теми, свіжі кольори, тони і полутона для створення насиченості творчої палітри.

Справедливо зауважила Людмила Тарнашинська, характеризує призначення поета, яке заключається не в трактуванні, не в поясненні, а в передачі «в слові своє почуття часу, його ритм, його аромат», що складає «взаємозумовленість того, що ми називаємо минулим, нинішнім і майбутнім»²¹. Дійсно, поезія Ліни Костенко відтворює текучість часу, відкриває почуття-в-часі, запечатлює і благословляє зникаюче мить. Багатство її творчого здатності відслідковується в унікальній поезії, в якій відчувається сила слова, глибоке дихання життя і мудрість віків.

Література

- Hirsch E.D., *Validity in Interpretation*, Yale University Press, New Haven 1967.
- Langaker R.W., *The conceptual basis of cognitive semantics*, [in:] *Language and conceptualization*, eds. J. Nuyts, E. Pederson, Cambridge University Press, Cambridge 1999, pp. 229–252.
- Nycz R., *Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia*, [w:] *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. R. Nycz, T. Walas, Universitas, Kraków 2012.
- Staiger E., *Sztuka interpretacji*, [w:] *Teoria badań literackich za granicą*, oprac. H. Markiewicz, Kraków 1976, t. 1.
- Бойко Н., *Рима як складова частина фонічної організації тексту. На матеріалі поезій Ліни Костенко*, «Українська мова та література» 2003, № 17, с. 27–29.
- Болотнова Н.С., *Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства*, [в:] *Тезисы II Международного конгресса русистов-преподавателей*, Филологический факультет МГУ, Москва 2004, с. 24–37.
- Виноградов В.В., *О теории художественной речи*, Высшая школа, Москва 1971.
- Винокур Г.О., *Об изучении языка литературных произведений. Избранные работы по русскому языку*, Учпедгиз, Москва 1959.

²⁰ Я.Ю. Голобородько, *Філософські інкрустації Ліни Костенко*, «Вісник Національної академії наук України» 2010, № 3, с. 51–56.

²¹ Л. Тарнашинська, *Особливості індивідуального стилю Ліни Костенко*, [в:] Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти)*, Смолоскип, Київ 2010, с. 25–59.

- Голобородько Я.Ю., *Філософемні інкрустації Ліни Костенко*, «Вісник Національної академії наук України» 2010, № 3, с. 51–56.
- Дюжева К., *Поетика вираження почуттів у ліриці Ліни Костенко*, «Наукові записки», серія «Філологічна», вип. 18, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог 2010, с. 85–92.
- Ефимов А.И., *Стилистика художественной речи*, Издательство Московского университета, Москва 1957.
- Золян С.Т., *Семантика и структура поэтического текста*, изд. 2, перераб. и доп., УРСС, Москва 2014.
- Костенко Л., *Вибране*, Видавництво художньої літератури «Дніпро», Київ 1989.
- Кристалл Д., Дейви Д., *Стилистический анализ*, «Новое в зарубежной лингвистике» 1980, вып. 9 (сост. и вступ. статья И.Л. Гальперяна), с. 148–165.
- Леденева В.В., *Идиостиль (к уточнению понятия)*, «Филологические науки» 2001, № 5, с. 38–41.
- Марко В., *Лірика Ліни Костенко. Аналітичні етюди*, «Науковий вісник Ужгородського університету» 2013, серія: Філологія. Соціальні комунікації, вип. 1 (29), с. 103–105.
- Русанівський В.М., *Дієслово – рух, дія, образ*, Радянська школа, Київ 1977.
- Тарнашинська Л., *Особливості індивідуального стилю Ліни Костенко*, [в:] Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти)*, Смолоскип, Київ 2010, с. 25–59.
- Тураева З.Я., *Лингвистика текста и категория модальности*, «Вопросы языкознания» 1994, № 3, с. 105–114.
- Чистяк Д.О., *Лінгвокогнітивний, лінгвопоетичний та лінгвоміфопоетичний підходи до аналізу художнього концепту: пошук кореляції*, «Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики» 2016, № 29, с. 292–303.
- Шуляк С., *Лінгвопоетика і проблеми організації текстових структур*, «Психологічно-педагогічні проблеми сільської школи» 2008, № 25, с. 92–97.
- Таран О., *Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко*, «Українська мова та література» 2004, № 15, с. 19–23.

The language of Lina Kostenko's poetry

Abstract

The article analyzes the main features of the poetic language of contemporary Ukrainian poetess Lina Kostenko. The author of the article highlights the features of the poetess's poetic diction, focusing on the artistic means of imagery and performatives, which play an important role in her poetry. Since the poetess's creative individuality is reflected in the language of her poetry, it is appropriate to examine her use of synonyms and antonyms, interrogative constructions, metaphors and synesthesia, as well as auditory and visual perception (e.g., alliteration) of the verbal canvas of her poems. The article also identifies a group of performatives, which are considered as conductors between the text of the poem – conveying the poetess's intentions, ideas, requests, suggestions, warnings, etc. – and the reader. Based on poetic examples, five types of performatives found in Kostenko's poetry are characterized.

Keywords: poetics, artistic means, language and style of the author, performatives

Язык поэзии Лины Костенко**Резюме**

В статье предпринята попытка проанализировать основные черты языка поэтики современной украинской поэтессы Лины Костенко. Автор статьи освещает особенности поэтического слова поэтессы, акцентируя внимание на художественных средствах образности и перформативах, которые играют важную роль в ее поэзии. Поскольку творческая индивидуальность поэтессы нашла отражение в языке ее поэтических произведений, то оправданным является анализ синонимов и антонимов; вопросительных конструкций; метафор и синестезии; звукового и визуального восприятия (аллитерации) словесного полотна ее стихотворений. В статье выделена группа перформативов, которые рассматриваются как проводники между текстом стихотворения, содержащим намерения, идеи, просьбы, предложения, предостережения и т.д. поэтессы, и читателем. На основе поэтических примеров охарактеризованы пять типов перформативов, встречающихся в поэзии Л. Костенко.

Ключевые слова: поэтика, художественные средства, язык и стиль автора, перформативы

Lesława Korenowska, dr hab. prof. UKEN
ORCID: 0000-0003-1372-0667
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
Instytut Neofilologii, Katedra Przekładoznawstwa
e-mail: leslaw.korenowska@up.krakow.pl

Lesława Korenowska, PhD (habilitatus)
Institute of Modern Languages
University of the National Education Commission

Mikołaj Mazuś

Dyskurs biblijny w piśmiennictwie Filareta Drozdowa. Zarys problematyki

Na początku było Słowo,
a Słowo było u Boga,
i Bogiem było Słowo.
Ono było na początku u Boga.
Wszystko przez Nie się stało,
a bez Niego nic się nie stało,
co się stało (J 1, 1–3)¹

Prolog Ewangelii św. Jana wprowadza osobę czytającą na kwestię tajemnicy Słowa Bożego, przez które świat miał zostać stworzony. Ów fragment Nowego Testamentu wskazuje także na Biblię jako na drogowskaz do sztuki właściwego odczytywania tekstu, gdyż jest on literacko oraz teologicznie związany z początkowymi słowami Księgi Rodzaju². Jak zauważa Adam Regiewicz, pierwszy wers Księgi Rodzaju zaczyna się od litery *bet* alfabetu hebrajskiego, mającej wartość liczbową dwa, co ma dowodzić tego, że każdy tekst należy interpretować podwójnie: jako opowieść o konkretnym wydarzeniu, które miało miejsce, a zarazem traktować zapisane słowa jako punkt wyjścia do dalszej analizy, interpretacji, komentarza³.

Z całą pewnością Biblia pozostaje najważniejszym tekstem judeochrześcijańskiego kręgu kulturowego, dlatego od wieków spotyka się ona z zainteresowaniem badaczy, myślicieli, kulturologów, by nie wspomnieć o teologach, filozofach i wszelkiej maści komentatorach. Jak zaznacza jeden z patrologów, interpretacja Pisma Świętego była fundamentalnym zadaniem pierwotnej teologii chrześcijańskiej, w tym twórczości Ojców Kościoła⁴. Pisarze wczesnochrześcijańscy interpretowali

¹ Cytaty z Biblii przywołuję za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1980 (Biblia Tysiąclecia).

² Badacze zwracają uwagę na literacki oraz teologiczny związek między Prologiem Ewangelii św. Jana a pierwszymi słowami Księgi Rodzaju – Ł. Popko, *Mądrościowe teksty o stworzeniu świata w interpretacji Prologu Ewangelii Janowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018, nr 1, s. 25–28.

³ A. Regiewicz, *Kerygmatyczne figury interpretacji*, Universitas, Kraków 2016, s. 79–80.

⁴ C. Corsato, *Biblia w interpretacji Ojców Kościoła*, tłum. K. Kubis, Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”, Kraków 2007, s. 12.

poszczególne fragmenty Biblii poprzez przywoływanie innych urywków z Pisma Świętego, podkreślając, że osoba, dokonująca egzegezy, musi żywo uczestniczyć we wspólnocie Kościoła; to były założenia hermeneutyki Ojców Kościoła⁵.

Analiza Biblii prowadzi do zagadnienia dyskursu biblijnego. Za Normanem Faircloughem możemy odkryć dyskurs jako uwarunkowany historycznie system znaczeń, kształtujący tożsamość podmiotów⁶. Celem uzupełnienia natury dyskursu biblijnego warto byłoby dodać, że:

Dyskursy w tekstach Biblii stanowią specyficzną formę przekazu i komunikacji z czytelnikiem, a zarazem świadectwo podejmowanych od starożytności wysiłków mających na celu pogłębienie zrozumienia rzeczywistości, także tej kształtowanej społecznie. Dyskursy biblijne świadczą o procesach społecznego kształtowania opinii, przekonań, ale także postaw oraz budowania identyfikacji, będących podstawą określania tożsamości⁷.

Kwestia odpowiedniej komunikacji czytelnika z tekstem biblijnym jest niezwykle ważna w wymiarze metafizycznym, gdyż, jak zauważa Aleksander Schmemmann:

Samo chrześcijaństwo jest przede wszystkim *dobrą nowiną*, głoszeniem Słowa Bożego, a więc – zbawienia i odrodzenia Słowa, przeistoczenia je w to, czym było stworzone przez Boga: w słowo nie tylko o rzeczywistości, lecz w słowo-rzeczywistość, słowo-żywot, słowo jako zjawisko, dar oraz „moc wielką”. Wyznanie wiary słowem i w słowie dlatego jest ważne dla chrześcijaństwa, gdyż *jedność niebieską*, stanowiącą istotę samego Kościoła jako „jedności wiary i miłości” urzeczywistnienia, ofiarowuje i przyjmuje się przede wszystkim poprzez nazwanie jej, poprzez prawdziwe ujawnienie i wcielenie jej w słowo⁸.

Powyższa wypowiedź XX-wiecznego teologa stawia słowo Biblii w centrum kwestii kreowania nowej rzeczywistości, jedności ziemskiego z niebiańskim. W takim ujęciu dyskurs biblijny nabiera szczególnego znaczenia.

Na gruncie piśmiennictwa i biblistyki rosyjskiej jedną z najbardziej interesujących postaci pozostaje Filaret Drozdow (1782–1867), kanonizowany przez Cerkiew prawosławną metropolita moskiewski w latach 1825–1867 (od roku 1821 arcybiskup Moskwy i Kołomny). Był on wybitnym myślicielem prawosławnym, autorem licznych homilii, traktatów, w tym katechizmu. Przeszedł on do historii jako jeden z inicjatorów przełożenia Pisma Świętego na język rosyjski. Gieorgij Fłorowski uważa, że twórczość Filareta Drozdowa jest „bibliocentryczna” i dodaje, iż Pismo Święte stanowi centrum, punkt odniesienia jego utworów⁹. W związku z powyższym należałoby zastanowić się nad tym, jaka była recepcja tekstów biblijnych w piśmiennictwie XIX-wiecznego metropolity oraz w jaki sposób odczytywał on święte księgi. Materiał badawczy niniejszego artykułu stanowią przede wszystkim

⁵ Tamże, s. 47–52.

⁶ R. Jasnos, *Wprowadzenie – dyskursy biblijne i ich analiza*, [w:] *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*, red. K. Stokłosa, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 14.

⁷ *Zakończenie*, [w:] *W kręgu dyskursów biblijnych...*, s. 137.

⁸ A. Schmemmann, *Eucharystia. Misterium Królestwa*, tłum. A. Turczyński, Orthdruk, Białyсток 1997, s. 121.

⁹ Г. Флоровский, *Пути русского богословия*, Умса-Press, Париж 1983, s. 176.

homilie metropolity moskiewskiego, a także jego katechizm oraz komentarz do Księgi Rodzaju.

Filaret Drozdow uważał Pismo Święte za drugie, obok Świętej Tradycji (Священное Предание), źródło Objawienia Bożego dane ludziom, z tym że traktował on Tradycję jako starsze. Najpierw przekazywano ustnie historię świętą, przykazania Boże, obrzędy itp., a dopiero później to wszystko spisywano. Tak było, zdaniem hierarchy, z Pięcioksięgiem Mojżeszowym (Torą): od czasów Adama i Ewy przechowywano w pamięci dzieje zbawienia, a dopiero Mojżesz ułożył to w księgi. Podobnie słowa Jezusa były przekazywane ustnie, a dopiero z czasem ewangelisci napisali święte teksty¹⁰.

W pierwszej kolejności warto przyrzeć się temu, w jaki sposób Filaret Drozdow pracował z Biblią. W jednej ze swoich homilii wyraził on pogląd, że:

[...] надобно вспомнить, что написанное в первом веке Христианства теперь предлагается людям девятнадцатого века, что впрочем дух Евангелия, как Дуж Божий, объемлет все времена; и что посему он изрекает в первом веке то, и таким образом, что и каким образом нужно и удовлетворительно и для девятнадцатого, равно как для всех прочих веков¹¹.

Słowo Boże jest zatem wiecznie żywe i aktualne; jest tekstem, do którego ciągle można i należy się odnosić. Właśnie takie podejście do Pisma Świętego charakteryzuje twórczość XIX-wiecznego hierarchy.

Pisarze wczesnochrześcijańscy zachęcali do badania i zgłębiania Biblii. Interpretowali oni jeden fragment księgi poprzez analogię z innym, dochodząc tym samym do odpowiednich wniosków¹². Orygenes wyróżniał sens dosłowny tekstu biblijnego, od którego wychodził, aby następnie ukazać znaczenie ukryte, duchowe, niezbędne, według niego, dla zrozumienia przesłania zbawczego oraz dla przemiany życia. Ten myśliciel starożytnego Kościoła posługiwał się różnego rodzaju technikami alegorycznymi, takimi jak przykład, wyjaśnianie występujących w tekście różnych wariantów tego samego terminu, etymologii imion, rozbieżności między ewangelistami, symboliki liczb i zwierząt, typologii. Orygenes zarazem nie widział sprzeczności między dosłowną interpretacją Pisma Świętego a alegoryczną¹³.

Hermeneutyka Filareta Drozdowa jest kontynuacją Ojców Kościoła. Komentując urywek Listu św. Jakuba (Jk 1, 22–25), metropolita moskiewski przyzywa do uważnego słuchania i wypełniania słowa Bożego, nie zabraniając, a wręcz zachęcając do zgłębiania ksiąg biblijnych¹⁴. O centralnym miejscu Pisma Świętego

¹⁰ Ф. Дроздов, *Пространный христианский катехизис Православной Кафолической Восточной Церкви*, Синодальная Типография, Варшава 1930, s. 7–8.

¹¹ Ф. Дроздов, *Слово в день Тезоименитства Благоверного Государя, Наследника Престола, Цесаревича Великого Князя Александра Николаевича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877, s. 202.

¹² C. Corsato, *Biblia w interpretacji...*, s. 45–57.

¹³ Тамże, s. 36–37, 57–66.

¹⁴ Ф. Дроздов, *Беседа в день Благовещения Пресвятой Богородицы*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. V, Типография А.И. Маментова, Москва 1885, s. 446–450.

w Kościele ma świadczyć to, że nauka o strukturze Kościoła wyprowadzona jest wprost z Biblii – taki właśnie wniosek można wysnuć na podstawie dokonanej przez Filareta Drozdowa egzegezy fragmentu Apokalipsy św. Jana, gdy hierarcha wprost przyrównuje opis siedmiu Aniołów siedmiu Kościołów Bożych do biskupów i ich roli w Kościele:

Но когда слышим, что некоторых из них Дух Христов обличает, и угрожает им; Ангелы же небесные не грешат и не подвергаются прещениям: то приходим к той мысли, что под именем Ангелов Церквей заключаются земные блюстители Церкви, то есть, Епископы¹⁵.

Właśnie ścisły związek słowa Bożego z rzeczywistością tak często był podkreślany przez XIX-wiecznego metropolitę. Geоргий Флоровский zauważa tę więź w twórczości Filareta Drozdowa:

Для Филарета Библия всегда есть книга историческая, прежде всего. Открывается она описанием творения неба и земли, и заключается явлением нового неба и новой земли. [...] И эта священная история мира есть история Завета Бога с человеком, – тем самым есть история Церкви... В представлении Филарета, история Церкви начинается в раю. И даже раньше. [...] Мир создан ради человека, и с творением человека происходит первобытная Церковь, начало которой положено уже в самом образе и подобии Божьем. Человек был введен в мир природы, как священник и пророк, чтобы свет благодати через него распространился по всей твари. В свободе он был призван ответить на творческую любовь¹⁶.

Przekonanie metropolity moskiewskiego o tym, że Kościół bierze swój początek przed upadkiem Adama i Ewy; że pierwsi rodzice należeli już do Kościoła – ludu Bożego, wyrażone jest niejednokrotnie w utworach hierarchy. W katechizmie używa on zwrotu „Ветхозаветная Церковь Еврейская”¹⁷. Podkreśla tym samym ciągłość, kontynuację Przymierza, zawartego między Bogiem a Izraelitami, w czasach Nowego Testamentu. Ta swoista teologia kontynuacji, spotykana w utworach metropolity moskiewskiego, jest logiczną konsekwencją eklezjologii prawosławnej, uważającej Kościół za wspólnotę ponad czasem i przestrzenią; jako kosmiczną jedność bosko-ludzką, będącą celem stworzenia¹⁸.

Odniesienia do ksiąg starotestamentalnych są bardzo liczne w dziełach Filareta Drozdowa i stanowią o jego biblijnym warsztacie badawczym. W jednej homilii, nawiązującej do opowieści o Balaamie (motto kazania: Lb 24, 5–6), odnajduje on podwójny sens wizji prorockiej: dosłowny, mówiący o przyszłości Izraela, oraz ukryty, głoszący chwałę późniejszej nowotestamentowej Moskwy, którą Balaam miał rzekomo ujrzeć. Podobnie słowa Balaama miały dotyczyć Namiotu Spotkania oraz

¹⁵ Ф. Дроздов, *Речь по рукоположении Преосвященного Филофея, Епископа Дмитровского*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. V, s. 52.

¹⁶ Г. Флоровский, *Пути русского...*, s. 179.

¹⁷ Ф. Дроздов, *Пространный христианский катехизис...*, s. 10.

¹⁸ J. Klinger, *Dzieła zebrane*, t. I: *Geneza sporu o epiklezę*, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2023, s. 304–305.

Kościół – miejsca spotkania z Bogiem w czasach Nowego Przymierza¹⁹. Hierarcha wprost stwierdza: „[...] Скиния свидения также была образом, в котором можно и должно было созерцать Церковь”²⁰. Tym samym XIX-wieczny hierarcha połączył interpretacyjną drogę starożytnej Antiochii (dosłowne tłumaczenie) i Aleksandrii (alegoryczne wyjaśnianie pism)²¹. Alegoryczne i dosłowne odczytywanie Pisma Świętego jest rozwinięciem hermeneutyki Ojców Kościoła, a nawet sięga do tradycji św. Pawła, który objaśniał historię dwóch synów Abrahama z jednej strony jako fakt historyczny, z drugiej – jako alegorię dwóch Przymierzy (Ga 4, 21–31).

Filaret Drozdow interpretował opowieści biblijne poprzez analogię z czasami mu współczesnymi, co świadczyło o przekonaniu metropolity Moskwy o tym, że słowo Boże jest zawsze aktualne. Biblia staje się zatem swego rodzaju metatekstem, a historia biblijna – metahistorią, do której odwołują się wszystkie wydarzenia. Dowodem takiego ujęcia metodologicznego jest chociażby homilia, wygłoszona w czasie epidemii zarazy w Moskwie, w której XIX-wieczny hierarcha przyrównuje współczesne mu wydarzenia do zarazy z czasów panowania króla Dawida (2 Sm 24). Tamta epidemia była karą za grzech władcy, zaraza w Rosji jest również konsekwencją odstępstwa cesarza²².

W innej homilii z okazji odnowienia cerkwi z czasów patriarchy Adriana Filaret Drozdow nawiązuje do Księgi Aggeusza (Ag 2, 8–10) i Księgi Malachiasza (Ml 3, 1). Traktuje słowa proroków jako zapowiedź nie tylko odbudowy Świątyni Jerozolimskiej po czasach niewoli babilońskiej, ale również jako wizję świątyni Nowego Przymierza – cerkwi Bożej. Metropolita moskiewski stwierdza, że każda cerkiew jest kontynuacją Świątyni Starego Przymierza, gdyż jest miejscem spotkania Boga z człowiekiem. Kaznodzieja przywołuje fragment Ewangelii św. Mateusza, mówiący, że „gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18, 20)²³. Tym samym hierarcha interpretuje jeden fragment Pisma Świętego poprzez przywołanie innego. W dalszej części utworu głosi:

И так невидимое присутствие Божье в видимых знамениях – вот первая слава храма Иерусалимского! Видимое присутствие Бога, явившегося во плоти – вот последняя слава храма Иерусалимского, велия паче первой!²⁴.

¹⁹ Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма Святителя Николая, что в Толмачах*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. III, s. 288.

²⁰ Тамże, s. 288.

²¹ O aleksandryjskiej i antiocheńskiej tradycji egzegetycznej – J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, tłum. J. Prokopiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 5–7.

²² Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. III, s. 149–152. Filaret Drozdow w homilii nie obwinia cesarza za jakieś przewinienia, jednak z kontekstu można wywnioskować, że kaznodzieja widzi w grzechach władcy bezpośrednią przyczynę gniewu Bożego, tak, jak miało to miejsce w czasach króla Dawida.

²³ Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма Святителя Николая, в Перервенском монастыре*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882, s. 153–162.

²⁴ Тамże, s. 159.

Przedstawianie Świątyni Jerozolimskiej jako zapowiedzi cerkwi jest jednym z najczęściej spotykanych w piśmiennictwie Filareta Drozdowa przykładów teologii kontynuacji Przymierzy. W innym dziele, poświęconym budowie Soboru Chrystusa Zbawiciela w Moskwie, metropolita moskiewski przyrównuje cara Aleksandra I do króla Dawida jako pomysłodawcę budowy Soboru, a jego następcę – cara Mikołaja I do króla Salomona jako realizatora idei. Autor homilii dokonał też analogii między zmianą lokalizacji Soboru a początkowym miejscem kultu Izraela – ołtarza w Betel, ustanowionego przez patriarchę Jakuba. Następnym miejscem oddawania czci Bogu przez Izraelitów był Namiot Spotkania, a ostatecznie Świątynia w Jerozolimie; analogia pomiędzy wyborem nowego usytuowania Soboru a zastąpieniem ołtarza w Betel Świątynią jest zatem czytelna²⁵.

Filaret Drozdow przekonywał, że każde słowo w Biblii jest istotne: „в Божественных книгах не написано ничего незначительного”²⁶, a wydarzenia, opisane na kartach Starego Testamentu, spełniają się i dziś, czego przykładem jest chociażby szkoła prorocka, założona przez ostatniego sędziego Izraela Samuela, która była zapowiedzią i wzorem dla nauczycieli seminarium moskiewskiego²⁷. Dla XIX-wiecznego metropolity Stary Testament jest zwiastunem, obrazem Nowego Testamentu, który winno się odczytywać chrystocentrycznie²⁸. Jest to postulat zgodny z nauczaniem Ojców Kościoła, którzy głosili, że zarówno Stary, jak i Nowy Testament, mówią o Chrystusie. Dodatkowo, twierdzili oni, że Biblię zawsze można i należy interpretować pod kątem współczesności, ponieważ słowo Boże jest zawsze żywe i aktualne²⁹. Takie podejście również spotykamy u Filareta Drozdowa. Hierarcha, gdy pouczał o księgach biblijnych, to przypominał, że jedyną wyższością Nowego Testamentu nad Starym jest fakt, że należy dokonywać egzegezy zapisków starotestamentalnych poprzez pryzmat Nowego Przymierza; że trzeba wynajdywać obrazy, typy w księgach Starego Prawa, aby w pełni pojąć Nowe. Natomiast pro-roctwa Starego Testamentu wciąż obowiązują, czego dowodzić mają słowa z Księgi Izajasza (Iz 49, 23), odnoszące się do postaci cesarza rzymskiego Konstantyna i księcia kijowskiego Włodzimierza Wielkiego³⁰.

Dokonywał on także egzegezy ksiąg nowotestamentowych poprzez analogię do czasów współczesnych. Przykładowo, prośba o błogostawieństwo dla żołnierzy, walczących w wojnie krymskiej, jest przyrównana do błogostawieństwa,

²⁵ Ф. Дроздов, *Беседа перед пренесением памятников прежнего заложения храма Христа Спасителя, для приготовления к заложению оного на новом месте*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 81.

²⁶ Ф. Дроздов, *Слово в день Пресвятой Богородицы, Иконы Ее Тихвинской*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. III, s. 477.

²⁷ Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма Святителя Николая в доме Московской духовной семинарии*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 321.

²⁸ Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма Преображения Господня, что на Ордынке*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 37–38. W tym fragmencie Drozdow przeprowadza analogię między opisem ofiar Starego Prawa (Kpł 3, 1) a relacją z Ostatniej Wieczery (Łk 22, 20). Ofiary Starego Przymierza były zapowiedzią, typem Eucharystii – kielicha zbawienia.

²⁹ C. Corsato, *Biblia w interpretacji...*, s. 51, 67, 83.

³⁰ Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего Государа Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. V, s. 211–216.

udzielonego Marii Magdalenie. W tej samej homilii hierarcha traktuje wojsko Imperium Rosyjskiego jak wojsko starożytnego Izraela³¹.

Metropolita moskiewski pisał o Kościele jako o Nowej Jerozolimie, Nowym Syjonie, a obrzędy Starego Prawa traktował jako przedsmak sakramentów Kościoła³². Nie oznacza to, że Filaret Drozdow nie zauważał rozwoju, ewolucji w historii zbawienia, a wręcz przeciwnie, nauczał on, że ziarno Starego Przymierza musiało obumrzeć (zburzenie Świątyni Jerozolimskiej), aby wydało plon – liczne świątynie Nowego Przymierza. Dostrzegał też postęp w oddawaniu czci Bogu: od całopaleń, jeszcze przed Potopem, przez Namiot Spotkania, Świątynię w Jerozolimie aż do cerkwi nowotestamentowych. Ta myśl prowadzi do kwestii ewoluowania relacji człowieka i łaski.

Badając metodologię biblijną Filareta Drozdowa, nie można pominąć wyraźnie zarysowanej koncepcji rozwoju stosunku łaski do człowieka, która wynika z treści komentarza Filareta Drozdowa do Księgi Rodzaju. Łaska w teologii prawosławnej jest rozumiana jako niestworzone energie Boże, przemieniające człowieka. Paul Evdokimov pisze, że:

Według teologii prawosławnej, natura stworzona otrzymuje łaskę u swego źródła, w samym akcie stworzenia. Brak łaski jest czymś nie do pomyślenia. Byłoby to spaczenie unicestwiające samą naturę, równoznaczne z drugą śmiercią wspomnianą w Apokalipsie. Prawda natury tkwi w jej nadnaturalności, przy czym to „nad” oznacza jej teoforyczność od samego początku. Człowiek jest w swej istocie ukształtowany według obrazu Boga i owo ontologiczne podobieństwo do Boga tłumaczy fakt, że łaska jest „wspólnaturalna” z naturą, jak również, że natura jest współforemna z łaską³³.

I dalej tłumaczy: „Stworzenie na obraz predestynuje, a więc predysponuje naturę ludzką do zjednoczenia z Bogiem, otwiera ją na wewnętrzne działanie łaski”³⁴.

Metropolita moskiewski w zgodzie z soteriologią prawosławną głosił powszechność łaski przed upadkiem Adama i Ewy: całe stworzenie, cały kosmos był wówczas w jedności z energiami Bożymi, a człowiek – korona stworzenia – uosabiał tę jedność³⁵.

Grzech pierwszych rodziców rozerwał więź nie tylko ludzi, ale również całego kosmosu z Bogiem. Jednak Stwórca nie zapomniał o swoim stworzeniu i udzielił błogosławieństwa wybranemu dziecku Adama i Ewy – Setowi, którego Filaret Drozdow nazywa potomkiem Niewiasty, nośnikiem łaski. Niewiasta, będąca figurą łaski, stanowi w utworze metropolity rozwinięcie Protoewangelii, w której jest mowa

³¹ *Беседа в день тезоименитства Благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Александровны*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. V, s. 313–319.

³² Ф. Дроздов, *Слово в день торжественного венчания и помазания на царство Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 93.

³³ P. Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986, s. 112.

³⁴ Тамże, s. 343.

³⁵ Ф. Дроздов, *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. I, Синодальная типография, Москва 1867, s. 34–38.

o potomstwie Niewiasty i potomstwie węża (Rdz 3, 15)³⁶. Błogosławieństwo uległo zawężeniu do rodu Seta, z którego wywodził się Noe, a ostatecznie sam Mesjasz³⁷.

Potop przyniósł kres „pierwszego świata”. Łaska pozostała tylko w rodzinie Noego, tylko oni bowiem przeżyli zagładę. Następnie Bóg kieruje swoje spojrzenie na Teracha i jego syna patriarchę Abrahama. To z rodu Abrahama narodził się syn Niewiasty – Mesjasz, dlatego ziarno Niewiasty jest strzeżone przez potomków Abrahama; łaska ograniczyła się do jego rodu. Metropolia pisze: „Таким образом всеобщее благословение Аврамово противопоставляется всеобщему проклятию Адамову”³⁸. Błogosławieństwo Abrahama i przekleństwo Adama – dwie figury, łaski i antyłaski, które odtąd towarzyszyły historii zbawienia aż do czasów mesjańskich.

Swoistym ukoronowaniem rozważań na temat ewolucji relacji człowieka i łaski, jak i całej egzegezy Księgi Rodzaju, jest proroctwo patriarchy Jakuba, wypowiedziane przez niego do synów, które XIX-wieczny hierarcha komentuje następująco:

Пророчество сие, заключаая историю Патриархов, служит вместе приготовлением к дальнейшей истории Еврейского народа, и показывает союз Церкви патриархальной и подзаконной с новозаветною, в чаянии Мессии³⁹.

Biorąc pod uwagę wspomniane spostrzeżenia Filareta Drozdowa o ewolucji sposobu i miejsca kultu: od całopaleń, przez Świątynię, aż po budynek cerkwi, możemy wysunąć tezę o rozwoju stosunku łaski do człowieka jako naukę, wynikającą z tekstów metropolity. Relacja z Bożymi energiami uległa zawężeniu do rodu Jakuba, a następnie całego narodu izraelskiego (dzięki przymierzem na górze Synaj). Z tego powodu, jak twierdzi hierarcha, tak surowo karano cudzołóstwo w czasach Starego Przymierza, aby strzec kontynuacji ziarna Niewiasty, z którego miał narodzić się Odkupiciel⁴⁰. Później błogosławieństwo pozostało w rodzie króla Dawida, z którym Bóg zawarł przymierze (2 Sm 7). Reszta Izraela spotkała się w Wieczerniku, który stał się, według słów metropolity, pierwszą świątynią Nowego Przymierza. Każda cerkiew jest Wieczernikiem, ponieważ dokonuje się tam Eucharystia i zstąpienie Ducha Świętego, co jest źródłem łaski, dostępnej już wszystkim; Nowe Przymierze jest bowiem powszechne, uniwersalne⁴¹. Błogosławieństwo może stać się udziałem każdej jednostki i doprowadzić w perspektywie eschatologicznej całe stworzenie do ponownej jedności, czego ma dowodzić to, że tak, jak dla miejsca kultu Starego Przymierza wzorem była wizja dana Mojżeszowi, tak dla świątyni Nowego Przymierza pierwowzorem jest opis ołtarza męczenników z księgi Apokalipsy

³⁶ Tamże, s. 99.

³⁷ Tamże, s. 103.

³⁸ Ф. Дроздов, *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. II, Синодальная типография, Москва 1867, s. 52.

³⁹ Ф. Дроздов, *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. III, Синодальная типография, Москва 1867, s. 177.

⁴⁰ Tamże, s. 110.

⁴¹ Ф. Дроздов, *Слово в день сошествия Святого Духа*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 164. W ikonografii wschodniochrześcijańskiej funkcję cerkwi jako Wieczernika uosabia ikona Ostatniej Wieczerzy umieszczona zawsze nad świętymi wrotami.

św. Jana (Ap 6, 9), zwiastującej eon przyszłego wieku⁴². Filaret Drozdow nauczał, że lud Starego Testamentu musiał udawać się po błogosławieństwo do Jerozolimy, podczas gdy w Nowym Przymierzu łaskę można uzyskać w każdej cerkwi – Wieczerniku:

Иудеев посылали за благословением в Иерусалим, на горы Сионские [...] Колико благополучнее мы, Христиане! Для нас оно и более открылось, и более приблизилось⁴³.

Rozważania o dyskursie biblijnym byłyby niepełne bez wspomnienia o pracy nad przekładem Pisma Świętego na język rosyjski, a także bez przyjrzenia się metodzie studiowania Biblii przez XIX-wiecznego hierarchę.

Filaret Drozdow, jak każdy chrześcijański nauczyciel, głosił, że księgi biblijne są owocem współdziałania bosko-ludzkiego; że przez autora natchnionego przemawia Duch Święty, zatem Biblia to prawdziwe słowo Boga⁴⁴. Już to przekonanie wystarcza jako motywacja do umożliwienia szerszemu gronu odbiorców kontaktu ze słowem Bożym, stąd idea przetłumaczenia Pisma Świętego na język zrozumiały. W celu realizacji owego zamiaru zaangażował się on w działalność Rosyjskiego Towarzystwa Biblijnego (filia Towarzystwa Brytyjskiego), którego zadaniem było przełożenie ksiąg. Na skutek różnorodnych intryg i nieprzychylności ze strony cesarza Mikołaja I, Towarzystwo zostało w 1826 roku ostatecznie zamknięte⁴⁵. Dopiero nowy władca – Aleksander II – umożliwił ponowne prace nad przekładem.

Stary Testament został przełożony w oparciu o oryginał hebrajski. Korzystano też z tekstu Septuaginty w wypadku ksiąg deuterokanonicznych oraz ze źródeł arabskich, syryjskich, chaldejskich i Wulgaty wtedy, gdy tekst hebrajski pozostawiał wątpliwości⁴⁶. Samą Septuagintę Filaret Drozdow bardzo wysoko cenił; uważał jednak, że wielką mądrością Kościoła prawosławnego było to, że nie przyjął on za jedyny obowiązujący tekst kanoniczny ani Septuaginty, ani oryginału hebrajskiego. Cerkiew uniknęła bowiem problemów z egzegezą świętych ksiąg, jakie miały stać się udziałem Kościoła katolickiego i wspólnot protestanckich. Filaret Drozdow pisze w dziele, poświęconym znaczeniu Septuaginty następująco:

Святая Православная Вселенская Церковь ни на каком Соборе, ни через кого из святых отцов не изрекла такого правила, чтобы в изъяснении Священного Писания держаться исключительно текста семидесяти толковников, с устранением текста еврейского⁴⁷.

⁴² Ф. Дроздов, *Слово по освящении храма на кладбище*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. III, s. 185.

⁴³ Ф. Дроздов, *Слово в день обретения мощей Преподобного Сергия*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. III, s. 235–236.

⁴⁴ Ф. Дроздов, *Беседа о страхе Божьем*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. IV, s. 358.

⁴⁵ Opis działalności Rosyjskiego Towarzystwa Biblijnego – *Христианство. Энциклопедический словарь*, т. 1, ред. С. Аверинцев, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва 1993, s. 227–230.

⁴⁶ Тамże, s. 249.

⁴⁷ Ф. Дроздов, *Греческого семидесяти толковников и славянского переводов Священного Писания*, [в:] *Филарета, митрополита московского и коломенского творения*, изд. «Отчий дом», Москва 1994, s. 382.

Podobnie metropolita moskiewski pochwała w innym dziele brak uznania Biblii w języku cerkiewnosłowiańskim za tekst jedyny i kanoniczny, przyrównując ową ostrożność do zapobiegliwości Kościoła starożytnego względem Septuaginty⁴⁸.

Ostatecznie cała Biblia w języku rosyjskim, Stary i Nowy Testament, ukazała się już po śmierci hierarchy w 1876 roku. Tytuły poszczególnych ksiąg, jak również porządek ich rozmieszczenia, oparto o wzorzec grecki, a nie hebrajski, gdyż do takiego wierni Cerkwi rosyjskiej byli przyzwyczajeni⁴⁹.

Filaret Drozdow był zwolennikiem egzegezy tradycyjnej. W swoim komentarzu do Księgi Rodzaju występował przeciwko nowym prądom w dziedzinie interpretacji Pisma Świętego, niejednokrotnie z nimi polemizując⁵⁰, bronił przy tym m.in. Mojżeszowego autorstwa Pięcioksięgi⁵¹. Tradycjonalizm XIX-wiecznego hierarchy przejawiał się też w przekonaniu o bliskości języka hebrajskiego z tzw. językiem Adamowym⁵², Pawłowym autorstwie Listu do Hebrajczyków⁵³ oraz o tym, że Księga Przysłów wyszła spod ręki króla Salomona⁵⁴.

Komentarz do Księgi Rodzaju jest przykładem warsztatu interpretacyjnego metropolity moskiewskiego. Poszczególne, logiczne w swoim wyborze, urywki Księgi w języku rosyjskim otwierają kolejne rozdziały dzieła, a następnie są opatrzone dokładnym, wyczerpującym komentarzem. Niejednokrotnie owe wyjaśnienia są uporządkowane w punkty i zawierają różne możliwe interpretacje. Autor utworu często parafrazuje fragmenty księgi biblijnej dla lepszego zrozumienia treści przez osobę czytającą. Filaret Drozdow interpretuje nie tylko Biblię za pomocą Biblii, przeprowadzając analogię z Nowym Testamentem (np. ofiara Izaaka – zapowiedzią ofiary Chrystusa⁵⁵) czy przywołując opinie Ojców Kościoła bądź innych pisarzy starożytnych (np. Józefa Flawiusza), ale również odnosi się on do niechrześcijańskich źródeł. Przykładowo, pisząc o ofierze Abrahama, wspomina o święcie ofiary w islamie⁵⁶. Z kolei omawiając dzieje Jakuba, odwołuje się do poglądów rabinów⁵⁷.

Z całą pewnością komentarz do Księgi Rodzaju jest jednym z najbardziej wyczerpujących utworów egzegetycznych Filareta Drozdowa. Stanowi on przykład nie tylko znakomitego warsztatu metodologicznego, ale również gruntownie przemyslanego tekstu duszpasterskiego.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że Filaret Drozdow kontynuował tradycję hermeneutyki Ojców Kościoła jako interpretator Pisma Świętego, które zdecydowanie stanowiło punkt odniesienia jego twórczości. Można

⁴⁸ Там же, s. 391.

⁴⁹ Христианство. Энциклопедический словарь..., т. 1, s. 250.

⁵⁰ Ф. Дроздов, *Записки, руководствующие к основательному...*, ч. II, s. 167–169.

⁵¹ Там же, ч. I, s. II–IV.

⁵² Там же, ч. II, s. 37–38.

⁵³ Ф. Дроздов, *Беседа в день тезоименитства Благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Александровны*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. V, s. 461.

⁵⁴ Ф. Дроздов, *Слово в день рождения Благочестивейшего Государа Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. V, s. 154.

⁵⁵ Ф. Дроздов, *Записки, руководствующие к основательному...*, ч. II, s. 176–177.

⁵⁶ Там же, s. 166–167.

⁵⁷ Там же, s. 59.

wyróżnić różne aspekty dyskursu biblijnego w dziełach XIX-wiecznego hierarchy. Jednym z nich jest teologia kontynuacji Przymierzy, wyraźnie zarysowana w licznych homiliach i wypowiedziach metropolity. Kolejnym jest nauka o ewolucji relacji człowieka i łaski od czasów przed upadkiem Adama i Ewy aż do wieku przyszłego. Egzegeza biblijna jest prowadzona przez Filareta Drozdowa tradycyjnie, poprzez odczytywanie Biblii przez Biblię, ale także przez analogie do wydarzeń współczesnych.

Dodatkowo, warto zauważyć wpływ myśli protestanckiej na ideę przekładu Biblii na język rosyjski. W odróżnieniu bowiem od tradycji Cyryla i Metodego, którzy dokonali tłumaczenia Pisma Świętego na język staro-cerkiewno-słowiański przede wszystkim dla celów liturgicznych, Filaret Drozdow dążył do upowszechnienia znajomości Biblii w języku rosyjskim dla prywatnej lektury, aby Pismo Święte stało się bardziej powszechne wśród ludu rosyjskiego. Fakt współpracy w tym dziele z Towarzystwem Biblijnym dowodzi pewnej zbieżności poglądów metropolity moskiewskiego z szeroko pojętą myślą protestancką. Owa zbieżność dotyczy jednak wyłącznie kwestii praktycznej (misyjnej) – upowszechniania w społeczeństwie Biblii. Natomiast w teologii, formie modlitwy czy życiu duchowym XIX-wieczny hierarcha pozostawał wierny prawosławiu w zgodzie z tradycją patrystyczną, dla odrodzenia której miał niemałe zasługi.

Z pewnością niniejszy artykuł nie wyczerpuje zagadnienia Pisma Świętego w piśmiennictwie metropolity moskiewskiego, jest to bowiem pewien zarys problemu. Jednak jakiegokolwiek studium dyskursu biblijnego Filareta Drozdowa przybliża tę frapującą postać prawosławia rosyjskiego oraz stanowi przyczynek do dalszych badań nad jego twórczością.

Literatura

- Corsato C., *Biblia w interpretacji Ojców Kościoła*, tłum. K. Kubis, Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”, Kraków 2007.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.
- Jasnos R., *Wprowadzenie – dyskursy biblijne i ich analiza*, [w:] *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*, red. K. Stokłosa, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018.
- Klinger J., *Dzieła zebrane*, t. I: *Geneza sporu o epiklezę*, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2023.
- Meyendorff J., *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, tłum. J. Prokopiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1980 (Biblia Tysiąclecia).
- Popko Ł., *Mądrościowe teksty o stworzeniu świata w interpretacji Prologu Ewangelii Janowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018, nr 1.
- Regiewicz A., *Kerygmaticzne figury interpretacji*, Universitas, Kraków 2016.
- Schmemmann A., *Eucharystia. Misterium Królestwa*, tłum. A. Turczyński, Orthdruk, Białystok 1997.

Дроздов Ф., *Беседа в день Благовещения Пресвятой Богородицы*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. V, Типография А.И. Маментова, Москва 1885.

- Дроздов Ф., *Беседа в день Благовещения Пресвятой Богородицы*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. V, Типография А.И. Маментова, Москва 1885.
- Дроздов Ф., *Беседа о страхе Божьем*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.
- Дроздов Ф., *Беседа перед пренесением памятников прежнего заложения храма Христа Спасителя, для приготовления к заложению оного на новом месте*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.
- Дроздов Ф., *Греческого семидесяти толковников и славянского переводов Священного Писания*, [в:] *Филарета, митрополита московского и коломенского творения*, изд. «Отчий дом», Москва 1994.
- Дроздов Ф., *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. I, Синодальная типография, Москва 1867.
- Дроздов Ф., *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. II, Синодальная типография, Москва 1867.
- Дроздов Ф., *Записки, руководствующие к основательному разумению Книги Бытия, заключающие в себе и перевод сей Книги на русское наречие*, ч. III, Синодальная типография, Москва 1867.
- Дроздов Ф., *Пространный христианский катехизис Православной Кафолической Восточной Церкви*, Синодальная Типография, Варшава 1930.
- Дроздов Ф., *Слово в день обретения мощей Преподобного Сергия*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.
- Дроздов Ф., *Слово в день Пресвятой Богородицы, Иконы Ее Тихвинской*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.
- Дроздов Ф., *Слово в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. V, Типография А.И. Маментова, Москва 1885.
- Дроздов Ф., *Слово в день сошествия Святого Духа*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.
- Дроздов Ф., *Слово в день Тезоименитства Благоверного Государя, Наследника Престола, Цесаревича Великого Князя Александра Николаевича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.
- Дроздов Ф., *Слово в день торжественного венчания и помазания на царство Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.
- Дроздов Ф., *Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.
- Дроздов Ф., *Слово по освящении храма на кладбище*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.

Дроздов Ф., *Слово по освящении храма Преображения Господня, что на Ордынке*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.

Дроздов Ф., *Слово по освящении храма Святителя Николая в доме Московской духовной семинарии*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.

Дроздов Ф., *Слово по освящении храма Святителя Николая, в Перервенском монастыре*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. IV, Типография А.И. Маментова, Москва 1882.

Дроздов Ф., *Слово по освящении храма Святителя Николая, что в Толмачах*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. III, Типография А.И. Маментова, Москва 1877.

Дроздов Ф., *Беседа в день тезоименитства Благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Александровны*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. V, Типография А.И. Маментова, Москва 1885.

Флоровский Г., *Пути русского богословия*, Ymca-Press, Париж 1983.

Христианство. Энциклопедический словарь, т. 1, ред. С. Аверинцев, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва 1993.

Biblical discourse in the writings of Filaret Drozdov. Overview

Abstract

The purpose of this article is to present the biblical discourse of Filaret Drozdov, a 19th-century metropolitan of Moscow. The article consists of three parts. In the introduction, the author defines the concept of discourse and demonstrates the relationship between the word and the constraints that influence its interpretation. The main part of the article analyses the impact of the Bible on Filaret Drozdov's writings, his references to the Scripture, and the characteristics of his biblical exegesis. The author studies the theology of the continuity of the covenants and the evolving relationship between humanity and uncreated grace. The final discussion is summarised with conclusions.

Keywords: biblical studies, exegesis, theology, soteriology

Библейский дискурс в творчестве Филарета Дроздова.

Обзор проблематики

Резюме

Цель настоящей статьи – обсудить библейский дискурс Филарета Дроздова, московского митрополита XIX века. Статья состоит из трёх частей. Во вступлении автор объясняет понятие дискурса, а также указывает на связь между словом и попыткой его интерпретации. В основной части проводится анализ того, как Библия повлияла на письменность Филарета Дроздова. Автор даёт также характеристику экзегетики московского иерарха. Дальше описывается теология завета в трудах митрополита и то, как он понимал отношения человека с благодатью. В заключении автор подытоживает рассуждения.

Ключевые слова: Библия, экзегетика, теология, сотериология

Mikołaj Mazuś, dr
ORCID: 0000-0002-3615-6774
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: mikolaj.mazus@uken.krakow.pl

Mikołaj Mazuś, PhD
Institute of Modern Languages
University of the National Education Commission in Krakow

Bogumił Ostrowski

W kręgu badań slawistycznych: najnowsze osiągnięcia w dziedzinie etymologii

Niniejsza publikacja jest kontynuacją zamieszczonych w XVI numerze czasopisma *AUPC Studia Russologica* danych na temat bieżącej sytuacji w dziedzinie badań etymologicznych w słowiańskich ośrodkach i centrach naukowych¹. Mimo że sytuacja polityczna nadal w znacznym stopniu ogranicza swobodną wymianę myśli, nie można przejść obojętnie wobec ważnych dla światowej slawistyki faktów, wydarzeń czy jubileuszy, które miały miejsce w 2024 roku oraz nie zauważyć pewnego ożywienia w slawistycznych badaniach etymologicznych.

1.0. Wyjaśniła się sytuacja dotycząca kolejnej XVII edycji Międzynarodowego Komitetu Slawistów (MKS) zaplanowanego na sierpień 2025 roku. W związku z powyższym Mikołaj Antropaŭ – przewodniczący Komisji Etymologicznej przy MKS kilkakrotnie informował jej członków o aktualnych ustaleniach zarządu, a także mobilizował ich do aktywnego uczestnictwa w pracach Komisji w trakcie przyszłorocznego zjazdu, przypominając, że ze względu na sytuację polityczną nie przewiduje się udziału (afiliowanych) badaczy z Rosji i Białorusi.

1.1. 18 X 2024 roku z grona członków Komisji odszedł na zawsze prof. **Hienadź Apanasowicz Cychun** (Białoruś), językoznawca, geolingwista, etymolog – redaktor i współredaktor wciąż jeszcze nieukończonego *Etymologicznego słownika języka białoruskiego*².

1.2. Dla słowiańskiej leksykografii etymologicznej rok 2024 jest rokiem znaczącym. Dwa ośrodki akademickie: krakowski i moskiewski świętują bowiem złoty jubileusz wydania pierwszych tomów swoich słowników: *Słownika prastłowiańskiego*³ oraz *Etymologicznego słownika języków słowiańskich* (Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. XIV [T], гал. ред. Г.А. Цыхун, Мінск 2017).

¹ B. Ostrowski, *Aktualne wyzwania i perspektywy badań etymologicznych języków słowiańskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2023, no. 16, s. 139–167.

² Ostatnim jak dotąd wydanym tomem jest tom XIV: *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. XIV [T], гал. ред. Г.А. Цыхун, Мінск 2017.

³ Najnowsze dane dotyczące słownika zostaną szczegółowo omówione w dalszej części publikacji.

славянских языков. *Праславянский лексический фонд*)⁴. Z tej okazji (oraz 90. urodzin Żanny Ż. Warbot – obecnie głównej redaktor „Słownika moskiewskiego”⁵) 1 listopada 2024 roku odbyła się w trybie zdalnym okolicznościowa sesja („okrążyły stół”), którą otworzył (a w dalszej części moderował) przewodniczący Komisji Etymologicznej MKS Miłkołaj Antropaj. W swym przemówieniu podkreślił postępową rolę badań i osiągnięć naukowych członków obu ośrodków i ich wkładu w rozwój ogólnoswiatowej leksykologii i leksykografii historycznojęzykowej, porównawczej i etymologicznej⁶.

2. Słownik prasłowiański — informacje na temat słownika zamieszczone w ubiegłorocznej publikacji wnosili optymistyczny wydźwięk. Po latach posuchy (przypomnę, że ostatni ósmy tom został wydany w 2001 roku) ukazały się (także drukiem) długo oczekiwane tomy słownika. Mimo że proces wydawniczy przebiega niestandardowo, to jednak ważne jest to, by cel uświęcił środki. Jeszcze pod koniec ubiegłego 2023 roku został wydany najpierw XI tom (sic!) *Słownika prasłowiańskiego* zawierającego hasła *Kp–Ky*⁷, a niedawno ukazał się X tom z artykułami hasłowymi *Ka–Ko*⁸. W ten sposób czytelnikowi został przekazany cały rekonstruowany prasłowiański materiał leksykalny na literę *K*. Jeśli więc nietypowa procedura wydawnicza będzie kontynuowana, należy się spodziewać, że przyszły rok przyniesie owo brakujące ogniwo, czyli tom IX, w którym znajdują się hasła prasłowiańskiego leksykonu na litery *Ch* i *J*.

Warto dodać, że oba wydane ostatnio tomy słownika w wersji elektronicznej (pdf) są ogólnodostępne na stronie Instytutu Sławistyki PAN, podobnie jak opracowany przez Mariolę Jakubowicz i Szymona Pogwizda i wydany w 2023 roku *Słownik prasłowiański. Zintegrowany wykaz skrótów do tomów I–VIII, X, XI*.

⁴ Warto przypomnieć, że ostatnim (jak dotąd) opublikowanym zeszytem słownika pod red. Anatolia F. Żurawliewa oraz Żanny Ż. Warbot jest tom 42, w którym zostały zamieszczone artykuły hasłowe na literę *P* (**peča* – **perzъ*).

⁵ Pokłósiem wystąpień w trakcie spotkania jest pięć artykułów opublikowanych w zeszycie „Славяноведение” (Москва) 2024, № 5, s. 64–120 w dziale **К юбилею Жанны Жановны Варбот**: 1) Т.В. Шалаева, *Жанна Жановна Варбот* (s. 64–66); 2) Ж.Ж. Варбот, «Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд»: проект, разработка, состояние, проблемы, решения (s. 67–78); 3) В.С. Ефимова, *ОБІДЖ СЪТВОРИТИ или ОБІДЪТИ? О месте глагольных перифраз с семантикой ‘причинение вреда’ в старославянском лексическом инвентаре* (s. 79–91); 4) М.Н. Саенко, *Праславянское *гътъ: реконструкция семантики и этимология* (92–110); 5) М.М. Валенцова «*Память славян в словах*»: *К юбилею Жанны Жановны Варбот* (s. 111–120).

⁶ Te istotne z punktu widzenia wydarzeń etymologicznych informacje zostały sporządzone na podstawie przesłanych do członków Komisji Etymologicznej przy MKS materiałów; strona polska (Pracownia Etymologii i Geolingwistyki IJP PAN) nie wzięła udziału w spotkaniu okrągłego stołu.

⁷ *Słownik prasłowiański*, t. XI, red. M. Jakubowicz, z autorskim udziałem T. Kwoki, S. Pogwizda, B. Raszewskiej-Żurek, P. Swobody, Warszawa 2023.

⁸ *Słownik prasłowiański*, t. X, red. M. Jakubowicz, z autorskim udziałem B. Częstki-Szymon, T. Kwoki, B. Ostrowskiego, S. Pogwizda, B. Raszewskiej-Żurek, P. Swobody, A. Zwolskiego, Warszawa 2024.

Ilustracja 1. *Słownik prasłowiański* (t. X; t. XI; Zintegrowany wykaz skrótów do tomów I–VIII, X, XI)

W opublikowanym przez Bogumiła Ostrowskiego w 2023 roku artykule wstępnie omówione zostały założenia projektu elektronicznej wersji *Słownika prasłowiańskiego* (t. XI). Zamieszczone zostały także zdjęcia przykładowych haseł z panelu edycji, które udostępnił członek zespołu słownika⁹. Wiele od tego czasu się zmieniło! Z niemałą satysfakcją należy zakomunikować, że baza słownika elektronicznego prasłowiańszczyzny (na razie z materiałem leksykalnym **kǫb(ъ)lati* – **kyvatī*) została udostępniona szerokiemu gronu użytkowników i można z niej bezpłatnie korzystać pod adresem <https://praslow.ispan.edu.pl/sownik/pl>. Trzeba podkreślić, że jest to niezwykle cenne i pożyteczne narzędzie do przeszukiwania pra- i ogólnosłowiańskiej bazy leksykalnej, stwarzające także możliwość ekscerpacji i selekcji materiału z użyciem filtrów pod wieloma względami (morfologicznym, semantycznym, gramatycznym i in.), warte więc bezsprzecznie sukcesywnej rozbudowy i uzupełniania na bieżąco¹⁰. Niżej zamieszczam kilka ilustracji pozyskanych ze strony internetowej projektu, obrazujących możliwości techniczne przeszukiwarki bazy danych elektronicznej wersji XI tomu słownika.

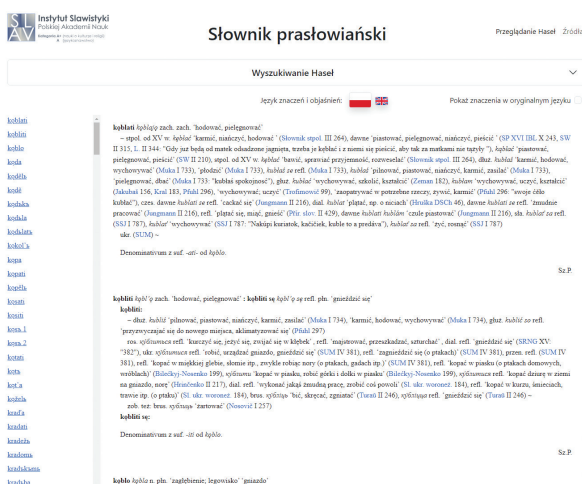
Bez cienia wątpliwości można konstatować, że – ze względu na wydanie w tradycyjnym formacie książkowym długo oczekiwanych i zapowiadanych X i XI tomu *słownika* oraz udostępnianie elektronicznej bazy danych tego ostatniego – jubileusz pięćdziesięciolecia wydania pierwszego tomu *Słownika prasłowiańskiego* w annałach slawistyki zapisze się złotymi zgłoskami.

⁹ Por. B. Ostrowski, *Aktualne wyzwania i perspektywy...*, s. 141–143.

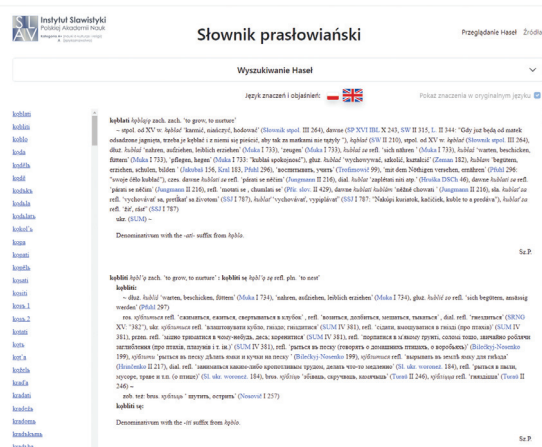
¹⁰ Projekt został opracowany w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 11H 16 0266 84. Ze względu na zakończenie finansowania projektu, perspektywy kontynuacji elektronicznej edycji słownika są niepewne.

Ilustracja 2. Podstrona elektronicznej wersji *Słownika prasłowiańskiego* z potencjalnymi obszarami filtrowania materiału

Ilustracja 3. Podstrona elektronicznej wersji *Słownika prasłowiańskiego* (z polskimi definicjami znaczeń), <https://praslow.ispan.edu.pl/sloownik/pl>

Ilustracja 4. Podstrona elektronicznej wersji *Słownika prasłowiańskiego* (z oryginalnymi definicjami znaczeń), <https://praslow.ispan.edu.pl/sloownik/en-or>

3. Wydawnictwo Rosyjskiej Akademii Nauk w kooperacji z Instytutem Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa oraz Instytutem Filologii Oddziału Sybirskiego¹¹ kontynuuje serię słownika etymologicznego języka rosyjskiego Aleksandra Jewgieniewicza Anikina. Najnowszy 18. zeszyt leksykonu *Русский этимологический словарь* (Moskwa 2024) liczący 406 stron prezentuje blisko 900 samodzielnych artykułów hasłowych na literę [з] (*затвор* : *зять*). Należy uściślić, że – zgodnie z zasadą stosowaną przez autora słownika – część posłownikowa zaopatrzona została w Indeks (*Указатель слов*) form i wyrazów wykorzystanych w tomie w charakterze materiału fakultatywnego. Każdy artykuł hasłowy poparty jest ekwiwalentnym materiałem w innych językach słowiańskich (i indoeuropejskich), często także rekonstruowana jest prapostać etymonu. Należy podkreślić wagę tego i poprzedniego tomu (gromadzącego bogatą leksykę na litery [ž] i [z]) dla badań nad najstarszym słowiańskim zasobem leksykalnym, gdyż ani krakowski, ani moskiewski słownik prasłowiański nie będą w stanie opublikować w najbliższej przyszłości materiału na ostatnie litery alfabetu. Wciąż istniejąca luka w całościowym opracowaniu prasłowiańskiego leksykonu jest w ten sposób stopniowo i sukcesywnie niwelowana. Warto też dodać, że autor słownika przedstawia czytelnikowi zaktualizowaną bazę bibliograficzną omawianych artykułów (por. zamieszczone niżej przykładowe hasła *затвор* I i II, derywowane od prefigowanego psł. czasownika **za-tvoriti* oraz *зять* < **зѣтъ* ‘zięć’).

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ РУССКОГО ЯЗЫКА ИМ. В. В. ВИНГРАДОВА
ИНСТИТУТ ФИЛОЛОГИИ СИБИРСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ

УДК 811.161.1
ББК 81.2Рус-4
А 67

А. Е. АНИКИН

РУССКИЙ ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

Выпуск 18 (*затвор* I — *зять*)

Рецензенты:

доктор филологических наук Л. В. Куркина
доктор филологических наук С. А. Мызников

Утверждено к печати

Ученым советом Института русского языка им. В. В. Виноградова РАН

Аникин А. Е.

А 67 Русский этимологический словарь. Вып. 18 (*затвор* I — *зять*). — М.: Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, Ин-т филологии Сибирского отделения РАН, 2024. — 406 с.

ISBN 978-5-7164-1303-0

Словарь представляет собой свод этимологий, охватывающий основной словарный фонд русского языка. На основе достижений современной филологической науки в нем рассматриваются происхождение и история русских слов, в том числе значительный пласт личных имен и географических названий; в большом объеме представлена этимология диалектной, древнерусской и старорусской лексики.

Материал расположен в алфавитном порядке. Для каждой лексемы указываются — при наличии необходимости и возможности — ее параллели в других славянских и неславянских языках, а также праславянский или иной этимон с изложением сведений, касающихся его истории и языковых изменений, результатом которых стала данная лексема. 18-й выпуск словаря содержит лексику от *затвор* I до *зять* (около 900 словарных статей).

Словарь предназначен для читателей, интересующихся историей русского языка и его отношений с другими языками Евразии.

ББК 81.2Рус-4

ISBN 978-5-7164-1303-0

© Аникин А. Е., 2024
© Институт русского языка
им. В. В. Виноградова РАН, 2024

Москва
2024

Ilustracja 5. Strony tytułowe 18. tomu słownika *Русский этимологический словарь* A.J. Anikina

¹¹ Институт филологии Сибирского отделения РАН, <https://www.sbras.ru/ru/photo/gallery/37127>.

СЛОВАРЬ

затворъ I, -а разг. 'приспособление для закрывания ворот, дверей, окон; запор, засов', 'механизм, приспособление для закрывания и открывания отверстия, канала у различного рода машин, сооружений, а также у огнестрельного оружия' (СРЯ), 'ставень' твер., пск., *затворы* мн. 'то же' орл., *затворъ*, -а 'перегородка для ловли рыбы в проливе' ряз., 'шкафчик для посуды' диал., 'трудная клетка для посуды' смол., *затворка* 'запор, засов, задвижка' костр. (см. подр. СРНГ 11: 84; ПОС 12: 170; Д 1: 647), *затворъ*, -а 'то, чем закрывается какое-л. отверстие, вход во что-л.', 'ставня', 'ставня плотины', 'засов, задвижка, запор', 'теминца', 'тайное убежище', 'скит, келья' (СлРЯ XVIII 8: 110–111), др.-рус., рус.-цслав. *затворъ* м., *затвора* ж. 'заточение', 'отшельничество', 'осада', 'теминца', 'скит', 'запор, засов', 'ворота (с польемным заслоном) в мельничной плотине', чаще мн. 'дверь (одностворчатая или двустворчатая), двери, створки' *затворка* 'запор, засов, задвижка' XVII в. (см. подр. СлРЯ XI–XVIII 5: 314–315), *затворъ* (XI в.) 'заграждение, запор, клетка', 'заклочение и др.' (Ср. 1: 952–953) || укр. *затвор*, диал. *затворъ*, -ора 'замок', 'теминца', 'заклочение', ст.-блр. *затворъ* 'действие по глаг. *затворити*', 'засов', 'теминца', 'келья' (ГСБМ 11: 207), ст.-слав. *затворъ*, -а 'запор, засов', болг. *затворъ*, макед. *затвор* с-хорв. *затворъ* 'турма', 'арест', 'запор', словен. *zadrž*, -orja 'заграждение', 'засов', слов. *zadrž* 'запор, затвор, замок', 'заперть', польск. *zadrž* (*zadrž*) 'затвор, засов, задвижка' || Из прасл. **zavōr* м. ('*zavōra* ж.) 'запор, затвор' (< 'действие по глаг.'), бессуффиксального произв. с основой на -o- от **zavōriti* (sg) 'затворить(ся), закрыть(ся)', ср. рус. *затворить*, др.-рус. рус.-цслав. *затворити*, *затворю* (XI в.) 'закрывать, запереть', 'заклочить', *затворитися* 'быть запертым', 'запереться' (Ср. 1: 952), *затворити* 'закрывать' а. п. с (откл. к б) (Зал. 2014: 309), укр. диал. *затворити*, ст.-слав. *затворити*, болг. *затвори*, с-хорв. *zavōriti*, *zavōrim*, словен. *zavōriti*, -im, слов. *zavōriti*, чеш. уст. *zavōriti*, польск. *zavōrzyc*. Ср. др.-рус. *zavōriti* (нов. -*творити*) (Зал. 2014: 346).

затворъ II

18

Глаг. **zavōriti* (sg) 'закрывать(ся)' включает **za-* (см. *за I*) и вторичное *-vōriti*, ставшее результатом переразложения **vōt-vōriti* (рус. *отворить*, польск. *otwórzyc* и проч.) < преф. **ot-* = кауз. со ступенью *o* в корне от **veriti*, **vьrъ* 'закрывать, запереть', 'запелести', встречающиеся обычно в префиксальных образованиях, ср. **zavōriti*, **zavōrъ* в тех же знач. (отсюда суд. **zavōra* и **zavōrъ*), также с преф. **orъ*, **ot-* 'про-', **pro-*, **ъ-*, **vъ-* и др. Родственно лит. *vėrti*, *veriti* 'прозвать, прокатывать', 'вдевать, продевать', 'нангивать', 'закрывать, открывать', *idvērti* 'затворить', 'нангивать', *idvėras* 'забор между пашнями и пастбищами', 'загон' и проч. См. *verpiti* IV, *zavērtis*, *zavōra* I, там же о проч. связях (Фасм. 2: 72, 82; 4: 33–34; Schulz 1964: 71, 79; Barb. 1969: 97; БЕР 1: 612; ЭСРЯ МГУ 2/6: 67–68; ЭСБМ 3: 305; ЕСУМ 2: 242; Крысько, комментарий к «Лекциям» в Собр. 1: 48; ЭССЯ 39: 114; ESJSS 19: 1125; РЭС 6: 298–299; 17: 179, с проч. лит-рой). О др.-рус. *затворитися* в знач. 'запереться в горнице для защиты' см. Львов 1975: 301–302. Ср. *затворник*.

Рус. *затворъ* как назв. части огнестрельного оружия (по НКРЯ перв. фиксация 1880, у Гаршина) м. б. калькой нем. *Verschluß* от *verschließen* 'закрывать'. Болг. *затворъ* 'то же' < рус. (БЕР 1: 612), откуда и укр. *затворъ*.

затворъ II, -а 'закваска для ржаного хлеба' сиб., костр., пск., 'Естония', 'раствор, брага для получения самогона' смол., Литва, Латвия, 'количество браги (из растворенной в воде муки) для выгонки самогона' смол., *затворка* 'закваска' сиб., урал. (см. подр. СРНГ 11: 84; Д 1: 647) || От *затворити*, -рѣ 'замесить (тесто)' том., пск., *затворити* *квасию* перм., арх., 'совершить, сотворить, наделить что-л.' том. (СРНГ 11: 85; ПОС 12: 170) из *за-* (см. *за I*) и *творити* < прасл. **ivōriti* (Фасм. 4: 34). Ср. прасл. **zavōrъ* от **orz-ivōriti* (ЭСЯ 35: 113).

затворник, -а 'монах, отшельник, давший обет не выходить из своей кельи (скавора)', перен. 'человек, ведущий уединенный образ жизни' (СРЯ; Д 1: 647; СлРЯ XVIII 8: 112–113), *затворникъ* (Зал. 2014: 478), *затворникъ*, *затворникъ* 'отшельник, затворник' XI в. (СлРЯ XI–XVIII 5: 317; Ср. 1: 953) || Рус.-цслав. слово, произв. с суфф. *-(н)икъ* от *затворъ* 'скит, келья', 'теминца' (СлРЯК XVIII–XIX: 172). Согласно ЭСРЯ МГУ 2/6: 68, от прил. *затворный*, см. *затворъ* I. От з. произв. *затворничество* 'жизнь монаха-затворника' (Виногр. 1994: 696) — вероятно, калька греч. *ἐγκλεισμός* от *ἐκκλείω* 'закрываю, запираю, затворяю' (ПравЭ 19: 661).

Иллюстрация 6. Hasło *затворъ* I, II w 18. tomie słownika *Русский этимологический словарь* A.J. Anikina

заянки

386

заянки мн. 'рукавички' волог. (СРГК 2: 263) || Трудно отделить от *дзянки* мн. 'нарежки' сев.-зап., зап. (< **dēnъ* с суфф. *-ька*, см. РЭС 15: 223), но з- неясно. Возможно, не з', а *дзянки* (искажение) ?

заяпа, *зйапа* см. *зйапа* I.

зйапа мн. 'челюсти' дон. (СРНГ 12: 50) || Согласно Фасм. 2: 112, из **зйапки* от *зйати*, с аналогией в *зйека* 'челюсти' от *зйеати* (Ср. 2: 91), суфф. *-ьк*. Неясно отношение к *зйрки* мн. 'дешное уголье' новг. (НОС: 342).

зйарык, -а 'расселина на льду; полынья' Уралск., Гурьев (СРНГ 12: 50; СлУрК 2: 106–107) || Вариант диал. *дйарык*, *дйарык*, *дйарык*, *жйарык* 'трещина, развода на льду при сильных ветрах на Каспии', 'канавка' Уралск. (СлУрК 1: 406; СРНГ 8: 46; 12: 50; Д 1: 699) || Из казах. *жйарык* 'трещина, щель' = какал. *жйарык*, кирг. *жйарык*, тюрк. *жйарык* 'то же', суффиксального произв. от тюрк. *жйар* 'рассекать, раскалывать' (Шип. 1976: 140; ЭСЯ 4: 136; Мязн. 2019: 208; РЭС 13: 321; 16: 153–154). Ср. *жйертык*.

зйать, -я, *зйаты* мн., -ье род. мн. 'муж дочери', 'муж сестры', 'муж золовки' (СРЯ; Д 1: 699), *зйать*, -я, *зйаты*, *зйати* и *зйатея* мн. (в тех же знач.) (СлРЯ XVIII 8: 238), диал. *зйати*, -я, формы мн: *зйати* мн., *зйатея* мн., *зйатея* мн., *зйатея* мн., *зйатея* мн., *зйатея* мн., в сочетаниях: *большой зйать* 'муж старшей сестры', *зйать-зйотник* 'женити взрослой дочери, которого вдова старшего члена крестьянской семьи принимает в свой дом на правах хозяина, когда в доме умирают все мужчины', *зйать-примень* 'зять, принятый в дом тестя', *быть в зйатых* 'жить в доме жены', *взять в зйаты* 'принять в дом зятя или мужа', *выидать* (*yūititi*, *зйотити* в т. п.) в *зйаты*, в *зйати* 'жениться, перейти в дом жены' (см. подр. СРНГ 12: 51), *зйать* а. п. а, *зйаты* (собр.) а. п. а (Зал. 2014: 576, 603), *зйать*, *зйата* и *зйати* род. ед. (XI в.) 'породившийся посредством брака', (книжн.) 'женити', 'муж дочери или сестры' (Ср. 1: 1016; Львов 1975: 26) || укр. *зйать*, -тик, *зйати* мн. 'муж дочери, муж сестры', блр. *зйать*, -чи, *зйати* мн., ст.-слав. *зйать*, -и 'женити' (о знач. ср. Львов 1966: 105), болг., макед. слав. *зйать*, *зйених*, сербохорв. *зйет*, -а, чак. *зйет*, -а, словен. *зйет*, род. п. *зйета*, чеш. *зйет*, *зйет* род. ед., ст.-чеш. *зйет*, *зйет* род. ед., слов. *zaj* 'зять', *zajati* 'женити', польск. *zjęć*, -cia, полаб. *zaj* 'зять' || Из прасл. **zēty*, -i (**zēty*, а. п. а. см. Dybo SlLingu. 3/2, 2002: 348) 'зять', близкородственного лит. *žėnias* (*žėnaiti* и *žėnaiti* мн.) 'муж дочери', 'мужчина, живущий в доме родителей жены и работающий в их хозяйстве', 'муж сестры', соответственно из б.-слав. **žēnti*- и **žēnta*- (Траут.

387

зйать

370; **žēntis* и **žēntos* в Derks. 2008: 544), связанных чередованием с **žēnta* > лит. *žnūts* 'муж дочери, муж сестры, брат мужа' (фин. *nuode* 'муж сестры' < балт.), ср. греч. *υιός* 'близкий родственник, брат', др.-инд. *jhāt* 'родственник'. Заметь, в лит. из польск. (Meillet Ét. 287) сомнительно уже выводу лит. акута. Далее сближают с одним из двух омонимичных и-е. корней: **g'en(a)-* 'зять' (см. *зйати* I) и 'родитель' (Pok. 1: 373–378), кот. в совр. индоевропейские различаются как **g'neh-* и **g'enh-* (признается их смешение, но не отождествление). Выбор между этими решениями затруднителен (Orel 1: 409).

Сближение с корнем 'зять' (так уже Mikl. 401; Болдуи де Куртэне, см. Лопатин ЭИРЯ 4, 1963: 43) поддерживается кроме прочего параллелью в морд. *содамъ* 'зять' — *содамъ* 'зять' (Kiparsky NPhM 43/3, 1942: 113; 60/3, 1957: 227). 'Зять' понимается как 'знакомый, узанный': и-е. **g'en(a)-ti* = **g'enh-a-ti*, ср. лат. *nōnus* 'известный, знакомый' < и-е. **g'nō-to* < **g'neh-to*. См. Schulze KZ 63/1-2, 1936: 113; Фасм. 2: 112; Макед. 715; Slawski DB 1970: 504; Slawski SP 2: 49; Dybo SlLingu. 3/2, 2002: 348; Vire-daz IF 107, 2002: 107 (и-е. **g'nh-to*); Bor. 2005: 74; Derks. 2008: 543–544; Derks. 2015: 516–517, 554; Smocz. LED: 1729–1730.

Отраженное в словарях Траутмана и Покорного (выше) сближение назв. зятя с корнем 'рождать' (др.-инд. *jānati* 'порождает', греч. *γίγναι* 'рождаюсь, произхожу' и т. п.), предполагающее исходное и-е. **g'enh-ti* (ср. греч. *γίγναι* 'рождение, происхождение'), видит в **zēty* имя со знач. 'родителя' или 'родственника' (ср. Snj в Bezl. 4: 406; Sn. 2003: 853; ранее Schrader IF 17, 1904: 18–19; Mach. 1: 585; Tryb. 1959: 128–131; Черп. 1: 332), или произв. от имени со знач. типа 'род, родство' (Исаченко Slav. 22, 1953: 69–70; Ги 2, 1984: 762).

Б.-слав. назв. зятя нередко сближают также с и-е. **g'em-* 'брать в жены', греч. *γαίρω* 'зять' (< **g'eh(a)-ro-*), *γαίρω* 'женюсь, вступаю в брак', лат. *gener* (< и-е. **g'em-ro-*), др.-инд. *jāmātara* 'муж дочери' и проч. (Pok. 1: 369–370), предполагага и-е. **g'em(a)-t* (Szm. 1977: 71–72; см. также Šaur 1975: 57–59; ЭСБМ 3: 360). К тому же корню м. б. отнесено алб. *rer*, *dhëndër*, тоск. *dhëndër* 'зять' (Or. 1998: 82; ср. Jokl Sp. 9/2, 1963: 119). О разных объяснениях **zēty* см. еще ESJSS 19: 1128, с обширной лит-рой.

Иллюстрация 7. Artykuł hasłowy *зйать* w 18. tomie słownika *Русский этимологический словарь* A.J. Anikina

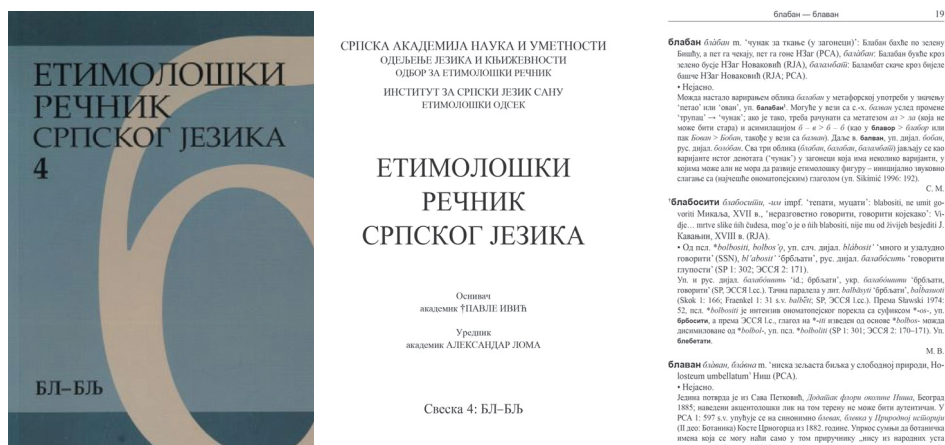
4. Słowniki etymologiczne języka serbskiego. Pod koniec 2023 roku ukazały się zapowiadane i z dużą niecierpliwością wyczekiwane przez środowisko slawistyczne słowniki etymologiczne języka serbskiego¹². Pierwszy z nich, *Етимолошки речник српског језика* (t. IV), zawierający hasła na litery БЛ–БЉ jest kontynuacją trzech wcześniej wydanych tomów. Warto zaznaczyć, że poprzedni trzeci tom został wydany w 2008 roku. Jak we wstępie zaznaczają autorzy, ten piętnastoletni okres „przerwy wydawniczej” nie był bynajmniej czasem straconym. Był to okres wytężonej pracy, skupionej przede wszystkim na reorganizacji zespołu badawczego – pozyskaniu, wyszkoleniu i dokooptowaniu nowej generacji perspektywicznych etymologów, zdolnych w przyszłości do kontynuacji i realizacji rozpoczętych już wieloletnich projektów leksykograficznych. Obecny zespół etymologów belgradzkich (pod kierunkiem Jasny Vlajić-Popović) liczy jedenaścioro członków. Za opracowanie niniejszego tomu odpowiedzialna jest wykształcona właśnie kadra młodszego pokolenia, które to we wspomnianym piętnastoleciu napisało i pomyślnie obroniło prace doktorskie¹³. W ich gronie znajdują się Marija Vučković, Jelena Janković, Maja Kalezić, Orsat Ligorio, Sonja Manojlović, Željko Stepanović oraz Ana Španović.

¹² Por. B. Ostrowski, *Aktualne wyzwania i perspektywy...*, s. 154.

¹³ Петнаест година које деле ову од претходне свеске *Етимолошког речника српског језика* дуг су период у радном и животном веку. Толики дисконтинуитет у једном оваквом лексикографском подухвату могао је понекога обесхрабрити у погледу његове будућности. Но протекло време није било испуњено „празним ходом“, већ оним што смо у предговору Трећој свесци назвали „престројавањем у ходу”. За нас то је значило попуњавање ауторског тима младим кадровима, њихово академско профилисање у смеру етимолошке лексикографије и обуку за самосталан рад на пољу етимологије српског језика. Тим је од 2008. године проширен с петоро сарадника, тако да нас је у овом тренутку укупно једанаест. У међувремену је одбрањено осам докторских дисертација, од којих је пет непосредно везано за израду ЕРСЈ. Одреднице у овој свесци потписују највећим делом млађи сарадници, који су их израдили под надзором и уз помоћ старијих колега. Свеска је тања од претходних а планира се да и наредне буду сличног обима, како би се надаље успоставио знатно бржи ритам излагања. Упоредо се од 2010. године при Етимолошком одсеку Института за српски језик САНУ одвија рад на *Приручном етимолошком речнику српског језика* (ПЕРСЈ), на којем је ангажовано четворо најстаријих чланова тима; први од његова четири тома у овом тренутку припрема се за штампу. Премда усредсређен на основни лексички фонд савременог стандардног језика, ПЕРСЈ је замишљен да својим лексикографским приступом што боље „утре пут” даљем писању тезаурусног ЕРСЈ.

Временски размак од изласка претходне свеске ЕРСЈ условио је у овој четвртој обиман списак допуна коришћених извора и литературе. Осим тога, уведене су неке новине: савременији начин писања индоевропских паралела и реконструкција; потписивање аутора иницијалима испод одредница. Жеља да се презентира сва расположива грађа нужно је и у овој свесци ишла на уштрб прегледности појединих одредница, поготову њихових првих делова. Тај проблем биће превазиђен преласком на писање и објављивање речника у дигиталном окружењу, на чему Етимолошки одсек већ ради у сарадњи са Одсеком за дигитализацију Института за српски језик САНУ. Надамо се да ће у не тако далекој будућности читаоци имати пред собом на екранима прегледну и унакрсно претраживу верзију ЕРСЈ, а његови аутори могућност да га стално допуњавају и исправљају, према сопственим сазнањима али и критичким одзивима, за које смо унапред захвални (ЕРСЈ 4, s. 5–6).

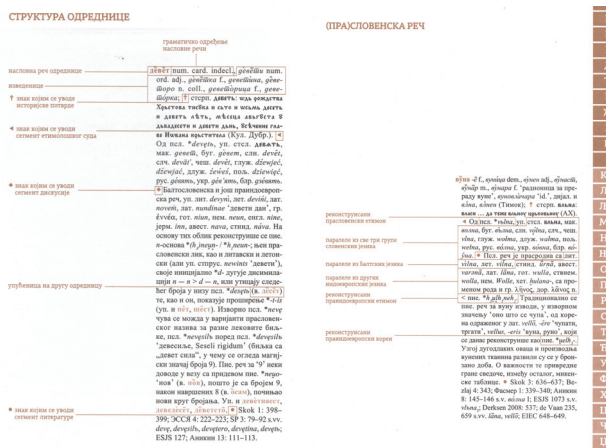
W zespole autorskim znajdziemy także nazwisko obecnego nestora serbskiej etymologii i zarazem naczelnego redaktora tomu Aleksandra Lomy.

Ilustracja 8. Okładka, strona tytułowa oraz przykładowe hasło 4. tomu tezaursu *Етимолошки речник српског језика*

Oddział etymologiczny Instytutu Języka Serbskiego SANU, zgodnie z zapowiedzią, pod koniec 2023 roku wydał pierwszy tom (hasła na litery A–J) czterotomowego leksykograficznego dzieła *Приручни етимолошки речник српског језика*. Tom jest pracą kolektywną czworga doświadczonych i uznanych etymologów: Marty Bjelečić, Jasny Vlajić-Popović, Snežany Petrović i Aleksandra Lomy, sprawującego także funkcję redaktora naczelnego. Warto przypomnieć, że w pierwotnym zamyśle słownik miał być dziełem jednotomowym liczącym około 4000 jednostek hasłowych. Ostatecznie jednak zostanie w nim wyjaśnione pochodzenie dwukrotnie większej liczby leksemów (około 8000), także neologizmów, wyrazów obcego pochodzenia i internacjonalizmów (np. *аџа* – turcyzm, czy *авиџн*)¹⁴. Słownik przyciąga uwagę czytelnika piękną szatą graficzną (złocisty kolor okładki, także barwa czcionek nagłówkowych haseł podstawowych i odsyłaczy); nie to jest jednak jego podstawowym walorem. Hasła (w zależności od charakteru jednostki wyrazowej) omawiane są zgodnie z przyjętym porządkiem prezentacji materiału leksykalnego, opatrzone są na ogół zwięzłym etymologicznym wywodem. Mimo że słownik należy do grupy leksykonów podręcznych każdorazowo podawana jest podstawowa bibliografia. Poniżej przedstawiam zamieszczony wewnątrz tomu wzór budowy hasła i przykładowy artykuł hasłowy.

¹⁴ Zob.: Предговор, s. V.

jěgŭlja ē-ī, jětŭlyšca dem., jětŭlyasti adj.;
† српсл. ѡгѹлѣм. ◀ Од лат. *anguilla*. ♦ Рани балкански романзизам, уп. цсл. ѡгола, жѡгула, рус.-цсл. ѡгѹгола (sic!), буг. ягѹля, дијал. егѹля, енѹля, дијал. (мак.) ѡгѹла (XIX век), слн. jęgi-lja. Детаља гласовне супституције нису јасни, од лат. *an-* пред сугласником очекивало би се *q-*, посведочено у цсл. жѡгулы, одакле бисмо имали с.-х. *у-, буг. *(e)jъ, слн. *o-. Претјовани облик могао је настати на терену где се задњи назал *q* изговарао [aʔ]: да би потом *jə- прешло у jе-р. Уп. мак. а < *q, мак. дијал. ѡгѹла у збири браће Миландиноваца [јагѹља?], топоним Ландовича код Призрена, албанизован од *Lotovica > стрп. Лоѹговица (цсл. *lɔr- 'липа'). Развој у другом слогу указује на исходни познатоликом или балканскоромански лик *angulla, где је наглашено и директно супституирањем словенским и насталим монофтонгизацијом дифтонга *oi, *ai. Завршно -ѧ објашњава се романским изговором ll као [l]. Лат. реч је минувити од *anguis* 'змija', по змијоликом облику рибе. Исти пие. корен и исто самослагалога присутни су у упс. називу за јегѹљу *ǵorǵə > с.-х. ѱor, поред *qǵǵ 'змija' (= лат. *anguis*), в. белѹшчѹ. ♦ Skok I: 770; BEP I: 477, 497; Snoij 266; de Vaan 42.

ли Синагоме ... мази 1397 (MS 220).⁴ Од псл. **velsma* / **velēti*, уст. стел. **ВЕАЛМА**, **ВЕАЉИ**, слч. *vel mī*, чеш. *velm*, пољ. *vielmi*, рус. *величье*, укр. *величѣ*, брл. *вѣлѣи*.⁵ Псл. реч је по порекулу инструментал множине на *-*mi*, односно двојине на *-*ma*, од првене **velsma* (в. *вѣлѣи*); уст. и слн. дијал. и *велимо їѣсо* 'у великој шуми'. У ителс. језицима слабо је посвелошена ч. не помислила да је у њима из црквенословенског.

• Skok 3: 573a sv. *velj*; Bezjak 4a: 294 sv. *velj*; Фасмер 1: 289–290; Анаткија 6: 228–229; Derksen 2008: 515; EJSJ 104: 6

[illegible]

Derksen 2008: 515; EIEC 425–428; Blažek 2010: 90; Kroonen 114. s.v. **ebura*–; de Vaan 46.

[illegible]

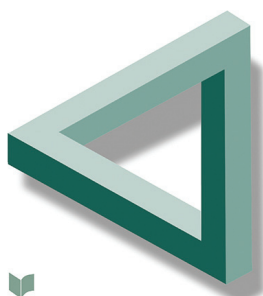
Ilustracja 9. Okładka, opis budowy artykułu hasłowego oraz przykładowe hasło i jedna ze stron słownika *Приручен етимолошки речник српског језика*

Oba przedstawione wyżej wydawnictwa są niezwykle cennym osiągnięciem serbskiej leksykografii, które znakomicie uzupełniają dotychczasowy dorobek etymologii słowiańskiej.

5. Nakładem wydawnictwa Słowackiej Akademii Nauk VEDA w Bratysławie również w 2023 roku ukazała się kolejna już publikacja Ľubora Králika – autora *Etymologicznego słownika języka słowackiego*¹⁵ – zatytułowana *Dimenzie slovenskej etymológie*, w której przedstawiono autorskie komentarze etymologiczne ponad sześćdziesięciu leksemów z współczesnego literackiego języka słowackiego, starszych okresów rozwoju języka słowackiego i dialektów słowackich. Przedstawione w pracy wyrazy (1) zachowane w języku słowackim jako spuścizna doby prasłowiańskiej, (2) powstałe w trakcie rozwoju słowackiego jako samodzielnego języka słowiańskiego, (3) zapożyczone z innych języków zostały poddane analizie z uwzględnieniem szerszego kontekstu językowego (słowiańskiego i środkowoeuropejskiego)¹⁶. Jak zauważa autor, zastosowana analiza, mająca na celu uzyskanie kompleksowej charakterystyki etymologicznej poszczególnych wyrazów, bazuje na różnorodności metod i procedur badawczych stosowanych przez współczesnych etymologów.

ĽUBOR KRÁLIK

Dimenzie slovenskej etymológie

Vedecká monografia *Dimenzie slovenskej etymológie* pri-náša autorove etymologické interpretácie viac ako 60 výrazov zo súčasného spisovného slovenského jazyka, starších období vývinu slovenčiny i slovenských nárečí. Skúmaná lexika (slová zachované v slovenčine z praslovenského obdobia, výrazy utvorené počas vývinu slovenčiny ako samostatného slovenského jazyka, lexémy prevzaté z iných jazykov) sa etymologizuje v širších slovanských a stredoeurópskych súvislostiach; jej praktická analýza – majúca za cieľ dospieť ku komplexnej etymologickej charakteristike konkrétneho slova – zároveň názorne ilustruje rôznorodosť a pestrosť vedeckých postupov a metód využívaných v súčasnej etymologickej vede. Publikácia je určená záujemcom o etymologickú problematiku slovnej zásoby slovenského jazyka a o metodológiu etymologického výskumu z radov odbornej i širšej kultúrnej verejnosti.

Ilustracja 10. Okładka monografii Ľubora Králika *Dimenzie slovenskej etymológie*

¹⁵ W poprzednim numerze czasopisma „Studia Russologica” B. Ostrowski (*Aktualne wyzwania i perspektywy...*, s. 158–159) omówił monografię słowackiego badacza zatytułowaną *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*. W jednym miejscu nie został dostrzeżony błędny zapis *leksikografia* (zamiast: *lexikografia*) za co autora przepraszam.

¹⁶ Por.: Słow. *mliedzi*, *ml'adzavý*, *ml'andravy* < psł. **meldъ* ‘miękki’ (10–15); Psł. **bręgo-vati*? (16–20); Refleksy psł. **ękati*, **libati* (21–27); Psł. **drynъ* ~ słow. dial. *driňica*... (28–32); Słow. dial. *pomidlo* (...), pol. *powidło*, czes. *povidla*... < dodatek do etymologii ogólnosłowiańskiego **povidlo* (33–39)..., słowackie (starsze) **erech* ‘arcybiskup’? i in. Licząca 175 stron publikacja zawiera obszerną bibliografię (s. 142–162), wykaz autorów cytowanych w publikacji (s. 163–165) oraz *Rejestr wyrazów i form*: słowackich (s. 166–169), innych języków i dialektów słowiańskich, z uwzględnieniem psł. form rekonstruowanych (s. 169–171), indoeuropejskich (z uwzględnieniem praindoeurop.) i nieindoeuropejskich.

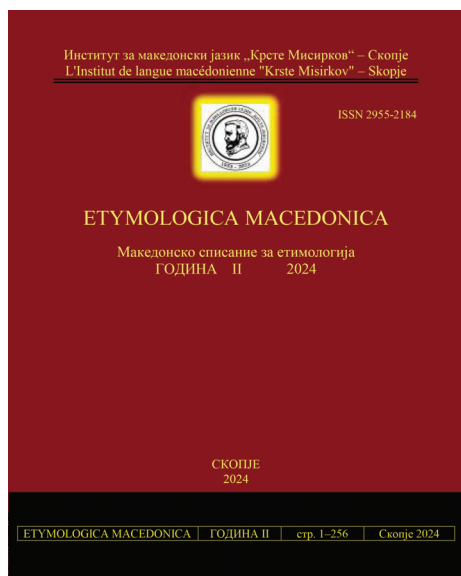
6. W roku 2024 w Skopju ukazał się drugi tom czasopisma *Etymologica Macedonica*, będącego kontynuacją zapoczątkowanego w ubiegłym roku nowego rocznika naukowego o profilu etymologicznym¹⁷. Redaktor naczelny tomu, skopijski językoznawca Goce Cwetanowski, zaprosił do współpracy naukowców (głównie ze słowiańskich ośrodków etymologicznych): Mikołaja Antropowa (Białoruś), Jadwigę Waniakową (Polska), Alemkę Gluhaka (Chorwacja), Pawła Hrycenkę (Ukraina), Pavla Žigo i Ľubora Králika (Słowacja), Christinę E. Kramer (Kanada), Amelę Ljevo-Ovčinę (Bośnia i Hercegowina), Mirę Menac-Mihalić (Chorwacja), Motoki Nomachi (Japonia), Bogumiła Ostrowskiego (Polska), Snežanę Petrović (Serbia), Victora Friedmana (USA, Chicago) oraz Jožice Škofića (Słowenia), którzy weszli w skład Międzynarodowego Komitetu Redakcyjnego¹⁸.

W omawianym tomie zamieszczono artykuł okolicznościowy Goce Cwetanowskiego zatytułowany *Во чест на Словник прасловјански и на Етимологическиот словарь славјанских языков*, 50 години од публикувањето на првиот том на двете капитални дела, trzy artykuły reprintowe (Olgi Iwanowej *Преглед на македонските дијалектни називи за мразулецот*, Ljubicy Stankowskiej *Тетово и неговата топонимја* oraz Aleksandra Krywickiego *Беларуская вясёлка і македонскі пояс: родныя ці свякі*). W dziale nowych publikacji zamieszczono interesujące artykuły: Adama Fałowskiego *Z etymologii polskiej: kaganek, kaganiec; wstrzemięźliwy*, Henryka Dudy *Polski etnonim Moskal a nazwa etniczna Moskwa*, Zorana Spasowskiego *За настанокот на ојконимот Велес*, a także Aleksandry Gecowskiej *Нов пристап кон етимологијата на балканскиот ендемски вид молика (pinus peuce)*.

W dalszej części czasopisma (s. 109–244) Goce Cwetanowski opublikował autorskie artykuły hasłowe na literę [B] (macedońskie [Б]) do opracowywanego pierwszego etymologicznego słownika języka macedońskiego, a w dziale *Прикази* zamieszczono recenzje: (1) jego autorstwa: *Од зборови до дела – Приручни етимолошки речник српског језика*, том 1 (A–J), Институт за српски језик, САНУ, 2023 oraz dwie – autorstwa Aleksandry Gecowskiej: (2) *Етимологијата и дијалектната лексикографија* (Ľubor Králik, *Etymológia a nářečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nářečí)*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2020), oraz (3) *Нови димензии во етимолошката наука во трудот „Димензии на словачката етимологија“ од Љубор Кралик* (Ľubor Králik, *Dimenzie slovenskej etymológie*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2023).

¹⁷ Szerzej o tym: B. Ostrowski, *Aktualne wyzwania i perspektywy...*, s. 162–163.

¹⁸ We wstępie Goce Cwetanowski zaznacza: „Во новиот број, како што ветивме, се потрудивме да го збогатиме списанието со нови рубрики, каква што е *Прикази*, а во рубриката *Нови трудови* веќе добивме статии од еминентни странски истражувачи, што посебно нè радува. Меѓународниот редакциски одбор постојано се зголемува и можеме слободно да кажеме дека во него се вклучени членови од најпрестижните сла-вистички и етимолошки центри во светот”. [W nowym numerze, zgodnie z zapowiedzią, staraliśmy się jak najlepiej wzbogacić czasopismo nowymi publikacjami, a w rubryce *Nowe artykuły* zamieszczamy artykuły wybitnych zagranicznych badaczy, co nas szczególnie cieszy. O składzie liczego Międzynarodowego Komitetu Redakcyjnego możemy śmiało powiedzieć, że zasilili go członkowie najbardziej prestiżowych ośrodków słowiańskich i etymologicznych na świecie – tłum. – B.O.].

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
L'Institut de langue macédonienne "Krste Misirkov" – Skopje

ISSN 2955-2184

ETYMOLOGICA MACEDONICA

Македонско списание за етимологија
ГОДИНА II 2024

СКОПЈЕ
2024

ETYMOLOGICA MACEDONICA ГОДИНА I стр. 1–256 Скопје 2024

Ilustracija 11. Okładka i strona tytułowa czasopisma *Etymologica Macedonica* II (Skopje 2024)

Македонски етимолошки речник...

бушави *бушави*, *бушавиѝ* impf.; ‘растура исчешлана коса, прави да изгледа неуредно’.

Во релација со: ▲бушавење, бушав, бушавост ▼буштрав, буштрави, буштровост

■ в. **бушав**.

буштрав *бушѝрав*, *бушѝравиоѝ* adj.; ‘што не е исчешлан’.

Во релација со: ▲буштровост, буштрави ▼бушав, бушави, бушавост

■ Според БЕР (1:95) со вкрстување на формите *бушав* и *кошѝрав*.

буштрави *бушѝрави*, *бушѝравиѝ* impf.; ‘растура исчешлана коса, прави да изгледа неуредно’.

Во релација со: ▲буштровење, буштрав, буштровост ▼бушав, бушави, бушавост

■ в. **буштрав**.

Ilustracija 12. Przykładowe hasło na literę „B” zamieszczone w roczniku *Etymologica Macedonica* II (Skopje 2024)

Представљено в нинијешњем артыкуле дане dotyczące wydanych в ostatnim czasie prac z zakresu etymologii słowiańskiej (leksykonów, opracowań, monografii, czasopism) miały на celu przybliżyć aktualny stan badań tej gałęzi leksykologii i leksykografii. Nakreślony obraz pozwala zaryzykować stwierdzenie, że в badaniach о profilu historycznojęzykowym (przynajmniej в niektórych słowiańskich ośrodkach naukowych) został przełamany trwający od dłuższego czasu impas. Obserwowane jest wyraźne ożywienie i zainteresowanie młodszej generacji językoznawców tematyką etymologiczną, а to pozwala patrzeć в przyszłość з umiarkowanym optymizmem. Do postępu badań humanistycznych (także

w dziedzinie humanistyki cyfrowej – a w tym kierunku przecież zmierza współczesna leksykografia) niezbędne jest odpowiednie wsparcie finansowe, a to jest wciąż niewystarczające.

Literatura

- „Etymologica Macedonica”. Македонско списание за етимологија, главен и одговорен уредник: Г. Цветановски, година I, Скопје 2023.
- „Etymologica Macedonica II”. Македонско списание за етимологија, главен и одговорен уредник: Г. Цветановски, година II, Скопје 2024.
- Králik L., *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Vydavateľstvo Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava 2015 (druhé, opravené vydanie 2022).
- Králik L., *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*, Vydavateľstvo Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava 2020.
- Králik L., *Dimenzie slovenskej etymológie*, Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava 2023.
- Ostrowski B., *Aktualne wyzwania i perspektywy badań etymologicznych języków słowiańskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2023, no. 16, s. 139–167.
- Słownik prasłowiański*, t. X, red. M. Jakubowicz, z autorskim udziałem B. Częstki-Szymon, T. Kwoki, B. Ostrowskiego, S. Pogwizda, B. Raszewskiej-Żurek, P. Swobody, A. Zwolskiego, Warszawa 2024.
- Słownik prasłowiański*, t. XI, red. M. Jakubowicz, z autorskim udziałem T. Kwoki, S. Pogwizda, B. Raszewskiej-Żurek, P. Swobody, Warszawa 2023.
- Słownik prasłowiański. Zintegrowany wykaz skrótów do tomów I–VIII, X, XI*, oprac. M. Jakubowicz, S. Pogwizd, Warszawa 2023, <https://praslow.ispan.edu.pl/sloownik/pl> [dostęp: 29.04.2025].
- Аникин А.Е., *Русский этимологический словарь*, т. 18, Москва 2024.
- К юбилею Жанны Жановны Варбот, *Славяноведение*, Москва 2024, № 5, с. 64–120.
- Етимолошки речник српског језика*. Свеска 4: БЛ–БЉ, уредник академик А. Лома, Београд 2023.
- Приручни етимолошки речник српског језика*, т. I: А–Ј, уредник академик А. Лома, Београд 2023.

In the field of Slavic studies: recent advances in etymology

Abstract

The geopolitical situation – Russia’s armed aggression in Ukraine – has complicated relations within the Slavic linguistic sphere. This situation affects not only the implementation of initiated (often joint) research projects, but above all the exchange of scientific thought. In this article, the author presents extensive information about recent lexicographic publications, as well as currently conducted research on the etymology of Slavic languages and dialects in Polish and international, especially Slavic, scientific centers.

Keywords: etymology, historical lexicology and lexicography, diachronic linguistics

**В кругу славяноведческих исследований:
последние достижения в области этимологии****Резюме**

Геополитическая ситуация (вооруженная агрессия России на Украину) чрезвычайно осложнила отношения в славистской лингвистической среде. Это касается не только реализации начатых (нередко совместных) исследовательских проектов, но, прежде всего, обмена научной мыслью. В данной статье рассматриваются изданные в последнее время этимологические публикации. Исследуются также вопросы по актуальным проблемам славянской этимологии в польских и зарубежных (особенно славянских) научных центрах.

Ключевые слова: этимология, историческая лексикология и лексикография, диахроническая лингвистика

Bogumił Ostrowski, dr hab., prof. UKEN / prof. IJP PAN

ORCID 0000-0001-6353-59-67

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska

Instytut Języka Polskiego PAN

e-mail: bogumil.ostrowski@uken.krakow.pl / bogumil.ostrowski@ijppan.pl

Bogumił Ostrowski, PhD (habilitatus)

Institute of Modern Languages

University of the National Education Commission

Institute of Polish Language Polish Academy of Science

Paulina Wójcikowska-Wantuch

Nieświęty święty archimandryta Tichon. Autobiograficzny i hagiograficzny charakter zbioru opowiadań Tichona Szewkunowa pt. *Nieświęci Święci i inne opowiadania*

W 2014 roku tuż po aneksji Krymu przez Rosję w czasopiśmie „Do Rzeczy” Andrzej Horubała opublikował recenzję zbioru opowiadań archimandryty Tichona Szewkunowa *Nieświęci święci i inne opowiadania*. Ten rosyjski bestseller, który doczekał się w Rosji 24 wydań i 4 milionów sprzedanych egzemplarzy¹, w Polsce ukazał się nakładem wydawnictwa Bratczyk w tłumaczeniu Krzysztofa Tura². W tekście wspomnianej recenzji, zatytułowanej *Nieświęte propozycje*, Horubała stwierdza, że w obliczu aktualnych wydarzeń w Ukrainie nie jest w stanie zdobyć się na „naiwną” lekturę opowiadań, po czym poddaje dzieło ojca Tichona Szewkunowa ostrej krytyce, zarzucając prawosławnemu biskupowi m.in. imperialną świadomość, „rabski” stosunek do władzy, nienawiść do ekumenizmu oraz do ukraińskiej niezależności. Ostatecznie Horubała konstatuje, że: „[...] na naszych oczach Tichon konstruuje podwaliny postsowieckiej duchowości skierowanej do sierot po komunizmie”³. Tymczasem opinia dziennikarza stoi w sprzeczności do słów przyjaciela, od którego Horubała miał otrzymać książkę. Jak możemy przeczytać w recenzji, ów znajomy, prowadzący głębokie życie religijne, polecał utwór jako „prawdziwy duchowy skarb”⁴ i nie jest w swojej ocenie odosobniony. W przedmowie do polskiego wydania dr Magdalena Sławińska pisze:

¹ Informacja o liczbie sprzedanych egzemplarzy widnieje na okładce dwudziestego czwartego wydania książki. Митрополит Тихон (Шевкунов), *Несвятые святые и другие рассказы*, Вольный странник, Москва 2023, s. 640. Książka znalazła się w finale nagrody Большая Книга za 2012 rok i zwyciężyła w głosowaniu czytelników.

² W dniach 9–14 stycznia 2014 roku na zaproszenie hajnowskiego wydawnictwa Bratczyk, Tichon Szewkunow przebywał w Polsce. Spotkał się z wiernymi prawosławnymi, czytelnikami i studentami m.in. w Krakowie i Warszawie. W Krakowie złożył wizytę w parafii prawosławnej, odbył spotkanie z katolickimi duchownymi – biskupem i kardynałem, gościł również na Uniwersytecie Jagiellońskim. Patrz. A. Radziukiewicz, *Nieświęty święty*, „Przegląd Prawosławny” 2014, nr 2 (344), s. 11–13.

³ A. Horubała, *Nieświęte propozycje*, „Do Rzeczy” 2014, nr 18 (66), s. 62.

⁴ Tamże, s. 61.

Macie państwo przed sobą książkę niezwykłą [...] Jej niezwykłość wyraża się tym, że archimandryta Tichon portretując życie monastyczne, przenosi nas do Związku Radzieckiego i otwiera przed nami bramy jedyne klasztoru, który nie został przez władze zamknięty i zachował nieprzerwaną tradycję życia mniszego oraz ciągłość posługi starców – monasteru w Pieczorach Pskowskich. Przenosi tam czytelnika po to, żeby ukazać mu świętość zwykłych ludzi⁵.

Entuzjastycznie o lekturze opowiadań wyraża się także w recenzji Maria Akida na portalu Na ostrzu książki: „To co przeżyłam, bo innego słowa nie mogę użyć, wzbudziło we mnie tęsknotę za prostotą postępowania, myślenia i odczuwania, których nijak nie można wprowadzić, żyjąc w społeczeństwie”⁶. Zaprezentowane skrajne postawy czytelnicze – krytyczna i afirmatywna, odzwierciedlają skomplikowany status utworu będącego przedmiotem moich rozważań. Interpretacja zbioru opowiadań *Nieświęci święci* zdaje się jeszcze trudniejsza obecnie, w sytuacji trwającej od 2022 roku wojny rosyjsko-ukraińskiej. To symptomatyczne, że tekst, który powstał w duchu i tradycji literatury religijnej – „бороdatoй”, wedle określenia Jewgienija Abdułajewa⁷, budzi dylematy i dyskusje polityczne. Zastanawiając się nad przyczyną takiego stanu rzeczy, należy uznać, że źródłem czytelniczych rozterek jawi się nie tyle treść opowiadań, co wzbudzająca kontrowersje osoba autora – archimandryty Tichona, będącego jednocześnie narratorem i jednym z bohaterów opowieści. Zatem celem niniejszego artykułu będzie rozpoznanie w opowiadaniach Szewkunowa cech charakterystycznych dla literatury dokumentu osobistego (autobiografii) oraz żywotu świętego (hagiografii), a także próba rekonstrukcji światopoglądu autora.

Jak dotąd na gruncie polskiej rusycystyki twórczość archimandryty Tichona Szewkunowa była tematem badań literaturoznawczych w kontekście kategorii bohatera (Paulina Wójcikowska-Wantuch, *Старец – монах – чудотворец как герой современной русской прозы*⁸). Z opracowań rosyjskich warto wymienić prace Olega Skliarowa (*«Несвятые святы» и другие рассказы» арх. Тихона (Шевкунова): повествователь. Адресат. Система персонажей. Нарративные стратегии*)⁹, Dmitrija Rogozina (*Книга о монашестве как светский феномен архимандрит Тихон (Шевкунов). «Несвятые святы» и другие рассказы*)¹⁰ oraz Iwana Leonowa

⁵ Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci i inne opowiadania*, tłum. K. Tur, Wydawnictwo Bratczyk, Hajnówka 2013, s. 480.

⁶ M. Akida, *Nieświęci święci i inne opowiadania*, Na ostrzu książki, 21.03.2019, <https://naostrzukuksiazki.pl/2019/03/21/nieswieci-swieci-i-inne-opowiadania-archimandryta-tichon> [dostęp: 1.12.2024].

⁷ Е. Абдулаев, *Литература «бородатая» и «безбородная»*, «Дружба народов» 2017, № 12, с. 215–218.

⁸ P. Wójcikowska-Wantuch, *Старец – монах – чудотворец как герой современной русской прозы*, „Przegląd Rusycystyczny” 2023, nr 2 (182), s. 81–98.

⁹ О. Скларов, *«Несвятые святы» и другие рассказы» арх. Тихона (Шевкунова): повествователь. Адресат. Система персонажей. Нарративные стратегии*, „Narratorium” 2017, № 1 (10), <https://narratorium.ru/2018/04/06/121> [dostęp: 2.12.2024].

¹⁰ Д. Рогозин, *Книга о монашестве как светский феномен архимандрит Тихон (Шевкунов). «Несвятые святы» и другие рассказы*, „Социологический журнал” 2012, № 2, с. 170–174.

(*Поэтика произведения архимандрита Тихона (Шевкунова) «Несвятые святые» и другие рассказы*)¹¹. Zbiór *Nieświęci święci i inne opowiadania* recenzowali także znani rosyjscy pisarze i krytycy m.in. Aleksiej Warłamow (*Думаю, этот успех больше никем не может быть повторён*¹²), Jewgienij Abdułajew (*Литература «бородатая» и «безбородная»*)¹³ i Maja Kuczerskaja (*«Несвятые святые: Архимандрит Тихон подарил читателям сказку»*)¹⁴.

Urodzony w 1958 roku w Moskwie Gieorgij Aleksandrowicz Szewkunow uchodzi za postać niezwykle wpływową we współczesnym Rosyjskim Kościele Prawosławnym. Często występuje w mediach, aktywnie umacnia patriotyczną narrację historyczną¹⁵, a według dziennikarskich doniesień, jest również jednym z trzech konkurentów do patriarchszego tronu, obecnie zajmowanego przez Cyryla¹⁶. Rodzina Gieorgija Aleksandrowicza nie należała do religijnych, matka była z zawodu naukowcem, mikrobiologiem, natomiast przyszły duchowny aktywnie działał w organizacji pionierskiej¹⁷ i chrzest przyjął dopiero w wieku 24 lat. Początki kariery duchownej Szewkunowa związane są z monasterem Pskowsko-Pieczerskim, gdzie odbywał nowicjat. W 1986 roku jeszcze jako „posłusznik” podjął pracę w Wydziale Wydawniczym Patriarchatu Moskiewskiego. W 1991 roku przyjął święcenia kapłańskie i złożył wieczyste śluby mnisze, podczas których przybrał imię Tichon. Już dwa lata później został przełożonym monasteru Srietieńskiego (Monasteru Spotkania Włodzimierskiej Ikony Matki Bożej) w Moskwie, zlokalizowanego na Łubiance, w pobliżu siedziby KGB/FSB. Od 1999 roku pełnił również funkcję Rektora Srietieńskiego Seminarium Duchownego. 22 października 2015 roku ojciec Tichon otrzymał nominację na biskupa jegorjewskiego – wikariusza eparchii

¹¹ И. Леонов, *Поэтика произведения архимандрита Тихона (Шевкунова) «Несвятые святые» и другие рассказы*, „Филологические науки. Вопросы теории и практики” (Тамбов) 2017, № 12 (78), с. 35–40; tegoż, *Книга архимандрита Тихона (Шевкунова) «Несвятые святые» и другие рассказы в контексте жанра литературной исповеди: циклы «судьбы» и «события»*, „Новый филологический вестник” 2019, № 4 (51), с. 334–342. Leonow jest także autorem dysertacji poświęconej prozie klasztornej. Patrz: И. Леонов, *Православная художественная проза XXI века: типология и поэтика*, диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук, Волгоград 2020.

¹² А. Варламов, *Думаю, этот успех больше никем не может быть повторён*, «Русская народная линия», 26.12.2012, <http://www.bigbook.ru/smi/detail.php?ID=14935> [dostęp: 30.11.2021].

¹³ Е. Абдулаев, *Литература «бородатая»...*, s. 215.

¹⁴ М. Кучерская, „Несвятые святые”: Архимандрит Тихон подарил читателям сказку, „Ведомости”, 28.12.2012, https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2012/12/28/nalevo_skazki_govorit [dostęp: 30.11.2021].

¹⁵ В. Więch, *Sojusz ołtarza z tronem, czyli o współpracy między władzami Federacji Rosyjskiej a Rosyjskim Kościołem Prawosławnym (ze szczególnym uwzględnieniem polityki zagranicznej)*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2022, t. 26, s. 170.

¹⁶ G. Górny, *Jesień patriarchy, czyli samotność Cyryla. Przetasowania na szczycie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*, „W Polityce”, 23.10.2023, <https://wpolityce.pl/swiat/668329-jesien-patriarchy-czyli-samotnosc-cyryla> [dostęp: 1.12.2024].

¹⁷ Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне, Осторожно: Собчак, 15.05.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=zgxYomCL4d8> [dostęp: 1.12.2024].

moskiewskiej miejskiej, trzy lata później objął eparchię pskowską, a w 2023 roku został metropolitą Krymu.

Warto odnotować, że działalność archimandryty Tichona Szewkunowa wykracza daleko poza obowiązki duchownego. Absolwent słynnego WGIKu (Wszechrosyjski Państwowy Instytut Kinematografii) pełni m.in. funkcję Sekretarza Patriarszej Rady ds. Kultury, a od 2011 roku wchodzi w skład Rady ds. Kultury i Sztuki przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej. Dał się poznać m.in. jako reżyser filmu dokumentalnego poświęconego monasterowi Pskowsko-Pieczerskiemu (2007) oraz autor scenariusza do kontrowersyjnej¹⁸ produkcji *Гибель империи. Византийский урок* nagrodzonej przez Rosyjską Akademię Filmową Złotym Orłem (2009). Obecnie Szewkunow patronuje projektowi Parku Chersones Taurydzki na Krymie (w Sewastopolu). Na terenie parku, pod odkrytym niebem można podziwiać multimedialne widowisko historyczne *Грифон* na podstawie sztuki Tichona Szewkunowa¹⁹.

Zagadką pozostaje osobista relacja metropolity krymskiego z Władimirem Putinem. Według wypowiedzi archimandryty Tichona mieli się poznać w 1998 roku na terenie monasteru Srietenskigo, gdzie przyszedł prezydent Federacji Rosyjskiej przychodził się pomodlić²⁰. Ich okazyjne spotkania podczas świeckich lub cerkiewnych uroczystości stały się przyczyną niepotwierdzonych ostatecznie przez Tichona Szewkunowa doniesień, że jest on spowiednikiem (ros. духовник) prezydenta Federacji Rosyjskiej²¹. Z kolei konserwatywne, propaństwowe poglądy duchownego, zaliczanego do stronnictwa „sowieckich patriotów”²² i „prawosławnych nacjonalistów”²³ oraz pozytywny stosunek do aneksji Krymu i krytyka ukraińskiego

¹⁸ Film opowiada o upadku Bizancjum i przeprowadza analogię pomiędzy historią Imperium Bizantyjskiego a historią Rosji, powraca do koncepcji Moskwy Trzeciego Rzymu mnicha Filoteusza. Produkcję krytykowano m.in. za apologię imperializmu, antyzachodni charakter i ideologizację historii. Patrz: B. Можегов, *Все спокойно в наших Византиях*, «Континент» 2006, № 136, s. 222–246. Tichon Szewkunow przedstawił ideę filmu w sposób następujący: „Мне хотелось в форме притчи предупредить, показать, что может случиться в России, если вовремя не предпринять соответствующие меры”. Т. Шевкунов, *Гибель империи. Урок еще не окончен*, интервью вел А. Данилов, Православие.ru, 12.12.2022, <https://pravoslavie.ru/58016.html> [dostęp: 2.12.2024].

¹⁹ Więcej informacji na temat widowiska można znaleźć na stronie internetowej <https://grif.one/> [dostęp: 2.12.2024].

²⁰ *Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне...*

²¹ Patrz: O. Matthews, *Russia's puritan revolution. Russia is being presented as a moral fortress against gays and pornography*, Spectator, 1.10.2016, <https://www.spectator.co.uk/article/russia-s-puritan-revolution> [dostęp: 2.12.2024]; D. Adamsky, *Russian Nuclear Orthodoxy: Religion, Politics, and Strategy*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2019, p. 376; G. Przebinda, *Ostatnia wojna Putina. Rozprawa filologa z Rosją*, Znak, Kraków 2023, s. 500. Sam Tichon Szewkunow dystansuje się od informacji jakoby miał być kierownikiem duchowym Putina. *Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне...*

²² А. Коскелло, «Остров, где все у нас есть» (об идейных течениях в современной РПЦ), „Социодиггер” 2021, т. 2, № 8, с. 22–30.

²³ „Просвещенный русский националист, прогрессивный церковный администратор с государственным лицом и человеческим лицом – довольно редкий тип архиерея” – так характеризует Шевкунова Николай Митрохин”. А. Перцев, С. Рей-

nacjonalizmu przyczyniły się do nałożenia przez rząd Ukrainy sankcji na osobę duchownego w 2022 roku²⁴. Paradoksalnie w Rosji postawa Szewkunowa wobec wojny rosyjsko-ukraińskiej odbierana jest jako stonowana. Duchowny wzywa do bezwzględnego pokoju, a konflikt nazywa bratobójczym i jasno deklaruje pogląd, że wojny można było uniknąć²⁵. Internetowy kanał telewizyjny Дождь sugeruje, że mianowanie Szewkunowa zwierzchnikiem eparchii krymskiej, którą sam zainteresowany nazywa „курортной Колымой”, jest sposobem na pozbycie się z kręgów moskiewskich wpływowego, lecz zbyt zachowawczego duchownego²⁶.

W świetle poglądów politycznych Tichona Szewkunowa i jego propaństwowej działalności lektura opowiadań opartych na osobistych wspomnieniach duchownego staje się przyczyną czytelniczego dysonansu poznawczego, wypływającego z wewnętrznego napięcia pomiędzy osobą autorskiego „ja” a treścią książki, która opowiada o życiu monastycznym: „tym pięknym świecie, gdzie żyje się według zupełnie innych praw niż w zwykłym życiu, świecie nieskończenie jasnym i pełnym miłości”²⁷.

Tytuł zbioru *Nieświęci święci* wskazuje na tematykę religijną tekstu i odnosi się bezpośrednio do kategorii świętości. Trzon utworu stanowią opowieści o życiu mnichów, starców i duchownych – przyjaciół Tichona Szewkunowa, osadzone w przestrzeni klasztoru Pskowsko-Pieczerskiego, ale również w parafii w Łosicach i monasterze Trójcy Świętej i św. Serafina z Sarowa w Diwiejejewie. Bohaterowie wspomnień archimandryty Tichona to niejednokrotnie ludzie doświadczeni przez los, o zawitych biografiach, żyjący w konkretnej rzeczywistości historycznej Związku Radzieckiego i współczesnej Rosji, ale, co istotne, jednocześnie poprzez swoją wiarę i modlitwę dotykający rzeczywistości „innej” – transcendentnej, boskiej, sakralnej. W sensie teologicznym tytuł odnosi się także do dwoistości człowieczej natury, jednocześnie ludzkiej i uświęconej w Bogu. Autor w ostatnim z opowiadań, poświęconym tragicznie zmarłemu ojcowi Rafałowi wypowiada się następująco:

Zatytułowałem swój ostatni rozdział „Nieświęci święci”, chociaż moi przyjaciele, to zwykli ludzie. Jest takich wielu w naszej Cerkwi. Oczywiście bardzo daleko im do kanonizacji. O tym nie może być nawet mowy. Ale oto, pod koniec Świętej Liturgii [...] kapłan ogłasza: „Święte dla świętych!”.

тер, *Просвещенный русский националист*, Медуза, 1.02.2021, <https://meduza.io/feature/2021/02/04/prosveshchenny-russkiy-natsionalist> [dostęp: 2.12.2024].

²⁴ Tikhon, Open Sanctions, <https://www.opensanctions.org/entities/NK-PDe8fK8mD-SyWq36g2SaTZP/> [dostęp: 2.12.2024].

²⁵ Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне...

²⁶ Niezależny kanał telewizyjny Дождь sugeruje, że mianowanie Szewkunowa zwierzchnikiem eparchii krymskiej jest sposobem na pozbycie się z kręgów moskiewskich wpływowego, lecz zbyt zachowawczego duchownego. Archimandryta Tichon myśli zresztą podobnie, gdyż nazywa swoją obecną posadę zesłaniem do kołymskiego kurortu (курортная Колыма). Przy okazji, proputinowski patriarcha moskiewski i całej Rusi Cyryl (Gundiajew) usunął w cień kolejnego, po Andrieju Kurajewie, z kontrkandydatów do zwierzchnictwa nad Rosyjską Cerkwią Prawosławną. Patrz: *За что «духовника Путина» сослали в Крым. История легендарного митрополита*, Телеканал Дождь, 19.10.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=fAaJ94lEXE0> [dostęp: 2.12.2024].

²⁷ Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 10.

Oznacza to, że Ciało i krew Chrystusa, będą przyjmować teraz ludzie święci. Kim oni są? To Ci znajdujący się teraz w świątyni duchowni i świeccy. [...] Okazuje się, że ludzie tworzący ziemski Kościół Chrystusowy, mimo wszystkich swoich słabości i grzechów – są dla Boga świętymi²⁸.

Tichon Szewkunow w duchu inkluzywnego rozumienia *sacrum* adresuje swój utwór do szerokiego grona odbiorców, dając do zrozumienia, że każdy człowiek, nawet grzeszny, może dostąpić świętości pod warunkiem otwarcia się na Łaskę Bożą²⁹. Lektura opowiadań ma uchylić drzwi do tego świata, który dla ludzi niewierzących pozostaje niedostępny. Ewangelizacyjną ideę tekstu oddaje okładka polskiego wydania, na której, niczym zaproszenie, widnieją półotwarte drzwi cerkwi. Tatiana Medwediewa zauważa, że ojcu Tichonowi udało się wyjść z religijnego „getta”, odpowiedzieć na oczekiwania masowego odbiorcy:

Наместник Сретенского монастыря [...] сделал так, что религия перестала восприниматься как некое „этнографическое гетто” для бабушек. Книга явилась прорывом, знаком того, что церковь идёт навстречу согражданам³⁰.

Można przypuszczać, że ów sukces dokonał się tak za sprawą atrakcyjnej formy tekstu, jak i dzięki uniwersalności przekazu, niosącego nadzieję i pokrzepienie. Dmitrij Bykow zwraca uwagę, że to „ogłuszająca banalność” opowieści o dobrych ludziach Tichona Szewkunowa stanowi jej największą siłę³¹.

Tytuł *Nieświęci święci* oddaje również dwoisty charakter gatunkowy utworu, będącego połączeniem literatury faktu (autobiografii) oraz hagiografii. W przedmowie autorskiej znajdujemy słowa potwierdzające autobiografizm i dokumentalizm utworu: „Nie musiałem niczego wymyślać – wszystko, o czym tu przeczytacie działo się w życiu” (s. 10). Z kolei zbiór kończy pokorne wyznanie: „Szczególnie chcę prosić czytelników o wybaczenie, że w tej książce **musiałem** mówić o sobie samym. Ale bez tego nie ma **dokumentalnych relacji**, opowiadanych w pierwszej osobie” (s. 471). Tymczasem we wspomnieniach Szewkunowa fakty historyczne, biograficzne oraz narracja o prozaicznej, klasztornej codzienności³² przeplatają z mistyką i cudow-

²⁸ Tamże, s. 468.

²⁹ Dr Magdalena Sławińska we wstępie do zbioru *Nieświęci święci i inne opowiadania* wyjaśnia, że prawosławna tradycja mocno podkreśla, iż świętość to nie kategoria moralna, lecz odniesienie do prawdziwej natury człowieka i odnowienie jego jedności z Bogiem. Świętość nie jest definiowana jako bezgrzeszność, gdyż tylko Bóg jest bezgrzeszny, ale jako zjednoczenie z Chrystusem za pośrednictwem Ducha Świętego. Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 10.

³⁰ T. Медведева, *Читатель для веры*, „Газета Культура”, 9.03.2016, <https://portal-kultura.ru/articles/books/129751-v-nachale-budet-kniga> [dostęp: 2.12.2024].

³¹ Дмитрий Быков: *Троица, Шевкунов, Пригожин, Невский, Лукашенко, ЮАР предлагает план* / Навигатор, Ходорковский LIVE, 17.05.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=82y70qE7-Qs> [dostęp: 2.12.2024].

³² W rozdziałach *Początek* i *Nowicjat* autor opisuje prace, jakie wykonywał w klasztorze np. pasanie krów, sprzątanie obory, rąbanie drzewa, prace porządkowe, pilnowanie bramy klasztornej, odśnieżanie. Sporo uwagi w rozdziałach *Jak ojciec Rafał pił herbatę*, *O złamaniu reguły cerkiewnej*, *Jak kupowaliśmy kombajny*, *Zdarzenie na drodze poświęca podróżowaniu samochodem, posiłkom, piciu herbaty* itd.

nością – „Чудеса сеются золотым дождем через решето авторской памяти”³³. Nadzwyczajne zbiegi okoliczności, proroctwa, wizje mistyczne, to przejawy nadprzyrodzonej Bożej interwencji, o której świadczy autor. Mnich Diodor (Łarionow) i Maria Ignatjewa w artykule *Чудеса в решете* zarzucają Szewkunowowi, że konstruuje fabułę w oparciu o cuda posługuje się literackim chwytem i kreuje fałszywy, spłycony obraz wiary i życia duchowego:

«Несвятые святые» – это свидетельство того, как суеверие подменяет собой веру, создавая иллюзию духовной жизни и созерцания неисповедимых «путей Господних», а на практике оборачиваясь элементарным оккультным аутотренингом – неким самовнушением, которое, к сожалению, удовлетворяет многих христиан, но заслоняет от них более глубокие стороны в познании собственной веры³⁴.

Usprawiedliwiając zamysł autora, trzeba zauważyć, że cud, rozumiany jako wynik Bożej ingerencji oraz nadprzyrodzone działania sił diabelskich są nieodłącznym elementem literatury hagiograficznej: „Ukazywana w żywotach świętych i w innych traktujących o świętych utworach przeszłość z samej istoty hagiografii przesiąknięta jest cudownością, nadprzyrodzonymi interwencjami”³⁵ konstatują Halina Manikowska i Dorota Gacka. Religijny charakter tekstu w opinii badaczy i krytyków sytuuje zbiór *Nieświęci święci* w nurcie nowego zjawiska literackiego tzw. prozy klasztornej (ros. монастырская проза)³⁶. Pisarz i konserwatywny myśliciel Aleksandr Prochanow w jednej ze swoich wypowiedzi deklaruje, że jego zdaniem książka archimandryty Szewkunowa dała początek temu nowemu gatunkowi literackiemu³⁷.

Jednocześnie w licznych opracowaniach podkreśla się synkretyczność gatunkową tekstu i niejednorodność stylistyczną opowiadań Szewkunowa. W zbiorze *Nieświęci święci* narrację wspomnieniową i hagiograficzną uzupełniają fragmenty

³³ Монах Диодор (Ларионов), М. Игнатьева, *Чудеса в решете*, е-КОНТИНЕНТ, 2012, <https://e-continent.de/electronic/kontingent/larionov-ignatyeva/2k1s2012> [dostęp: 2.12.2024].

³⁴ Тамże.

³⁵ H. Manikowska, D. Gacka, *Hagiografia a historyczność, czyli o historii w hagiografii i hagiografii w służbie historii*, [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, t. I, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 659.

³⁶ Obok zbioru opowiadań *Nieświęci święci* badacze do tego nurtu zaliczają utwory m.in. takich pisarzy jak: Olga Nikolaiewa (О. Николаева), Maja Kuczerska (М. Кучерская, *Современный патерик: Чтение для впадших в уныние*), Aleksiej Warłamow (А. Варламов, *Стороны света; Лох*), Protojeriej Nikołaj Agafonow (Н. Агафонов, *Дорога домой*), Nikołaj Błochin (Н. Блохин, *Глубь-трясина*). Patrz: М.С. Крясякова, *Основные мотивы монастырского сюжета в современной православной беллетристике*, „Вестник Новгородского Государственного Университета” 2015, № 84, s. 107–111.

³⁷ Patrz: *Писатель Александр Проханов о книге «Несвятые святые»*, Правмир, 8.09.2011, <https://www.pravmir.ru/nesvyatye-svyatye-arximandrita-tixona-rasskaz-avtora-o-knige-video> [dostęp: 2.12.2024].

z Synaksarionu³⁸ (Z „Prologu”, s. 205, 310, 381), cytaty z Pisma Świętego (Ewangelia wg św. Łukasza, Apokalipsa św. Jana), homilie wygłoszone przez autora (*Kazanie na 23 niedzielę po Pięćdziesiątnicy 6/19 listopada 1995 roku, Homilia na liturgii w Srietenskim monasterze na postrzyżynach mnicha 19 grudnia 1997 roku*), przypowieści (*O modlitwie i lisicy*) oraz liczne aforyzmy i pouczenia. Nierzadko stanowią one podporę teologiczną opowiadań. Warto zauważyć, że podobny proces przekraczania granic gatunkowych i stylistycznych miał miejsce w przypadku arcydzieła staroruskiej literatury za jakie uważa się *Żywot protopopa Awwakuma* (*Житие Промопона Аввакума им самим написанное*) z XVII wieku³⁹. Polski uczony Wiktor Jakubowski dokładnie w połączeniu autobiografizmu i hagiografii upatruje innowacyjności żywotu Awwakuma:

Jego niezwykłość, wręcz nowatorstwo właśnie na tym polega, że autor nie tylko tradycyjną formę literacką żywota świętego wypełnił opowieścią o własnym życiu, ale i formie tej nadał kształt zgoła do tradycyjnego niepodobny, formę tę, rzec by można, rozszedził. Może dzieło protopopa być określone jako pierwsza w piśmiennictwie staroruskim autobiografia⁴⁰.

W szerszym kontekście utwór *Nieświęci święci* wpisuje się w tradycję autobiografii mistycznej, zapoczątkowanej przez *Wyznania* św. Augustyna z Hippony. Według Johna J. O'Meara św. Augustyn użył swego życia i wyznania wiary w Boga dla zilustrowania swej teorii człowieka. Opisał więc wydarzenia ze swego życia o tyle jedynie, o ile były użyteczne do tego celu⁴¹. Podobny zamysł autokreacyjny znajdujemy u protopopa Awwakuma. Wiktor Gusjew podkreśla, że przywódca staroobrzędowców starannie selekcjonował materiał faktograficzny:

Отражая важные по историческому значению события, Аввакум отбирал из пестрого жизненного материала самое существенное, характерное, самое яркое, довольно четко сформулировав принцип отбора: „Стану сказывать верхи своим бедам”⁴².

Wydaje się, że analogiczną strategię selekcji materiału dokumentalnego zastosował archimandryta Tichon, gdyż opowiedziane przez niego historie nie są przypadkowe, tylko, jak twierdzi, „związane z przedziwną Opatrznością Bożą” oraz

³⁸ Synaksarion (ros. Пролог) to księga liturgiczna zawierająca krótkie życiorysy świętych na każdy dzień roku liturgicznego (w roku przejściowym). Używana w kościele prawosławnym i kościołach przedchalcedońskich. Patrz: *Muza chrześcijańskiego Wschodu*, red. M. Starowiejski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008, s. 305.

³⁹ *Житие протопона Аввакума им самим написанное*, red. Н. Гудзий, Гослитиздат, Москва 1960.

⁴⁰ *Żywot protopopa Awwakuma przez niego samego nakreślony i wybór innych pism*, przekł. i oprac. W. Jakubowski, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 81.

⁴¹ John J. O'Meara, *Introductory Note. The Confessions*, [w:] tegoż, *The Young Augustine. The Growth of St. Augustine's Mind Up to His Conversion*, 2nd rev. edn., Alba House, Staten Island, NY, 2001, pp. XX, XXXIII.

⁴² В.Е. Гусев, *О жанре «Жития» протопона Аввакума*, „Труды Отдела древней русской литературы РАН», Москва 1958, с. 197.

„własną Dobrą Nowiną o spotkaniu z Bogiem”⁴³. Innymi słowy, zostały podporządkowane nadrzędnemu, ewangelizacyjnemu celowi.

Opowiadania ojca Tichona obejmują stosunkowo krótki okres życia autora przypadający na lata 80 i 90. XX wieku oraz liczne retrospekcje związane z biografiami starców i mniszki Frosi. Narrator pomija takie, wydawałoby się niezbędne w narracji autobiograficznej dane, jak data i miejsce urodzenia, informacje o rodzicach, doświadczenia z dzieciństwa czy edukacja, koncentrując się na własnej drodze do nawrócenia, stopniowym wzrastaniu w wierze, a następnie na niezachwianym głoszeniu prawd Ewangelii. Autor pomija również szczegóły dotyczące jego kariery w cerkwi prawosławnej. Taki wybór materiału dokumentalnego znamionuje chęć skupienia uwagi czytelnika na przekazie duchowym/ideowym tekstu bardziej aniżeli na osobie autora, czemu służą również zakłócenia chronologii oraz podkreślanie własnej grzeszności czy niedoskonałości. Oleg Skliarow słusznie zauważa, że narracja w zbiorze *Nieświęci święci* podporządkowana jest niezachwianemu imperatywowi moralnemu autora, wierze w Boga i przekonaniu o nieomylności i świętości Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁴⁴.

Spróbujmy prześledzić, jaki konkretnie materiał faktograficzny został zawarty w zbiorze opowiadań Tichona Szewkunowa i jaki wizerunek Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej oraz samego autora wyłania się z przekazu wspomnieniowego⁴⁵? Pomysłodawcą terminu „dokument osobisty” był Roman Zimand i wydaje się on trafniejszy niż wcześniejsze znaczeniowo: „autobiografia” czy „intymistyka”. Jak zauważa Małgorzata Czermińska, autorka pracy: *Autobiograficzny trójkąt: wyznanie, świadectwo, wyzwanie*⁴⁶, termin „dokument osobisty” podkreśla jednocześnie niefikcyjność tekstu i jego subiektywny indywidualizm. Dalej badaczka podnosi istotny z punktu widzenia moich rozważań problem niemożności oddzielenia w utworach dokumentu osobistego **postawy świadka** od **postawy wyznania**. Owa płynność i zmienność postaw są cechami wyróżniającymi wspomnienia ojca Tichona, który balansuje na granicy autobiografii intro- i ekstrawertywnej. W zależności od podejmowanego tematu zmienia się bowiem postawa narratora. Jako świadek i uczestnik Tichon Szewkunow snuje opowieści o życiu mnichów i starców monasteru Pskowsko-Pieczerskiego: ojców Jana Krestiankina, skarbnika klasztornego – ojca Nataniela, schiihumena Melchizedeka, namiestników Gabriela i Alipiusza, chuligana ojca Rafała, mniszki Frosi i wielu innych. Bohaterowie opowieści klasztornych Szewkunowa wyróżniają się postawami ascetycznymi, gorliwością w pełnieniu służby duchowej, męstwem w znoszeniu prześladowań ze strony komunistycznego systemu. Zgodnie z tradycją hagiograficzną *подвижники* otrzymują od Boga dary – łaskę uzdrawiania, jasnowidzenia, egzorcyzmowania, jurodstwowania, prorokowania, doświadczają mistycznych wizji, a nawet zmartwychwstają (przypadek ojca Melchizedeka). Ciążące ku gatunkowi żywotu opowieści o starcach monasteru Pskowsko-Pieczerskiego określiłibyśmy jako świadectwa (Szewkunow zna bohate-

⁴³ *Nieświęci święci...*, s. 671.

⁴⁴ О. Скляр, «“Несвятые святые”...

⁴⁵ R. Zimand, *O literaturze dokumentu osobistego w ogóle a o diarystyce w szczególności*, [w:] R. Zimand, *Diarysta Stefan Ż.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 6–45.

⁴⁶ M. Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: wyznanie, świadectwo, wyzwanie*, Universitas, Kraków 2020, s. 19–20.

ra osobiście) lub relacje przekazane od bezpośrednich świadków. Zgodnie z myślą sformułowaną przez Marinę Gromyko w pracy *Обращение к старцам в духовной жизни русских XX века*, większość biografii świętobliwych starców opiera się na subiektywnych wspomnieniach o nich, zaś ich autorzy mają pewne wspólne cechy, które możemy odnieść również do autora zbioru *Nieświęci świeci* tj. religijny światopogląd oraz postawa pokory i szacunku wobec opisywanej postaci mnicha lub mniszki⁴⁷.

Narracja hagiograficzna o starcach i współbraciach ma równocześnie charakter **autobiografii intymnej**. Świadeństwo płynnie przechodzi w wyznanie, które jest szczere, emocjonalne i przede wszystkim oparte na wartości osobistego spotkania. Szewkunow odtwarza swoją drogę życia i wiary, a każde opowiedziane wydarzenie oraz każda napotkana na drodze osoba ma na przyszłego metropolitę Krymu bezpośredni wpływ. Przykładowo, pierwsze rozdziały zbioru poświęcone są nawróceniu bohatera narratora. Od kolegi ze studiów – baptysty, Szewkunow otrzymuje zakazany w czasach radzieckich tekst Ewangelii. W tamtym okresie otacza go atmosfera buntu wobec obowiązującego materializmu i braku wolności, pochłaniania rosyjska literatura – Puszkina, Tolstoj i Dostojewski i dzieła klasycznych filozofów. Świat duchowy odkrywa przed Szewkunowem także profesor historii sztuki – Paola Dymitrowna Wołkowa. Pod wpływem jej wykładów Georgij Aleksandrowicz i jego koledzy zaczynają interesować się spirytyzmem, rodzi się w nich niezbywalne przekonanie o istnieniu świata pozazmysłowego. Co ciekawe, autor opracowania *Русская православная церковь. Современное состояние и актуальные проблемы* Nikołaj Mitrochin wskazuje, że Tichon Szewkunow wywodzi się ze środowiska rosyjskich hippisów, psychologicznie przygotowanych do przyjęcia wiary⁴⁸. Chrzest w cerkwi św. Mikołaja na Kuzniecach otwiera nowy etap w życiu przyszłego archimandryty, ludzie przestają być przypadkowi, wszystko, co go spotyka staje się częścią Bożego planu. Rozmowa, jaką nowo ochrzczony odbywa z Eugeniuszem Aleksandrowiczem Grigoriewem po przyjęciu sakramentu, znakomicie oddaje klimat tego czasu tudzież wyraża życiowe credo Tichona Szewkunowa:

[...] Потом спросил, чему подjąл такую децызју. (о пружычју хршту – прэпыс мój)

– Длатеґо, же Бóг јест – одповедзіалем – і прэконалём сјё о тым, і вшысткы, со јест в церкві – јест слүшне.

– Так сядзісз? – нядовірзająсз затуважыл Grigoriew. – Вiesz, там јест вiеlе такоґо... контриверсыjnеґо.

– На певно. Але за то јест там то, со најважнiеjsze.

⁴⁷ М. Громыко, *Обращение к старцам в духовной жизни русских XX века*, Паломник, Москва 2015, с. 20–21.

⁴⁸ Obok Tichona Szewkunowa autor opracowania wskazuje jeszcze na Александра Дворкина jako przykład znanych religijnych „fundamentalistów” wywodzących się z kręgu hippisowskiego. „Отречение от обычного мира и мещанских забот, примат духовных интересов над материальными (и самосовершенствования над карьерой), миссионерский настрой по отношению к обществу, принадлежность к закрытой от постороннего влияния в коммуне, довольно жесткий кодекс поведения [...] позволили им с легкостью принять суровые со светской точки зрения требования, предлагаемые воцерковленным и монастырскими общинами”. Patrz: Н. Митрохин, *Русская православная церковь. Современное состояние и актуальные проблемы*, НЛЮ, Москва 2006, с. 55.

– Być może – powiedział Eugeniusz Aleksandrowicz.

Wstąpiliśmy do sklepu, kupiliśmy butelkę „Stolicznej”, parę paczek papierosów, coś na zakąskę i przesiadaliśmy u niego do wieczora, omawiając nowy scenariusz (s. 20) (podkreślenie – P.W.-W.).

Kolejne zmiany w życiu autora zbioru *Nieświęci święci* dokonują się za sprawą przepowiedni i cudów. Tak było z wyborem kariery duchowej. Jeszcze w czasie nowicjatu, rok po przyjęciu chrztu, przygotowujący się do ożenku Gieorgij wraz z przyjaciółmi, wyświęconymi mnichami ojcem Nikitą i ojcem Rafałem, wybrał się z wizytą do starca Mikołaja na wyspę Zalit na jeziorze Pskowskim. Osiemdziesięcioletni mnich posiadał dar prorokowania i zaskoczył Szewkunowa słowami dotyczącymi jego przyszłej życiowej drogi:

„Jesteś mnichem? Jeszcze nie? A powinieneś iść do monasteru!” – Do monasteru? Nie wytrzymałem i po prostu zaśmiałem się mu prosto w twarz. Cóż ten staruszek mówi? Przecież niedługo będzie moje wesele! [...] Jednak w Moskwie moje stosunki z narzeczoną nagle jakoś same się popsęły, ostygły, a potem całkiem się urwały. [...] Po kilku miesiącach wiedziałem już na pewno: nic poza monasterem i służbą Bogu nie interesuje mnie w tym życiu (s. 290–291).

W tym krótkim rozdziale zatytułowanym *Przepowiednia ojca Mikołaja*, uwaga czytelnika wyjątkowo skupia się na osobie ojca Tichona. Dowiadujemy się intymnych szczegółów na przykład, że autor marzył o życiu rodzinnym (miał najładniejszą w Moskwie narzeczoną), lubił wylegiwać się na słońcu w kompanii przyjaciół, spędzać czas na Zamoskworeczu i wypić „piwko pod rybkę złapaną i duszoną własnoręcznie”. Przyznaje się również do tego, że „za kołnierz nie wylewał” (s. 290). Narrator podkreśla swoją niedoskonałość, kreuje się na zwykłego studenta, bliskiego czytelnikowi i jak on „nieświętego”. Z kolei w opowiadaniu *Nowicjat Szewkunow* wspomina osobiste przeżycie mistyczne, jakiego doświadczył w wyniku spełniania reguły modlitwy Jezusowej oraz surowych praktyk ascetycznych (modlitwy i postu):

Od drugiego czy trzeciego dnia poczułem, że prawie nie chce mi się spać [...] Moje zazwyczaj towarzyskie usposobienie też gdzieś znikło. Chciałem jak najwięcej przebywać w samotności. Po tygodniu takiego życia stało się coś jeszcze dziwniejszego [...] składałem pokłony u wejścia do pieczar, rozległ się za mną taki łoskot, jakby runęły tysiące arkuszy brzęczącej blachy (s. 290).

Dalej narrator wyznaje, że owe przeraźliwe odgłosy były oznaką dręczenia przez biesy. Tichon doświadczył także łaski prorokowania, w taki sposób, że usłyszał pytanie nowicjusza Paszki, zanim zostało ono wypowiedziane, zaś wewnętrzny głos naprowadził go na właściwą odpowiedź. Posługa w parafii Spotkania Włodzimierskiej ikony Matki Bożej, rozpoczyna nowy etap w życiu duchownego. Co istotne, niedawno wyświęcony mnich znalazł się tam za sprawą przepowiedni starca Jana Krestiankina, który zgodnie z wolą Bożą nakazał Tichonowi wybrać na miejsce posługi trzecią, z proponowanych przez Władykę Arseniusza parafii. W świetle powyższych ustaleń można stwierdzić, że nadzwyczajne okoliczności towarzyszące decydującym wydarzeniom w życiu Szewkunowa nadają także jego autobiografii rysu hagiograficznego. Wraz z opowieściami o starcach z pieczar Pskowskich, autor

przekazuje czytelnikowi historię swojej osobistej świętości, staje się jednym z bohaterów współczesnego Paterykonu.

Materiał faktograficzny zawarty w opowieściach Szewkunowa obejmuje także wydarzenia związane z historią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w ZSRR. Temat ten jest tak szeroki, że może posłużyć jako treść osobnego artykułu, ograniczę się zatem do kilku istotnych kwestii. Warto zaznaczyć, że podobnie jak biografia autora, wydarzenia historyczne pozbawione są chronologii. Objętościowo najwięcej miejsca i uwagi Szewkunow poświęca faktom z okresu ZSRR (od lat 60.), w narracjach poświęconym namiestnikom monasteru Pskowsko-Pieczerskiego (*Ojciec Gabriel, Wielki Namiestnik, Dokuczliwy ojciec Nataniel*). Do czasów przedrewolucyjnych, okresu rewolucji i wojny domowej nawiązuje znacznie rzadziej, przede wszystkim w opowieści o monasterze w Diwiejewie i monachini Frosi (*Matka Frosia, Autentyczne opowiadanie matki Frosi*) a także we fragmentach poświęconych carowi Mikołajowi II i jego rodzinie. Andrzej Horubała krytykuje sposób, w jaki Szewkunow opowiada o zmaganiach cerkwi z komunistycznym reżimem: „Jakaś anegdota, przechytrzenie nadzorców, wszystko skąpane w błogiej pewnością, że Pan Bóg czuwa”⁴⁹. Niewątpliwie autor wspominając wydarzenia historyczne często posługuje się anegdotą, przybiera żartobliwy, lekki ton, wprowadza elementy sensacyjne czy awanturnicze. Dzięki temu udaje mu się wprowadzić atmosferę ludyczności, uatrakcyjnić narrację. Zgodnie z logiką bajki obyczajowej „tępy” komunistyczny reżim reprezentowany przez oficerów KGB czy partyjnych oficjeli np. komisarz do spraw kultury Jekaterinę Furcewą, zostaje wywiedziony w pole, przechytzony przez przeora Alipusza lub srogiego namiestnika Gabriela. Za przykład może posłużyć anegdota z opowiadania *Dokuczliwy ojciec Nataniel* o wyborach do Rady Najwyższej w ZSRR w latach 60. Mnisi z klasztoru Pskowsko-Pieczerskiego mieli obowiązek głosować, jak każdy obywatel. Zwykle wrzucali głosy do urny na terenie monasteru, jednak w tym czasie zarządzono, że mają stawić się osobiście w komisji wyborczej. Igumen Alipiusz za radą ojca Nataniela postanowił wykorzystać tę okazję i utrzcę nosa władzy radzieckiej:

W dniu wyborów (a było to w niedzielę) po świątecznej liturgii z bramy monasteru wyszła uroczysta procesja.

Uformowawszy się parami, długim korowodem, przy harmonijnym śpiewie troparionów, mnisi przedelfowali przez całe miasto do punktu wyborczego. Nad ich głowami łopotały ciężkie chorągwie, na przedzie, wedle obyczaju, niesiono krzyże i starodawne ikony. Ale to jeszcze nie wszystko. Jak należy przed każdą ważną sprawą, w sali wyborczej duchowieństwo zaczęło odprawiać nabożeństwo modlitewne. Śmiertelnie przerażeni urzędnicy rzucili się protestować, ale ojciec Alipiusz surowo im przerwał, żądając aby nie przeszkadzać obywatelom w spełnieniu ich konstytucyjnego obowiązku tak, jak zgodnie z obowiązującymi ich zasadami powinni to zrobić (s. 76–68).

Spryt igumenów, ich inteligencja i odwaga pozwalały przetrwać monasterowi w czasach, kiedy Rosyjska Cerkiew Prawosławna znajdowała się w niezwykle

⁴⁹ A. Horubała, *Nieświęte propozycje...*, s. 61–62.

trudnej sytuacji. Narrator wspomina o prześladowaniach, donosach, karach więzienia⁵⁰, rozpędzaniu zgromadzeń, podsłuchach, wizytacjach i wszechobecnej kontroli. Jednak zgodnie z duchem Ewangelii nie potępia ani reprezentujących system komunistów (tych przedstawia raczej jako nieświadomych szkodników), ani współpracujących z władzą radziecką duchownych – „broniących interesów Cerkwi kosztem swojej wątroby” (s. 298). W opowiadaniu pt. *Egzorcyzmy* autor czyni następującą dygresję:

A ja nigdy nie rzucę w takich biskupów i ojców kamieniem. Po pierwsze, dlatego, że sam nie jestem bez grzechu. A po drugie, Ci biskupi, kapłani, obłaskawiający w swoich jadalniach ważnych dostojników państwowych, pełnomocników do spraw religii i dobrodziejów, robili co do nich należało: nie tylko brali na siebie trud rozwiązywania gospodarczych i administracyjnych problemów z życia Cerkwi, ale dawali możliwość ojcom Janom, Cyrylom, Naumom, Adrianom, nieść swoją posługę a milionom parafian i pielgrzymów przyjeżdżać do świątyń i monasterów. Proszę nie rzucajcie w nich kamieniami, bo robili co do nich należało, jak mogli (s. 298–299).

Anegdota, dzięki której dokonuje się ośmieszenie władzy radzieckiej pozwala uniknąć oskarżycielskiego tonu, zburzyć mur między „człowiekiem sowieckim” i współczesnym, wychowanym w innym systemie wartości. Tymczasem Oleg Skliarow zauważa również, że anegdotyczność wspomnień Szewkunowa jest pozorana, dokonuje się na powierzchni tekstu, podczas gdy właściwy przekaz kryjący się za humorystyczną opowieścią ma sens umoralniający. Inaczej rzecz ujmując, anegdota staje się zawołowanym pouczeniem:

Однако с учетом всех особенностей нарративной конструкции книги приходится признать, что тут скорее имеет место квази-анекдотичность. Анализ показывает, что эта якобы чисто развлекательная «легкомысленность» по существу фиктивна, она ловко имитируется, поскольку «мораль» рассказываемых историй, не будучи проявленной эксплицитно, довольно жестко предопределена ценностными рамками подпирającego собою «анекдотический» мир одногласного мира сказания и притчи⁵¹.

Wracając do historii ZSRR, trzeba zauważyć, że bohatera i nieprzejednana postawa namiestnika Alipiusza ma swoje źródło w jego frontowym doświadczeniu. Uczestnik Wielkiej Wojny Ojczyźnianej był surowy i pragmatyczny, występował „przeciw potędze ateistycznego państwa” (s. 147), gotowy bronić monasteru przed zamknięciem własną krwią, jak podaje ojciec Tichon: „Kiedy przyszli odbierać klucze od monasterskich pieczar, ojciec Alipiusz wydał rozkaz swemu bratu posługującemu: – Ojcie Korneliuszu, przynieś tu siekiere, będziemy odrąbywać głowy. – Oficjalne osobistości rzuciły się do ucieczki” (s. 148). Igumen Alipiusz nie był jedynym kombatantem z czasów II wojny światowej w klasztorze. W czasach

⁵⁰ Ojciec Jan Krestiankin odbywał karę więzienia na Łubiance, po tym jak w wyniku donosu został aresztowany za antysowiecką agitację. Również Matuszka Frosia doświadczyła kary zsyłki i więzienia. Patrz: Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 50–51, 224.

⁵¹ О. Складов, «Несвятые святые»...

jego namiestnictwa „фронтовики” stanowili połowę braci, niektórych, jak ojca Awwakuma, autor poznał osobiście. Tichon Szewkunow nie kryje swojej sympatii i podziwu dla bohaterów Armii Czerwonej, ofiara złożona przez żołnierzy w walce z faszyzmem zasługuje według niego na najwyższe uznanie. W tym sensie Horubała ma rację, pisząc, że Tichon Szewkunow jest „człowiekiem radzieckim”, co sam archimandryta potwierdza w wywiadzie udzielonym Kseni Sobczak. Otóż w rozmowie z dziennikarką otwarcie deklaruje, że Związek Radziecki to jego umiłowana ojczyzna, w której wychował się i dorastał. Należy jednak oddzielić to, co w przeszłości było dobre, od popełnionych błędów – prześladowań, łagrów, ograniczenia swobód itd.⁵² Co ważne, mentalność człowieka radzieckiego nie oznacza apologii Stalina. Imię wodza ZSRR pojawia się w tekście zbioru *Nieświęci święci* tylko dwa razy. Pierwszy raz podczas seansu spirytystycznego, kiedy studentom objawia się duch Stalina i przepowiada rządy Gorbaczowa, a po raz drugi, w kontekście biografii biskupa San Francisco i Ameryki Zachodniej Bazylego Rodzanko, gdzie wspominany jest mimochodem konflikt Tito ze Stalinem i związana z nim amnestia więźniów politycznych w Jugosławii. Ponadto ojciec Tichon podkreśla, że obok bohaterów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej drugą część braci klasztornej w czasach Wielkiego Namiestnika stanowili byli więźniowie **stalinowskich** łagrów. Byli też tacy, którzy przeszli przez jedno i drugie piekło (s. 149). Znamienne, że autor znacznie częściej wypowiada się o pierwszym sekretarzu KC KPZR Nikicie Chruszczowie, surowo oceniając jego działania wymierzone przeciwko Cerkwi:

[...] Nikicie Siergiejewiczowi Chruszczowowi za wszelką cenę potrzebne było wielkie zwycięstwo. Nie mniejsze, niż zwycięstwo jego poprzednika, którego sławy boleśnie zazdrościł. Dla swojego triumfu w przyszłych bitwach Chruszczow wybrał tysiącletnią rosyjską Cerkiew i wypowiedział jej wojnę, uroczyście zobowiązywał się wobec całego świata, że niebawem pokaże w telewizji ostatniego rosyjskiego popa. Wkrótce zostały wysadzone w powietrze, zamknięte, przerobione na magazyny i wiejskie ośrodki maszynowe tysiące soborów i cerkwi (s. 146)⁵³.

Podsumowując, realia historyczne w zbiorze *Nieświęci święci* są nakreślone, jednak poddane selekcji. Narrator poświęca uwagę tylko wydarzeniom ważnym z punktu widzenia historii Cerkwi oraz jego własnej biografii. Do nich należy opisana w rozdziale *Przewielebny nowicjusz* kanonizacja cara Mikołaja II i jego rodziny w 1993 roku oraz wizyta z darami dla wiernych w ogarniętym konfliktem zbrojnym Groznym w 1998 roku (*O złamaniu reguły cerkiewnej*). Autor nie wspomina o innych przełomowych faktach z historii Rosji i Europy takich jak początek pierestrojki, rozpad Związku Radzieckiego, upadek muru berlińskiego czy dojście do władzy Borysa Jelcyna. W tym sensie zbiór *Nieświęci święci* można uznać za apolityczny. Nie znajdziemy w narracjach Szewkunowa śladu zimnowojennej czy antyzachodniej retoryki, nadto Głos Ameryki i BBC w jego pojmowaniu to media będące synonimem

⁵² Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне...

⁵³ Polski tłumacz w przypisie powołuje się na statystykę. Przed rewolucją w Rosji istniało ponad 80 tys. obiektów sakralnych. W 1987 roku, kiedy zaprzestano prześladowania religii, zostało ich 7 tys. Patrz: Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 146.

wolności słowa⁵⁴. Imperialna świadomość, jakiej doszukał się Horubała w treści opowiadań, również nie znajduje bezpośredniego potwierdzenia tekście. Narrator w stosunku do innych narodów czy religii prezentuje postawę ostrożną, ale otwartą i pozbawioną szowinizmu. Zgodnie ze strategią przemilczania niewygodnych kwestii, o przyczynach konfliktów z Czeczenią nie wspomina, skupiając się na tragicznej sytuacji prawosławnych Rosjan w Groznym. Natomiast Ukraina pojawia się na kartach zbioru trzykrotnie, w tym jeden raz bezpośrednio, w związku z wizją, jakiej w 1990 roku doświadczył starzec Jan Kriestiankin na temat mającego nastąpić rozłamu w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Rozłam ten, wedle słów Szewkunowa, urzeczywistnił się w Ukrainie⁵⁵.

Podejmując próbę odpowiedzi na pytanie o wizerunek kościoła prawosławnego w Rosji, jaki wyłania się z opowiadań ojca Tichona, to niewątpliwie nawiązuje on do ideału „Świętej Rusi”, kultywującej lokalne typy świętości: starczestwo – „najwspanialszy skarb Cerkwi rosyjskiej” (s. 105) i jurodztwo⁵⁶. Według słów autora, to pielgrzymi i boży szaleńcy tworzą niepowtarzalny klimat monasteru (s. 26). Co więcej, dopiero pojawienie się w świątyni staruszek oznaczało zaakceptowanie przez parafian monasteru Srietenskiego, czyli duchowni potrzebowali legitymizacji swojej posługi ze strony ludu. Tymczasem według Szewkunowa ciągłość tradycji rosyjskiego prawosławia zapewnia wyłącznie Cerkiew patriarsza i zjednoczona. W kilku miejscach narrator wyraża swój negatywny stosunek do ekumenizmu, choć otwarcie nie krytykuje żadnej religii⁵⁷. Konserwatyzm światopoglądowy Szewkunowa ujawnia się przede wszystkim w stosunku do ruchów odnowicielskich i heretyckich. Autor bezwzględnie krytykuje rozłamowców⁵⁸ i reformatorów, wskazuje też

⁵⁴ Szewkunow wspomina rolę radia w obronie Ławry Poczaejowskiej w latach 60. XX wieku: „Władyka poprosił ojca Włodzimierza o przygotowanie w radiu BBC i «Głosie Ameryki» audycji, aby nie pozwolić kierownictwu radzieckiemu rozprawić się z Poczaejowem [...] Już następnego dnia temat «Poczaejowa» stał się głównym w programach religijnych BBC i «Głosu Ameryki». Tysiące listów protestacyjnych z całego świata płynęło do ONZ i na adres rządu radzieckiego” (tamże, s. 372–373).

⁵⁵ Skomplikowaną kwestię kościoła prawosławnego w Ukrainie i konfliktu z Rosyjską Cerkwią Prawosławną przybliża Grzegorz Przebinda. Patrz: G. Przebinda, *Ostatnia wojna Putina...*, s. 479–481.

⁵⁶ Zachowania jurodiwego przejawia ojciec Nataniel oraz opętany Ilija Daniłowicz żyjący w parafii w Łosicach.

⁵⁷ Podczas realizacji filmu ekumenicznego o jedności cerkwi Rosji i Gruzji narrator przeżywa rozterki duchowe. „Wychowany w Pieczorach w nieprzejednanym mniszym antyekumenizmie, kategorycznie odrzucałem wszelkie ich propozycje”. Ostatecznie decyduje się na wykonanie prośby Władyki Pitirima, bo dochodzi do wniosku, że ekumenizm dotyczy innowierców, a Gruzini są przecież prawosławni. Patrz: Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 172.

⁵⁸ Tichon Szewkunow nie uważa staroobrzędowców za rozłamowców, poświęca im jedno z opowiadań pt. *Rozdział, który czytelnicy nie znający teologii dogmatycznej mogą opuścić*. W 1905 roku staroobrzędowcy zostali równouprawnieni „nakazem tolerancyjnym” Mikołaja II, a Sobór Krajowy RCP w 1971 roku unieważnił rzucone na nich klątwy. Patrz: Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci...*, s. 293.

na rosyjską inteligencję skażoną „grzechem tołstoizmu”⁵⁹ na przykładzie reżysera Sergiusza Bondarczuka. Szczególnie surowo narrator ocenia osobę Aleksandra Wwiedienskiego, przywódcy ruchu odnowicielskiego w Cerkwi rosyjskiej w latach 20. XX wieku. W opowiadaniu *Córka metropolity* znajdujemy następującą opinię na jego temat:

Wwiedenski i jego zwolennicy gotowi byli drogą rewolucyjną zmieniać podstawowe prawa i reguły Cerkwi. Wielu z nich miało na sumieniu donosy do NKWD, współudział w represjach wobec prawosławnych świeckich, kapłanów i biskupów. Odnowiciele dokonali rozłamu w Cerkwi, a grzechu rozłamu, według słów świętego Jana Złotoustego, nie zmywa nawet krew męczeństwa (s.283).

Przeciw wagę dla samowoli duchownych (ros. самочиние), będącej przyczyną grzechu w Cerkwi, stanowi posłuszeństwo i pokora (ros. смирение). Według ojca Tichona tymi zasadami należy kierować się bez względu na okoliczności, co potwierdzają poniższe cytaty: „Jeśli człowiek nie ukorzy się, nie będzie mnichem” (s. 138); „Oczywiście, nasze osobiste doświadczenie religijne bez potwierdzenia ze strony Cerkwi niewiele znaczy” (s. 359); i jeszcze w innym miejscu: „Ileż znanych jest pożałowania godnych przypadków, kiedy ludzie zaczynają głupio i niebezpiecznie pozować lub zarozumiale, bez pokory i niezbędnego kierownictwa zabierają się do badania świata duchowego” (s. 113). Powołując się na tradycję apostołską narrator konstruuje pogląd na temat konieczności bezwzględnego podążania za przywódcami Cerkwi, odrzuca bunt wobec władzy, jako drogę do zmiany. Warto wspomnieć na koniec o poglądach duchownego na temat władzy. Autor deklaruje, że monarchia to „najbardziej organiczna i naturalna forma władzy państwowej”, ale jednocześnie odżegnuje się od poparcia dla licznych w latach 90. XX wieku ruchów monarchistycznych (s. 359).

Podsumowując, zbiór opowiadań *Nieświęci święci* Tichona Szewkunowa stanowi połączenie prozy dokumentu osobistego i literatury hagiograficznej. Bogaty, ale starannie wyselekcjonowany materiał faktograficzny przeplata się z mistyką i cudownością, charakterystyczną dla żywotów świętych i legendy ludowej. Narracja autobiograficzna podporządkowana została nadrzędnemu celowi, jakim jest wprowadzenie czytelnika do świata wiary prawosławnej – postawa świadka dominuje nad postawą wyznania. Dmitrij Byczkow trafnie zauważa, że pojawianie się w najnowszej literaturze gatunkowych modyfikacji, nawiązujących do tradycji piśmiennictwa staroruskiego może wskazywać na odradzanie się narodowej mentalności:

В жанровых модификациях древнерусских литературных форм воссоздается определённого типа национальная ментальность, отражается картина мира, обуславливаемая традиционными для русской культуры морально-нравственными ценностями и религиозными принципами⁶⁰.

⁵⁹ Opowiadanie *O pewnej chrześcijańskiej śmierci* jest historią nawrócenia znanego rosyjskiego reżysera z grzechu tołstoizmu. Tichon Szewkunow krytykuje pychę Lwa Tołstoja, który stworzył swoją religię (tamże, s. 261).

⁶⁰ Д. Бычков, *Агиографический дискурс в современной русской прозе*, Издательство Астраханского государственного технического университета, Астрахань 2015.

Ponadto anegdotyczność, u dramatyzmowanych wydarzeń oraz barwny, zrozumiały język czynią tekst przystępnym i atrakcyjnym. Jasność i prostota utworu lub, jak wyraził się Dmitrij Bykow, jego „oszałamiająca banalność”, zbudowane są z jednej strony na dominancie pozytywnego rozwiązywania konfliktu (Cerkiew wychodzi zwycięsko z walki z władzami ZSRR, błędzący odnajduje drogę do Boga), z drugiej natomiast, na rezygnacji autora z podejmowania kwestii politycznych i dyskusyjnych. W związku z niezachwianym światopoglądem narratora, opartym na autorytecie Tradycji chrześcijańskiej i nieomylności Cerkwi prawosławnej Oleg Skliarow formułuje pogląd o monologiczności opowiadań Tichona Szewkunowa⁶¹. Wracając do wspomnianej we wstępie kategorii „naiwnego czytelnika”, trzeba przyznać, że modelowym czytelnikiem zbioru *Nieświęci święci i inne opowiadania* bynajmniej nie są teolodzy, historycy czy osoby zaznajomione z dogmatami prawosławia. Określenie „naiwny” może oznaczać odbiorcę nieposiadającego wiedzy pozatekstowej na temat osoby Tichona Szewkunowa, jak sugeruje Horubała, ale może być także synonimem osoby religijnej, poszukującej, otwartej, do której w pełni przemawia ewangeliczny przekaz utworu.

Literatura

- Adamsky A., *Russian Nuclear Orthodoxy: Religion, Politics, and Strategy*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2019.
- Akida M., *Nieświęci święci i inne opowiadania*, Na ostrzu książki, 21.03.2019, <https://naostrzuskizsiazki.pl/2019/03/21/nieswieci-swieci-i-inne-opowiadania-archimandryta-tichon> [dostęp: 2.12.2024].
- Archimandryta Tichon (Szewkunow), *Nieświęci święci i inne opowiadania*, przekł. K. Tur, Wydawnictwo Bratczyk, Hajnówka 2013.
- Czermińska M., *Autobiograficzny trójkąt: wyznanie, świadectwo, wyzwanie*, Universitas, Kraków 2020.
- Górny G., *Jesień patriarchy, czyli samotność Cyryla. Przetaskowania na szczycie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*, „W Polityce”, 23.10.2023, <https://wpolityce.pl/swiat/668329-jesien-patriarchy-czyli-samotnosc-cyryla> [dostęp: 2.12.2024].
- Horubała A., *Nieświęte propozycje*, „Do Rzeczy” 2014, nr 18 (66), s. 60–62.
- Manikowska H., Gacka D., *Hagiografia a historyczność, czyli o historii w hagiografii i hagiografii w służbie historii*, [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, red. J. Banaszkiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, t. I, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 657–748.
- Matthews O., *Russia's puritan revolution. Russia is being presented as a moral fortress against gays and pornography*, Spectator, 1.10.2016, <https://www.spectator.co.uk/article/russia-s-puritan-revolution> [dostęp: 2.12.2024].
- Muza chrześcijańskiego Wschodu*, red. M. Starowiejski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- O'Meara J.J., *Introductory Note. The Confessions*, [w:] J.J. O'Meara, *The Young Augustine. The Growth of St. Augustine's Mind Up to His Conversion*, 2nd rev. edn., Alba House, Staten Island, NY, 2001.
- Przebinda G., *Ostatnia wojna Putina. Rozprawa filologa z Rosją*, Znak, Kraków 2023.

⁶¹ O. Скляров, «Несвятые святые»...

- Radziukiewicz A., *Nieświęty święty*, „Przegląd Prawosławny” 2014, nr 2 (344), s. 11–13.
- Więch W., *Sojusz ołtarza z tronem, czyli o współpracy między władzami Federacji Rosyjskiej a Rosyjskim Kościołem Prawosławnym (ze szczególnym uwzględnieniem polityki zagranicznej)*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2022, t. 26, s. 163–184.
- Wójcikowska-Wantuch P., *Старец – монах – чудотворец как герой современной русской прозы*, „Przegląd Rusycystyczny” 2023, nr 2 (182), s. 81–98.
- Zimand Z., *O literaturze dokumentu osobistego w ogóle a o diarystyce w szczególności*, [w:] Z. Zimand, *Diarysta Stefan Ż.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 6–45.
- Żywot protopopa Awwakuma przez niego samego nakreślony i wybór innych pism*, przekł. i oprac. W. Jakubowski, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Абдулаев Е., *Литература «бородастая» и «безбородная»*, «Дружба народов» 2017, № 12, с. 215–218.
- Архимандрит Тихон, *«Несвятые святые» и другие рассказы*, ОЛМА Медиа групп, Москва 2012.
- Бычков Д., *Агиографический дискурс в современной русской прозе*, Издательство Астраханского государственного технического университета, Астрахань 2015.
- Варламов А., *Думаю, этот успех больше никем не может быть повторён*, «Русская народная линия», 26.12.2012, <http://www.bigbook.ru/smi/detail.php?ID=14935> [dostęp: 2.12.2024].
- Громько М., *Обращение к старцам в духовной жизни русских XX века*, Паломник, Москва 2015.
- Гусев В., *О жанре «Жития» протопопа Аввакума*, „Труды Отдела древней русской литературы РАН”, Москва 1958.
- Дмитрий Быков: *Троица, Шевкунов, Пригожин, Невский, Лукашенко, ЮАР предлагает план* / Навигатор, Ходорковский LIVE, 17.05.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=82y70qE7-Qs> [dostęp: 2.12.2024].
- Житие протопопа Аввакума им самим написанное*, ред. Н. Гудзий, Гослитиздат, Москва 1960.
- За что «духовника Путина» сослали в Крым. История легендарного митрополита*, Телеканал Дождь, 19.10.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=fAaJ94lEXE0> [dostęp: 02.12.2024].
- Коскелло А., *«Остров, где все у нас есть» (об идейных течениях в современной РПП)*, „Социодиггер” 2021, т. 2, № 8, с. 22–30.
- Крясякова М.С., *Основные мотивы монастырского сюжета в современной православной беллетристике*, „Вестник Новгородского Государственного Университета” 2015, № 84, s. 107–111.
- Кучерская М., *«Несвятые святые»: Архимандрит Тихон подарил читателям сказку*, „Ведомости”, 28.12.2012, https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2012/12/28/nalevo_skazki_govorit [dostęp: 2.12.2024].
- Леонов И., *Книга архимандрита Тихона (Шевкунова) «Несвятые святые» и другие рассказы в контексте жанра литературной исповеди: циклы «судьбы» и «события»*, „Новый филологический вестник” 2019, № 4 (51), с. 334–342.
- Леонов И., *Поэтика произведения архимандрита Тихона (Шевкунова) «Несвятые святые» и другие рассказы*, „Филологические науки. Вопросы теории и практики” (Тамбов) 2017, № 12 (78), с. 35–40.

- Леонов И., *Православная художественная проза XXI века: типология и поэтика*, диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук, Волгоград 2020.
- Медведева Т., *Читатель для веры*, „Газета Культура”, 9.03.2016, <https://portal.kultura.ru/articles/books/129751-v-nachale-budet-kniga> [dostęp: 2.12.2024].
- Митрополит Тихон (Шевкунов), *Несвятые святы и другие рассказы*, Вольный странник, Москва 2023.
- Митрохин Н., *Русская православная церковь. Современное состояние и актуальные проблемы*, НЛЮ, Москва 2006.
- Можегов Б., *Все спокойно в наших Византиях*, «Континент» 2006, № 136, с. 222–246.
- Монах Диодор (Ларионов), Игнатьева М., *Чудеса в решетке*, е-КОНТИНЕНТ, 2012, <https://e-continent.de/electronic/kontingent/larionov-ignatyeva/2k1s2012> [dostęp: 2.12.2024].
- Перцев А., Рейтер С., *Просвещенный русский националист*, Медуза, 1.02.2021, <https://meduza.io/feature/2021/02/04/prosveschenny-russkiy-natsionalist> [dostęp: 2.12.2024].
- Писатель Александр Проханов о книге «Несвятые святы», Правмир, 8.09.2011, <https://www.pravmir.ru/nesvyatye-svyatye-archimandrita-tixona-rasskaz-avtora-o-knige-video> [dostęp: 2.12.2024].
- Рогозин Д., *Книга о монашестве как светский феномен архимандрит Тихон (Шевкунов). «Несвятые святы» и другие рассказы*, „Социологический журнал” 2012, № 2, с. 170–174.
- Скляр О., «„Несвятые святы” и другие рассказы» арх. Тихона (Шевкунова): повествователь. Адресат. Система персонажей. Нарративные стратегии», „Narratorium” 2017, № 1 (10), <https://narratorium.ru/2018/04/06/121> [dostęp: 2.12.2024].
- Тихон Шевкунов: о России, церкви и войне, Осторожно: Собчак, 15.05.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=zgxYomCL4d8> [dostęp: 1.12.2024].
- Шевкунов Т., *Гибель империи. Урок еще не окончен*, интервью вел А. Данилов, Православие.ru, 12.12.2022, <https://pravoslavie.ru/58016.html> [dostęp: 2.12.2024].

Неświęты święты archimandryta Tichon. Autobiograficzny i hagiograficzny charakter zbioru opowiadań Tichona Szewkunowa pt. *Nieświęci Święci i inne opowiadania*

Streszczenie

Niniejszy artykuł dowodzi, że zbiór opowiadań *Nieświęci Święci* autorstwa kontrowersyjnego i wpływowego duchownego Tichona Szewkunowa stanowi unikalne połączenie literatury faktu (autobiografii) oraz literatury hagiograficznej (żywotów świętych). Tichon Szewkunow świadomie wybiera i kształtuje materiał biograficzny i historyczny podporządkowując go celowi ewangelizacyjnemu. Oznacza to, że pisarz nie tylko opisuje swoje życie, ale także wykorzystuje własne doświadczenia, aby przekazać czytelnikom uniwersalne prawdy o wierze i życiu duchowym. W opowiadaniach o starcach z monasteru Pskowsko-Pieczerskiego pojawiają się typowe elementy hagiografii, takie jak cuda, wizje, spotkania z postaciami świętymi. Autor sięga również po anegdotę i narrację skazową, które uatrakcyjniają formę opowiadań. Tym samym utwór archimandryty Tichona wpisuje się w tradycję literatury rosyjskiej, co wykazano zestawiając zbiór *Nieświęci Święci* z arcydziełem literatury staroruskiej, jakim jest *Żywot propopa Awwakuma* przez niego samego nakreślony. Ponadto w wyniku analizy

wykazano, że twórczość Szewkunowa wyraża konserwatywny światopogląd autora, oparty na tradycyjnych wartościach prawosławia, przekonaniu o niepodzielności i nieomyślności Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, jednakże autor w swoich wspomnieniach nie podejmuje bieżących kwestii politycznych i tematów dyskusyjnych.

Słowa kluczowe: literatura dokumentu osobistego, autobiografia, żywoty świętych, Tichon Szewkunow, Rosyjska Cerkiew Prawosławna

Unholy saint archimandrite Tikhon: The autobiographical and hagiographic nature of Tikhon Shevkunov's collection of stories *Unholy Saints and Other Stories*

Abstract

This article analyzes Tikhon Shevkunov's collection of short stories, *Unholy Saints*, arguing that it is a unique work that blends elements of nonfiction and hagiography. The author consciously combines autobiographical elements with elements from the lives of saints, creating stories that are both historical and spiritual. Drawing on his own experiences, Shevkunov conveys universal truths about faith and spiritual life. In his stories about the elders of the Pskov-Pechersk Monastery, there are typical elements of hagiography, such as miracles, visions, and encounters with saints. At the same time, the author employs popular literary forms such as anecdotes and framed narratives, making his work more accessible to readers. The article emphasizes that Shevkunov's work is rooted in the traditions of Russian literature, drawing comparisons between *Unholy Saints* and *The Life of Archpriest Avvakum by Himself*. The author of the analysis also highlights Shevkunov's conservative worldview, grounded in traditional Orthodox values. However, despite his clearly religious stance, the author refrains from addressing current political issues and controversial topics.

Keywords: personal documentary literature, autobiography, hagiography, Tikhon Shevkunov, Russian Orthodox Church, USSR (Union of Soviet Socialist Republics)

Несвятой святой архимандрит Тихон. Автобиографический и агиографический характер сборника рассказов Тихона Шевкунова *Несвятые святые и другие рассказы*

Резюме

Статья анализирует сборник рассказов Тихона Шевкунова *Несвятые святые* и приходит к выводу, что это уникальное произведение, сочетающее в себе элементы документальной литературы и жития святых. Автор сознательно соединяет автобиографические элементы с элементами житий святых, создавая истории, которые одновременно являются и историческими, и духовными. Шевкунов, используя свой личный опыт, передает читателям универсальные истины о вере и духовной жизни. В его рассказах о старцах Псково-Печерского монастыря присутствуют типичные элементы жития, такие как чудеса, видения и встречи со святыми. В то же время автор использует популярные литературные формы, такие как анекдот и рамковое повествование, что делает его произведение более доступным для читателя. Статья подчеркивает, что творчество Шевкунова уходит корнями в традиции русской литературы, сравнивая *Несвятых святых* с *Житием протопопа Аввакума*. Автор анализа также указывает на консервативное мировоззрение Шевкунова, основанное на традиционных православных ценностях. Однако, несмотря на свои ясные религиозные взгляды, автор избегает обсуждения текущих политических вопросов и спорных тем.

Ключевые слова: литература личного документа, автобиография, житие святых, Тихон Шевкунов, Русская Православная Церковь, СССР

Paulina Wójcikowska-Wantuch, dr
ORCID: 0000-0002-0074-2827
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: paulina.wojcikowska-wantuch@up.krakow.pl

Paulina Wójcikowska-Wantuch, PhD
University of the National Education Commission, Krakow
Institute of Modern Languages

*Karina Zajęc-Haduch, Adam Karpiński***Odcienie smutku w lingwokulturze rosyjskiej**

...smutek jest ważnym słowem w definicji świata.

Leży u podstaw wszystkiego, jest piątym żywiołem, kwintesencją

Olga Tokarczuk, *Prowadź swój pług przez kości umarłych*

Przywołany na wstępie cytat przypisujący smutkowi rolę dominanty, uczucia najbardziej pierwotnego, a zarazem najbardziej charakterystycznego dla ludzkiej egzystencji, stanowi wprowadzenie do artykułu, którego celem jest próba odtworzenia na podstawie źródeł leksykograficznych zdeteminowanego kulturowo obrazu *smutku* zawartego w ruszczyźnie ogólnej i skonfrontowanie go z obrazem wyłaniającym się z rosyjskich tekstów autorskich, które współtworzą, wzbogacają, rozwijają wspólnotowo kształtowany, intersubiektywny sposób postrzegania wybranego elementu rzeczywistości pozajęzykowej¹.

Konstruowaniu obrazu *smutku* w lingwokulturze rosyjskiej służą różnorakie struktury języka: poczynając od badania układów znaczeń wyrazów, zachodzącej pomiędzy nimi charakterystycznej łączliwości, pozwalającej ustalić zawartą w języku hierarchię wartości, poprzez analizę warstwy znaczenia (konotacji semantycznych), w której odzwierciedlenie znajdują systemy przekonań i norm etyczno-estetycznych właściwych dla danej społeczności.

Za podstawę analizy przyjęta zostaje teoria narracyjności jako kategorii zespajającej poszczególne elementy wiedzy, wyrażanej za pośrednictwem języka, a zatem nadającej spójność językowo-kulturowemu obrazowi świata. W świetle tej koncepcji językowo-kulturowy obraz świata jest pojmowany jako dynamiczna, wielowątkowa narracja, uzależniona od przyjmowanych punktów widzenia, intencji, postaw

¹ Mając na uwadze wielorakie powiązania języka z kulturą, a literaturę uznając za nieodłączny jej element, trudno nie zgodzić się z poglądem, że skoro tworzywo literatury stanowi język, który magazynuje zarówno indywidualne doświadczenie twórcy, jak i doświadczenie całej wspólnoty komunikatywnej, to literatura musi owo doświadczenie odzwierciedlać, a zarazem ukazywać utrwalony w języku obraz świata. Wykreowana rzeczywistość wynika zawsze z istoty języka i jest przez język ograniczona (M. Bugajski, A. Wojciechowska, *Językowy obraz świata a literatura*, [w:] *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, Anusiewicz, seria Język a kultura, t. 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 155).

oraz przyjętych w danej kulturze sposobów konceptualizacji, kategoryzacji i aksjologizacji rzeczywistości².

Należy zaznaczyć, że uczucia i emocje³ są przedmiotem zainteresowania językoznawców od wielu lat. Na gruncie rosyjskim jako jedna z pierwszych prób leksykograficznego opisu wyrazów oznaczających uczucia podjęła Lidia Jordanskaja⁴. Ważne miejsce w tej dziedzinie zajmują również prace naukowe Jurija D. Apresjana oraz Kristiny O. Pogosowej⁵. Do klasycznych polskich opracowań poświęconych tym zagadnieniom należą pozycje Anny Wierzbickiej, Iwony Nowakowskiej-Kempny, Anny Pajdzińskiej, Jadwigi Puzyniny⁶. Uwaga większości badaczy koncentruje się na emocjach negatywnych, które postrzegane są jako bardziej zróżnicowane treściowo, a co za tym idzie bardziej wartościowe pod kątem przekazywanej informacji.

Według *Wielkiego słownika polsko-rosyjskiego* podstawowymi nazwami reprezentującymi uczucie smutku w języku rosyjskim są rzeczowniki *печаль*, *грусть*, *тоска*⁷.

W rosyjskojęzycznych słownikach objaśniających leksemy te często opisywane są jeden przy pomocy drugiego. *Большой толковый словарь русского языка* Siergieja A. Kuzniecowa, na przykład, *печаль* określa jako «чувство грусти, скорби, состояние душевной горечи», *грусть* – jako «чувство и состояние печали, лёгкого уныния», wyraz *тоска* natomiast definiuje w następujący sposób: «тяжёлое гнетущее чувство, душевная тревога, грусть, уныние»⁸.

² D. Filar, *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 186.

³ Choć w literaturze przedmiotu odnaleźć można stanowiska uznające zasadność rozdzielania emocji i uczuć, w niniejszym opracowaniu terminy te stosowane są wymiennie, z uwagi na fakt, że zarówno uczucia, jak i emocje mają wspólną podstawę, którą stanowi wywołany określonym bodźcem stan wewnętrzny X-a – eksterioryzowany na wiele różnych sposobów (por.: L. Tymiakin, *Teksty piosenek. Perspektywa genologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2022, s. 32–37).

⁴ L. Jordanskaja, *Próba leksykograficznego opisu znaczeń grupy słowiańskich słów oznaczających uczucia*, przeł. J. Wajszczuk, [w:] *Semantyka i słownik*, red. A. Wierzbicka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1972, s. 105–123.

⁵ J.D. Apresjan, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” 1994, nr 6, s. 5–12; K.O. Погосова, *Способы вербализации эмоций*, „Объединенный научный журнал” (Москва) 2006 № 20, с. 30–34.

⁶ A. Wierzbicka, *Emocje, język i „skrypty kulturowe”*, tłum. J. Szpyra, [w:] *Język – umysł – kultura*, red. J. Bartmiński, Wyd. PWN, Warszawa 1999, s. 163–189; I. Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Sorus, Warszawa 1995; A. Pajdzińska, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 83–101; J. Puzynina, *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.

⁷ D. Hessen, R. Stypuła, *Wielki słownik polsko-rosyjski. P–Ż*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1996, s. 355.

⁸ *Печаль*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/печаль> [dostęp: 18.10.2024]; *Грусть*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/грусть> [dostęp: 18.10.2024];

Okazuje się jednak, że kwestia semantyki wymienionych leksemów nie jest wcale tak jednoznaczna i bywa problematyczna również dla nosicieli języka rosyjskiego⁹. Апресян, wyróżniając w swoim słowniku jako ciąg synonimów określenia *тоска, печаль, грусть, уныние*, zwraca uwagę na różnice między wymienionymi pojęciami, w szczególności na dwojaki charakter leksemu *печаль*, który może być zbieżny zarówno z określeniem *грусть*, jak i *тоска*. Podobnie jak *грусть* – wyrażająca najniższy stopień smutku, niezakłócający normalnego funkcjonowania, *печаль* może być stanem niezbyt dokuczliwym, aczkolwiek zazwyczaj dłużej się utrzymującym i trwalszym, niż *грусть*. *Печаль* może również łączyć się z innymi, przyjemnymi uczuciami (*печаль пополам с радостью, счастье с привкусом печали*), ale kolokacje tego typu są mniej naturalne, niż w przypadku rzeczownika *грусть*. Z drugiej strony ze względu na swą głębię i intensywność, a także ze względu na stopień oddziaływania na ogólny stan ducha *печаль* bliska jest pojęciu *тоска*¹⁰.

Przemawiają za tym przykłady z literatury pięknej¹¹. Antoni Czechow w opowiadaniu *Тоска* stosuje omawiane leksemy jako dwa równorzędne określenia smutku, umieszczając bezpośrednio pod tytułem opowiadania *Тоска* motto: *Кому новем печаль мою?* Bohaterem utworu jest pogrążony w rozpacz po śmierci syna woźnica, którego jedynym powiernikiem okazuje się ostatecznie kłacz: *Так-то, брат, кобылочка... Ведь жалко?*¹² Podobnie jak u Czechowa, rzeczowniki *печаль* i *тоска*, pojawiają się w bliskim sąsiedztwie u Michaiła Bułhakowa w powieści *Мастер и Маргарита* w rozmowie Wolanda z Małgorzatą:

Кстати, скажите, а вы не страдаете чем-нибудь? Быть может, у вас есть какая-нибудь печаль, отравляющая душу тоска?¹³

Na różnicę w intensywności pomiędzy uczuciami określanymi mianem *грусть* i *печаль* zwraca uwagę Wierzbicka. Charakteryzując *печаль* jako uczucie głębsze i bardziej dojmujące, dowodzi, że o ile *грусть* może nie posiadać wyraźnie zidentyfikowanej przyczyny, o tyle *печаль* każe domniemywać, że człowiek zdaje sobie sprawę z przyczyny tego stanu ducha. Sytuacja ta, zdaniem badaczki, znajduje odzwierciedlenie w gramatyce języka rosyjskiego:

Тоска, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/тоска> [dostęp: 18.10.2024].

⁹ Por. Е.А. Снеткова, *Проблема дефиниции концептов грусть, печаль*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина» 2012, т. 1, № 4, с. 134–138.

¹⁰ Ю.Д. Апресян, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Языки русской культуры, Москва–Вена 2004, с. 1165–1166.

¹¹ Por. L. Styrzyc-Przebinda, *ТОСКА, czyli jak się mówi o smutku po rosyjsku i po polsku (na wybranych przykładach literackich)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2017, nr 12, s. 266–277; Н. Шибаета, *Концепт „Тоска” в рассказах А.П. Чехова*, „Universum: Филология и искусствоведение” 2020, № 4–5 (72), <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/9366> [dostęp: 18.10.2024].

¹² А. Чехов, *Дама с собачкой. Повести и рассказы*, Издательство «Эксмо», Москва 2014, с. 65.

¹³ М. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, [в:] *Собрание сочинений в 8 томах*, т. 7, Издательство АСТ, Москва 2007, с. 314.

Непроизвольная дативная конструкция подразумевает, что причиной эмоционального состояния является нечто иное, нежели наша воля. Но чувство печали предполагает, что это эмоциональное состояние обусловлено сознательной и, так сказать, намеренной мыслью. Вероятно, именно поэтому дативная конструкция *мне печально* неграмматична, тогда как соответствующий вариант со словом *грустно* звучит совершенно естественно¹⁴.

Печаль określa zatem stan wewnętrznego niepokoju, uczucie rozgoryczenia, a także to, co owo uczucie wywołuje. Potwierdza to zarówno definicja z przywołanego już słownika Kuzniecowa, jak i ta, którą odnajdujemy w słowniku Dmitrija N. Uszakowa, zilustrowana przykładami z literatury pięknej:

1. скорбно-озабоченное, нерадостное, невеселое настроение, чувство. 2. То, что внушает (внушало) такое чувство, является (являлось) источником, причиной его. *Впалые, влажные глаза ее выражали великую, но спокойную печаль.* А.Н. Толстой. *Ветер осенний наводит печаль.* Некрасов¹⁵.

Według danych etymologicznych współczesny leksem *печаль* pochodzi od wyrazu *печа*, który wcześniej używany był w znaczeniu *забота, попечение* 'troska, opieka, piecza'. Najprawdopodobniej jest to leksem pochodzenia słowiańskiego¹⁶. Niektórzy badacze dopatrują się również związku tego wyrazu z czasownikiem *печь* w znaczeniu 'piec, palić'. W ich interpretacji *печаль*, dosłownie oznacza 'to, co piecze, pali'¹⁷.

Podobną etymologię ma rzeczownik – *грусть*. Źródła leksykograficzne wskazują na możliwe powiązania tego leksemu z czasownikiem *грызть*, który sugeruje, że nazwa *грусть*, wywodząc się z bardzo konkretnych początkowo przeżyć, pierwotnie odnosiła się do 'tego, co gryzie, nie daje spokoju'¹⁸ i łączyła z pojęciem troski, zmartwienia, niesprecyzowanego niepokoju, nieokreślonego zagrożenia: «*Что ж непонятная грусть тайно тревожит меня?*» Пушкин, *Труд*¹⁹.

Władimir W. Kolesow, charakteryzując *грусть* jako typowo rosyjski, niepodlegający rozumowi i analitycznemu myśleniu stan uczuć, w którym podmiot go doświadczający jest pozbawiony szczęścia i radości, ale nadal zachowuje energię niezbędną do działania, stwierdza, że *грусть* to smutek wyrzutu i braku, doświadczenie nie tyle osobistego lęku (jak w przypadku uczucia określanego mianem

¹⁴ А. Вежицкая, «Грусть» и «гнев» в русском языке: неуниверсальность так называемых «базовых человеческих эмоций», [w:] *Семантические универсалии и описание языков*, ред. А. Вежицкая, Языки русской культуры, Москва 1999, с. 511.

¹⁵ *Печаль*, [w:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/печаль> [dostęp: 18.10.2024].

¹⁶ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. 3, Прогресс, Москва 1986, с. 254.

¹⁷ *Печаль*, [w:] *Этимологический словарь Крылова*, <https://gufo.me/dict/krylov/печаль> [dostęp: 18.10.2024].

¹⁸ *Грусть*, [w:] *Этимологический словарь Крылова*, <https://gufo.me/dict/krylov/грусть> [dostęp: 18.10.2024].

¹⁹ *Грусть*, [w:] *Малый академический словарь*, <https://gufo.me/dict/mas/грусть> [dostęp: 18.10.2024].

печаль), czy zagrożenia (jakie niesie z sobą *тоска*), ale przygnębienia wywołanego lekkim załamaniem psychicznym (*грустно*)²⁰.

Dowód tego, że we współczesnym języku rosyjskim *грусть* funkcjonuje jako nazwa smutku o najsłabszym natężeniu, stanowią towarzyszące temu leksemowi epitety: *мимолётная, лёгкая, задумчивая*²¹, opisujące *грусть* jako stan ulotny, lekki, przepełniony zadumą.

Bardziej uciążliwym dla psychiki stanem jest *тоска* definiowana przez leksykografów jako ciężkie, przytłaczające, męczące uczucie (*тяжёлое гнетущее чувство*), połączone z wewnętrznym niepokojem (*душевная тревога*). O tym, jak bardzo wyniszczający jest to stan, świadczy określający go przymiotnik 'śmiertelna' (*смертная, смертельная тоска*)²². Według Апресяна *тоска* w swoim podstawowym znaczeniu to nazwa nieprzyjemnego uczucia, które pojawia się, gdy podmiot nie ma tego, czego chce i gdy myśli, że to, czego chce, jest niemożliwe do osiągnięcia²³. Stanowiąc rodzaj najintensywniejszego smutku, *тоска* jest postrzegana jako ból fizyczny, a czasem nawet jako choroba, i, podobnie jak rozdzierający ból fizyczny, zakłóca normalną aktywność²⁴.

Sam wyraz *тоска* etymologicznie wywodzi się od leksemów *тесный* – 'ciasny', *тиснуть* – 'ścisnąć'²⁵. Występuje w nim ten sam rdzeń co w polskich wyrazach „ucisk” i „nacisk”. Człowiek, który doświadcza tego stanu, odczuwa dyskomfort związany z brakiem powietrza czy z brakiem przestrzeni.

Niezwykłe obrazowo przedstawia ten stan ducha Wasilij Biełow w utworze *Привычное дело*. Odczucia, które stają się udziałem głównego bohatera, Iwana Afrykanowicza Drynowa, po tym jak jego żona trafia do szpitala, wywierają wpływ na percepcję otaczającego go świata. Ów świat raptem kurczy się i przytłacza (*белый свет стал низким да нешироким*), rodzi poczucie ograniczenia, co wyraża porównanie przywołujące obraz spętanego konia: *самого будто стреножили*. Wrażenie poruszania się w ciasnej i zamkniętej przestrzeni potęguje metafora wiejskiej łązki: *ходишь как в тесной, худым мужиком срубленной бане*²⁶. Biełow określa kondycję psychiczną Drynowa za pomocą czasownika *тосковать*:

«Ох, Катерина, Катерина... – мысленно говорил Иван Африканович. – Да что же это... Уехала, увезли. Как ты одна, без меня-то?..» Тосковал он взаправду²⁷.

²⁰ В.В. Колесов, *Грусть-тоска в русском языковом сознании*, «Мир русского слова» 2017, № 3, с. 9.

²¹ *Грусть*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/грусть> [dostęp: 18.10.2024].

²² *Тоска*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/тоска> [dostęp: 18.10.2024].

²³ Ю.Д. Апресян, *Новый объяснительный...*, с. 1033.

²⁴ Тамże, с. 1166–1167.

²⁵ *Тоска*, [в:] *Этимологический словарь Шанского*, <https://gufo.me/dict/shansky/тоска> [dostęp: 18.10.2024].

²⁶ В. Белов, *Повести и рассказы*, Художественная литература, Москва 1984, с. 49.

²⁷ Тамże, s. 22.

Czasownik ten bywa często używany w kontekście tęsknoty za bliskimi (*тосковать по родным*) czy za ojczyzną (*тосковать по родине*). W cytowanym fragmencie utworu Biełowa nie chodzi jednak wyłącznie o wąsko pojętą tęsknotę za żoną, ale o opisanie przy pomocy tego leksemu stanu przygniatającego smutku, nieutulonego żalu, który ściska serce i łączy się z poczuciem beznadziei, a także bezsilności wobec losu, z którym i tak człowiek musi się pogodzić.

Monolog wewnętrzny Drynowa uwypukla właściwą pojęciu *тоска* samotność człowieka i obcość otaczającej go przestrzeni, a właściwie wrażenie braku przestrzeni, umożliwiającej normalne funkcjonowanie. Okazuje się jednak, że uczucie to może również zostać wywołane przez nadmiar otwartej przestrzeni:

по-видимому, чувству тоски способствуют бескрайние русские пространства; именно при мысли об этих пространствах часто возникает *тоска*, и это нашло отражение в русской поэзии, ср.: *Наш путь – степной, наш путь в тоске безбрежной, / В твоей тоске, о, Русь* (Блок); *тоска бесконечных равнин* (Есенин); *Что мне делать, насквозь горожанину, с этой тоской пространства?* (Максимов)²⁸.

Stan określany rzeczownikiem *тоска* kojarzony bywa najczęściej z bezkresnym stepem, ciągnącą się po horyzont równiną, pustą, nierzadko zaśnieżoną drogą oraz postacią samotnego woźnicy. Motywy te odnaleźć można w tekście powszechnie znanej ludowej ballady *Степь да степь кругом*, w której wprowadzie słowo *тоска* się nie pojawia (podobnie jak w przywołanym powyżej monologu wewnętrznym Drynowa), co jednak nie oznacza, że ukazany w pieśniarskiej narracji obraz woźnicy umierającego wśród pustkowia nie jest odbierany w kategoriach analizowanego pojęcia. Świadczy o tym sposób, w jaki odwołuje się do tego obrazu Władimir Wysocki w utworze *Я дышал синевой*:

И звенела тоска, что в безрадостной песне поется: Как ямщик замерзал в той глухой незнакомой степи... Усыпив, ямщика заморозило желтое солнце И никто не сказал: шевелись, подымайся, не спи!²⁹

Rozpoznanie przez Wysockiego pojęcia *тоска* w treści ludowej ballady – zdaniem badaczy – jest dowodem na to, że uczestnicy kultury rosyjskiej automatycznie odbierają określone motywy (na przykład samotność w obcym otoczeniu) w kategoriach omawianego pojęcia³⁰.

Aleksiej D. Szmieliow, dowodząc, że *тоска* stanowi odzwierciedlenie specyficznej rosyjskiej mentalności i określa szczególny stan umysłu charakterystyczny dla Rosjan, zwraca uwagę na trudności, jakie rodzi próba wyjaśnienia człowiekowi nieznanemu tego pojęcia, co ono oznacza, zwłaszcza że, jak zauważa badacz, słownikowe definicje wyrazu *тоска* opisują jedynie pokrewne mu wewnętrzne stany, ale nie są z nim tożsame³¹.

²⁸ А.Д. Шмелёв, *Русский язык и внеязыковая действительность*, Языки русской культуры, Москва 2002, с. 361.

²⁹ В. Высоцкий, *Я, конечно, вернусь*, Книга, Москва 1988, с. 408.

³⁰ E. Przybył-Sadowska, J. Sadowski, D. Urbanek, *Rosja. Przestrzeń, czas i znaki*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2014, s. 62.

³¹ А.Д. Шмелёв, *Русский язык...*, с. 361.

Fakt, iż *тоска* jako słowo klucz, w którym skondensowane są kody kulturowe³², stanowi problem przekładoznawczy, podkreślają również autorzy opracowania *Rosja. Przestrzeń, czas i znaki*:

Тоска, choć często jest oddawana przez tłumaczy za pomocą słowa „tęsknota”, w istocie oznacza stan psychiczny sytuujący się gdzieś pomiędzy apatią, melancholią, nudą, niepokojem i strachem [...] jest podobna do niemieckiego „smutku światowego”, „bólu świata” (Weltschmerz), angielskiego spleenu, ale jest bardziej osobista. To coś na kształt młodopolskiego poczucia „kosmicznego bólu ziemi”, skrajnego osamotnienia, przede wszystkim duchowego³³.

Nie wszyscy badacze są jednak zgodni co do tego, że *тоска* to cecha świadomości właściwa wyłącznie przedstawicielom rosyjskiego etnosu. Zdaniem Kolesowa, autora studium *Русская ментальность в языке и тексте*, głęboki smutek, który nazywa rosyjska *тоска*, jest stanem ogólnie przypisanym ludzkiej egzystencji, a nie tylko rosyjskiej mentalności, co znajduje potwierdzenie w języku francuskim: „Что же касается тоски, и она – заносное в русскую душу чувство; при французском angoisse – это неизбывность тоски от первородного греха, как и печаль французов – от тоски одиночества”³⁴. Leokadia Styrz-Przebinda zwraca z kolei uwagę na pokrewieństwo portugalskiego pojęcia *saudade*, które podobnie jak rosyjska *тоска* zawiera w sobie smutek i tęsknotę³⁵.

Omówione leksemy *печаль*, *грусть*, *тоска* nie wyczerpują repertuaru nazw smutku funkcjonujących w języku rosyjskim. Wyodrębniając je jako ciąg synonimów, w swoim słowniku Apresjan umieszcza obok nich rzeczownik *уныние*, definiowany przez źródła leksykograficzne jako stan przygnębienia, apatii, często łączony z epitetem *мрачное*: *‘мрачное подавленное состояние духа; чувство тоски, печали, скуки’*, który wywołuje bezpośrednie asocjacje z ciemnością, mrokiem, a co za tym idzie brakiem nadziei na wyjście z beznadziejnej sytuacji (*безнадежная печаль*). Człowiek znajdujący się w tym stanie (*пребывать в унынии*) nie jest zainteresowany swoją sytuacją i tym, co dzieje się wokół niego, ma zmniejszoną wydajność, w związku z czym może nie radzić sobie z wykonywaniem codziennych życiowych czynności³⁶. *Уныние*, w przeciwieństwie do stanów psychiczno-fizycznych

³² Pojęcie *kod kulturowy* rozumiane jest jako „splot kulturowych i społecznie uwarunkowanych elementów, przez pryzmat których nadajemy (najczęściej nieświadomie) rzeczom i zjawiskom określone znaczenia” (A. Szeluga, *O roli kodu kulturowego i jego komponentów w procesie konstytuowania znaczenia w języku obcym*, „Forum Filologiczne Ateneum” 2020, t. 8, nr 2, s. 57).

³³ E. Przybył-Sadowska, J. Sadowski, D. Urbanek, *Rosja. Przestrzeń...*, s. 61.

³⁴ В.В. Колесов, *Русская ментальность в языке и тексте*, Петербургское востоковедение, Санкт-Петербург 2007, s. 348. Por.: Ю. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры*, Языки русской культуры, Москва 1997, s. 690.

³⁵ L. Styrz-Przebinda, *ТОСКА, czyli...*, s. 274–275.

³⁶ Por. *Уныние*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/уныние> [dostęp: 1.10.2024]; *Уныние*, [в:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/уныние> [dostęp: 1.10.2024]; *Уныние*, [в:] *Толковый словарь Ожегова и Шведовой*, <https://gufo.me/dict/ozhegov/уныние> [dostęp: 1.10.2024].

określanych leksemami *грусть* i *тоска*, nie ma mocy motywacyjnej. O ile uczuciom *грусть* i *тоска* może towarzyszyć pragnienie zmiany sytuacji na lepsze, o tyle w przypadku *уныния* takiego pragnienia nie ma. *Уныние* jest w pewnym stopniu zdeterminowane przez predyspozycje danej osoby do złego samopoczucia. Może oznaczać długotrwały, chroniczny zły nastrój. W chrześcijaństwie *уныние* było jednym z siedmiu grzechów głównych³⁷.

Kolejnym wyrazem współtworzącym pole konceptualne smutku w lingwokulturze rosyjskiej jest *горе*, które, zdaniem Kolesowa, stanowi hiperonim w stosunku do pozostałych określeń smutku, wyrażających, jako hiponimy, różnorake sposoby doświadczania tego stanu emocjonalnego:

В современном обиходе почти все эти слова остались, мы даже чувствуем повышение степени эмоции: скука → грусть → тоска → печаль → скорбь → мука – но собирательно-общим в этом ряду стало слово *горе*. Оно обозначает „душевное страдание, глубокую печаль, скорбь”, но одновременно и событие, вызывающее такое состояние, и общее понятие о беде вообще. [...] Оно выражает идею горести³⁸.

Zgodnie z danymi słownikowymi *горе* oznacza głęboki smutek, dojmujące cierpienie psychiczne, które trudno przezwyciężyć (*неутешное горе*) i które może mieć poważne konsekwencje dla zdrowia, a nawet życia osoby je doświadczającej: *носедеть от горя, с горя заболеть, умереть, убитый горем*³⁹. Uczucie to wiąże się ze pojęciem straty i pojawia się, gdy ktoś traci kogoś, kogo bardzo kochał, traci coś bardzo drogiego, niezbędnego⁴⁰. Potwierdzają to następujące przykłady:

Всегда у старика, когда зачитывали его сынов [погибших на войне], горе жесткими сильными пальцами сдавливало горло, дышать было трудно... Он смотрел в землю, не плакал, но ничего не видел⁴¹;

Никто не видел, как горе пластало его на похолодевшей, еще не обросшей травой земле⁴².

Poprzez zastosowanie antropomorfizacji *smutek*, w przytoczonych fragmentach utworów przedstawicieli rosyjskiej prozy wiejskiej (Wasilija Szukszyna i przywoływanego już powyżej Biełowa), posiada ludzkie atrybuty (palce) i podejmuje działania przypisywane człowiekowi, przy czym są to działania agresywne, niebezpieczne, wyniszczające, stanowiące zagrożenie. Oprócz fraz z komponentem nominalnym *горе* w połączeniu z czasownikami *сдавливать*, *пластать* intensywność doświadczanej emocji konotują tu przymiotniki *жесткие*, *сильные* (*пальцы*).

³⁷ Por. *Грусть*, Wikipedia, <https://ru.wikipedia.org/wiki/Грусть#Скорбь> [dostęp: 1.10.2024].

³⁸ В.В. Колесов, *Русская ментальность...*, с. 347.

³⁹ *Горе*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/горе> [dostęp: 1.10.2024].

⁴⁰ *Горе*, [в:] *Толковый словарь Дмитриева*, <https://gufo.me/dict/dmitriev/горе> [dostęp: 1.10.2024].

⁴¹ В. Шукшин, *Рассказы*, Художественная литература, Москва 1985, с. 184.

⁴² В. Белов, *Повести...*, с. 127.

Przeanalizowany materiał językowy dowodzi jednocześnie, że smutek i ból po stracie ukochanej osoby można oswoić i nauczyć się z nim żyć. Ukazuje to postawa matki w utworze Szukszyna *На кладбище*:

Сынок у меня тут, – сказала она, глядя на ухоженную могилку. – Сынок... Спит. – Она молча поплакала, молча же вытерла концом платка слезы, вздохнула. Все это она проделала привычно, деловито... Видно, горе ее – давнее, стало постоянным, и она привыкла с ним жить⁴³.

Głęboki smutek, żal, rozgoryczenie (zazwyczaj w związku z czyjąś śmiercią) wyraża również leksem *скорбь*⁴⁴. Jest to określenie charakterystyczne dla stylu wysokiego, często używane do opisu cierpienia w Biblii, ale, jak zauważają badacze, charakterystyczne również dla prozy Czechowa. Pojawia się w opowiadaniu *О любви*:

...и они думали о том, какое, должно быть, скорбное лицо было у молодой дамы, когда он прощался с ней⁴⁵.

W przekładzie Jarosława Iwaszkiewicza przywołane zdanie brzmi następująco:

...i myśleli o tym, jaka rozpacz odbijała się na twarzy młodej damy, kiedy Alochin żegnał się z nią⁴⁶.

Odczuwając brak ścisłych polskich odpowiedników i chcąc osiągnąć odpowiednio wysoki styl w wyrażeniu *скорбное лицо*, tłumacz zdecydował się zastosować wyraz *rozpacz*, którego słownikowym ekwiwalentem w języku rosyjskim jest *отчаяние*⁴⁷, definiowane jako stan skrajnej beznadziei, przygnębienia, stanowiącego konsekwencję smutku, nieprzyjemności⁴⁸.

Intensywność doświadczanej emocji może być jakościowa i ilościowa. Intensywność jakościowa jest aktualizowana poprzez wybór spośród szeregu synonimów wyrazu najsilniej nacechowanego (*тоска* zamiast *печаль*), ilościowa – poprzez powtórzenie leksemów niosących określony ładunek emocjonalny⁴⁹. Na przykład:

Столько тоски и горя, столько отчаяния было в ее голосе, что чуужу становилось не по себе⁵⁰.

⁴³ В. Шукшин, *Избранные произведения в двух томах*, т. 1: *Рассказы, Калина красная – киноповесть*, Молодая гвардия, Москва 1975, с. 389.

⁴⁴ *Скорбь*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/скорбь> [dostęp: 1.10.2024]

⁴⁵ А. Чехов, *Дама с собачкой...*, с. 626.

⁴⁶ А. Czechow, *Оповідання і оповістки*, Wyd. „Zakład Narodowy im. Ossolińskich”, Wrocław 1989, s. 427.

⁴⁷ L. Styrzch-Przebinda, *ТОСКА*, czyli..., s. 273.

⁴⁸ *Отчаяние*, [в:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/уныние> [dostęp: 1.10.2024].

⁴⁹ Пор. В.Г. Гак, *Синтаксис эмоций и оценок*, [в:] *Функциональная семантика. Оценка, экспрессивность, модальность*, Институт языкознания РАН, Москва 1996, с. 22.

⁵⁰ В. Шукшин, *Избранные произведения...*, с. 225.

Warto zaznaczyć, że tautologie typu *горе-печаль* były powszechnym zjawiskiem zarówno w języku staroruskim, jak i w późniejszej literaturze rosyjskiej. W niewymuszony sposób, używając dwóch (a nawet trzech) określeń smutku naraz, lingwomentalne właściwości tego stanu ducha utrwalił Aleksander Puszkina w poetyckiej frazie *Князь печально отвечает: «Грусть-тоска меня съедает»*, pochodzącej z utworu *Сказка о царе Салтане*⁵¹.

W poddanym analizie materiale językowym rzeczowniki denotujące smutek tworzą konstrukcje, w których nazwa subiektu posiada formę mianownika i pełni funkcję tradycyjnego podmiotu: *передаваться печали/грусти, испытывать уныние, пережить/видеть горе*. Obecne są także struktury składniowe, w których wyeksponowany zostaje kauzator danego stanu emocjonalnego: *навевать грусть, причинить/принести кому-л. горе, излить кому-либо свою скорбь*. Występują również połączenia z czasownikami wnoszącymi do struktury semantycznej znaczenie inchoatywne, na przykład *овладевать, охватывать*: *грусть овладела кем-либо, кого-либо охватило печалью, скорбь охватила кого-л.*

Wśród metafor przedstawiających różne odcienie i stopień natężenia smutku⁵² w lingwokulturze rosyjskiej należy wyodrębnić te, dla których domeną źródłową jest:

- nieprzyjaciół, z którym subiekt musi walczyć (*не поддаваться унынию*);
- przeszkoda, z którą trzeba się uporać (*справляться с горем*);
- ciężki przedmiot, który niszczy subiekt przygniatając go (*тоска – тяжёлое гнетущее чувство*);
- pojemnik, w który człowiek wpada i w którym się pogrąża (*впасть в уныние, пребывать в скорби*).

Miejsce, w którym można zlokalizować smutek, stanowi *душа* (bądź *серце*)⁵³, co wyrażają następujące konteksty:

Мне казалось, что вместе с этим ароматом вливалась в мою душу весенняя грусть, сладкая и нежная, исполненная беспокойных ожиданий и смутных предчувствий. Куприн, Олеся»⁵⁴;

⁵¹ Wskaźnikiem intensywności są również określające uczucie smutku przymiotniki: z jednej strony *лёгкая, мимолётная печаль*, a na przeciwległym biegunie *тяжелая, острая скорбь*.

⁵² Por.: I. Nowakowska-Kempna, *Язык тела или тело в уме, czyli o metaforyce uczuć*, [w:] *Uczucia w języku i tekście*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, seria *Язык а культура*, t. 14, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 25–58; M. Borek, *Uczucia i emocje w rosyjskich i polskich metaforach. Aspekt lingwistyczny*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2012.

⁵³ Jak zauważa J.W. Uryson, *душа и сердце* mają wiele cech wspólnych: są lokalizowane w piersi człowieka i wiąże się z nimi wyobrażenie o pewnych szczególnych, zachodzących w nich, procesach. Istnieje jednak między tymi leksemami zasadnicza różnica. *Душа* stanowi ośrodek życia wewnętrznego utożsamiana jest zarazem z osobowością człowieka, z jego wewnętrznym „ja”. *Сердце* natomiast postrzegane jest wyłącznie jako organ uczuć i związanych z nimi ludzkich pragnień, które powstają przy niewielkim udziale oceny intelektualnej (Е.В. Урысон, *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике*, Языки славянской культуры, Москва 2003, s. 21–25).

⁵⁴ *Грусть*, [w:] *Малый академический словарь*, <https://gufo.me/dict/mas/грусть> [dostęp: 18.10.2024].

...опять зашаялась в сердце скорбная горечь⁵⁵;
 ...свежая, уже дневная тоска быстро копилась под сердцем⁵⁶.

Ważną rolę w opisie cierpienia psychicznego odgrywają łzy jako czynnik nierozdzielnie związany ze stanem przygnębienia:

Шла по коридору, и опять ничего не видела от слез. Жалко сына Витку, ох, жалко [...] Но мать – действовала [...] не останавливалась, чтобы наплакаться вволю, тоже прийти в отчаяние – это гибель, она знала. Она действовала⁵⁷.

Poza płaczem do niewerbalnych sposobów wyrażania smutku⁵⁸ należy: spojrzenie (*печаль в глазах, тоска во взгляде*), mimika twarzy (*озабоченное/унылое лицо; грустная/печальная улыбка*), pozycja całego ciała, także poszczególnych jego elementów (co znajduje odzwierciedlenie we frazeologizmach *вешать/повесить голову (головушку), вешать/повесить нос на (квинту)*). Wspomnieć należy również o znakach parawerbalnych (czyli niewerbalnych zachowaniach wokalnych), do których zaliczyć można ton głosu najszybciej zdradzający obniżony nastrój: *с грустью говорить о чем-л., говорить со скорбью в голосе, печаль в словах*.

Przeprowadzona analiza dowodzi, że smutek w lingwokulturze rosyjskiej postrzegany jest jako uczucie determinujące ludzką egzystencję, powstające wbrew woli człowieka i wywierające destrukcyjny wpływ na jego kondycję psychiczną i fizyczną. Bogactwo środków językowych służących do nominacji i opisu smutku zarówno w sferze danych systemowych, jak i w kontekście przywoływanych tekstów autorskich, uwypukla znaczenie tej bazowej emocji w obrazie świata Rosjan, a także wskazuje na ścisłą korelację smutku z takimi kluczowymi pojęciami rosyjskiej kultury jak strach, śmierć i dusza.

Podejmując próbę usystematyzowania danych dotyczących sposobów wyrażania smutku w języku rosyjskim, warto jednak mieć świadomość, jak trudne jest to zadanie, gdyż

w przeciwieństwie do struktur myślowych struktury uczuciowe nigdy nie są ściśle od siebie odgraniczone; jedno uczucie przechodzi w drugie, nie mają wyraźnych granic, podobnie jak kolor przenikają wszelkie granice i, mieszając się ze sobą, tworzą różne odcienie⁵⁹.

⁵⁵ В. Белов, *Повести...*, с. 117.

⁵⁶ Тамże, s. 121.

⁵⁷ В. Шукшин, *Рассказы...*, с. 232.

⁵⁸ Zagadnieniom uzewnętrzniania uczuć za pomocą środków parawerbalnych i niewerbalnych poświęcone zostało opracowanie Z. Czapigi: *Niewerbalne sposoby wyrażania emocji (na przykładzie literatury polskiej i rosyjskiej)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica” 2017, nr 14, s. 27–38.

⁵⁹ A. Kępiński, *Melancholia*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1985, s. 163.

Literatura

- Apresjan J.D., *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” 1994, nr 6, s. 5–12.
- Borek M., *Uczucia i emocje w rosyjskich i polskich metaforach. Aspekt lingwistyczny*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2012.
- Bugajski M., Wojciechowska A., *Językowy obraz świata a literatura*, [w:] *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, seria *Język a kultura*, t. 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 153–159.
- Czapiga Z., *Niewerbalne sposoby wyrażania emocji (na przykładzie literatury polskiej i rosyjskiej)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica” 2017, nr 14, s. 27–38.
- Czechow A., *Opowiadania i opowieści*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989.
- Filar D., *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Hessen D., Stypuła R., *Wielki słownik polsko-rosyjski. P–Ż*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1996.
- Jordanskaja L., *Próba leksykograficznego opisu znaczeń grupy słowiańskich słów oznaczających uczucia*, przeł. J. Wajszczuk, [w:] *Semantyka i słownik*, red. A. Wierzbicka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1972, s. 105–123.
- Kępiński A., *Melancholia*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1985.
- Nowakowska-Kempna I., *Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforze uczuć*, [w:] *Uczucia w języku i tekście*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, seria *Język a kultura*, t. 14, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 25–58.
- Nowakowska-Kempna I., *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Sorus, Warszawa 1995.
- Pajdzińska A., *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 83–101.
- Przybył-Sadowska E., Sadowski J., Urbanek D., *Rosja. Przestrzeń, czas i znaki*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2014.
- Puzynina J., *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Stycz-Przebinda L., *ТОЧКА, czyli jak się mówi o smutku po rosyjsku i po polsku (na wybranych przykładach literackich)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2017, nr 12, s. 266–277.
- Szeluga A., *O roli kodu kulturowego i jego komponentów w procesie konstytuowania znaczenia w języku obcym*, „Forum Filologiczne Ateneum” 2020, t. 8, nr 2, s. 57–71.
- Tymiaćkin L., *Teksty piosenek. Perspektywa genologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2022.
- Wierzbicka A., *Emocje, język i „skrypty kulturowe”*, tłum. J. Szpyra, [w:] *Język – umysł – kultura*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 163–189.
- Апресян Ю.Д., *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Языки русской культуры, Москва–Вена 2004.
- Белов В., *Повести и рассказы*, Художественная литература, Москва 1984.
- Булгаков М., *Мастер и Маргарита*, [в:] *Собрание сочинений в 8 томах*, т. 7, Издательство АСТ, Москва 2007.
- Высоцкий В., *Я, конечно, вернусь*, Книга, Москва 1988.

- Гак В.Г., *Синтаксис эмоций и оценок*, [в:] *Функциональная семантика. Оценка, экспрессивность, модальность*, Институт языкознания РАН, Москва 1996, с. 20–31.
- Колесов В.В., *Грусть-тоска в русском языковом сознании*, «Мир русского слова» 2017, № 3, с. 5–13.
- Колесов В.В., *Русская ментальность в языке и тексте*, Петербургское востоковедение, Санкт-Петербург 2007.
- Снеткова Е.А., *Проблема дефиниции концептов грусть, печаль*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина» 2012, т. 1, № 4, с. 134–138.
- Степанов Ю., *Константы. Словарь русской культуры*, Языки русской культуры, Москва 1997.
- Урысон Е.В., *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике, Языки славянской культуры*, Москва 2003.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. 3, Прогресс, Москва 1986.
- Чехов А., *Дама с собачкой. Повести и рассказы*, Издательство «Эксмо», Москва 2014.
- Шибалева Н., *Концепт „Тоска” в рассказах А.П. Чехова*, „Universum: Филология и искусствоведение” 2020, № 4–5 (72), <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/9366> [dostęp: 18.10.2024].
- Шмелёв А.Д., *Русский язык и внеязыковая действительность*, Языки русской культуры, Москва 2002.
- Шукшин В., *Избранные произведения в двух томах*, т. 1: *Рассказы, Калина красная – киноповесть*, Молодая гвардия, Москва 1975.
- Шукшин В., *Рассказы*, Художественная литература, Москва 1985.
- Вежбицкая А., «Грусть» и «гнев» в русском языке: неуниверсальность так называемых «базовых человеческих эмоций», [в:] *Семантические универсалии и описание языков*, ред. А. Вежбицкая, Языки русской культуры, Москва 1999, с. 503–526.
- ***
- Горе*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/горе> [dostęp: 1.10.2024]
- Горе*, [в:] *Толковый словарь Дмитриева*, <https://gufo.me/dict/dmitriev/горе> [dostęp: 1.10.2024].
- Грусть*, Wikipedia, <https://ru.wikipedia.org/wiki/Грусть#Скорбь> [dostęp: 1.10.2024].
- Грусть*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/грусть> [dostęp: 18.10.2024]
- Грусть*, [в:] *Малый академический словарь*, <https://gufo.me/dict/mas/грусть> [dostęp: 18.10.2024].
- Грусть*, [в:] *Этимологический словарь Крылова*, <https://gufo.me/dict/krylov/грусть> [dostęp: 18.10.2024].
- Отчаяние*, [в:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/уныние> [dostęp: 1.10. 2024].
- Печаль*, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/печаль> [dostęp: 18.10.2024].
- Печаль*, [в:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/печаль> [dostęp: 18.10.2024].
- Печаль*, [в:] *Этимологический словарь Крылова*, <https://gufo.me/dict/krylov/печаль> [dostęp: 18.10.2024].

Скорбь, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/скорбь> [dostęp: 1.10.2024].

Тоска, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/тоска> [dostęp: 18.10.2024].

Тоска, [в:] *Этимологический словарь Шанского*, <https://gufo.me/dict/shansky/тоска> [dostęp 18.10.2024].

Уныние, [в:] *Большой толковый словарь русского языка Кузнецова*, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/уныние> [dostęp: 1.10.2024].

Уныние, [в:] *Толковый словарь русского языка Ушакова*, <https://gufo.me/dict/ushakov/уныние> [dostęp: 1.10.2024].

Уныние, [в:] *Толковый словарь Ожегова и Шведовой*, <https://gufo.me/dict/ozhegov/уныние> [dostęp: 1.10.2024].

Shades of sadness in Russian linguoculture

Abstract

The presented article attempts to show the culturally determined image of sadness in the Russian language, based on lexicographical sources and selected fragments from the author's texts. The research is grounded in the theory of narrativity, which – as a category unifying individual elements of knowledge expressed by means of language – provides coherence to the linguistic and cultural image of the world. The conducted analysis proves that sadness, as one of the fundamental, negatively evaluated emotional states, possesses many shades of meaning in Russian linguoculture and remains in close correlation with key concepts such as fear, death, and soul.

Keywords: Russian language, culture, feelings, emotions, sadness

Оттенки грусти в русской лингвокультуре

Резюме

Представленная статья – попытка показать на основе лексикографических источников и избранных фрагментов авторских текстов культурно обусловленный образ грусти в русском языке. Исследование опирается на теорию нарративности, которая, являясь категорией, объединяющей отдельные элементы знаний, выраженные средствами языка, придает связность лингвокультурной картине мира. Проведенный анализ доказывает, что грусть, как одно из основных, негативно оцениваемых эмоциональных состояний, в русской лингвокультуре имеет множество смысловых оттенков и остается в тесной взаимосвязи с такими ключевыми понятиями, как страх, смерть и душа.

Ключевые слова: русский язык, культура, чувства, эмоции, грусть

Karina Zajac-Haduch, dr

ORCID: 0000-0001-6246-4909

Instytut Neofilologii (filologia rosyjska, językoznawstwo)

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: karina.zajac-haduch@uken.krakow.pl

Karina Zajac-Haduch, PhD

Institute of Modern Languages (Russian Philology, linguistics)

University of the National Education Commission, Krakow

Adam Karpiński, dr

ORCID: 0000-0002-4124-9262

Instytut Neofilologii (filologia rosyjska, literaturoznawstwo)

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: adam.karpinski@uken.krakow.pl

Adam Karpiński, PhD

Institute of Modern Languages (Russian Philology, literary studies)

University of the National Education Commission, Krakow

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17.14

Studia Russologica 17 (2024)

Kira Zhuravleva

Refleksacja płynnych *r* i *l* w zachodnioruskim tłumaczeniu *Kroniki Marcina Bielskiego* z Biblioteki Czartoryskich [sign. 1273.1]

Za pierwszą kronikę o historii światowej, która została napisana po polsku, uważana jest kompilacja Marcina Bielskiego, zwana *Kroniką wszystkiego świata* (dalej – KWŚ)¹. Ten tekst był bardzo rozpowszechniony w Rzeczypospolitej – został wydany trzy razy (w 1551, w 1554 i w 1564 roku²) i kilkakrotnie przetłumaczony na języki wschodniosłowiańskie³. Dla polskich sąsiadów ze wschodu tekst stał się wówczas źródłem najnowszej wiedzy Europejczyków o historii i nowoczesności.

Należy uściślić, że wschodniosłowiańskich przekładów KWŚ i ich kopii (licząc też późniejsze) jest całkiem sporo – wszystkie te teksty są rękopisami, które nigdy nie zostały wydane. Żaden z nich nie został opisany i przeanalizowany w wystarczającym stopniu. Niektóre ogólne ujęcia można znaleźć w artykułach napisanych głównie przez historyków⁴, ale również przez językoznawców⁵ i literaturoznawców⁶.

¹ Я.Н. Щапов, Ю.А. Лимонов, *История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в.*, [в:] *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*, Наука, Москва 1976, с. 200.

² M. Bogusz, *Wypozażenie graficzne Kroniki wszystkiego świata Marcina Bielskiego (1554, 1564). Pierwowzory, praktyka i strategia wydawnicza*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2022, t. 84, nr 1, s. 5–41.

³ Н.А. Казакова, *Западная Европа в русской письменности XV–XVI веков. Из истории международных культурных связей России*, Наука, Москва 1980, с. 218–256.

⁴ Нр. О.Б. Неменский, *Праистория славян в третьем издании „Хроники всего света” Мартина Бельского*, „Славянский альманах” 2018, № 3–4, с. 11–25; Н.А. Казакова, *Западная Европа...*, с. 218–256; Н.А. Казакова, *Полные списки русского*, „Хроники всего света” Мартина Бельского, [в:] *Археографический ежегодник за 1980 г.*, Наука, Москва 1981, с. 92–96; Т. Chynczewska-Hennel, *Z problematyki wpływów kultury polskiej na rosyjską w XVII wieku*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1990, t. 35, s. 107–135; Я.Н. Щапов, Ю.А. Лимонов, *История Руси...*, с. 196–209.

⁵ Нр. S. Ptaszycki, *Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego: karta z dziejów promieniowania kultury polskiej na wschód*, „Pamiętnik Literacki” 1933, t. 30, nr 14, s. 168–184; В. Лев, *Український переклад Хроніки Мартина Бельського*, „Праці Українського наукового інституту” (Варшава) 1935, т. 29, кн. 4; А.Н. Попов, *Обзор хронографов русской редакции*, часть 1, Типография Лазаревского института, Москва 1866.

⁶ Нр. О.В. Творогов, *Хроника Мартина Бельского*, „Труды Отдела древнерусской литературы” 1985, т. XXXIX, с. 169–171.

Wschodniosłowiańskie tłumaczenia KWS niewątpliwie są ciekawym źródłem dla badaczy historii języka i dialektologii słowiańskiej, ponieważ zostały wykonane na różnych terytoriach wschodniosłowiańskich. Każdy z tych przekładów odzwierciedla przynależność językową do konkretnego regionu lub przynajmniej ma pewne cechy językowe, które charakteryzują się jako dialektalne. W związku z tymi różnicami rękopisy mogą zostać podzielone na redakcje, spośród których głównymi są zachodnioruska i moskiewska. Jak same nazwy wskazują, pierwsza pojawiła się na zachodzie świata wschodniosłowiańskiego – w Wielkim Księstwie Litewskim i na południowo-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, druga zaś na wschodzie – na Rusi Moskiewskiej.

Rękopis, zawierający przekład KWS, który znajduje się w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, należy do redakcji zachodnioruskiej, więc badania nad nim odnoszą się do dużej grupy badań poświęconych językowi zachodnioruskiemu. Ogólnie rzecz biorąc, jest to język piśmiennictwa, którego używano w Wielkim Księstwie Litewskim, Rusi Czerwonej i w Mołdawii od XIV wieku do 1696 roku. Toczą się jednak liczne spory naukowe, dotyczące nazwy tego języka, okresu, obszaru funkcjonowania itd.⁷ W większości przypadków badacze nie zgadzają się co do określenia jego podstawy dialektalnej – staroukraińskiej lub starobiałoruskiej. Istnieją też inne teorie na ten temat (np. że język zachodnioruski miał podstawę naddialektalną⁸).

Szczególnie istotny jest fakt, że dla języka zachodnioruskiego charakterystyczne jest wielkie zróżnicowanie jego przejawów: teksty są bardzo różnorodne, w tym pod względem fonetycznym. Swoje charakterystyczne cechy ma też rękopis z Biblioteki Czartoryskich.

Fragment zabytku zachodnioruskiego, zawierający przekład 8. części KWS, został zbadany przez historyków Jarosława Szczapowa i Jurija Limonowa. Badacze ci wysunęli hipotezę odnośnie do pochodzenia autora przekładu – uważają, że był on Ukraińcem, który pracował niedaleko Przemyśla. Rękopis datują na koniec XVI wieku⁹.

Z pozycji językoznawcy jako pierwszy wspomina o rękopisie z Biblioteki Czartoryskich Aleksiej Sobolewski¹⁰. Uczony zauważył, że zabytek zawiera mnóstwo „małorusizmów” (słów pochodzenia ukraińskiego) i określił jego język jako zachodnioruski. Poza tym autor w celach porównawczych przytoczył fragment tekstu rękopisu z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu (F. IV. 162) i wskazał

⁷ Нр. В.П. Мякишев, *Язык Литовского Статута 1588 года*, Lexis, Kraków 2008; М. Мозер, *Что такое „простая мова”?*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2002, vol. 47, issue 3–4, с. 221–260; У.В. Анічэнка, *Беларуска-украінскія пісьмова-моўныя сувязі*, Навука і тэхніка, Мінск 1969.

⁸ Нр. Н.И. Толстой, *Взаимоотношения локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода*, [в:] *Славянское языкознание. V международный съезд славистов. Доклады советской делегации*, Москва 1963, с. 245.

⁹ Я.Н. Щапов, Ю.А. Лимонов, *История Руси...*, с. 196–209.

¹⁰ А.И. Соболевский, *Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков. Библиографические материалы*, Типография Императорской Академии наук, Санкт-Петербург 1903.

na różnice językowe w obu wersjach. Oleg Tworogow również traktował krakowski manuskrypt jako przekład ukraiński¹¹.

Jedyną pracą, zawierającą w miarę kompleksową językoznawczą analizę tekstu KWS z Biblioteki Czartoryskich, jest rozprawa doktorska Wasyla Lewa (1903–1991), która ukazała się prawie sto lat temu¹². Młody jeszcze wtedy ukraiński naukowiec wyodrębnił niektóre cechy morfologiczne i fonetyczne języka zabytku i swoje obserwacje uzupełnił ilustracyjnymi przykładami. Nie podjął się on jednak pełnej analizy tekstu, dlatego dane przedstawione w tej pracy są niedokładne.

Dokonany już przegląd literatury przedmiotu pokazuje, jak bardzo strona językowa zachodnioruskiego rękopisu KWS została zaniedbana przez naukowców.

Celem niniejszych badań jest opis refleksacji płynnych *r* i *l* w tekście KWS z Biblioteki Czartoryskich. Ich realizacji, które są jedną z najbardziej charakterystycznych cech pokazujących różnice pomiędzy językami słowiańskimi, znacznie przyczynią się do lepszego zrozumienia językowego charakteru rękopisu.

Jak powszechnie wiadomo, w języku prasłowiańskim istniały różne grupy *z r* i *l* (*t* – dowolna spółgłoska): 1) **tort*, **tolt*, 2) **tert*, **telt*, 3) **ort*, **olt*, 4) **tort*, **tolt*, **tort*, **tolt*, 5) **trət*, **tlət*, **trət*, **tlət*. Później w różnych językach słowiańskich każda z tych grup przeszła zmiany fonetyczne, które zostaną zaprezentowane poniżej ze zwróceniem uwagi na przedstawienie sytuacji, która jest obecna w badanym rękopisie.

Podczas analizy wykrytych właściwości fonetycznych został wzięty pod uwagę ważny fakt, że realizacje wschodniosłowiańskie, jako że były obecne w dialekcie tłumacza, są naturalne dla tekstu, który został przetłumaczony przez Słowianina Wschodniego i nie wymagają dodatkowego wyjaśnienia. Natomiast inne rezultaty fonetyczne (południowo- i zachodniosłowiańskie) można wytłumaczyć:

- 1) wpływem staro-cerkiewnosłowiańskiego we fragmentach, gdzie jego użycie jest wymagane treścią;
- 2) zapożyczeniem – leksykalizacją konkretnych słów (głównie pojęć i terminów, które wiążą się z Polską);
- 3) zapożyczeniem z innych języków.

1. **TORT*, **TOLT*

Rezultaty rozwoju tych grup prasłowiańskich w językach słowiańskich są dość konsekwentne¹³: **torot*, **tolot* w językach wschodniosłowiańskich, **trat*, **tlat* w językach południowosłowiańskich, jak również w czeskim i słowackim, **trot*, **tlot* – w językach lechickich (także w języku polskim).

W badanym rękopisie łącznie zostało odnotowanych 146 przykładów realizacji grupy **torot*, 61 – **trat* i 165 – **trot*. Dane statystyczne zostały przedstawione w tabeli poniżej.

¹¹ О.В. Творогов, *Хроника...*, s. 169–171.

¹² В. Лев, *Український переклад...*

¹³ Tutaj i dalej nie uwzględniamy danych dialektalnych (np. północnoruskich), ponieważ nie dotyczą one badanego zabytku.

praszów.	wschód	południe	zachód
*bord	*borod – 4	*brad – 0	*brod – 0
*born	*boron – 37	*bran – 0	*bron – 0
*vorg	*vorog – 2	*vrag – 1	*vrog – 0
*kort	*korot – 11	*krat – 2	*krot – 22
*dorg-1 (w znaczeniu 'droga')	*dorog – 9	*drag – 0	*drog – 1
*dorg-2 (w znaczeniu 'drogi')	*dorog – 1	*drag – 2	*drog – 0
*sъdorv	*zдорov – 11	*zdrav – 4	*zdrov – 2
*gord	*gorod – 12	*grad – 11	*grod – 0
*korl Inne: *karol – 4	*korol – 7	*kral – 12	*krol – 116
*korv	*korov – 1	*krav – 0	*krov – 0
*storg	*storog – 9	*strag – 5	*strog – 10
*vorz	*voroz – 5	*vraz – 0	*vroz – 0
*porz	*poroz – 3	*praz – 1	*proz – 1
*storn	*storon – 32	*stran – 4	*stron – 3
*zork	*zorok – 0	*zrak – 0	*zrok – 3
*smord	*smorod – 0	*smrad – 0	*smrod – 3
*sorm	*sorom – 0	*sram – 0	*srom – 3
*chorn	*choron – 2	*chran – 1	*chron – 0
*chorb	*chorob – 0	*chrab – 4	*chrob – 1
*vort	*vorot – 0	*vrat – 5	*vrot – 0
*port	*porot – 0	*prat – 9	*prot – 0
łącznie	146	61	165

Wyniki analizy niespodziewanie pokazują przewagę polskich realizacji fonetycznych. Oceniając te dane, należy podkreślić, że mamy do czynienia z przekładem, a nie tekstem oryginalnym – statystyka może być zawyżona ze względu na wpływ języka polskiego. Tę tezę potwierdza też obserwacja, że w tekście polskim KWŚ są przedstawione tylko formy zachodniosłowiańskie z niepełnogłosem, a tłumacz orientuje się właśnie na nie.

Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że kronikarz nie radzi sobie z tłumaczeniem: zamiast korzystać z zasobów języka zachodnioruskiego, dostrzega realizacje polskie i przenosi je do tekstu wschodniosłowiańskiego w ponad połowie wypadków, a poza tym czasami używa form cerkiewnosłowiańskich, których wstawki też są naturalnym zjawiskiem w kronikach wschodniosłowiańskich.

Jednak bardziej dogłębna analiza materiału pokazuje, że większość form polskich (116, czyli dwie trzecie) to słowa z rdzeniem *кпол*, który zawsze jest używany w KWŚ w odniesieniu do władz zagranicznych, ale nigdy do ruskich, które w tekście rękopisu najczęściej występują jako *княжата*. Realizacja *крал* używana jest 12 razy w odniesieniu do różnych królów spoza Polski – egipskiego, węgierskiego, gockiego itd., przy czym żaden z tych kontekstów nie jest wyraźnie cerkiewny. Rdzeń *кпол* 2 razy odnosi się do władz tureckich i 5 razy został wykorzystany we fragmentach, poświęconych życiu Lutra. W tym wypadku widoczna jest pewna zależność: władze Polski określa wyłącznie wyraz *кпол*, który może być też używany w odniesieniu do innych królów.

Często pojawia się również rdzeń **krot*, który nie występuje w znaczeniu 'krótki', lecz jest obecny w wyrazach z elementem *-krom* (*-kroć*), funkcjonującym jako sufiksoid (jednostka, która łączy w sobie właściwości rdzenia i sufiksu) – *трукром*, *частокром*, *многокром* itd. Ten model słowotwórczy jest charakterystyczny dla języka polskiego, natomiast w językach wschodniosłowiańskich (oprócz białoruskiego) nie jest przedstawiony – w ros. występuje zapożyczenie z cerkiewnosłowiańskiego *многократно*, w ukr. nie ma odpowiednika z etymologicznym **kort*, używa się słowa *багаторазово*, natomiast w biał. funkcjonuje wyraz *шматкроць*, który niewątpliwie jest zapożyczeniem z polskiego. Oprócz tego realizacja **krot* pojawia się w KWS w wyrazie *кромофиля*, a także pochodnych od niego (etymologicznie ten wyraz powstał poprzez złożenie słów *krótki* i *chwila*¹⁴) i 1 raz występuje w imiesłowie *кромячу* ('króćąc'), który też został zapożyczony z polskiego i nie ma odpowiednika (w tym samym znaczeniu) w językach wschodniosłowiańskich.

Podobnie sytuacja wygląda z rdzeniem **strog* – 7 z 10 przykładów odnosi się nie do rzeczownika *строж* ('ochroniarz'), a do przymiotnika *строгу*. Współczesne ros. *строгий* jest zapożyczeniem z polskiego¹⁵, więc w tym wypadku wykorzystanie właśnie polskich form jest uzasadnione – w językach wschodniosłowiańskich nie ma odpowiednika z pełnogłosem.

Są też inne rdzenie, które występują tylko w formie zachodniosłowiańskiej – **zrok* (3 razy), **smrod* (3 razy), **srom* (3 razy), jednak trudno znaleźć sensowne wyjaśnienie użycia słów z polskimi wynikami rozwoju fonetycznego. Oprócz wyrazu *прозорчисты*, który nie ma odpowiednika z pełnogłosem w językach słowiańskich (ros. *прозрачный*, ukr. *прозорий*, biał. *празрысты*), te wyrazy mogą występować we wszystkich 3 realizacjach. Możliwe, że ich użycie wiąże się z tym, iż w językach wschodniosłowiańskich formy cerkiewnosłowiańskie *смад* i *срам* występują jako podstawowe (przy obecności form wschodniosłowiańskich z pełnogłosem w dialektach), natomiast pomiędzy formami cerkiewnosłowiańskimi a zachodnimi tłumacz wołał wybrać zachodnie.

Należy zwrócić uwagę na przymiotnik *Хабрыу* (4 użycia), odnoszący się do Bolesława Chrobrego. Odnotowano wyraźne zniekształcenie formy **chrab* (por. ros. *храбрый*), które może być związane z wpływem cerkiewnosłowiańskim lub czeskim, ale jednak przyjęło się w praktyce nazywania króla.

Podobne – raczej nieoczekiwane wyniki analiz z przewagą form nie wschodnio-, lecz zachodniosłowiańskich – daje badanie grup typu **tolt* – pełnogłos występuje w 158 przykładach, realizacja typu **tlat* – w 151, a form z rdzeniami grupy **tlot* – w 98:

prasłow.	Wschód	południe	zachód
*bolg	*bolog – 0	*blag – 17	*blog – 0
*vold	*volod – 7	*vlad – 82	*vlod – 3
*vols	*volos – 10	*vlas – 1	*vlos – 0
*gols	*golos – 20	*glas – 5	*glos – 0

¹⁴ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.

¹⁵ W. Witkowski, *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Universitas, Kraków 2006, s. 204.

praszów.	Wschód	południe	zachód
*gold	*golod – 21	*glad – 1	*glod – 0
*golv	*golov – 26	*glav – 9	*glov – 0
*zolt	*zolut – 29	*zlat – 23	*zlot – 0
*mold	*molod – 23	*mlad – 8	*mlod – 0
*volk	*volok – 7	*vlak – 2	*vlok – 0
*chold	*cholod – 1	*chlad – 1	*chlod – 0
*sold	*solod – 3	*slad – 1	*slod – 1
*bolt	*bolot – 3	*blat – 0	*blot – 0
*volch	*voloch – 0	*vlach – 0	*vloch – 61
*polch	*poloch – 2 *peloch – 1	*plach – 0	*ploch – 0
*molt	*molot – 3	*mlat – 0	*mlot – 0
*cholp	*cholop – 0	*chlap – 0	*chlop – 16
*solv	*solov – 0	*slav – 0	*slov – 17
*polt	*polot – 2	*plat – 1	*plot – 0
łącznie	158	151	98

Aż 61 przykładów realizacji polskiej to pochodne od rdzenia **vloch*, który nie jest używany w językach wschodniosłowiańskich, np. *Влохы* ('Włochy'). Należy podkreślić, że wyrazu *влахъ* używano w języku cerkiewnosłowiańskim, a słowa *волоху* i *валаху* były obecne w języku staroruskim, lecz występowały w innym (szerszym) znaczeniu¹⁶.

17 przykładów to słowa z rdzeniem **slov* – *словакы*, *словеньскыи*, *словянської* itd. Etymologia tych wyrazów jest do tej pory niejasna – istnieją liczne prace, dotyczące pochodzenia nazwy Słowian¹⁷, więc formę **slov* trudno uważać za wyłącznie polską.

16 użyć realizacji **chlop* można traktować jako zapożyczenie z polskiego, które oznacza mężczyznę, najczęściej rolnika (niekoniecznie w kontekstach, dotyczących historii Polski), co prawda w tym wypadku nie ma żadnych utrudnień zarówno do stworzenia wschodniosłowiańskiego odpowiednika (*холоп*), jak i do użycia innych słów o podobnym znaczeniu.

Z realizacji południowosłowiańskich uwagę przykuwa rdzeń **vlad*, który występuje m.in. w imieniu *Владимир* – wszystkie 10 przykładów odnosi się do książąt ruskich, użycie cerkiewnosłowiańskiej wersji antroponimu wydaje się logiczne. Tak samo do książąt nawiązuje wszystkie 7 użyć słów z rdzeniem **volod*, a jedyna odnotowana forma z **vlod* (*владимирьского*) odnosząca się do tego imienia pojawia się we fragmencie, poświęconym wspólnej historii Rusi i Polski w mowie bezpośredniej osoby o polskim pochodzeniu, co mogło być świadomą stylizacją w ramach tłumaczenia.

¹⁶ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Москва 1986–1987.

¹⁷ Нр. Л. Нидерле, *Славянские древности*, Издательство иностранной литературы, Москва 1956, с. 42.

Dużo przykładów stanowią wyrazy *власный* (18) i *звляща* (45), które są zapożyczeniami z czeskiego¹⁸ poprzez polski i nie mają wschodniosłowiańskich odpowiedników o tym samym znaczeniu.

Pojawiają się również liczne realizacje cerkiewnosłowiańskie rdzeni **zlat* (23), **blag* (17), **glav* (9), **mlad* (8), które stosunkowo często występują w innych tekstach wschodniosłowiańskich tego okresu (por. w tabelce: **blag* [17] // **bolog*, **glav* [9] // **golov* [3], **mlad* [8] // **molod* [23]).

2. **TERT*, **TELT*

Prasłowiańska grupa **tert* w językach słowiańskich dawała regularne zmiany fonetyczne – **teret* na wschodzie i **tret* na południu i zachodzie, natomiast **telt* miało różne wyniki w językach wschodniosłowiańskich – **tolot*, **telot* albo **telet*.

W tabeli poniżej znajdują się dane statystyczne:

prasłow.	wschód	południe	zachód
<i>*berg</i>	<i>*bereg</i> – 1	<i>*breg</i> – 0	
<i>*berm</i>	<i>*berem</i> – 1	<i>*brem</i> – 1	
<i>*vers</i>	<i>*veres</i> – 0	<i>*vres</i> – 2	
<i>*verz</i>	<i>*vrez</i> – 2	<i>*vrez</i> – 0	
<i>*derv</i>	<i>*derev</i> – 5	<i>*drev</i> – 9	
<i>*perd</i>	<i>*pered</i> – 1	<i>*pred</i> – 107	
<i>*pert</i>	<i>*peret</i> – 2	<i>*pret</i> – 0	
<i>*kers</i>	<i>*keres</i> – 8	<i>*kres</i> – 0	
<i>*sterg</i>	<i>*stereg</i> – 12	<i>*streg</i> – 2	
<i>*serd</i>	<i>*sered</i> – 1	<i>*sred</i> – 10	
<i>*serb</i>	<i>*sereb</i> – 0	<i>*sreb</i> – 9	
łącznie	33	140	

Najwięcej (107) form niewschodniosłowiańskich daje użycie prefiksu *npeδ-*. W stosunkowo dużej liczbie zostały przedstawione wyrazy pochodne od rdzeni **sred* (*средина*, 10), **sreb* (*сръбро*, 9) i **drev* (*дръво*, 7).

Grupę **telt* prezentują tylko dwa rdzenie, przy czym są obecne tylko dwie realizacje niewschodniosłowiańskie (wyraz *млеко*):

prasłow.	wschód	południe	zachód
<i>*melk</i>	<i>*molok</i> – 2	<i>*mlek</i> – 2	
<i>*peln</i>	<i>*polon</i> – 4	<i>*plen</i> – 0	
łącznie	6	2	

Wygląda na to, że w grupach **tert* i **telt* wyniki wschodniosłowiańskie rozwoju fonetycznego (mimo iż tekst należy do zabytków piśmiennictwa

¹⁸ *Własny* [hasło], *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/5734/wlasny/4362732/samochod> [dostęp: 7.07.2024]; *Zwłaszczka* [hasło], *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/3680/zwlaszcza> [dostęp: 7.07.2024].

wschodniosłowiańskiego) nie przeważają (łącznie 39 na 142 formy zachodnio- i południowosłowiańskie), lecz obecność innych form można wyjaśnić wpływami polskiego i cerkiewnosłowiańskiego.

3. **TbRT*, **TbLT*, **TbRT*, **TbLT*

W językach wschodniosłowiańskich wspomniane grupy płynnych pozostawały bez transformacji i zmieniały się dopiero podczas zaniku jerów w późniejszym okresie – **tbrt*, **tblt*, **tbrt* dały **tort*, **tolt*, **tert* (co prawda, w rozwoju ukraińskiego i białoruskiego te grupy też mogły ulec kolejnym przekształceniom). Jedyny wyjątek stanowi grupa **tblt*, która zmieniała się w **tblt* i później w **tolt*, w związku z tym, że dźwięk [l] w językach wschodniosłowiańskich był dźwiękiem welaryzowanym (samogłoska przed nim nie mogła być przednia). W językach południowosłowiańskich, a także w czeskim i słowackim, zachowała się głoskotwórczość *r* i *l* – w tekstach piśmiennych takie zjawisko oznaczone jest literami *ѣ* i *ѥ* po głoskotwórczych *r* i *l*. Natomiast w języku polskim te grupy miały bardzo różne realizacje – przed dźwiękiem płynnym lub po nim mogły występować bardzo różne samogłoski w zależności od otaczających je spółgłosek.

W tabelce poniżej przedstawione są odnotowane w rękopisie formy:

prastłow.	wschód	cerkiew.	inne
* <i>gbrd</i>	z o – 10	z b – 2	0
* <i>dbrg</i>	z e – 4	bez b – 1 z b – 54	z bl – 2, formy białoruskie
* <i>pbrt</i>	z o – 3	z b – 12	0
* <i>vbrg</i>	z e – 10	z b – 51	0
* <i>vbrt</i>	z e – 15	z b – 40	0
* <i>vbrh</i>	z e – 5	z b – 5	0
* <i>smbrd</i>	0	z b – 2	0
* <i>mbrt</i>	z b – 16	bez b – 3 z b – 1 z b – 14	0
* <i>pbrv</i>	z e – 5	z b – 124 z b – 1	0
* <i>sbrd</i>	0	bez b – 16 z b – 3	0
* <i>tbrp</i>	0	z b – 15	0
* <i>bbrn</i>	z e – 22	z b – 9	0
* <i>tbrd</i>	z e – 6	z b – 6	0
* <i>tbrg</i>	z o – 7	z b – 3 z b – 1	0
* <i>skvbr</i>	0	z b – 4	0
* <i>skrbg</i>	0	z b – 1	0
* <i>čbrv</i>	z e – 2	z b – 1	0
* <i>čbrkv</i>	0	z b – 4 bez b – 211	0

prasłow.	wschód	cerkiew.	inne
*gьrdl	z o – 12	z ь – 1	0
*bьrз	z o – 19	0	z a – 7, formy polskie
*kьrm	z o – 5	0	0
*čьrn	z o (wtórnym) – 7 z e – 2	z ь – 2	0
*čьrt	z o (wtórnym) – 10	0	0
*tьrn	0	z ь – 1	0
*čьrv	z e – 10	z ь – 1	0
*dьrl	0	z ь – 1	0
Formy hiperpoprawne	-	29	-
łącznie (bez form hiperpoprawnych)	170	590	9

Odzwierciedlone w tabeli dane pokazują zorientowanie tłumacza na stylizację pod standardy cerkiewnosłowiańskie, która wyraża się poprzez przewagę zapisu *ъ* po spółgłosce płynnej lub zapisu z brakiem *ъ*.

Ciekawym zjawiskiem są też tzw. formy hiperpoprawne – w części wyrazów, które zostały zapisane z *ъ* po spółgłosce *r*, nie było etymologicznie głoskotwórczego *r*. W tym imiona *Грьманикъ* i *Трьмулан*, 25 wyrazów z rdzeniem o znaczeniu 'Persja' (historyczna nazwa części współczesnego Iranu) i wyrazy *прѣгаминѣ* ('pergaminie') i *црьское* ('cesarskie').

Odnutowane też były formy, przedstawione w tabelce jako „inne”, – 2 białoruskie z *ы* (*дыржали, дыржачую*) i 7 polskich z *a* (*барзо* [5], *барзѣу* [2]).

Warte uwagi są też wschodniosłowiańskie formy z wtórnym *o*, które pojawiło się w wyniku przejścia *e* → *o* w pozycji akcentowanej po miękkiej samogłosce przed twardą samogłoską, np. *чорныи, чорт*. Te formy dowodzą, że w dialekcie tłumacza ten proces fonetyczny już się odbył.

Podobnie wygląda sytuacja z grupami **təlt* i **təlt*:

prasłow.	wschód	cerkiew.	inne
*bьlv	z o – 2	z ь – 4	0
*vьlk	z o – 3	z ь – 2	0
*vьlch	0	z ь – 2	0
*pьln	z o – 31	z ь – 12 z ь – 1	0
*dьlg	z o – 2	z ь – 40	z y, pochodzącego z o (ó) – 44
*tьlk	z o – 5	z ь – 3	0
*pьlk	z o – 3	z ь – 18	0
*sьln	z ь – 33	z ь – 1	0
*stьlp	0	z ь – 8	0
*tьlm	0	z ь – 1	0
*vьlg	z o – 2	0	0
*mьlk	z o – 3	0	0
*chьlm	z o – 1	0	0
Formy hiperpoprawne	-	27	-
łącznie (bez form hiperpoprawnych)	85	92	44

W grupie **tɔlt* są obecne 44 formy wyrazu *длуги* i z nim spokrewnionych, w których występuje wtórne *y*, świadczące o zapożyczeniu z polskiego.

Odnotowano też 27 form hiperpoprawnych, najwięcej z nich (19) jest w słowach z rdzeniem jak w wyrazie *блѣшии* ('duży'), 6 – znajduje się w słowie *блѣгары* ('Bułgarzy') i pochodnych, a pozostałe 2 są w wyrazach *добровѣльное* (z rdzeniem jak w słowie *wola*) i *мѣлко* ('tylko').

4. **TRbT*, **TLbT*, **TRbT*, **TLbT*

W językach wschodniosłowiańskich te grupy pozostały bez transformacji w odniesieniu do stanu prasłowiańskiego (zmieniły się dopiero po zaniku jerów), natomiast w innych językach słowiańskich uległy bardzo różnym transformacjom fonetycznym, np. w języku polskim mogły się pojawiać samogłoski *a*, *u*, *e*, *y*, *o*, *i* w zależności od poprzedzającej je spółgłoski¹⁹.

prasłow.	wschód	cerkiew.	inne
<i>*trbv</i>	z <i>ɔ</i> – 5 (w znaczeniu ros. 'тревога')	bez <i>ɔ</i> – 2 z <i>ɔ</i> – 9 (w znaczeniu pol. 'trwać')	0
<i>*krbv</i>	z <i>o</i> – 11 z <i>ɔ</i> – 7	0	z <i>e</i> – 4

Rdzeń **trbv* we współczesnych językach słowiańskich ma co najmniej 2 realizacje – ros. *тревога* i pol. *trwać*, Torbjörn K. Nilsson dochodzi do wniosku, że te wyrazy są ze sobą spokrewnione²⁰. Jeśli traktować tę opinię jako odzwierciedlenie faktycznego stanu rzeczy, to należy stwierdzić, że w tekście rękopisu widzimy zarówno realizacje wschodnie (np. *трѣвогахъ*, *стрѣвожилися*, *затрѣвоженю*), jak i cerkiewnosłowiańskie, które w tym wypadku są takie same jak polskie (np. *вытрѣвати*, *трѣвает*, *трѣвал*). Jest to kwestia świadomego wyboru przez tłumacza konkretnych wyrazów, a nie wariantywności pomiędzy wschodnio- i zachodniosłowiańskimi formami, dla których można bez trudu znaleźć odpowiedniki (jak w parach typu *mleko* – *молоко*).

W drugim rdzeniu (*крѣвного*, *крѣве* i *крѣв*) widzimy zarówno polskie, jak i wschodnie wyniki rozwoju fonetycznego, choć różnice w wymienionych formach odnoszą się raczej do zaniku jerów niż do zmian spółgłosek głoskotwórczych.

Należy zauważyć, że w tekście rękopisu nie ma typowo polskich form z *a* jak *umarł*, *darł*, *parł* itd.

Podsumowując, można wykazać najważniejsze cechy grup z płynnymi *r* i *l*, które występują w zachodnioruskim tłumaczeniu KWS Marcina Bielskiego z Biblioteki Czartoryskich.

¹⁹ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 118–123.

²⁰ T.K. Nilsson, *An Old Polish Sound Law and the Etymology of Polish Trwoga and Trwać and Russian Trevoga*, "Historische Sprachforschung" 1999, Bd. 122, H. 1, s. 143–159.

1. W grupach typu **tort* zostało odnotowanych 146 form wschodniosłowiańskich, 61 południowosłowiańskich i 165 zachodniosłowiańskich, przy czym większość z realizacji zachodniosłowiańskich to wyraz *крьоль* (116), komponent *-кром* w słowach typu *мнозокром* (22) oraz wyraz *срогу* (por. ros. *строгий*).
2. W grupach typu **tolt* formy wschodnie są obecne w 158 przypadkach, południowe – w 151, zachodnie – w 98. 61 użyć polskiej realizacji to słowo *Влохы* i wyrazy pochodne, a 17 to wyrazy typu *словакы, словеньскыи*, których etymologia nie jest dokładnie ustalona. Natomiast w tej grupie jest znacznie więcej wyrazów cerkiewnosłowiańskich, które też są mocno zleksykalizowane: imię *Владимир* (10), używane w odniesieniu do władcy Rusi w wariantcie południowosłowiańskim i będące zapożyczeniem z języka cerkiewnosłowiańskiego, oraz wyrazy *власныи* (18) i *звлаща* (45), które są zapożyczeniami z czeskiego i występują we współczesnym języku polskim.
3. W grupach typu **tert*, **telt* znacznie przeważają formy niewschodniosłowiańskie, większość z nich to prefiks *пред-* (107 ze 142) i wyrazy **sred* (*средина*, 10), **sreb* (*срѣбро*, 9) i **drev* (*дрѣво*, 7). Wschodniosłowiańskich wyników fonetycznych jest tylko 39. Różnica w przewadze zachodnio- lub wschodniosłowiańskich form, jak się wydaje, zależy głównie od tego, jakie słownictwo prezentuje tę czy inną grupę.
4. W grupach **tərt*, **təlt*, **tərt*, **təlt* najczęstsze są realizacje *z* i *l* po samogłosce płynnej, które pokazują stylizację cerkiewnosłowiańską.
5. W rękopisie znaleziono formy hiperpoprawne – w 56 wyrazach, które zostały zapisane *z* i *l* po spółgłoskach *r* i *l*, nie było etymologicznie głoskotwórczych *r* i *l*.
6. W grupach **tərt*, **təlt*, **tərt*, **təlt* oprócz spodziewanych form polskich (7 z *a* (*барзо* [5], *барзѣи* [2]) i 44 formy wyrazu *длуги* i spokrewnionych, w których występuje wtórne *y*, świadczące o fakcie zapożyczenia z polskiego) odnotowano też pojedyncze formy białoruskie – 2 z *ы* (*дыржали, дыржачую*).

Uogólnione wyniki analizy tekstu WKŚ, z jednej strony, w pełni potwierdzają wschodniosłowiańską atrybucję języka zachodnioruskiego, być może w mniejszym stopniu znalazła odzwierciedlenie w tekście jego ukraińska lub białoruska podstawa dialektalna (co jest naturalne, ponieważ w tekstach o charakterze literackim rzadko występują cechy lokalnych dialektów). Z drugiej strony, badania nad refleksacjami spółgłosek płynnych w tłumaczeniu zachodnioruskim KWŚ dają niespodziewane wyniki: przynajmniej statystycznie dominują nie wschodniosłowiańskie, a polskie formy. Przyczyną jest fakt, że mamy do czynienia z tłumaczeniem i jako skutek – zorientowaniem się na oryginał w języku polskim. Jednak generalnie tekst odzwierciedla sytuację realną dla całego zachodnioruskiego: silny wpływ na niego ze strony języka polskiego.

Poza tym w zabytku występuje stosunkowo duża liczba form południowosłowiańskich. Są to przejawy języka cerkiewnosłowiańskiego obecne w tym czasie w językach wschodniosłowiańskich jako elementy książkowo-religijne (literackie), które weszły do praktyki tekstów pisanych. W szczególności na przejawy drugiego wpływu południowosłowiańskiego wskazują formy hiperpoprawne.

W związku z omawianymi cechami rękopisu może się wydawać, że język tekstu znajduje się na granicy pomiędzy wschodnio- i zachodniosłowiańskim ze znacznymi wpływami cerkiewnosłowiańskimi, jednak bardziej dogłębna analiza pokazuje, że

tak nie jest. Przewaga polskich form wiąże się z częstym użyciem zapożyczeń, które albo są wynikiem wpływu oryginału w języku polskim, albo pojawiły się ze względu na zapożyczenia w tekście jako oznaczenia realiów polskich (w związku ze słabością leksykalną ekwiwalentu wschodniosłowiańskiego lub jego brakiem).

Te wyniki potwierdzają otwartość języka zachodnioruskiego na różnorodne wpływy językowe – przede wszystkim polski i cerkiewnosłowiański. Jednak wpływ na badany tekst lokalnych dialektów wschodniosłowiańskich (który na pewno miał miejsce), najwyraźniej ze względu na specyfikę wyłącznie książkowej treści rękopisu, w odniesieniu do refleksacji grup ze spółgłoskami płynnymi prawie nie znalazł odzwierciedlenia.

Literatura

- Bogusz M., *Wyposażenie graficzne Kroniki wszystkiego świata Marcina Bielskiego (1554, 1564). Pierwowzory, praktyka i strategia wydawnicza*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2022, t. 84, nr 1, s. 5–41.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- Chynczewska-Hennel T., *Z problematyki wpływów kultury polskiej na rosyjską w XVII wieku*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1990, t. 35, s. 107–135.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
- Nilsson T.K., *An Old Polish Sound Law and the Etymology of Polish Trwoga and Trwać and Russian Trevoga*, „Historische Sprachforschung” 1999, Bd. 122, H. 1, s. 143–159.
- Ptaszycki S., *Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego: karta z dziejów promieniowania kultury polskiej na wschód*, „Pamiętnik Literacki” 1933, t. 30, nr 14, s. 168–184.
- Własny [hasło], *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/5734/wlasny/4362732/samochod> [dostęp: 7.07.2024].
- Zwłaszcza [hasło], <https://wsjp.pl/haslo/podglad/3680/zwłaszcza> [dostęp: 7.07.2024].
- Witkowski W., *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Universitas, Kraków 2006.
- Анічэнка У.В., *Беларуска-украінскія пісьмова-моўныя сувязі*, Навука і тэхніка, Мінск 1969.
- Казакова Н.А., *Западная Европа в русской письменности XV–XVI веков. Из истории международных культурных связей России*, Наука, Москва 1980.
- Казакова Н.А., *Полные списки русского перевода „Хроники всего света” Марциана Бельского*, [в:] *Археографический ежегодник за 1980 г.*, Наука, Москва 1981, с. 92–96.
- Лев В., *Український переклад Хроніки Мартина Бельського*, „Праці Українського наукового інституту” (Варшава) 1935, т. 29, кн. 4.
- Мозер М., *Что такое „простая мова”?*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2002, vol. 47, issue 3–4, с. 221–260.
- Мякишев В.П., *Язык Литовского Статута 1588 года*, Lexis, Kraków 2008.
- Неменский О.Б., *Праистория славян в третьем издании „Хроники всего света” Мартина Бельского*, „Славянский альманах” 2018, № 3–4, с. 11–25.
- Нидерле Л., *Славянские древности*, Издательство иностранной литературы, Москва 1956.

Попов А.Н., *Обзор хронографов русской редакции*, часть 1, Типография Лазаревского института, Москва 1866.

Соболевский А.И., *Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков. Библиографические материалы*, Типография Императорской Академии наук, Санкт-Петербург 1903.

Творогов О.В., *Хроника Мартина Бельского*, „Труды Отдела древнерусской литературы” 1985, т. XXXIX, с. 169–171.

Толстой Н.И., *Взаимоотношения локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода*, [в:] *Славянское языкознание. V международный съезд славистов. Доклады советской делегации*, Москва 1963, с. 230–272.

Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Москва 1986–1987.

Щапов Я.Н., Лимонов Ю.А., *История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в.*, [в:] *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*, Наука, Москва 1976, с. 196–209.

Reflexes of liquid consonants *r* and *l* in the Ruthenian translation of the Marcin Bielski's Chronicle from the Czartoryski Library [sign. 1273.1] **Abstract**

The article is devoted to the reflexes of liquid consonants *r* and *l* in the Ruthenian translation of the Marcin Bielski's *Chronicle of the Whole World* from the Czartoryski Library in Krakow. During the study of the manuscript, it was revealed that, formally, Polish forms dominate over East Slavic ones. This is due to the influence of Marcin Bielski's original text on the Ruthenian translation, as well as the use of borrowings in contexts related to Poland and Polish realities. In addition, the manuscript contains a relatively large number of South Slavic (ecclesiastical) forms, particularly in fragments where the content stylistically requires them. These include hypercorrect forms, indicating the translator's orientation towards ecclesiastical stylization. The findings support the thesis regarding the mixed nature of manuscripts in the Ruthenian language and the language's openness to various influences.

Keywords: history of the Belarusian language, history of the Ukrainian language, languages of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenian language, Marcin Bielski, liquid consonants

Рефлексы плавных согласных *р* и *л* в западнорусском переводе Хроники Мартина Бельского из Библиотеки Чарторыхских [sign. 1273.1] **Резюме**

Статья посвящена рефлексам плавных согласных *р* и *л* в западнорусском переводе Хроники всего света Мартина Бельского из Библиотеки Чарторыхских в Кракове. В ходе исследования рукописи выявлено, что формально в ней доминируют не восточнославянские, а польские формы, что связано с влиянием оригинального текста Мартина Бельского на западнорусский перевод, с употреблением заимствований в контекстах, которые относятся к Польше и польским реалиям. Кроме того, в памятнике отмечено относительно большое количество южнославянских (церковных) форм, часто во фрагментах, где стилистически этого требует содержание, в том числе гиперкорректные формы, которые показывают ориентацию переводчика на церковную стилизацию. Полученные результаты подтверждают тезис о смешанной природе западнорусского языка и его открытости на влияния иных языков.

Ключевые слова: история белорусского языка, история украинского языка, языки Великого Княжества Литовского, западнорусский язык, Мартин Бельский, плавные согласные

Kira Zhuravleva, doktorantka
ORCID: 0000-0001-5234-8621
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
e-mail: kira.zhuravleva@doctoral.uj.edu.pl

Kira Zhuravleva, PhD student
Jagiellonian University in Cracow
Doctoral School of Humanities

Алла Кожина

О некоторых цветообозначениях в переводческой традиции *Slavia Orthodoxa*: семантика и этимология

Введение. Определение материала и методов исследования

Цветообозначения (колоративы) занимают одно из центральных мест в картине мира любого языка в любой период существования народа, говорящего на этом языке. Существует большое количество работ, посвященных колоративам: в частности, на материале русского языка они рассматриваются в диахронии и синхронии в языке¹ и тексте², а также как отдельные лексемы³. Есть также работы, в которых рассматривается символика цветообозначений в текстах Священного писания⁴. В них, однако, отсутствует представление подобной лексики в переводах библейских текстов в ареале *Slavia Orthodoxa*.

¹ Н.Б. Бахилина, *История цветообозначений в русском языке*, Наука, Москва 1975; Р.В. Алимпиева, *Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (на материале прилагательных-цветообозначений русского языка)*, Издательство ЛГУ, Ленинград 1986; Р.М. Фрумкина, *Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа*, Наука, Москва 1984; А.П. Василевичи, С.Н. Кузнецова, С.С. Мищенко, *Цвет и название цвета в русском языке*, Ком Книга, Москва 2005; С.В. Кезина, М.Н. Перфилова, *Динамика валентности цветообозначений в истории русского языка*, „Российский гуманитарный журнал” 2017, т. 6, № 1 и др.

² М.В. Пименова, *Обозначение цвета в древнерусских „Травниках”*, „Русская речь” 1986, вып. 4; С.О. Упова, *О методологии анализа цвета в художественном тексте*, „Гуманитарные науки в Сибири” 1995, № 4. и др.

³ Е.М. Иссерлин, *История слова „красный”*, „Русский язык в школе” 1951, № 3; А.А. Брагина, *От голубого неба до голубого экрана*, „Русский язык в школе” 1966, № 3; Е.А. Таныгина, *Проблема соотношения знания и наименования (на примере цветообозначения чёрный)*, „Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки” 2011, и др.

⁴ A. Brenner, *Colour terms in the Old Testament*, JSOT Press, Sheffield 1982; T. Sikora, *Symbolika barw w mistyce żydowskiej. Prolegomena*, „Studia Judaica” 2003, t. 6, nr 2 (12); М. Альмалех, *Сакрального четирицветие в Петокнижието. Езикова картина на света и национален маталитет*, „Съпоставително езиковедение” 2001, № 26 (2); Э.И. Григорьева, *Анализ развития цветовой символики в христианской культуре*, „Известия Самарского научного центра Российской академии наук” 2011, т. 13, № 2 (6); М. Гехт, *Символика цветов Скинни в контексте мировой культуры и цветообозначений в Танахе*, „Тишош – труды по иудаике. Серия: Judaica Rossica” 2012, вып. 12.

Настоящая статья посвящается рассмотрению семантики цветообозначений в текстах, находящихся в различной степени преемственности по отношению друг к другу (древнееврейский масоретский текст, LXX, Вульгата, старославянские памятники узкого канона, Геннадиевская библия, Острожская библия, русский Синодальный перевод) в рамках поиска ответа на вопрос – сохраняется ли внутренняя форма слова при переходе от текста к тексту, от эпохи к эпохе, по сути, сохраняется ли образ мира, вложенный в текст древним автором.

С этой целью среди цветообозначений были выбраны колоративы, относящиеся к культурной лексике и представляющие цвет как результат определенного процесса окраски ткани, поскольку они обладают прозрачной очевидной мотивировкой – это цвета Скинии, святилища, используемого до постройки иерусалимского храма, которые выступают в тексте Ветхого Завета, начиная со стиха Исх. 25.4.

1. Цветообозначения в библейском тексте

Вслед за Б. Берлином и П. Каем⁵ принято считать, что основная группа цветов, представленных во всех языках и появляющихся первыми при отражении действительности в языке, – это черный, белый, затем следует красный. Казалось бы, текст Ветхого завета опровергает это, поскольку здесь первым встречается обозначение зеленого цвета: *יָרֵךְ יִצְחָק* 'зелень травы' (Быт. 1.30). Однако мы не можем судить, действительно ли это цветообозначение является хронологически первым, поскольку канон Ветхого завета складывался в течение многих столетий из множества текстов⁶. О собственно же цветообозначениях можно говорить, начиная со стиха Исх. 25.4, где описываются добровольные приношения на постройку Скинии, о которой говорилось выше:

Sin. – Вот приношения, которые вы должны принимать от них: ...шерсть голубую, пурпуровую и червленую, и виссон...

Соответствующие фрагменты представлены и в церковно-славянских переводах Ветхого Завета:

Genn. – се же е^с зачаткы иже възме^т ѿ них^х... и синету. и баграницю. и червленицу спрадиною...

Ostrog. – се же есть начатки, иже возмете ѿ нихъ...и синету, и баграницу и чръвеницу сугубо праденую, и виссонъ ткании...

В отличие от приведенного выше обозначения молодой травы из Книги Бытия, все это, по классификации А. Бреннер, цвета, произведенные человеком⁷. Их, преимущественно используемых в Книге Исход при описании

⁵ B. Berlin, P. Kay, *Basic color terms: their universality and evolution*, University of California Press, Berkley–Los Angeles 1969.

⁶ L.M. McDonald, *The formation of the Christian Biblical Canon*, Abigdon, Louisville, KY 1988.

⁷ A. Brenner, *Colour terms...*, p. 297.

артефактов для украшения храма, принято определять как сакральное четвероцветие Пятикнижия⁸.

2. Цветообозначения сакрального четвероцветия Пятикнижия

2.1. לָבָן – ‘фиолетовый, синий’

Первое цветообозначение, представленное в стихе Исх. 25.4 – это לָבָן ‘фиолетовый; фиолетовая нить; фиолетовая ткань или вещество’⁹, номинация, предположительно образованная от слова לָבַשׁ, являющегося названием моллюска *Unguisodoratus*, из которого производился краситель¹⁰. В этом случае трудно однозначно определить цвет, обозначаемый древним колоративом, его понимание современниками. Средневековый комментатор масоретского текста Раши предлагает следующее толкование: „шерсть, окрашенная кровью чиллазона [животного], имеющая синий цвет”¹¹, современный исследователь также определяет данный цвет как ‘голубой пурпур’ и констатирует его преимущественную связь с окраской тканей, используемых в сакральных целях¹².

В тексте LXX לָבָן последовательно представлено словом ὑάκινθος, обозначающим ‘одежду, окрашенную в цвет гиацинта’¹³. Словарь не указывает непосредственно, какой это цвет, можно предположить, однако, что это „темно-синий цвет цветка или камня с таким же названием, приближающийся к черному”¹⁴. Представление о том, что это, скорее, темный цвет, поддерживается также значением родственного латинского слова *vaccinium* ‘черника’¹⁵. В самой же Вульгате в данной позиции стоит слово *hyacinthus* ‘гиацинтовый; фиолетовый, фиалково-синий’¹⁶.

Остаются, тем не менее, определенные сомнения в характере цвета, представленного в греческом переводе. Так, в языках, заимствовавших приведенное выше слово из греческого, например, в арабском *yāqūt* – это и сапфир,

⁸ М. Альмалех, *Сакральное четвероцветие ...*

⁹ F. Brown, E. Robinson, S.R. Driver, C.A. Briggs, W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Clarendon Press, Oxford 1906. Corrected by G.R. Driver, Clarendon Press, Oxford 1951.

¹⁰ לָבַשׁ, Blue letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h7827/kjv/wlc/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

¹¹ *Shemot (Exodus) – Chapter 25*, The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9886/showrashi/true [дата обращения: 14.02.2024].

¹² См. Т. Sikora, *Symbolika barw...*, p. 53.

¹³ B.A. Taylor, *Analytical Lexicon to the Septuagint: Expanded Edition*, Hendrickson Publishers, Peabody 2009, p. 548.

¹⁴ ὑάκινθος, Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g5192/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

¹⁵ R. Beeks, *Etymological dictionary of Greek*, vol. 2, Brill, Leiden–Boston 2010, p. 1523.

¹⁶ И.Х. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, Русский язык, Москва 2000, с. 282.

и рубин (отсюда рус. *яхонт* с тем же значением)¹⁷, а Оксфордский словарь¹⁸ указывает для греч. *huákinthos* значения ‘purple or dark-red’.

В Геннадиевской Библии встречаем фонетический вариант этого слова в стихе 2 Парал. 3.14:

Генн. – *сѣтвори жѣ запону от аксинта,*

а в Острожской Библии предпочли иной вариант – *синета* ‘шелковая пряжа или ткань, а также одежда из такой ткани всех оттенков синего цвета’¹⁹ (*сѣтвори же запону ѿ синетѣ*), более последовательно применяемый для перевода рассматриваемой позиции, в том числе и в стихе Исх. 25.4. Это слово лучше всего представляет семантическую структуру лексемы לָבָדָה, поскольку последняя использовалась для обозначения цвета через определенно окрашенную ткань. Это соответствие было нарушено в русском Синодальном переводе, где хорошо отражающее семантику церковно-славянское слово было заменено на выражение *шерсть голубую*. Возможно, это было вызвано устаревшим характером слова *синета* (Синодальный перевод создавался для облегчения понимания священного текста), хотя в вышедшем в 1848 г. академическом словаре это слово представлено²⁰.

2.2. לָבָדָה – ‘пурпурный, багряный’

Следующее цветообозначение, представленное в рассматриваемом фрагменте – לָבָדָה ‘пурпур (цвет и одежда этого цвета)’, слово с неясной этимологией. В. Гезениус предполагал его происхождение от названия моллюска, из которого производился краситель²¹. Гезениус также проводил параллель между его семантикой и значением לָבָדָה, представляя первое как ‘красный пурпур’, а второе – как ‘синий пурпур’. Однако современные исследователи склоняются к тому, что это, возможно, заимствование из индоевропейских языков, ср. санскр. *rāgaman*²².

Идея Гезениуса поддерживалась и параллелями с текстом LXX, где לָבָדָה последовательно переводится словом πορφύρα, обозначающим как пурпурную краску, так и моллюска (пурпурную улитку), из которой краска

¹⁷ П.Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, Русский язык, Москва 1999, т. 2, с. 475.

¹⁸ *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, ed. T.F. Hoad, Oxford University Press, 2003, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780192830982.001.0001/acref-9780192830982-e-7414> [дата обращения: 14.02.2024].

¹⁹ *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 2000, вып. 24, с. 149.

²⁰ *Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук*, Типография Императорской академии наук, Санкт-Петербург 1847, т. 4, с. 125.

²¹ W. Gesenius, *Hebrew and Chaldean Lexicon to the Old Testament Scriptures*, Publisher Houghton, Cambridge–Boston 1882, p. 84.

²² F. Brown, E. Robinson, S.R. Driver, C.A. Briggs, W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon...*

производилась²³. Это слово (*purpura*) с тем же значением попало в латынь и было использовано в Вульгате в соответствующих стихах.

Попадает оно (*порѣфѹра*) и в старославянские памятники узкого канона, а оттуда и в церковно-славянский язык, ср. 2 Парал. 3, 14:

Генн. – сътвори ж за пону от... порфиры червленыа

или Притч. 31.22:

Острог. – сугуба одѣяніа сътвори мужу своему, ѿ виссона же и порфиры.

В Геннадиевской же Библии последняя позиция представлена как *прапрудна себѣ одѣяніа*.

Слова *прапрѣда*, *прапрѣдѣнѣ* также представлены в памятниках узкого канона²⁴ для обозначения дорогой ткани пурпурного цвета. В данном случае возникновение номинации происходило в ином порядке, чем в случаях, представленных выше. Поскольку предполагается, что эти слова этимологически связаны с **prǫd-* / *prǫd-*, ср. *пряду*²⁵, можно предположить метафорический перенос с обозначения ткани на краситель и на цвет, а не наоборот.

Также в Геннадиевской и Острожской Библиях в стихе Исх. 25.4 *порфѹра* переводится как *баграница*. Лексемы *багѣръ* 'багрец (краска); багряница, пурпур', а также *багѣръница* и *багѣрити* представлены уже в старославянских памятниках²⁶. Отмечается, что

лексема *багряный* появляется в самых первых памятниках письменности..., называет оно темно-красный, насыщенный, яркий цвет либо природного происхождения, либо полученный в результате окрашивания²⁷.

Судя как по употреблением в библейских переводах, так и по словарным материалам²⁸ примеры последнего, т.е. номинации неприродных окрашенных объектов преобладают.

Из церковно-славянского слово *баграница* попадает в восточнославянские языки, однако в стихах из Книги Исхода в Синодальном переводе оно не используется, несмотря на существующую традицию. Этимология неясна – предполагается заимствование его балканскими славянами из

²³ И.Х. Дворецкий, *Древнегреческо-русский словарь*, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958, т. 2, с. 1358.

²⁴ *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Русский язык, Москва 1994, с. 498.

²⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Москва 1987, т. 3, с. 354.

²⁶ *Старославянский словарь...*, с. 75.

²⁷ И.В. Садыкова, *История семантического развития цветообозначений багровый и багряный в русском языке*, [в:] *Язык и культура в евразийском пространстве*, т. 1, Томский государственный университет, Томск 2004, с. 139.

²⁸ *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 1975, вып. 1, с. 63.

языков, распространенных в восточном Средиземноморье²⁹, возможно также тюркское происхождение³⁰. Слово *багр* (*багор*) также может служить для обозначения природного производителя пигмента – в русских диалектах оно называет насекомое кошениль³¹, однако, учитывая высказанное выше предположение о заимствованном характере слова, следует считать это значение вторичным, образованным в результате метонимического переноса с номинации ткани.

2.3. תולעת שני – ‘красный’

Представление о способе получения красной краски из кошенильных червей нашло отражение еще в одной номинации в стихе Исх. 25.4 – синтагме תולעת שני, где תולעת ‘червь *Coccus ilicis*; алый’ и שני ‘пурпур, багряница; красный, пурпуровый, краска, получаемая из *Coccus ilicis*’³². Тексты LXX и Вульгаты по причине использования в этих культурах того же способа получения красной краски сохраняют указанную внутреннюю форму, ср. κόκκινον διπλοῦν (LXX), где κόκκινος ‘пурпурно-красный, червлёный, багряный; багряница’³³ происходит от κόκκος ‘ядро, зерно или ягода *ilex coccifera*; эти ягоды представляют собой скопления яиц самки кошенили’³⁴, также *coccumque bis tinctum* (Vulg.). В обоих переводах появляется указание на двойной цвет (διπλοῦς, *bis*), что вызвано совпадением консонантной основы двух корней – в масоретском тексте отсутствовали обозначения гласных, а состав начальных согласных в лексеме שני ‘пурпур’ такой же, как и в слове תנש, которое, используясь в качестве наречия, имело значение ‘второй раз, снова’. Представление о двойном цвете поддерживалось и дублированием самой семантики лексем.

Эта идея не была представлена в Геннадиевской Библии, но появилась в Острожской, где более тщательно соблюдалось соответствие LXX, ср. *чръвленицу сугубо праденую* ‘двойного прядения’. Однако и там, и там была использована лексема *чръвленица* (< червь), имеющая ту же внутреннюю форму, что и слова оригинальных текстов; этот корень появляется еще в старославянских памятниках – *чръвльень* ‘красный, пурпурный’, *чръвльень* ‘ткань багряного цвета’³⁵ и сохраняется в русском Синодальном переводе.

Однако если в масоретском тексте и LXX рассматриваемые номинации используются для обозначения цвета и краски, произведенной человеком для окрашивания артефактов, то в церковно-славянском языке прилагательное *чръвлени* (*чръвени*, *чрълены*, *чръмьны* и др.) расширяет свои

²⁹ *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. 1, Наука, Москва 1974, с. 131–132.

³⁰ А. Аникин, *Русский этимологический словарь*, Рукописные памятники Древней Руси, Москва 2008, вып. 2, с. 56.

³¹ *Словарь русских народных говоров*, Наука, Москва–Ленинград 1966, вып. 2, с. 34.

³² F. Brown, E. Robinson, S.R. Driver, C.A. Briggs, W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon...*

³³ И.Х. Дворецкий, *Древнегреческо-русский словарь...*, т. 1, с. 962.

³⁴ κόκκινος, Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g2847/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

³⁵ *Старославянский словарь...*, с. 782.

возможности. Например, оно используется для определения язвы проказы в Книге Левит (13.42):

Genn. – *«щели буде^m на плъши его... блескъ бълъ или червленъ. прокаженіе е² на плъши его,*

Ostrog. – *«щели будетъ на плъши его... блѣскъ бълъ или червеннуаса. прокаженіе процвѣтающе на плъши его.*

В масоретском же тексте здесь использована иная единица – специальная адъективная форма דָּוָרָה от דָּוָר ‘быть красным’³⁶, применяемая в описаниях болезни, а в греческом – причастие πυρρίζουσα от глагола πυρρίζω , византийского варианта от πυρράζω ‘быть красным, пламенеть огнем’³⁷.

У создателей церковно-славянского текста не было иной возможности номинации – только с XVI в. со значением цвета фиксируется слово *красный*. Предполагается, что вытеснение старых цветообозначений было вызвано тем, что

в каждом из них была какая-то ограниченность, какая-то уязвимость, какая-то неустойчивость, что не позволило ни одному из них... стать словом, покрывающим собой или вбирающим в себя все оттенки красного цвета, каким впоследствии стало слово *красный*³⁸.

Действительно, несмотря на использование слова *чървени* в иных контекстах, нежели обозначение цвета текстильных изделий, оно имеет четкую культурную привязку именно к номинации дорогих тканей, причем не только в библейских переводах³⁹, что могло послужить причиной для поиска нейтрального эквивалента, который, появившись первоначально в деловой письменности⁴⁰, постепенно вытеснил старые обозначения.

Высказывается мнение, что старые колоративы со значением ‘красный’ „практически не развивали многозначности, в т.ч. оценочных значений”⁴¹. С этим можно согласиться, хотя здесь следует говорить о том, что и специфика древних текстов, и характер мышления того времени не предполагали широкого развития метафорических переносов, лежащих в основе оценочных значений. В то же время переносы значений по метонимическому принципу не были редкостью – колоративы могли называть как цвет, так и ткань/одежду этого цвета, ср. Иезек. 16.10:

³⁶ F. Brown, E. Robinson, S.R. Driver, C.A. Briggs, W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon*...

³⁷ πυρράζω , Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g4449/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

³⁸ Н.Б. Бахилина, *История цветообозначений...*, с. 162.

³⁹ И.И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 3, Издание Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, Санкт-Петербург 1902, с. 1556 и далее.

⁴⁰ Е.М. Иссерлин, *История слова „красный”...*, с. 86.

⁴¹ С.В. Кезина, М.Н. Перфилова, *Динамика валентности...*, с. 70.

Genn. – *и обухъ та въ чръвлены, и препоясахъ та в синя,*

кроме того, многозначность подобного рода содержалась также в семантике слов *багръ* / *багоръ*⁴² и *синѣта*⁴³. При этом формировались и более сложные метонимические отношения – дорогая ткань и одежда из этой ткани представляли царскую власть, ср.: *измѣнникъ, нашему царскому багру и вѣнцу досадитель*⁴⁴, в подобной функции корень *багриан-* вошел в состав таких композит, как *багрианородьныи* и *багрианосьныи*⁴⁵. Здесь можно говорить о зарождении оценочного значения, и, возможно, поэтому для нейтральных в эмоциональном отношении деловых текстов была предпочтена иная номинация – *красный*, – не обремененная подобной коннотацией.

Библейские переводы начинали формировать и переносное значение метафорического типа. Так, стих Ис. 1,18 приписывает окраску грехам:

Genn. – *аще ли будутъ грѣси ваши яко чръвени. то акы снѣгъ вбѣлю. и аще будоу^т акы багрѣ. то акы вълну вбѣлю,*

Ostrog. – *аще будутъ грѣси ваши яко чръв'ени. то яко снѣгъ оубѣлю а. и аще ли будутъ яко багорѣ. то яко волну оубѣлю.*

О том, что подобное представление не ограничивается только рассматриваемыми переводами и библейским текстом, свидетельствует, в частности, следующая цитата из перевода проповедей Григория Назианзина (XI в.): *испоущааше чръвленѣи грѣхы*⁴⁶.

2.4. *וָשֵׁט* – ‘виссон, беленый лен’

Еще одно обозначение цвета, тесно связанное с изготовлением ткани – *виссон*. Если в предыдущих случаях развитие семантики древнееврейского слова шло от названия красителя, в основе которого лежал способ его производства из живого организма (моллюска, кошенили) через цвет этого красителя к обозначению ткани и одежды из этой ткани, то здесь перед нами только обозначение материала: *וָשֵׁט* виссон, беленый египетский лен⁴⁷, что должно указывать на цвет, представляемый данной лексемой – белый, цвет такого льна. Еще одно значение этой лексемы (‘мрамор’), в котором она употребляется в Ветхом Завете лишь три раза, поддерживает подобное представление, тем более, что и происходит она от ассирийского заимствования *וָשֵׁט* с тем же значением⁴⁸. Исследователи чаще всего согласны с тем, что это слово вводит

⁴² *Словарь русского языка XI–XVII вв. ...*, вып. 1, с. 63.

⁴³ *Словарь русского языка XI–XVII вв. ...*, вып. 24, с. 149.

⁴⁴ *Словарь русского языка XI–XVII вв. ...*, вып. 1, с. 63.

⁴⁵ Там же, с. 64.

⁴⁶ И.И. Срезневский, *Материалы для словаря...*, с. 1556.

⁴⁷ F. Brown, E. Robinson, S.R. Driver, C.A. Briggs, W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon...*

⁴⁸ *וָשֵׁט*, Blue letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h8336/kjv/wlc/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

в текст Ветхого Завета белый цвет, один из составляющих сакрального четвероцветия скинии, три цвета которой были рассмотрены выше⁴⁹.

Однако в церковно-славянских текстах этот цвет мог представляться иначе. Можно предположить, что, несмотря на присутствие слова в старославянском языке⁵⁰, оно могло быть непонятно переводчикам. Так, в Геннадиевской Библии оно опускается практически во всех стихах Книги Исход (см. выше, например, Исх. 24.5), появляясь только в Острожской Библии.

Там же, где эта позиция не просто опускается (Исх. 28,6) удивляет цвет ткани, ср.:

Genn. – *ризу ѿ баграница спрадены;*

Ostrog. – *ризу верхнюю ѿвиссону съспраденаго.*

Представление о виссоне как окрашенной в красный цвет ткани можно встретить и в более поздних текстах. В рукописном «Алфавите» XVII в. из собрания Государственного исторического музея (Син., № 835) дается своеобразное объяснение этому, поскольку говорится: *виссоною – портищем драгим, виссою травюю окрашеным*, и добавляется: *травя висса, ея же красятъ царские баграницы*⁵¹. Возможно, появление такого семантического элемента в значении лексемы вызвано ее употреблением в контексте, содержащем номинации иных дорогих тканей преимущественно красного цвета. Такая семантика имела место вплоть до Нового времени, поскольку даже у Г.Р. Державина можем встретить: *Из черноогненна виссона Подобный радугъ, наряд*⁵², однако в Ветхом Завете Синодального перевода красный цвет виссона уже не упоминается.

Заключение

Приведенные выше рассуждения еще раз подтверждают тот факт, что мотивировка слова может быть вполне жизнеспособной при порождении древних текстов. Так, в данном случае все рассмотренные лексемы не просто представляют цвет, но цвет определенной ткани, или, лучше сказать, ткань определенного цвета, причем в большей части случаев просматривается и глубинная мотивировка, указывающая на процесс получения красителя данного цвета. При переводе эта внутренняя форма может сохраняться даже при отсутствии родства между лексемами. Условием ее сохранения является сходство культуры, в которой существуют оригинальный и переводной тексты, что видно при сравнении масоретского текста и LXX, и даже церковно-славянских текстов, отчасти перенявших языковой образ мира последней. Однако процесс разрушения внутренней формы является неизбежным как в случае языковой системы, так и в случае текстов, что видно на примере перевода Нового времени – русского Синодального, утратившего все мотивировочные связи предшествующих текстов.

⁴⁹ М. Альмалех, *Сакрального четирицветие...*, с. 73.

⁵⁰ *Старославянский словарь...*, с. 167.

⁵¹ *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 1975, вып. 2, с. 191.

⁵² *Словарь русского языка XVIII века*, Наука, Ленинград 1984, вып. 3, с. 174.

Источники и сокращения

Genn. – *Геннадиевская библия*, 1499.

Ostrog. – *Библия*, Острог 1581.

Vulg. – *Biblia sacra, iuxta latinam vulgatam versionem*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1994.

LXX – *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979.

Sin. – *Синодальный перевод*, <https://www.biblia.ru> [дата обращения: 14.02.2024].

Литература

Beeks R., *Etymological dictionary of Greek*, vol. 2, Brill, Leiden–Boston 2010.

Berlin B., Kay P., *Basic color terms: their universality and evolution*, University of California Press, Berkley–Los Angeles 1969.

Brenner A., *Colour terms in the Old Testament*, JSOT Press, Sheffield 1982.

Brown F., Robinson E., Driver S.R., Briggs C.A., Gesenius W., *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Clarendon Press, Oxford 1906. Corrected by G.R. Driver, Clarendon Press, Oxford 1951.

Gesenius W., *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures*, Houghton, Cambridge–Boston 1882.

McDonald L.M., *The formation of the Christian Biblical Canon*, Abigdon, Louisville, KY 1988.

Shemot (Exodus) – Chapter 25, The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9886/showrashi/true [дата обращения: 14.02.2024].

Sikora T., *Symbolika barw w mistyce żydowskiej. Prolegomena*, „Studia Judaica” 2003, t. 6, nr 2 (12), s. 47–77.

Taylor B.A., *Analytical Lexicon to the Septuagint: Expanded Edition*, Hendrickson Publishers, Peabody 2009.

The Concise Oxford Dictionary of English Etymology, ed. T.F. Hoad, Oxford University Press, 2003, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780192830982.001.0001/acref-9780192830982-e-7414> [дата обращения: 14.02.2024].

κόκκινος, Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g2847/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

πυρράζω, Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g4449/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

ὑάκινθος, Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g5192/kjv/tr/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

לָחָץ, Blue letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h7827/kjv/wlc/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

שָׁחָ, Blue letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h8336/kjv/wlc/0-1> [дата обращения: 14.02.2024].

Алимпиева Р.В., *Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (на материале прилагательных-цветообозначений русского языка*, Издательство ЛГУ, Ленинград 1986.

- Альмалех М., *Сакрально-четирицветие в Петокнижието. Езикова картина на света и национален маталитет*, „Съпоставително езиковедие“ 2001, № 26 (2), с. 64–111.
- Аникин А., *Русский этимологический словарь*, Рукописные памятники Древней Руси, Москва 2008, вып. 2.
- Бахилина Н.Б., *История цветообозначений в русском языке*, Наука, Москва 1975.
- Брагина А.А., *От голубого неба до голубого экрана*, „Русский язык в школе“ 1966, № 3.
- Василевич А.П., Кузнецова С.Н., Мищенко С.С., *Цвет и название цвета в русском языке*, Ком Книга, Москва 2005.
- Гехт М., *Символика цветов Скинни в контексте мировой культуры и цветообозначений в Танахе*, „Тирош – труды по иудаике. Серия: Judaica Rossica“ 2012, вып. 12, с. 29–40.
- Григорьева Э.И., *Анализ развития цветовой символики в христианской культуре*, „Известия Самарского научного центра Российской академии наук“ 2011, т. 13, № 2 (6) с. 1476–1480.
- Дворецкий И.Х., *Древнегреческо-русский словарь*, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958, т. 1–2.
- Дворецкий И.Х., *Латинско-русский словарь*, Русский язык, Москва 2000.
- Иссерлин Е.М., *История слова „красный“*, „Русский язык в школе“ 1951, № 3, с. 85–89.
- Кезина С.В., Перфилова М.Н., *Динамика валентности цветообозначений в истории русского языка*, „Российский гуманитарный журнал“ 2017, т. 6, № 1, с. 67–79.
- Пименова М.В., *Обозначение цвета в древнерусских „Травниках“*, „Русская речь“ 1986, вып. 4, с. 100–104.
- Садыкова И.В., *История семантического развития цветообозначений багровый и багряный в русском языке*, [в:] *Язык и культура в евразийском пространстве*, т. 1, Томский государственный университет, Томск 2004, с. 139–145.
- Словарь русских народных говоров*, Наука, Москва–Ленинград 1966, вып. 2.
- Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 1975–, вып. 1– [издание продолжается].
- Словарь русского языка XVIII века*, Наука, Ленинград 1984, вып. 3.
- Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук*, Типография Императорской академии наук, Санкт-Петербург 1847, т. 4.
- Срезневский И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 3, Издание Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, Санкт-Петербург 1902.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Русский язык, Москва 1994.
- Таныгина Е.А., *Проблема соотношения знания и наименования (на примере цветообозначения чёрный)*, „Ученые записки Орловского государственного университета. Сер.: Гуманитарные и социальные науки“ 2011, с. 154–159.
- Упорова С.О., *О методологии анализа цвета в художественном тексте*, „Гуманитарные науки в Сибири“ 1995, № 4, с. 50–52.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Москва 1987, т. 3.
- Фрумкина Р.М., *Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа*, Наука, Москва 1984.

Черных П.Я., *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, Русский язык, Москва 1999, т. 2.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, вып. 1, Наука, Москва 1974.

On certain color terms in the translation tradition of *Slavia Orthodoxa*: semantics and etymology

Abstract

The article is devoted to changes in the semantics and etymology of the color terms of the Old Testament (תְּכֵלֶת 'violet, blue', פָּרֹדֶם 'purple, crimson', אָדָם 'red', שֵׁשׁ 'bleached linen') in the originals and biblical translations of the *Slavia Orthodoxa* area. Texts in different languages, from various eras and cultures, and exhibiting varying degrees of continuity in relation to each other are considered: the Hebrew Masoretic text, the Septuagint, the Vulgate, the Gennady Bible, the Ostrog Bible, and the Russian Synodal translation. It is concluded that the preservation of semantic motivation is supported by a shared type of culture between the original and translated texts; however, over time, this motivation inevitably collapses.

Keywords: color terms, *Slavia Orthodoxa*, biblical translations

О некоторых цветообозначениях в переводческой традиции *Slavia Orthodoxa*: семантика и этимология

Резюме

Статья посвящена изменениям в семантике и этимологии цветообозначений Ветхого Завета (תְּכֵלֶת 'фиолетовый, синий', פָּרֹדֶם 'пурпурный, багряный', אָדָם 'красный', שֵׁשׁ 'виссон, беленый лен') в оригиналах и библейских переводах ареала *Slavia Orthodoxa*. Рассматриваются тексты на разных языках, относящиеся к разным эпохам, культурам и находящиеся в различной степени преемственности по отношению друг к другу: древнееврейский масоретский текст, Септуагинта, Вульгата, Геннадиевская библия, Острожская библия, русский Синодальный перевод. Делается вывод о том, что сохранение мотивировки поддерживается единым типом культуры, в которой существует оригинальный и переводной текст, однако с течением времени мотивировка неизбежно разрушается.

Ключевые слова: цветообозначения, *Slavia Orthodoxa*, библейские переводы

Алла Кожина / Alla Kozhinowa, dr hab., prof. IJP PAN

ORCID: 0000-0002-5498-7037

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

e-mail: kozhinstar@gmail.com

Alla Kozhinowa, PhD (habilitatus)

ORCID 0000-0002-5498-7037

Institute of Polish Language Polish Academy of Science

Елица Миланова

С кем легче жить: с Бабой-Ягой или с девятихвостой лисой (переносное значение мифонимов в русской и китайской лингвокультурах)

Информационная парадигма XXI в. предполагает почти неограниченный доступ к постоянно меняющемуся потоку данных и свободный, практический мгновенный перенос знаний во всех точках мира и во всех сферах научного и преднаучного знания. В результате человеческое сознание подвергается интенсивной когнитивной и сенсорной нагрузке. Это влияет на перцепцию, ментальный настрой, поведение и требования к себе и к окружающей среде.

В историческом плане человеческое сознание ушло в сторону рационализма и прагматизма. Однако на бессознательном уровне сохранились отголоски *мифологического сознания*, отражающиеся как в некоторых действиях и восприятиях современного человека, так и в языке. Это элементы самой ранней доязыковой стадии в культурном и цивилизационном развитии человека. Они основаны на образах и ощущениях, а не на логических выводах. «Мифологическое сознание – это мышление наглядными образами [...] в нем не все осознается и осмысливается. Мифологическое сознание создает образы фантазии и пытается ими жить, из них исходить»¹.

Отголоски *мифологического сознания* проявляются в виде невербальных *концептов*. По определению Ю. Степанова, *концепт* – это «идея, включающая абстрактные, конкретно-ассоциативные и эмоционально-оценочные признаки, а также спрессованную историю понятия»². Невербальные концепты из мифологической картины мира (*концепты-мифологемы*) вербализуются *мифонимами*. Это «лексические единицы мифологического содержания, вербализующие концепты-мифологемы отдельного этноса и содержащие

¹ В.С. Безрукова, *Основы духовной культуры (Энциклопедический словарь педагога)*, Деловая книга, Екатеринбург 2000, <https://refdb.ru/look/2054801-pall.html> [дата обращения: 30.11.2024].

² Ю.С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Школа «Языки русской культуры», Москва 1997, с. 41–42.

этноспецифическую информацию»³. Притом один и тот же концепт-мифология может вербализоваться несколькими мифонимами.

Объектом данной работы являются мифонимы, которые помимо прямого лексического значения названия мифологических существ, получили переносное значение выражения особенностей характера и внешности человека. Перенос характеристик с мифологического персонажа на человека связан с эталонным характером образов, которые считались нашими предками высшей мерой в физическом, интеллектуальном и поведенческом отношении. Это восприятие сохранилось в переносном значении мифонимов, которые оказались удобным средством идентификации и для современного человека. Самовосприятие человека состоит из двух основных элементов – «я, как физическая оболочка» (т.е. моя внешность) и «я, как духовно-интеллектуальное содержимое» (т.е. мой характер). В эталонах он ищет общих черт в физической оболочке и в душевно-интеллектуальном содержимом. Обнаружив их, переносит название эталона уже для обозначения этих черт.

С целью более глубокого понимания причин, которые привели к формированию переносного значения, рассмотрим первичный образ, стоящий за лексической единицей.

Мифонимы можно классифицировать по двум основным признакам – по лексико-семантическому признаку и по степени распространенности в разных культурах. Лексико-семантический признак учитывает формальные признаки. Подробная классификация, разработанная нами в диссертационном исследовании⁴, насчитывает пять групп:

1. *теомифонимы* – для обозначения божественных персонажей;
2. *антропомифонимы* – для обозначения персонажей с антропоморфными чертами или человеческим происхождением;
3. *зоомифонимы* – для обозначения персонажей животного происхождения и с зооморфными чертами:
 - 3.1 *в постоянной форме* – существуют только в одной «оболочке»;
 - 3.2 *в переменчивой форме* – в разных мифах встречаются в разной оболочке или подвергаются перемене;
4. *фитомифонимы* – для обозначения растений;
5. *андрогинные мифонимы* – для обозначения неоднозначных образов, которые обладают особенностями как минимум двух существ разных видов:
 - 5.1. *зооантропомифонимы* – для обозначения существ с антропоморфными и зооморфными чертами;
 - 5.2. *фитозоомифонимы* – для обозначения существ с зооморфными и фитоморфными чертами.

³ Е.В. Матвиенко, *Языковая репрезентация образов восточноазиатской мифологии в англоязычных текстах* – Автореферат, Москва 2010, с. 37, <http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-reprezentatsiya-obrazov-vostochnoaziatskoi-mifologii-v-angloyazychnykh-tekstakh> [дата обращения: 30.11.2024].

⁴ См. Е.Д. Миланова, *Лингвокультурологичен потенциал на митонимите в руския и китайския език* – Автореферат, Университетско издателство, Пловдив 2021, <https://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/2173/11229641331220741683.pdf> [дата обращения: 30.11.2024].

Благодаря этой классификации можно проследить какие группы самые продуктивные.

По признаку распространенности в разных культурах можем выделить мифонимы-универсалии и мифонимы-реалии. Мифонимы-универсалии встречаются во многих культурах, а мифонимы-реалии – строго этноспецифические. Они характерны только для языковой картины мира конкретного этноса. Мифонимы-реалии останутся вне фокуса нашего внимания. Мифонимы-универсалии распределим в две группы – мифонимы домашнего происхождения (славянского или китайского) и мифонимы иностранного происхождения (неславянского или некитайского). На основе этой классификации можем проследить как массовая культура отразилась в русской и китайской лингвокультурах и как русская и китайская мифология отразились в массовой культуре. В работе в каждой группе рассмотрим две самые частотные единицы⁵, выбранные из всех единиц (33 домашнего происхождения; 10 иностранного) более масштабного исследования мифонимов, которые вычислили методом сплошной выборки. Во всех приведенных ниже примерах сохранены оригинальная орфография и пунктуация.

1. Мифонимы-универсалии с переносным значением в русской лингвокультуре

1.1. Мифонимы-универсалии неславянского происхождения

Большое число мифонимов-универсалий неславянского происхождения вошло в современный русский язык в связи с развитием фэнтезийного жанра. Эти нетипичные элементы, принадлежащие, например, кельтской, восточноазиатской и т.д. культурам, быстро «приживаются» к русскому языку и русской действительности и, помимо прямого значения, приобретают переносное. Они характерны в основном для речи молодых, и их переносные значения можем классифицировать как жаргонные.

Как представители данной категории рассмотрим мифонимы *гоблин* и *гном*.

1.1.1. Гоблин – антропомифоним, универсалия неславянского происхождения

Гоблины – волшебные существа, чьи корни обнаруживаем в английском фольклоре. По определению *Большого толкового словаря русских существительных* это: «Мифологическое существо в виде уродливого человекообразного существа, живущего под землей и приносящего вред людям (в европейской мифологии)»⁶.

⁵ Исключение – группа мифонимов-универсалий некитайского происхождения, где рассмотрим только один пример. Остальные, обнаруженные нами единицы, в китайском языке не сохранили сходства в звучании. Т.е. мифоним потерялся, осталась только мифологема.

⁶ *Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы*, ред. Л.Г. Бабенко, Аст-пресс книга, Москва 2005.

Переносное значение мифонима в русском языке связано не с внешними характеристиками, а с пониженными интеллектуальными способностями гоблинов. Рассмотрим некоторые примеры, которые мы обнаружили в «Национальном корпусе русского языка» (НКРЯ) и на форумах:

1. *Вы сами создаете общество **гоблинов** и овощей⁷.*
2. *Почему красивым, умным девушкам достаются тупые **гоблины**. Где им равные?⁸*
3. *твари, безмозглые, близорукие, тупые **гоблины** гробят Енисей, гробят природу, гробят людей как же с ними справиться? вот, к примеру, клопов и тараканов можно вывести бытовой химией, а с этими как? против зомби помогают серебряные пули, а против вампиров чеснок, ну и как изгнать подлецов из власти?⁹*

Эксерпированный материал указывает на то, что мифоним используется для обозначения низких интеллектуальных способностей. Аналогичные значения зафиксированы и в *Словаре криминального и полукриминального мира* 2004 года: «Гоблин – дурак, лопух, старомодный человек»¹⁰.

Надо отметить, что среди анализируемого нами материала нет примеров, указывающих на употребление мифонима в значении 'старомодный человек'.

1.1.2. Гном – антропомифоним, универсалия неславянского происхождения

Энциклопедический словарь 2009 года зафиксировал как прямое, так и переносное значение мифонима, что свидетельствует о широком распространении и употреблении лексемы. «Гном: 1. В западноевропейской мифологии: бородатый карлик, охраняющий подземные богатства; олицетворение сил земли; 2. О человеке очень маленького роста»¹¹.

В обнаруженных нами примерах мифоним *гном* употребляется при описании внешности человека, для обозначения низкого роста, обычно с пейоративной коннотацией.

Примеры:

1. – *Рост 165 см – это средний, высокий, низкий?*
– ***Гном** вы низки¹²*

⁷ Инна Руденко, *Мы не болваны, болваны – не мы*, «Комсомольская правда», 5.10.2005 (источник: Национальный корпус русского языка, <http://ruscorpora.ru> [дата обращения: 27.11.2024]).

⁸ *Почему красивым, умным девушкам достаются тупые гоблины. Где им равные?*, Ответы@mail.ru, <https://otvet.mail.ru/question/31532680> [дата обращения: 27.11.2024].

⁹ *Россия вспянет ото сна*, LiveJournal, <http://nordfire.livejournal.com/76893.html> [дата обращения: 27.11.2024].

¹⁰ *Словарь криминального и полукриминального мира: мат, сленг, жаргон*, ред. Я. Мельник, Академик, 2004. <https://fenya.academic.ru> [дата обращения: 27.11.2024].

¹¹ *Большой энциклопедический словарь*, Академик, 2009, <https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc3p> [дата обращения: 27.11.2024].

¹² *Рост 165 см – это средний, высокий, низкий?*, Woman.ru, <http://www.woman.ru/beauty/medley2/thread/4336222/2> [дата обращения: 27.11.2024].

2. *Как жить жизнь если ты карлик, гном и урод?*¹³
3. *Красивый, но низкий парень – это как новенький садовый гном: вроде глаз радуется, но не более того*¹⁴.

Распространение мифонимов-универсалий неславянского происхождения является следствием таких процессов, как глобализация и культурная интерференция.

1.2. Мифонимы-универсалии славянского происхождения

Вторая группа – это мифонимы из славянской мифологии. Универсалиями будем считать такие мифонимы, которые встречаются в языковых картинах мира как минимум нескольких славянских народов. Мифонимы славянского происхождения стали неразрывной частью живого языка. Их переносное значение имеет, скорее всего, разговорный статут. Эти единицы носители славянского мышления, своего рода сгустки, отражающие восприятия мира славян.

1.2.1. Баба-Яга – антропомифоним, универсалия славянского происхождения

Баба-Яга – характерный для восточных и западных славян образ лесной старухи. В русской картине мира она живёт в избушке на курьих ножках и пожирает людей. *Мифологический словарь* 1991 года под редакцией Е.М. Мелетинского (далее – МФС) даёт подробное описание внешности Бабы-Яги: «У Б.-Я. одна нога – костяная, она слепа (или у неё болят глаза), она – старуха с огромными грудями»¹⁵.

Баба-Яга излюбленный герой русских сказок, знакомый представителям разного возраста и социального статуса. Это одна из причин активного функционирования мифонима в современном русском языке. В переносном значении отразились как физические, так и нравственные характеристики образа.

Примеры:

1. *Я еще подумала, надо же, молодая девчонка, студентка, а словно Баба-яга, ну неужели трудно рот в порядок привести, противно ведь!*¹⁶
2. *У палисадника на лавочке сидит Пелагея Кузнецова, древняя горбатая старуха, вся в чёрном, злая и страшная, как баба-яга*¹⁷.
3. *Стоило ему чуть голос возвысить, как Дуська выскакивала на крыльцо, голося: «Ой, мама, мамочка, спаси!» Тогда выходила Иванова мать – крошечная, скрючен-*

¹³ *Как жить жизнь если ты карлик, гном и урод?*, Ответы@mail.ru, <https://otvet.mail.ru/question/52094550> [дата обращения: 27.11.2024].

¹⁴ *Циничка, Одноклассники*, <https://ok.ru/tsinichka/topic/66631868940540> [дата обращения: 27.11.2024].

¹⁵ Е.М. Мелетинский, *Мифологический словарь*, Советская энциклопедия, Москва 1991, <https://bibliotekar.ru/mif/> [дата обращения: 27.11.2024].

¹⁶ Дарья Донцова, *Уха из золотой рыбки (2004)* (источник: Национальный корпус русского языка).

¹⁷ В. Рыбин, *Попа-гонялы* (источник: Национальный корпус русского языка).

ная старушонка, усохшая словно **баба-яга**... и начинала охаживать Ивана вдоль спины клюкой¹⁸.

4. — Не слизнет, — прошептала бабуля и оглянулась на хмурую Матрену, подбоченившуюся в дверях уборной и смахивающую на растрепанную **Бабу-ягу**¹⁹.

5. Петровы опять несколько раз повторили Иванову, что он замечательный человек и необыкновенный друг, что они — по гроб, что кто бы ни спросил, они — всегда, одним словом, хороший был разговор, содержательный, и ох как не хотелось бедному Иванову возвращаться в этот вечер домой к **бабе-яге** с ее вечными упреками и притязаниями²⁰.

Баба-яга употребляется о некрасивой, злой или сварливой женщине. Притом, по нашим наблюдениям переносное значение чаще относится к внешности, чем к особенностям характера. Из вышеперечисленных только в примере № 5 **баба-яга** относится к сварливой женщине.

1.2.2. Упырь – антропомифоним / зоомифоним (в переменчивой форме), универсалия славянского происхождения

Это образ славянской мифологии, который во многом оказал влияние на формирование образа вампира в западноевропейской литературе. Однако надо отметить, что есть некоторые существенные отличия. МФС дает такое описание:

Упырём становится после смерти человек, рождённый от нечистой силы или испорченный ею (ребёнка-У. можно узнать по двойным рядам зубов), умерший, через гроб которого перескочила чёрная кошка (чёрт), чаще – нечистый («заложный») покойник, самоубийца, умерший неестественной смертью, особенно колдун. По ночам *Упырь* встаёт из могилы и в облике налитого кровью мертвеца или зооморфного существа убивает людей и животных, реже высасывает кровь, после чего жертва погибает и сама может стать У²¹.

Образ *упыря* лишен ореола романтики вампиров из художественных произведений. Славянский *упырь* – существо на грани мира людей, мира животных и потустороннего мира.

В современном языке – три переносных значения, зафиксированных *Словарем современной лексики, жаргона и сленга* 2014 года.

1. Нехороший, невоспитанный человек.
2. Паразитирующий человек, трутень, энергетический вампир.
3. Мелочный, подлый человек²².

¹⁸ Л. Скорик *Парнишонка* (2009) (источник: Национальный корпус русского языка).

¹⁹ Ирина Муравьева, *Ляля, Наташа, Тома* (1991) (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁰ Нина Катерли, *Волшебная лампа* (1981) (источник: Национальный корпус русского языка).

²¹ См. Е.М. Мелетинский, *Мифологический словарь*...

²² *Словарь современной лексики, жаргона и сленга*, Академик, 2014, <https://argo.academic.ru/> [дата обращения: 27.11.2024].

Рассмотрим примеры из «Национального корпуса русского языка»:

1. [Та-Кетет, жен] В нашей стране врачей нет, есть **упыри** в белых халатах. [Виталий, муж] В нашей стране врачи — отличные, просто есть и **упыри**, я бы так сказал²³.
2. И есть некий банкир, который делает деньги из воздуха. **Упырь** болотный. От него никому никакой пользы, один вред²⁴.
3. Когда майор Евсюков расстрелял в супермаркете людей, возникло общественное мнение, что любой, кто надевает погоны, — **упырь**²⁵.
4. На фоне Сталина и его банды даже нацистские **упыри** казались очень приличными людьми, способными избавить от нищеты, голода и животного страха перед всевидящими «органами»²⁶.
5. — Это не нормально, когда все наши рудники, которые все страна создавала, работают на пятнадцать **упырей**!²⁷
6. Владимир Жириновский по традиции вызвал несколько улыбок у присутствовавших, задумавшись о груди Анджелины Джоли, а Геннадий Зюганов ругал «**упырей-олигархов**»²⁸.
7. И потерять свой восхитительный веселый мир из-за каких-то жадных **упырей**?²⁹

Примеры № 1,3,4 относятся к нехорошему человеку; примеры № 5, 6 – к трутению, к паразитирующему человеку. Эти значения сопоставимы со значениями, указанными в словаре. Примеры № 2, 7 относятся к жадному человеку, что дает основание предложить добавление еще одного смыслового оттенка к третьему значению – ‘жадный’.

Надо отметить, что переносные значения связаны с духовно-интеллектуальным содержанием, а не с внешней оболочкой мифонима. Для сравнения болгарский эквивалент *вампир* в молодежном жаргоне употребляется, когда речь идет о некрасивом человеке, обычно о женщине.

²³ Форум о медицинской диагностике (2010) (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁴ Виктор Левашов, *Заговор патриота* (2000) (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁵ Алла Шевелева, «Необязательно жалеть зрителя, если хочешь, чтобы он понял твою идею», «Известия», 1.08.2013 (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁶ Александр Гришин, *За обеление нацистов и очернение Красной армии ответят по закону*, «Комсомольская правда», 24.06.2013 (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁷ Дмитрий Смирнов, *Депутаты пожаловались Путину на упырей и актрису, которая вырезала себе грудь*, «Комсомольская правда», 15.05.2013 (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁸ Александр Юнашев, *Лидеры партий не убедили президента уволить министра образования*, «Известия», 15.05.2013 (источник: Национальный корпус русского языка).

²⁹ Анна Балужева, *Кругом одни сутенеры!*, «Комсомольская правда», 5.04.2013 (источник: Национальный корпус русского языка).

2. Мифонимы-универсалии с переносным значением в китайской лингвокультуре

2.1. Мифонимы-универсалии некитайского происхождения

Как в русской, так и в китайской лингвокультурах фонд мифологических образов иностранного происхождения пополняется за счет развития фэнтезийного жанра. Однако китайский язык более консервативен по отношению к освоению самих иностранных мифонимов. Часто названия образов не похожи по звучанию на оригинальные, а представляют собой своего рода описания, например, *гном* – 小神子 *xiǎo shénzǐ* (букв. ‘маленький дух’). Одно из исключений – мифоним *гоблин*, для которого в китайском языке используются два синонима – описательный 地精 *dìjīng* (букв. ‘земляной дух’) и транскрибированный 哥布林 *gēbùlín*. Притом переносное значение появилось как раз у 哥布林 *gēbùlín*. В 2023 г. это стало одной из самых популярных жаргонных лексем интернет-пространства (особенно на тайваньских социальных платформах). Оно употребляется (часто как самоиронию) со значением ‘холостой мужчина/женщина, который не может найти себе партнера из-за завышенных стандартов, созданных интернет обществом’.

Пример:

1. 只有抱团的哥布林才有可能打败女骑士! (р.я. *Гоблины*, только если мы держимся вместе, победим женщин-воинов)³⁰.
2. 我在前幾年認知到自己是哥布林，也決定不再認識或靠近男生了<...>至少現在不會再因為異性讓自己內耗了，現在生活很穩定，平常靠雙手和推特解決需求。各位男哥布林也可以加入我的行列 (р.я. Несколько лет назад я поняла, что я – *гоблин* и решила больше не встречаться с парнями и не подпускать их к себе [...] По крайней мере теперь у меня не возникает внутренних конфликтов по поводу парней. Моя жизнь очень стабильна и все свои проблемы решаю своими руками или Твитером. Парни *гоблины*, присоединяйтесь ко мне)³¹.

Рассматривая примеры, можно установить связь между переносным значением мифонима *гоблин* в китайском языке и значением английского выражения *goblin mode* (р.я. режим гоблина) – «поведение человека, который предпочитает комфорт, делает и ест то, чего хочет, не обращая внимания на чистоту, здоровый образ жизни и мнение окружающих»³².

2.2. Мифонимы-универсалии китайского происхождения

Вторая группа – это мифонимы из китайской мифологии. Универсалиями будем считать такие мифонимы, которые встречаются в языковых картинах мира как минимум нескольких азиатских народов. В большинстве случаев

³⁰ 为什么这届年轻人开始自嘲“哥布林”？，游民圈子，<https://club.gamersky.com/activity/794470?club=163> [дата обращения: 28.11.2024].

³¹ Форум Dcard, <https://www.dcard.tw/f/relationship/p/257167489> [дата обращения: 28.11.2024].

³² См. *goblin mode*, Cambridge Dictionary, 2024, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/goblin-mode> [дата обращения: 28.11.2024].

мифологический образ перекочевал из китайской мифологии в мифологии других азиатских стран (напр. Япония и Корея), где продолжил накапливать местные элементы.

2.2.1. Девятихвостая лиса 九尾狐 jiǔwěihú и лиса-оборотень 狐狸精 húlijīng – антропомифоним / зоомифоним (в переменчивой форме), универсалия китайского происхождения

Образ девятихвостой лисы *цзюейху* более древнего происхождения. Он упоминается впервые в древнем трактате *Каталог гор и морей*. Там он обладает зооморфным характером и не упоминается возможность оборотничества. Далее в средних веках от этого образа развивается и антропо-зооморфный образ лисы-оборотня *хули-цзин*, от которого произошли японская *кицунэ* и корейская *кумико*. В *Каталоге гор и морей* мифологическая лиса ближе к зверю: «Она кричит как новорожденное и поедает людей. Тот, кто вкусит ее мясо, убережет себя от злых духов»³³. *Хули-цзин*, уже как герой народной мифологии приобретает бинарный образ девятихвостой обольстительницы, которая принимает форму парня или девушки и может помочь или навредить в зависимости от конкретного сюжета. Хотя образы исторически и семантически связаны, мифонимы приобрели разные переносные значения. *Цзюейху* называют коварного, подлого человека, а *хули-цзин* – девушек обольстительниц.

Примеры:

1. 有本事抢走你老公的不是狐狸精，是尊重！（р.я. Если кто-нибудь сумеет увести от тебя муж, то это не потому что она **лиса-оборотень**, она заслужает уважение)³⁴;
2. 像秦桧这样的奸臣，称之为九尾狐亦不为过。（р.я. Не будет преувеличением называть такого предателя, как Цинь Хуэй, **девятихвостой лисой**)³⁵.

2.2.2. Дракон лун 龍lóng – зоомифоним (в переменчивой форме), универсалия китайского происхождения

Лун – одна из ипостасей архетипа ‘огнедышащее чудовище’ с высокой культурной значимостью и полностью положительной оценкой в китайской культуре. Из нее он вошел в культурные традиции других стран Восточной Азии (срв. японский драко *рю*, корейский дракон *рён* и т.д.). Это волшебное существо с вариативным описанием, которое встречается в разных формах и воплощениях.

Мифоним приобрел ряд переносных значений, но только одно из них напрямую относится к особенностям характера человека – ‘экстраординарный человек’.

³³ 山海经 (Shanhai jing / Каталог гор и морей) 2017, с. 11. 山海经 2017: 山海经 (图文珍藏本)。长沙市: 岳麓书社, 2017. 401页。[Shanhai jing 2017: Shanhai jing (tu wen zhencang ben). Zhangsha shi: Yuelu shushe, 017. 401 ye.].

³⁴ 原创 | 老公你别走，她是狐狸精！, 豆瓣, 26.12.2016, https://www.douban.com/note/598900625/?_i=3079176M4GBuOI [дата обращения: 28.11.2024].

³⁵ Большой китайско-русский словарь, 2024, <https://bkrs.info/slovo.php?ch=%E4%B9%9D%E5%B0%BE%E7%8B%90> [дата обращения: 28.11.2024].

Традиция сравнивать экстраординарных людей с *драконом лун* глубоко отразилась в ментальности китайского народа. Она проявляется в традиционном пожелании «чтобы сын превратился в **дракона**» (望子成龙 wàng zǐ chéng lóng); в традиционной практике среди известных людей использовать псевдоним *лун* (成龙 Chénglóng – Джеки Чан, чье китайское имя – Чэн Лун).

Выводы

Эксерпированный материал указывает на то, что мифонимы в современном языке активно употребляются в переносном значении для названия особенностей характера и внешности человека. Анализ материала выявил некоторые важные особенности переносного значения мифонимов:

1. Среди всех эксерпированных нами мифонимов (включая единицы, которые не попали в текст настоящей статьи) для выражения особенностей характера и внешности не встречается фитомифонимов и фитозоомифонимов. Т. е. человек склонен сравнивать себя либо с себе подобными, либо с животными, которые очень органично персонифицируются;
2. Переносное значение может отражать точно (см. *гном* в русском языке) или приблизительно первичные черты мифологического образа, который стоит за мифонимом (см. *гоблин* в китайском языке);
3. Один и тот же образ может развить разные переносные значения в близкородственных языках (см. *улырь* в русском и болгарском языках);
4. Один и тот же образ может развить разные переносные значения в разных языках (см. *гоблин* в русском и китайском языках);
5. Чаще мифонимы не означают особенности внешности. Большая часть примеров указывает на черты характера. Это связано с расплывчатостью и региональной вариативностью представлений о физических характеристиках мифологических образов.

Мифонимы и, в частности, их переносные значения – наследие древности, в котором отразилось мышление наших предков. Часто наши восприятия и выборы предопределяются закодированными на бессознательном уровне верованиями и мифологическими знаниями. Исследование мифонимов поможет более глубокому пониманию поведенческих моделей современного человека.

Литература

Безрукова В.С., *Основы духовной культуры (Энциклопедический словарь педагога)*, Деловая книга, Екатеринбург 2000, <https://refdb.ru/look/2054801-pall.html> [дата обращения: 30.11.2024].

Большой китайско-русский словарь, 2024, <https://bkrs.info/slovo.php?ch=%E4%B9%9D%E5%B0%BE%E7%8B%90> [дата обращения: 28.11.2024].

Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы, ред. Л.Г. Бабенко, Аст-пресс книга, Москва 2005.

Большой энциклопедический словарь, Академик, 2009, <https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc3p> [дата обращения: 27.11.2024].

Матвиенко Е.В., *Языковая репрезентация образов восточноазиатской мифологии в англоязычных текстах – Автореферат*, Москва 2010, <http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-reprezentatsiya-obrazov-vostochnoaziatskoi-mifologii-v-angloyazychnykh-tekstakh> [дата обращения: 30.11.2024].

Мелетинский Е.М., *Мифологический словарь*, Советская энциклопедия, Москва 1991, <https://bibliotekar.ru/mif> [дата обращения: 27.11.2024].

Миланова Е.Д., *Лингвокультурологичен потенциал на митонимите в руския и китайския език – Автореферат*, Университетско издателство, Пловдив 2021, <https://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/2173/11229641331220741683.pdf> [дата обращения: 30.11.2024].

Словарь криминального и полукриминального мира: мат, сленг, жаргон, ред. Я. Мельник, Академик, 2004, <https://fenya.academic.ru> [дата обращения: 27.11.2024].

Словарь современной лексики, жаргона и сленга, Академик, 2014, <https://argo.academic.ru> [дата обращения: 27.11.2024].

Степанов Ю.С., *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Школа «Языки русской культуры», Москва 1997.

goblin mode, Cambridge Dictionary, 2024, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/goblin-mode> [дата обращения: 28.11.2024].

山海经 2017: 山海经 (图文珍藏本). 长沙市: 岳麓书社, 2017. 401页. [Shanhai jing 2017: Shanhai jing (tu wen zhencang ben). Zhangsha shi: Yuelu shushe, 017. 401 ye.].

Источники примеров

Национальный корпус русского языка, <http://ruscorpora.ru/> [дата обращения: 27.11.2024].

Циничка, Одноклассники, <https://ok.ru/tsinichka/topic/66631868940540> [дата обращения: 27.11.2024].

Почему красивым, умным девушкам достаются тупые гоблины. Где им равные?, Ответы@mail.ru, <https://otvet.mail.ru/question/31532680> [дата обращения: 27.11.2024].

我是女哥布林-感情板, Dcard, <https://www.dcard.tw/f/relationship/p/257167489> [дата обращения: 28.11.2024].

Россия вспрянет ото сна, LiveJournal, <http://nordfire.livejournal.com/76893.html> [дата обращения: 27.11.2024].

Рост 165 см – это средний, высокий, низкий?, Woman.ru, <http://www.woman.ru/beauty/medley2/thread/4336222/2> [дата обращения: 27.11.2024].

为什么这届年轻人开始自嘲“哥布林”?, 游民圈子, <https://club.gamersky.com/activity/794470?club=163> [дата обращения: 28.11.2024].

Who is easier to live with: Baba Yaga or the nine-tailed fox. (The figurative meaning of mythonyms in Russian and Chinese linguacultures) Abstract

This work explores mythonyms that, in addition to their primary function of denoting mythological figures, have acquired figurative meanings to show the peculiar features of a person's appearance and character. The work traces the original characters behind these mythonyms and classifies them based on two criteria – lexical semantics and their occurrence across

different cultures. Special attention is given to the figurative meanings of mythonyms and their functions in contemporary Russian and Chinese languages.

Keywords: mytonyms, linguistic picture of the world, figurative meaning, Russian language, Chinese language

С кем легче жить: с Бабой-Ягой или с девятихвостой лисой (переносное значение мифонимов в русской и китайской лингвокультурах)

Резюме

Настоящая работа рассматривает мифонимы, которые помимо своего первого значения – означать мифологические существа, приобрели и переносное значение – называть особенности внешности и характера человека. Работа исследует исконные образы за мифонимами, которые классифицируются по двум признакам – по распространенности в разных культурах и по семантическому признаку. Фокус направлен на переносное значение мифонимов в русской и китайской лингвокультурах.

Ключевые слова: мифонимы, языковая картина мира, переносное значение, русский язык, китайский язык

Елица Миланова, гл. асс. д-р
ORCID: 0009-0003-3590-0797
Кафедра русской филологии
Филологический факультет
Пловдивский университет им. Паисия Хилендарского
e-mail: elimilanova@uni-plovdiv.bg

Elitsa Milanova, PhD, Assist. Prof.
Department of Russian Philology
Faculty of Languages and Literature
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Plovdiv, Bulgaria

*Екатерина Таширева***Как субкатегории могут быть вербализованы в языке:
латышский концепт «tokas» и русский концепт «мука»**

В последние несколько десятилетий человеческое познание изучается целым рядом научных дисциплин. Активно исследуются такие области, как восприятие, сознание, искусственный интеллект, структура мозга, эволюция разума и многие другие. Классической проблемой в области когнитивных исследований является связь между языком и мышлением. По словам когнитивного психолога Р. Солсо, возможны три основных подхода к человеческому мышлению: структурный, процессуальный и содержательный¹. Последний подход в основном используется когнитивной лингвистикой с применением различных методов языкового анализа.

В области когнитивной лингвистики возник анализ человеческих концептов. Как правило, термин *концепт* можно определить как базовую единицу человеческого знания, которая хранится в эпизодической и семантической памяти и является лучшим примером категории. Концепты обычно связаны со словами; таким образом, изучение значений слов способствует лучшему пониманию смыслов, образующих концепты. Процедура концептуального анализа на языковом материале обычно включает анализ лексикографических определений слова, контекстуальный анализ и ассоциативный эксперимент, а также обращает внимание на этимологию слова, синонимы и антонимы.

Существует значительный корпус литературы, посвященной исследованию концептов. В этой области можно выделить два основных подхода. Первый из них, разработанный в основном российскими когнитивными лингвистами, делает основной упор на статическое описание концептов, часто добавляя культурное измерение. В качестве наиболее ярких работ такого типа можно назвать *Константы. Словарь русской культуры* Ю. Степанова и *Антологию концептов*, изданную в восьми томах Воронежской школой лингвоконцептологии. Другой подход более типичен для европейских и американских исследователей и обычно подчеркивает динамическое состояние концептов, воспринимающихся как строительные блоки в таких когнитивных процессах, как принятие решений, концептуализация (приобретение новых знаний) и категоризация (определение природы различных явлений, с которыми человек сталкивается в своей повседневной жизни). Некоторые

¹ R. Solso, *Cognitive Psychology*, 8th Edition, Pearson, Harlow 2014.

из известных работ в этой области – *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities* М. Тернера и Дж. Фоконье (подробный отчет о том, как на пересечении двух областей формируются новые концепты), *Metaphors We Live By* Г. Лакоффа и М. Джонсона (описание того, как возникают новые категории) и *A User's Guide to Thought and Meaning* Р. Джекендоффа. Возможно, единственным примером взгляда на концепт как статическую сущность является теория LCCM (лексический концепт, концептуальная модель) В. Эванса, изложенная в его *A Glossary of Cognitive Linguistics*.

Таким образом, обычно выделяется либо статический, либо динамический аспект. Противопоставление этих аспектов в некоторых случаях можно описать явно: «Концепт... предполагает фиксированное или статическое понятие, а концептуализация... предполагает динамичность»². Принимая во внимание общую тенденцию к преодолению аналитических, искусственно навязанных теоретических ограничений в области исследований человеческого разума (напр., см. критику Эллиса чисто лабораторных когнитивных исследований³), такое разделение выявляет пробел в существующей литературе о человеческих концептах.

В качестве одного из возможных способов решения проблемы описания концепта как целостной сущности, статической и динамической одновременно, можно рассматривать дальнейшее развитие теории таксономической организации Э. Рош⁴.

Согласно этой теории, человеческие категории организованы иерархически. Внутри иерархии можно выделить три основных вида категорий.

Категории более высокого уровня или суперкатегории включают в себя наиболее общие категории, такие как *объект, млекопитающее, действие, признак*. Обычно слова, соответствующие этим категориям, наименее информативны и требуют дополнительных пояснений.

Категории базового уровня – это категории, которые люди используют чаще всего. Слова, соответствующие этим категориям, обычно указывают на явления или объекты, с которыми мы сталкиваемся в нашей повседневной жизни, такие как *кошка, кресло, цветок, дом, прыгать*.

И, наконец, категории более низкого уровня или субкатегории – это категории, которые предоставляют дополнительную информацию об объектах и явлениях, определенных на уровне базовой категоризации, что приводит к уточнению информации, например, *трехцветная кошка, офисное кресло, парцисс, двухквартирный дом, прыгать с парашютом*.

² R.W. Langacker, *Cognitive Grammar: a Basic Introduction*, Oxford University Press, New York 2008, p. 46.

³ "Languages, usage, culture, and social experience are all ecological phenomena. They are emergent from complex adaptive systems—so much so that one can imagine that they are basically indivisible from their environments". N.C. Ellis, *Essentials of a Theory of Language Cognition*, "The Modern Language Journal" (National Federation of Modern Language Teachers Associations, Medford, Chichester, Singapore) 2019, vol. 103, pp. 39–60.

⁴ E. Rosch, B. Lloyd, *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum Associates, New York 1978.

В некоторых ситуациях выбор между категорией базового или подчиненного уровня зависит от уровня знаний⁵.

Представленный выше взгляд на таксономическую организацию человека, по-видимому, более статичен. Однако, обращая внимание не только на то, что сохраняется в настоящее время, но и на процессы, которые привели к текущему состоянию, исследователь может значительно расширить перспективу.

Одним из центральных процессов, вызывающих изменения в таксономической организации, является процесс субкатегоризации. Как правило, приобретение дополнительных знаний об объекте приводит к выявлению различных специфических признаков, то есть, к дальнейшему подразделению категории базового уровня. Например, изучение видов птиц приводит к использованию слов *малиновка*, *щегол*, *трясогузка* вместо менее специфичного слова *птица*. Этот процесс характерен не только для онтогенеза, когда человек приобретает новые знания в течение жизни, но и для филогенеза, когда человечество приобретает новые знания о мире. В последнем случае процесс субкатегоризации часто сопровождается созданием новых слов, как правило, посредством деривации. Словообразовательный аспект был одним из основных направлений ономастической лингвистики и позднее был развит в работах Е. Кубряковой, посвященных анализу словообразовательных гнезд (например, в ее монографии *Язык и знание. На пути к получению знаний о языке: роль языка в познании мира*).

Другим способом выявления изменений, вызванных субкатегоризацией, является анализ того, как отдельные концепты и, соответственно, значения слов, которые их вербализуют, могут быть конкретизированы во время их использования. Наиболее частые способы конкретизации концептов в разнообразных контекстах использования могут пролить свет на различные стратегии субкатегоризации.

Цель данной статьи – показать, как субкатегоризируются русский концепт *мука* и латышский концепт *mokas*, путем анализа различных контекстов употребления выражающих их слов. Выявив основные тенденции их субкатегоризации, можно предсказать дальнейшее развитие этих концептов.

Метод

В исследовании был использован метод контекстуального анализа. Внимание уделялось только контекстам, включавшим слова *мука*, *мучение*, *мучиться* в русском языке и *mokas*, *rocības*, *rocīties* в латышском языке, то есть словам, которые чаще всего вербализуют соответствующие концепты и могут быть определены как их имена. Данные для этого исследования были собраны с использованием корпусов русского и латышского языков (*Национальный корпус русского языка* и *Сбалансированный корпус современного латышского языка*). При поиске данных были заданы два условия. Во-первых, данные были собраны только из текстов, написанных в период с 1950 по 2015 год. Выбор этих временных рамок позволяет пролить свет на более широкую перспективу развития концепта, при этом принимая во внимание только его последнюю стадию. Во-вторых, важным критерием отбора был функциональный стиль

⁵ G.L. Murphy, *The Big Book of Concepts*, MIT press, 2004, p. 230.

текстов. Для этого исследования были взяты данные только из художественных текстов. Причины этого следующие: 1. Их особый статус среди текстов других функциональных стилей, заключающийся в том, что они могут включать в себя элементы других стилей, тем самым предоставляя больше информации о содержании концепта; 2. Их нормативный характер (употребление слов в художественных текстах часто воспринимается как образцовое. Более того, читатель запоминает употребление слов, с которыми он сталкивается в тексте, и это может привести к изменению содержания концептов); 3. Их информативность в силу культурной значимости (поскольку художественные тексты обычно выражают культурно значимые ценности и смыслы, они могут предоставить подробную информацию о содержании концепта).

Кроме того, отобранные для целей данного исследования данные включали только примеры, развивающие значения слов до уровня субкатегорий.

Среди примеров, которые соответствовали этим условиям, для каждого из анализируемых слов случайным образом выбирались 50 контекстов употребления и определялись их контекстуальные значения. Чтобы исключить окказионализмы, дальнейший анализ проводился, только если определенное значение встречалось не менее пяти раз на 50 примеров в текстах, написанных разными авторами. После этого результаты анализа обобщались и были сделаны выводы.

Результаты

Исследование показало, что таксономическая организация человека, описанная в своем развитии, по-видимому, более расплывчата, чем предсказанные схемы. Может быть затруднительно определить, относится ли концепт к базовому уровню категоризации или к уровню субкатегорий. В некоторых случаях концепты, относимые к нижнему уровню категоризации, могут быть субкатегоризованы и далее, представляя собой дополнительный, еще более низкий уровень категоризации. Поэтому можно предположить, что процесс субкатегоризации может быть продолжен до выделения наименьших значимых элементов концепта, а потенциал субкатегоризации каждого концепта обусловлен богатством и изменчивостью смыслов, включенных в его структуру. Более того, контекст, по-видимому, является важным стимулом к субкатегоризации, что подтверждает мнение о недостаточности лабораторных экспериментов для объяснения целостной природы процессов в человеческом сознании.

Учитывая все упомянутое здесь, можно выбрать точку входа для анализа, чтобы проследить дальнейшие возможные пути субкатегоризации. В исследовании для этого использовались базовые лексикографические дефиниции слов *tokas* и *мука*. Лексикографические дефиниции были взяты из следующих словарей: *Современный толковый словарь русского языка*⁶ и *Словарь латвийского языка*⁷. Словари академического типа избегались намеренно из-за

⁶ С. А. Кузнецов, *Современный толковый словарь русского языка: более 90 000 слов и фразеол. выражений*, Норинт, Санкт-Петербург 2002, с. 362–365.

⁷ D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē, *Latviešu valodas vārdnīca: 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu*, Avots, Rīga 2006, 656–657 lpp.

их специфического понимания современного языка и как языка 19 в., что вызвало бы хронологическое противоречие между лексикографическими и текстовыми данными. Таким образом, исходный смысл понятий *tokas* и *мука*, выбранных для этого исследования, – «очень сильные физические и душевные страдания». Несмотря на возможность усомниться в том, что такой синкретический смысл можно считать частью категории базового уровня, это мнение может быть обосновано данными нейробиологии. Сообщалось, что на биологическом уровне физическая и душевная боль практически не имеют различий и вызваны активацией одной и той же зоны мозга⁸.

Двигаясь от точки входа к нижнему уровню субкатегоризации, этот синкретический смысл можно разделить на два концепта, каждый из которых возникает в определенной ситуации и актуализирован, в первую очередь, психическими или физическими обстоятельствами: «очень сильное физическое страдание» и «очень сильное душевное страдание». Примеры среди текстов, выбранных для анализа, подтверждают реальность такого разделения понятий:

Известно, что поэтов рождает несчастье и душевные муки, а муки у Мамурина были острее, чем у какого-нибудь другого арестанта. [А. Солженицын, В круге первом, т. 1, гл. 1–25 (1968), «Новый Мир» 1990].

Es Elzas acis skatījos, kad viņa pie mana neesošā kapa mocījās. [G. Repše, Septiņi stāsti par mīlu (Vējam līdz), Pētergailis, Rīga 1999].

Жена Рувима шепотом молилась о том, чтобы ее и детей убили сразу, чтобы не было мучений, чтобы это все было сразу, быстро, чтобы ее и детей, и чтобы не мучиться, чтобы сразу, без мук, чтобы быстро; и снова про то, чтобы ее и детей – без мук. [В. Березин, Свидетель, «Знамя» 1998].

В русских текстах часто встречаются словосочетания, которые можно оценить как маркеры концепта «сильные душевные страдания»: *нравственные мучения, моральные мучения, душевные муки*. В то же время этот концепт может быть подразделен на субкатегории. Регулярно выделяют несколько видов душевных страданий:

- Душевные страдания, вызванные страхом: *И моё маленькое Я в сердцевине зыбкого всё тело скорчилось от муки страха. [Л. Улицкая, Казус Кукоцкого [Путешествие в седьмую сторону света], «Новый Мир» 2000]; Visu nakti grozīdamies un mētādamies, neapzinīgi biju mocījies ar bailēm: es pamostos par vēlu, pulkstenis nav zvanījis, es guļu tik cieši, ka zvanu nedzirdu, pulkstenis apstājies. [Z. Skujiņš, Vīrietis labākajos gados (1975)].*

- Муки совести: *В постоянной ли тоске по ней или в близости, соединённой с мучениями совести – покоя ему не будет. [В. Гроссман, Жизнь и судьба, часть 3 (1960)]; Tu bezgalīgi būsi spiests domāt par to, ko varēji izdarīt, bet neizdarīji. Tur tu zināsi, kā bija*

⁸ E. Kross, M.G. Berman, W. Mischel, E.E. Smith, T.D. Wager, *Reply to Iannetti and Mouraux: What functional MRI responses to physical pain tell us about why social rejection "hurts"*, "Proceedings of the National Academy of Sciences" 2011, vol. 108, no. 30, <https://doi.org/10.1073/pnas.1107241108>.

*pareizi jādara, bet būs par vēlu. Tu esi izjutis lielas **sirdsapziņas mokas**? – Nu esmu. – Tādas, kurās jāklie dziesmu aiz sāpēm un jāraud nevis asarām, bet asinīm.* [D. Priede, *Kamenes uz stīgām*, Karogs, Rīga 1997].

- Душевные страдания, вызванные любовным чувством и ревностью: *Мы тайно ревновали ее друг к другу, **мучились от** неразделенной любви и надеялись на то, что она наконец полюбит избранного ею и этим, может быть, положит конец нашим душевным тревогам...* [В.А. Закруткин, *Помненька* (1946)]; *Un, ciezdams šīs **laimīgās mokas**, es pilnīgi skaidri sapratu, ka Maija man ir ar kartīgi vajadzīga, ka es nekad viņu neatstāšu, vēl vairāk, ka bez viņas manai dzīvei nav nozīmes, ka es viņu milu tāz kā vēl nevienu neesmu mīlējis.* [Z. Skujiņš, *Vīrietis labākajos gados* (1975)].

- Страдания от неопределенности, ожидания: *И две перемены души вели к третьей: к нерешительности... **В нерешительности и мучениях** прошел еще месяц.* [Б. Евсеев, *Евстигней*, «Октябрь» 2010]; *Paradoksāli, bet pat pēc trīsdesmit septītas šādas sarunas es tā arī nespēju līdz galam noticēt, ka lēmums jāpieņem man pašai, un apbrīnojami neatlaidīgi turpināju mocīties šaubās.* (Dace Rukšāne, *Beatrisas gultas stāsti*, Atēna, Rīga 2002).

Эти результаты показывают, что, в зависимости от ситуации и опыта человека, возможны и другие концепты этого уровня категоризации. Поэтому все концепты этого уровня можно выразить формулой: $X_1 + X_2 + X_3 + X_n$, где X обозначает новый концепт, который возникает в результате субкатегоризации, а n обозначает неограниченное число элементов, которые могут быть развиты на этом уровне.

Понятие «сильное физическое страдание» можно подразделить таким же образом:

- Физическое страдание, вызванное болью: *Jauniņa zobārstīte izcili uzmanīgi pildīja savu pienākumu, jo Jura mute bija viņas eksāmena darbs, un viņu ļoti uztrauca, ka sava pacienta sejā viņa visu laiku redzēja negantās **mokas**.* [A. Jakubāns, *Tango* (1980)].

- Предсмертные муки. По-видимому, такое развитие понятия возможно благодаря идее интенсивности, заложенной в его структуру: *Матрешина любовь кончилась ужасно – она **умерла**. Загадочно, **в** страшных **мучениях**. Никто из докторов не мог спасти* [И. Грекова. Фазан, На испытаниях, 1990]; *– Neraudi, – blakus pēkšņi izrādās papucis un apņem Billes plecus. – Klusu tēvs tik ļoti **mocījās**. Viņam tagad viegli un labi. Viņa **mokas** galā.* [V. Belševica, *Bille*, Jumava, Rīga 1995.]

- Родовые схватки: *Больше того, роды для нее казались не **мука**, а удовольствие: Ума сама сказала, что хотела бы стать рыбой, чтобы дети вылетали из нее одним за другим, как икринки.* [А. Григоренко, *Ильгет*. Три имени судьбы, «Урал» 2013]; *Līdz pat 21. gadsimta beigām cilvēki vairojas tapat kā dzīvnieki, bērnus varēja **dzemdēt** vienīgi sievietes, un parasti tas notika milzīgās **fiziskās mokas**, **dzemdības** sievietes bieži vien mira.* [A. Tīfentāle, *Galvenā balva – ceļojums divatā*, Pētergailis, Rīga 2001].

- Страдания от голода: *И я тогда думал: ну кто вот у нас **мучился с голоду** сильнее меня?* [А. Терехов. Мемуары срочной службы (1991)]

- Страдания, вызванные бессонницей: *Miegs joprojām nenāca, taču viņš nebija salauts un nonācis kā citkārt, kad **mocījās ar neguļu**, – tiklab pagātnes atceres, kā tagadnes izjūtas bija ļoti skaidras, itin ka arī viņu būtu atveldzējusi un spirdzinājusi lietus gāzma un nakts elpas svaigums.* [R. Ezera, *Zemdegas* (1977)].

- Сильный физический дискомфорт: *На деньги, заработанные сегодня, Алёша мог бы, наверное, купить новую лежанку и не мучиться по ночам, задирая ноги, как в гамаке.* [В.Г. Распутин, *Новая профессия* (1998)]; *Esmu no tiem vīriesiem, kas spiesti skūties pat divreiz dienā, un, ja neesmu noskuvies kaut vienreiz, strauji sadīgušie rugaji sagādā manai ādai neciešamas mocības.* [P. Bankovskis, *Labais vienmēr uzvar (010 Rainis ir miris)*, Atēna, Rīga 2002].
- Страдания от болезни. Этот концепт в основном выражается глаголами *мучиться* и *mocīties*: *С пальцем беда, вторую неделю мучаюсь. Хочу в городе врачу показать.* [А.Н. Арбузов, *Таня* (1938–1947)]; *Ja bija kārtojamas kādas darīšanas, uz centru pa reizei atnāca Purmaļu saimniece Marija, kura kopš jaunības mocījās ar ausu kaiti* [Anna Skaidrite Gailīte, *Augšzemē dzirdētais (Elzas monologs)*, Zvaigzne ABC, Rīga 2006.].

Среди понятий нижнего уровня категоризации можно упомянуть еще одно, не связанное непосредственно с представлением о физической или психической боли, но все же актуализирующее другие смыслы, включенные в концепты более общего уровня «интенсивность» и «дискомфорт»: «безуспешно выполнить какую-то трудную работу» и «приложить большие усилия». Можно привести несколько примеров, в которых эти смыслы реализуются:

Это были так называемые флаги, которые следовало достать во время экзамена и сделать при этом вид, что ты вот только что, в диких мучениях, написал ответы... [А. Житков, *Кафедра*, 2000]; *Nē, nevajag, man jau ir, nu ir gana, negribu vairs piepūli, negribu mokas, man pietiek ar to, kas man jau ir.* [V. Melgalve, *Prozas lasjumi: klātienē un nklātienē (Lasišanas geometrija)*, Dienas gramāta, Rīga 2006.].

Концепты этого уровня также можно выразить упомянутой выше формулой.

В целом, эти результаты можно обобщить, используя следующую модель субкатегоризации:

Рис. 1. Модель субкатегоризации русского концепта «мучение» и латышского концепта «mokas»

Модель субкатегоризации, представленная таким образом, учитывает несколько шагов субкатегоризации, а также соответствует главному условию субкатегоризации: атрибуты, которые появляются на верхнем уровне категоризации, должны сохраняться и на нижних уровнях категоризации, в дополнение к атрибутам, специфичным для субуровней. В этом случае атрибутом является синкретизм физического и психического состояния.

В процессе познания и выражения мысли делается выбор среди различных концептов нижнего уровня. Однако они не исключают друг друга: концепты разных типов могут быть выражены в линейной последовательности, или, если говорить о выражении мысли, слова, вербализующие эти концепты, могут вступать в синтагматические отношения.

До этого не было выявлено никаких различий между латышскими и русскими концептами. Однако дальнейший анализ показал, что эти концепты не идентичны и существуют некоторые различия в области культурных смыслов. Например, только латышский концепт *mokas* содержит смысл «мучение во время допроса, инквизиции»:

Pašlaik es neticamā kārtā biju izklūvis brīvībā, aiz sevis atstājoj smagās moku kambara durvis, nāvienieku kameras nepārzāģjamos režģus, sitēju trulās sejas, bet tagad kā pasakā varu mierīgi skatīties, kā sieviete man cenšas sagādāt kaut mazumiņu prieka. [E. Lukjanskis, *Kam neskanēs zvans*, Zvaigzne ABC, Rīga 2006].

Tie lika ciest kā moku rīki, un tie bija ilgi gaidītais atveldzes malks. [N. Ikstena, *Dzīves vīnēšana* (1998)].

Другое различие, выявленное в результате анализа, заключается в нескольких специфических смыслах, гораздо более актуальных для русской модели категоризации:

- Муки творчества: *Он со страхом говорил о неслыханном мучении для писателя, когда он начинает претворять это озарение в слова* [К. Г. Паустовский, *Золотая роза* (1955)]. *Вы только вообразите обстановку: Серов, Врубель, Рерих, Нестеров – все ищут, мучаются, находят* [В. А. Солоухин, *Письма из Русского музея* (1966)].
- Чувства, связанные с христианской идеологией мучений, согласно которой страдания за Иисуса Христа и христианскую веру являются почетным выбором, гарантирующим, что мученик после смерти попадет на небеса. Этот концепт культурно значим (см. Таширева, 2015): *Вспомните первых христиан: они шли на муки за веру свою, на костры восходили, к лютым зверям в клетки с молитвой святой входили* [Б. Васильев, *Были и небыли. Книга 1* (1988)].
- Идея ада, также связанная с христианской верой, но которая может проявляться и в повседневных ситуациях: – *Этот Петр говорил, что в рай люди попадают, если ведут праведный образ жизни, а в ад – если грешат. – В раю быть должно блаженство, а в аду – мучения*, – задумчиво проговорил Комедиант. [Е. Хаецкая, *Синие стрекозы Вавилона/Семеро праведных в раю господина*, в: Е. Хаецкая, *Сочинения: В 5 томах*, 2004].

В ходе исследования был выявлен сложный набор концептов. Наиболее очевидный вывод заключается в том, что способ субкатегоризации зависит от ситуации, намерения говорящего и культурного контекста. Это позволяет рассматривать человеческую таксономию как живую, постоянно развивающуюся сеть, которую можно изучать не только посредством эксперимента, но и посредством описания конкретных моделей субкатегоризации, таким образом получая более целостные и, значит, достоверные данные о мышлении человека. Более того, основные пути субкатегоризации, определенные в этом исследовании, указывают на наиболее возможные пути создания новых концептов. Решающими факторами создания новых концептов обычно являются регулярность субкатегоризации, а также важность ситуации, в которой возникает концепт.

Выводы

Это исследование показало, что в целом субкатегоризация русского и латышского концепта «мучение» связана с дальнейшей конкретизацией концептов «сильные психические, душевные страдания» и «сильные физические страдания». Субконцепты, которые появляются в этом случае, в основном ситуативны. Однако, если ситуация часто встречается и хорошо знакома группе людей, возможно возникновение нового отдельного концепта. Концепт «муки творческого труда» может осмысляться именно так. Исследование также показало, что на процессы субкатегоризации могут влиять культурные особенности, а также то, что смыслы, выработанные одной культурой (например, связанные с христианством в русской культуре) могут не развиваться в другой, хотя и похожей, культуре.

Из этого следует, что анализ контекстов является продуктивным способом определения основных путей субкатегоризации концептов, хранящихся в человеческой памяти. Дальнейшая исследовательская работа может быть направлена на получение более полного представления о том, как функционируют концепты. Для этого могут быть рассмотрены различные группы концептов: абстрактные концепты, связанные с важными идеями («свобода», «истина», «любовь»), концепты физических объектов, с которыми люди сталкиваются в повседневной жизни («ручка», «цветок», «солнце»), общие понятия («предмет», «атрибут», «действие») и другие. В целом, это исследование подтверждает идею о том, что изучение человеческого разума посредством языка дает возможность углубить наши знания о проблемах, которые в основном изучаются в лабораториях, тем самым преодолевая ограничения, связанные с этим традиционным подходом.

Литература

- Ellis N.C., *Essentials of a Theory of Language Cognition*, "The Modern Language Journal" (National Federation of Modern Language Teachers Associations, Medford, Chichester, Singapore) 2019, vol. 103, pp. 39–60.
- Evans V., *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburgh University Press, 2007.

- Fauconnier G., Turner M., *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, Basic Books, New York 2002.
- Guļevska D., Rozenštrauha I., Šnē D., *Latviešu valodas vārdnīca: 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu*, Avots, Rīga 2006.
- Jackendoff R., *A User's Guide to Thought and Meaning*, Oxford University Press, 2012.
- Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago 1980.
- Langacker R.W., *Cognitive Grammar: a Basic Introduction*, Oxford University Press, New York 2008.
- Kross E., Berman M.G., Mischel W., Smith E.E., Wager T.D., *Reply to Iannetti and Mouraux: What functional MRI responses to physical pain tell us about why social rejection "hurts"*, "Proceedings of the National Academy of Sciences", 2011, vol. 108, no. 30, <https://doi.org/10.1073/pnas.1107241108>.
- Murphy G.L., *The Big Book of Concepts*, MIT press, 2004.
- Rosch E., Lloyd B., *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum Associates, New York 1978.
- Solso R., *Cognitive Psychology*, 8th Edition, Pearson, Harlow 2014.
- Кубрякова Е.С., *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*, Языки славянской культуры, Москва 2004.
- Кузнецов С.А., *Современный толковый словарь русского языка: более 90 000 слов и фразеол. выражений*, Норинт, Санкт-Петербург 2002.
- Степанов Ю.С., *Константы: Словарь русской культуры*, Академический Проект, Москва 2004.
- Таширева Е. *История словесного ряда «мука, мучение, мучиться» в русском языке: Бакалаврская работа*, Латвийский Университет, Рига 2015.

How subcategories can be verbalised in language: The Latvian concept "mokas" and Russian concept "мука"

Abstract

Analysing memory content through concept description is an important realm of human cognition studies. Findings in this area can shed light on the peculiarities of cultural, social, and even individual worldviews. However, dividing the contents of the mind into static and dynamic aspects can lead to distortion and a lack of understanding of the holistic nature of human thinking. The purpose of this study is to demonstrate one possible approach to analysing mental content in its development, while also considering its current state. It is achieved through the description of subcategorization processes of the concept 'torment' (Latvian *mokas*, Russian *мука*). The main method used in this study is contextual analysis, applied to data collected from Latvian and Russian language corpora. By analysing the contextual meanings of the words 'torment' and 'to torment' (Russian: *мука, мучение, мучиться*; Latvian: *mokas, mocības, mocīties*), the main subcategorization tendencies are identified. Both the concepts *mokas* and *мука* are categorised as representing 'strong physical suffering' and 'strong mental suffering', with further distinctions of those senses. For instance, concepts such as 'suffering from starvation', 'strong physical discomfort', 'suffering from love and/or jealousy', and 'writer's inability to express the idea' were identified. The main difference in the subcategorization of the Latvian and Russian concepts is the existence of concepts related to Christianity

among the subcategories of the latter. A similar analysis, carried out on additional linguistic material, can provide further insight into human mental activity in relation to present-day life experiences.

Keywords: subcategorization, concept, contextual analysis, corpora, human thinking

Как субкатегории могут быть вербализованы в языке: латышское понятие «mokas» и русское понятие «мука»

Резюме

Анализ содержимого памяти посредством описания концептов является важной областью исследований человеческого разума. Результаты в этой области могут пролить свет на особенности культурных, социально-групповых и даже индивидуальных мировоззрений. Однако разделение содержимого разума на статические и динамические аспекты может привести к искажению и отсутствию понимания целостной природы человеческого мышления. Целью данного исследования было продемонстрировать один из возможных подходов к анализу содержимого человеческого разума в его развитии, в то же время уделяя внимание его текущему состоянию. Это было достигнуто путем описания процессов субкатегоризации концепта «мука» (латышское *mokas*, русское *мука*). Основным методом, использованным в данном исследовании, был контекстуальный анализ, примененный к данным, собранным с использованием корпусов латышского и русского языков. На основе контекстуальных значений русских слов *мука*, *мучение*, *мучиться* и латышских слов *mokas*, *mocības*, *mocīties* были выявлены основные тенденции субкатегоризации. Концепты *mokas* и *мука* определены как «сильные физические страдания» и «сильные душевные страдания» с дальнейшим разделением этих значений. Например, были выявлены такие концепты, как «страдание от голода», «сильный физический дискомфорт», «страдание от любви и/или ревности», «неспособность писателя выразить идею». Основным отличием субкатегоризации латышских и русских концептов является наличие концептов, связанных с христианством, среди субкатегорий последних. Подобный анализ, проведенный на другом языковом материале, может дать больше понимания о деятельности человеческого ума здесь и сейчас, в связи с текущим жизненным опытом.

Ключевые слова: субкатегоризация, концепт, контекстный анализ, корпусы, человеческое мышление

Екатерина Таширева

3-й курс докторантуры, программа «Изучение языка и культуры»

ORCID: 0009-0001-0357-0303

Латвийский Университет

e-mail: jt10045@edu.lu.lv

Jekaterina Tasireva

student of doctoral study programme “Language and Culture Studies”

University of Latvia

Spis treści / Contents

Od redaktorów / From the Editors	3
 Oliwia Bator	
Leksykalno-semantyczne aspekty frazeologizmów z komponentem kulinarnym <i>ryba</i> w języku polskim i rosyjskim. Wybrane zagadnienia	5
Lexical-semantic aspects of phraseological units with the culinary component “fish” in Polish and Russian: selected issues	
 Halina Chodurska	
O rozterkach leksykologa – fitonimisty	14
The lexicologist’s dilemma: insights into herbal knowledge among Eastern Slavs	
 Marcin Dziwiś, Agnieszka Potyrańska	
Opuszczenie jako technika stosowana w przekładzie audiowizualnym	25
Omission as a technique used in audiovisual translation	
 Agata Jankowicz	
Teksty i sytuacje precedensowe rosyjskiego dyskursu politycznego w parodiach internetowych	40
Precedent texts and precedent situations of Russian political discourse in Internet parodies	
 Михал Янкович	
Занятия по РКИ в электронной образовательной среде как элемент смешанного обучения	53
Teaching Russian as a foreign language in the educational electronic environment as an element of blended learning	
 Михал Янкович	
Освещение конфликта в Донбассе в российской проправительственной прессе	65
Coverage of the conflict in Donbass in the Russian pro-government press	
 Adam Karpiński, Karina Zajęc-Haduch	
Notes from a journey through post-Soviet Russia – <i>Dzieci z Putino (Children from Putino)</i> by Ana Uzelac	77
Notes from a journey through post-Soviet Russia – <i>Dzieci z Putino</i> (<i>Children from Putino</i>) by Ana Uzelac	

Igor Kaziuczyc

- В кругу семантики фразеологизмов с коннотацией времени
в русском языке. Избранные вопросы 88
In the circle of semantics of phraseological units
with the connotation of time in the Russian language.
Selected questions

Lesława Korenowska

- Язык поэзии Лины Костенко 97
The language of Lina Kostenko's poetry

Mikołaj Mazuś

- Dyskurs biblijny w piśmiennictwie Filareta Drozdowa.
Zarys problematyki 109
Biblical discourse in the writings of Filaret Drozdov. Overview

Bogumił Ostrowski

- W kręgu badań slawistycznych: najnowsze osiągnięcia
w dziedzinie etymologii 123
In the field of Slavic studies: recent advances in etymology

Paulina Wójcikowska-Wantuch

- Nieświęty święty archimandryta Tichon. Autobiograficzny
i hagiograficzny charakter zbioru opowiadań
Tichona Szewkunowa 137
pt. *Nieświęci Święci i inne opowiadania*
Unholy saint archimandrite Tikhon: The autobiographical
and hagiographic nature of Tikhon Shevkunov's collection
of stories *Unholy Saints and Other Stories*

Adam Karpiński, Karina Zajac-Haduch

- Odcienie smutku w lingwokulturze rosyjskiej 158
Shades of sadness in Russian linguoculture

Kira Zhuravleva

- Refleksacja płynnych r i l w zachodnioruskim tłumaczeniu
Kroniki Marcina Bielskiego z Biblioteki Czartoryskich [sign. 1273.1] 173
Reflexes of liquid consonants r and l in the Ruthenian translation
of *the Marcin Bielski's Chronicle* from the Czartoryski Library
[sign. 1273.1]

Алла Кожина

- О некоторых цветообозначениях в переводческой традиции
Slavia Orthodoxa: семантика и этимология 187
On certain color terms in the translation tradition
of *Slavia Orthodoxa*: semantics and etymology

Елица Миланова

- С кем легче жить: с Бабой-Ягой или с девятихвостой лисой
(переносное значение мифонимов в русской
и китайской лингвокультурах) 199
Who is easier to live with: Baba Yaga or the nine-tailed fox.
(The figurative meaning of mythonyms in Russian
and Chinese linguacultures)

Екатерина Таширева

Как субкатегории могут быть вербализованы в языке:
латышский концепт «mokas» и русский концепт «мука»

211

How subcategories can be verbalised in language:

The Latvian concept “mokas” and Russian concept “мука”

